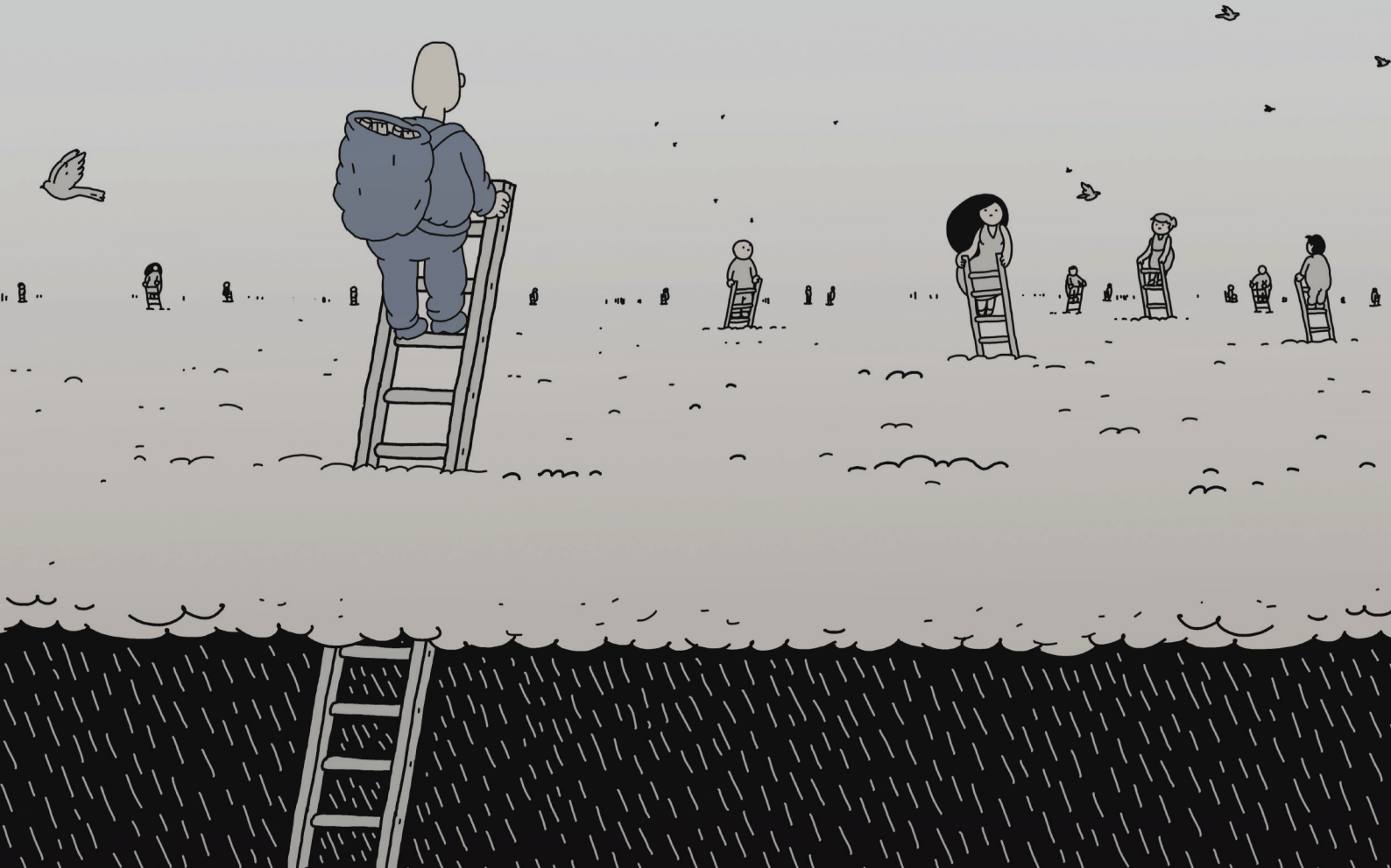


YENİ BİR ANLAYIŞLA

GELECEĞİ İNŞA

İNSAN
BİLİM
KURUMLAR





Raporun
tamamına erişim için:



www.gelecegiinsa.org

ISBN : 978-605-165-054-8

2021, TÜSİAD

Tüm hakları saklıdır. Bu eserin tamamı ya da bir bölümü, 4110 sayılı Yasa ile değişik 5846 sayılı FSEK uyarınca kullanılmadan önce hak sahibinden 52. maddeye uygun yazılı izin almadıkça, hiçbir şekil ve yöntemle işlenmek, çoğaltılmış nüshaları yayılmak, satılmak, kiralananmak, ödünç verilmek, temsil edilmek, sunulmak, telli/telsiz ya da başka teknik, sayısal ve/veya elektronik yöntemlerle kullanılamaz.



YENİ BİR ANLAYIŞLA

GELECEĞİ İNŞA

İNSAN
BİLİM
KURUMLAR

Önsöz

TÜSİAD, özel sektörü temsil eden sanayici ve iş insanları tarafından 1971 yılında Anayasamızın ve Dernekler Kanunu'nun ilgili hükümlerine uygun olarak kurulmuş, kamu yararına çalışan bir dernek olup gönüllü bir sivil toplum örgütüdür. TÜSİAD, insan hakları evrensel ilkelerinin, düşünce, inanç ve girişim özgürlüklerinin, laik hukuk devletinin, katılımcı demokrasi anlayışının, liberal ekonominin, rekabetçi piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarının ve sürdürülebilir çevre dengesinin benimsendiği bir toplumsal düzenin oluşmasına ve gelişmesine katkı sağlamayı amaçlar.

TÜSİAD, Atatürk'ün öngördüğü hedef ve ilkeler doğrultusunda, Türkiye'nin çağdaş uygarlık düzeyini yakalama ve aşma anlayışı içinde, kadın erkek eşitliğini siyaset, ekonomi ve eğitim açısından gözeten iş insanlarının toplumun öncü ve girişimci bir grubu olduğu inancıyla, yukarıda sunulan ana gayenin gerçekleştirilmesini sağlamak amacıyla çalışmalar gerçekleştirir.

TÜSİAD, kamu yararına çalışan Türk iş dünyasının temsil örgütü olarak, girişimcilerin evrensel iş ahlakı ilkelerine uygun faaliyet göstermesi yönünde çaba sarf eder, küreselleşme sürecinde Türk rekabet gücünün ve toplumsal refahın, istihdamın, verimliliğin, yenilikçilik kapasitesinin ve eğitimin kapsam ve kalitesinin sürekli artırılması yoluyla yükseltilmesini esas alır.

TÜSİAD, toplumsal barış ve uzlaşmanın sürdürüldüğü bir ortamda, ülkemizin ekonomik ve sosyal kalkınmasında bölgesel ve sektörel potansiyelleri en iyi şekilde değerlendirerek ulusal ekonomik politikaların oluşturulmasına katkıda bulunur. Türkiye'nin küresel rekabet düzeyinde tanıtımına katkıda bulunur, Avrupa Birliği üyeliği sürecini desteklemek üzere uluslararası siyasal, ekonomik, sosyal ve kültürel ilişki, iletişim, temsil ve işbirliği ağlarının geliştirilmesi için çalışmalar yapar. Uluslararası entegrasyonu ve etkileşimi, bölgesel ve yerel gelişmeyi hızlandırmak için



araştırma yapar, görüş oluşturur, projeler geliştirir ve bu kapsamda etkinlikler düzenler.

TÜSİAD, Türk iş dünyası adına bu çerçevede oluşan görüş ve önerilerini Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'ne hükümete, diğer devletlere, uluslararası kuruluşlara ve kamuoyuna doğrudan ya da dolaylı olarak basın ve diğer araçlar aracılığı ile ileterek yukarıdaki amaçlar doğrultusunda düşünce ve hareket birliği oluşturmaya hedefler.

TÜSİAD, misyonu doğrultusunda ve faaliyetleri çerçevesinde ülke gündeminde bulunan konularla ilgili görüşlerini bilimsel çalışmalarla destekleyerek kamuoyuna duyurur ve bu görüşlerden hareketle kamuoyunda tartışma platformlarının oluşmasını sağlar.

“Yeni Bir Anlayışla Geleceği İnşa: İnsan, Bilim, Kurumlar” adlı bu rapor TÜSİAD Yönetim Kurulu’nun çalışmaları çerçevesinde hazırlanmıştır.

“Yeni Bir Anlayışla Geleceği İnşa: İnsan, Bilim, Kurumlar” adlı bu raporun hazırlanmasında, yeni anlayış fikrini TÜSİAD’a öneren proje koordinatörü Hüsamettin Onanç’a; raporu kaleme alan proje danışmanı Doç. Dr. Ümit İzmen’e; proje danışmanları Bekir Ağırdır ve Zafer Ali Yavan’a; proje yöneticisi Ebru Dicle’ye; rapora ekonometrik analiz bölümü ile katkı sağlayan Dr. Cem Çakmaklı ve Dr. Muhammed Ali Yıldırım’a; raporda asistan olarak görev alan Mehmet Soytürk’e; rapor içeriğinde Hale Hatipoğlu, Dr. Nurşen Numanoğlu, Melda Çele, Gizem Öztok Altınış, Av. Serkan M. Ersöz, Ceren Aydın Ergün, proje iletişimde Başak Solmaz Karaüç, raporun yayıma hazırlığında Hazal İnce ve Ezgi Çelik başta olmak üzere katkıları için TÜSİAD genel sekreterliği kadrosuna ve temsilcilerine; raporun hazırlık sürecinde fikrine başvurulmuş tüm uzman ve akademisyenlere teşekkür ederiz.

Ekim 2021

Sunuş

Bu çalışma gelişmiş, saygın, adil ve çevreci bir Türkiye'yi inşa etmek için toplumun tüm kesimlerine çağrıdır.

Bu çalışma, yeni bir anlayışla Türkiye'nin geleceğini birlikte inşa etme çağrısıdır.

Günümüzde refahın asıl belirleyicisi ne yer altı kaynakları ne fiziksel sermaye ne de vasıfsız işgücüdür. Yer altı kaynaklarına dayanarak zenginleşmiş ülkeler bulunmakla birlikte gelişmiş ülke olmak için bu yeterli değildir.

Günümüzde refahın en önemli belirleyicisi maddi olmayan kaynaklardır.

Gelişmiş ülkelerde kalkınmanın olmazsa olmaz üç temel unsurunu;

1) İnsani gelişme ve yetkinleşme

2) Bilim, teknoloji ve inovasyon

3) Siyasal, ekonomik, toplumsal kurumlar ve kurallar

oluşturuyor.

Bu çalışmada sunduğumuz yeni anlayış; geleceğimizi “insani gelişme ve yetkinleşme”de, “bilim, teknoloji ve inovasyon”da ve “kurum ve kurallar”da sağlanacak gelişmeyle inşa etmeye dayanmaktadır. Eğitimli, sağlıklı, mutlu insan, kalkınmanın hem öznesi hem de hedefidir. Bilim, teknoloji ve inovasyonu esas almayan bir büyüme uzun vadede sürdürülemez, rekabet gücümüz gelişemez. Siyasal, ekonomik, toplumsal kurumların ve kuralların niteliği hukukun üstünlüğünü, demokrasiyi, ekonomik istikrarı, bir arada yaşamayı ve birlikte gelişmeyi sağlamak için vazgeçilmezdir. Bu üç temel unsur aynı zamanda birbirleriyle etkileşim hâlinindedir. Kaldı ki fizikî yatırımları verimli şekilde gerçekleştirebilmek için de bu unsurlar gereklidir.

Bu çalışmada yer verdiğimiz 105 ülkeyi kapsayan ekonometrik analiz şunu gösteriyor: Bu üç unsurdaki konumumuzu OECD ortalamasına çıkarmak için gereken adımları atarsak, 20 yıl içinde kişi başı millî gelirimizi USD bazında mevcut seviyesinin 3 katı olan 30 bin USD seviyesine yükseltebileceğiz. Bu alanlarda mevcut eğilimin devam etmesi hâlinde ise ancak 14 bin USD seviyesine ulaşabileceğiz.

Bu üç unsorda atılacak adımlar ile varmayı hedeflediğimiz;

1- Ekonomik istikrara, öngörülebilir yatırım ortamına, düşük enflasyona ve güçlü makro ekonomik dengelere sahip, istihdam yaratan, sürdürülebilir büyümeyle kişi başı geliri yüksek, **gelişmiş bir Türkiye**

2- Uluslararası alanda diplomasi ve iş birliğiyle rol model olan, AB entegrasyonu başta olmak üzere Batı dünyası ile ilişkilerini güçlendiren, uluslararası hukuka ve sözleşmelere bağlı, **saygın bir Türkiye**



3- Gelir adaletini tesis eden, bölgesel farklılıkları gideren, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayan, dil, din, mezhep, ırk, köken ayrımı olmadan herkesin eşit ve özgür yaşadığı, toplumda hiçbir kesimi kalkınma sürecinde geride bırakmayan, **adil bir Türkiye**

4- Ekosistemin dengesini gözetken, karbon nötr kalkınmayı başaran, gelecek kuşaklara yeşil ekonomik dönüşümü içselleştirmiş bir yönetim sistemi sunan, **çevreci bir Türkiye**

Tüm bu sürecin başarısında, kurumlara ve kurallara dayalı güven ortamının tesis edilmesi kritik rol oynayacak.

Geçtiğimiz yüz yılda Cumhuriyetimizin getirdiği kazanımlar gelecek yüzyılımıza da ışık tutuyor ve bize umut veriyor.

Bu çalışmada ortaya konan "geleceği inşa çağrısı"nı tüm siyasi partilerin, kanaat önderlerinin, akademi camiasının, farklı toplum kesimlerini temsil eden sivil toplum örgütlerinin, basın ve vatandaşlarımızın tartışmasına ve geliştirmesine açıyor; ülkemizin ortak geleceğini iş birliği ve istişare ile inşa edebileceğimize inanıyoruz.

TÜSİAD Yönetim Kurulu
Ekim 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZET BULGULAR VE ÖNERİLER.....	14
1. GİRİŞ.....	38
1.1. KALKINMANIN BELİRLEYİCİLERİ.....	40
1.1.1. BÜYÜME MODELİ.....	41
1.1.2. ULUSLARIN ZENGİNLİĞİNİN BELİRLEYİCİLERİ.....	42
1.2. SONUÇ.....	53
2. TÜRKİYE’NİN EKONOMİK VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜNÜN BELİRLEYİCİLERİ.....	56
2.1. TÜRKİYE’NİN BİRİKİMLERİ.....	56
2.1.1. BÜYÜK VE GÜÇLÜ ÜLKE.....	56
2.1.2. GÜÇLÜ TOPLUMSAL DEĞERLER.....	57
2.1.3. ÜNİVERSİTE.....	57
2.1.4. GENÇLİK.....	57
2.1.5. SİVİL TOPLUM.....	57
2.1.6. COĞRAFYA.....	58
2.1.7. BİYOLOJİK ZENGİNLİK.....	58
2.1.8. GELİŞKİN ALTYAPI.....	58
2.1.9. TURİZM.....	59
2.1.10. GİRİŞİMCİLİK.....	59
2.2. TÜRKİYE’DE EKONOMİK VE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜMÜ SAĞLAYACAK ÜÇ TEMEL UNSURUN DURUMU.....	60
2.2.1. İNSANİ GELİŞME VE YETKİNLEŞME.....	61
2.2.2. BİLİM, TEKNOLOJİ VE İNOVASYON.....	80
2.2.3. KURUMLAR VE KURALLAR.....	94
2.3. TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL VE SİYASİ GÜVEN.....	104
2.3.1. SİYASİ GÜVEN ARAŞTIRMALARI.....	105
2.3.2. TOPLUMSAL GÜVEN ARAŞTIRMALARI.....	107
2.4. SONUÇ.....	108
3. GELİŞMİŞ TÜRKİYE.....	118
3.1. BÜYÜME VE İSTİHDAM.....	119
3.1.1. GSYH BÜYÜMESİ.....	119
3.1.2. İSTİHDAM.....	120
3.2. EKONOMİK YAPIDA DÖNÜŞÜM.....	121
3.2.1. VERİMLİLİK ARTIŞINA DAYANAN BÜYÜME.....	121
3.2.2. MAKROEKONOMİK TEMELLERİN GÜÇLENDİRİLMESİ.....	130
3.2.3. SONUÇ.....	135
4. SAYGIN TÜRKİYE.....	137
4.1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE SAYGIN ROL.....	140



4.2. BÖLGESEL GÜÇ.....	142
4.3. KÜRESEL TİCARETTE ARTAN PAY	144
4.3.1. KÜRESEL TEDARİK ZİNCİRLERİNİN YENİDEN YAPILANMASI	146
4.3.2. YÜKSEK TEKNOLOJİLİ ÜRÜN İHRACATI.....	148
4.3.3. ÇİN'İN KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ.....	149
4.4. AB ENTEGRASYON SÜRECİNDE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN GÜNCELLENMESİ.....	149
4.5. KÜRESEL YATIRIMLARDA ARTAN PAY	151
4.6. SONUÇ.....	153
5. ADİL TÜRKİYE	155
5.1. GELİR ADALETİNİN SAĞLANMASI	157
5.2. TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİNİN SAĞLANMASI.....	159
5.2.1. EĞİTİMDE FIRSAT EŞİTLİĞİNİN SAĞLANMASI	162
5.2.2. KADINLARIN İŞGÜCÜNE KATILIMININ ARTMASI	162
5.2.3. KADINA KARŞI ŞİDDETİN SON BULMASI	165
5.3. DENGELİ BÖLGESEL KALKINMA.....	166
5.3.1. BÖLGESEL EKONOMİK FARKLILIKLARIN AZALTILMASI.....	167
5.3.2. BÖLGELER ARASI SOSYO-KÜLTÜREL GELİŞİMİŞLİK FARKLILIKLARININ AZALTILMASI	171
5.3.3. YEŞİL VE AKILLI ŞEHİRLER YARATILMASI.....	175
5.4. SONUÇ.....	177
6. ÇEVRECİ TÜRKİYE	180
6.1. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ İLE MÜCADELE	182
6.1.1. AB YEŞİL MUTABAKATI'NA UYUM	184
6.1.2. KARBON NÖTR KALKINMAYA GEÇİLMESİ	186
6.1.3. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ VE TARIMSAL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK.....	190
6.2. DÖNGÜSEL EKONOMİNİN GÜÇLENDİRİLMESİ	191
6.3. KARBON NÖTR VE KAYNAK VERİMLİ EKONOMİYE GEÇİŞİN YATIRIM VE FİNANSMAN İHTİYAÇLARININ KARŞILANMASI.....	193
6.4. SONUÇ.....	194
7. ÖNERİLER.....	196
7.1. İNSANİ GELİŞME VE YETKİNLEŞME.....	197
7.2. BİLİM, TEKNOLOJİ VE İNOVASYON.....	198
7.3. KURUMLAR VE KURALLAR.....	199
7.4. TEMEL UNSURLARDA ATILIMIN SAĞLAYACAĞI REFAH ARTIŞI	200
8. SONUÇ	206
EK: ALT BAŞLIKLAR İTİBARI İLE ÖNERİLER.....	209
REFERANSLAR.....	227

ŞEKİL 1-1. İNSANİ GELİŞİMİŞLİK VE KİŞİ BAŞI GSYH	41
ŞEKİL 1-2. KÜRESEL SERVETİN GELİR GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI	43
TABLO 1-1. VARLIK TÜRÜNE GÖRE KÜRESEL SERVET	44
ŞEKİL 1-3. GELİR GRUBUNA GÖRE SERVETİN BİLEŞİMİ	44
TABLO 1-2. VARLIK TÜRÜ VE BÖLGEYE GÖRE SERVETİN DAĞILIMI	45
ŞEKİL 1-4. REFAH VE BELİRLEYİCİLERİ	51
ŞEKİL 1-5. TOPLUMSAL GÜVEN VE KİŞİ BAŞI GSYH	52
TABLO 2-1. TÜRKİYE'NİN ALTYAPISI	59
ŞEKİL 2-1. YETKİNLİKLER VE KİŞİ BAŞI GSYH	61
ŞEKİL 2-2. YÜKSEKÖĞRENİM GÖRMÜŞ NÜFUS	63
ŞEKİL 2-3. PISA DEĞERLERİ	65
ŞEKİL 2-4. AB ÜLKELERİNDE TEMEL VEYA DAHA İYİ DİJİTAL BECERİLERİ OLAN NÜFUSUN ORANI	66
ŞEKİL 2-5. YETKİNLİKLER SIRALAMASI	67
ŞEKİL 2-6. ÖĞRENCİ BAŞINA YAPILAN EĞİTİM HARCAMASI	68
ŞEKİL 2-7. TÜRKİYE'DE İŞGÜCÜNE KATILIM VE İŞSİZLİK ORANI	70
ŞEKİL 2-8. TÜRKİYE'DE BÖLGELERE GÖRE İŞGÜCÜ PİYASALARI	71
ŞEKİL 2-9. TÜRKİYE'NİN DEMOGRAFİK FIRSAT PENCERESİ	72
ŞEKİL 2-10. TÜRKİYE'DE GENÇ İŞSİZLİĞİ	72
ŞEKİL 2-11. NE İSTİHDAMDA NE EĞİTİMDE OLAN GENÇLERİN ORANI	73
ŞEKİL 2-12. KAYIT DIŞI İSTİHDAMIN TOPLAM İSTİHDAMDAKİ PAYI	75
ŞEKİL 2-13. TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI İSTİHDAMIN ÖZELLİKLERİ	75
ŞEKİL 2-14. KİŞİ BAŞI SAĞLIK HARCAMALARI	77
ŞEKİL 2-15. YAŞAM MEMNUNİYETİ	78
ŞEKİL 2-16. TÜRKİYE'DE KENDİNİ MUTLU VE ÇOK MUTLU HİSSEDENLERİN ORANI	79
ŞEKİL 2-17. TÜRKİYE'DE GENEL OLARAK KAMU HİZMETLERİNDEN MEMNUNİYET	79
ŞEKİL 2-18. TÜRKİYE'DE ORTA VE İLERİ TEKNOLOJİ ENDÜSTRİLERİN (İNŞAAT DAHİL) TOPLAM İMALAT SANAYİ KATMA DEĞERİ İÇİNDEKİ PAYI	82
ŞEKİL 2-19. TÜRKİYE'DE VE SEÇİLMİŞ ÜLKELERDE ORTA VE İLERİ TEKNOLOJİ ENDÜSTRİLERİN (İNŞAAT DAHİL) TOPLAM İMALAT SANAYİ KATMA DEĞERİ İÇİNDEKİ PAYI	82
ŞEKİL 2-20. ORTA-YÜKSEK TEKNOLOJİLİ ÜRETİM İLE KİŞİ BAŞI GELİR	83
ŞEKİL 2-21. GELECEĞİN ÜRETİM YAPISINA HAZIRLIK	83
ŞEKİL 2-22. TÜRKİYE'DE TEMEL AR-GE GÖSTERGELERİ	84
ŞEKİL 2-23. TÜRKİYE'DE İNOVASYON GÖSTERGELERİ	85
ŞEKİL 2-24. OECD ÜLKELERİ VE DİĞER EKONOMİLERDE AR-GE YOĞUNLUĞU	85
ŞEKİL 2-25. OECD ÜLKELERİNDE BİLGİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİNİN ÖZEL SEKTÖR AR-GE HARCAMALARI İÇİNDEKİ PAYI	86
ŞEKİL 2-26. ÇALIŞAN 1000 KİŞİ BAŞINA DÜŞEN ARAŞTIRMACI SAYISI	86
ŞEKİL 2-27. AR-GE'YE AYRILAN İNSAN VE FİNANS KAYNAKLARI	87
ŞEKİL 2-28. 1000 KİŞİ BAŞINA DÜŞEN BİLİMSEL YAYIN SAYISI	87
ŞEKİL 2-29. KİŞİ BAŞINA DÜŞEN BİLİMSEL YAYIN SAYISI VE KİŞİ BAŞI GSYH	88
ŞEKİL 2-30. AKADEMİK ÖZGÜRLÜKLER ENDEKSİ	88



ŞEKİL 2-31. KİŞİ BAŞINA DÜŞEN BİLİMSEL YAYIN SAYISI VE KİŞİ BAŞI PATENT.....	89
ŞEKİL 2-32. PATENT BAŞVURULARI (BİR MİLYON KİŞİ BAŞINA).....	90
ŞEKİL 2-33. PATENT BAŞVURULARI (100 MİLYAR DOLAR GSYH, 2017 SAP BAŞINA).....	90
ŞEKİL 2-34. DİJİTAL TEKNOLOJİ ÜRÜNLERİ İHRACATI VE KİŞİ BAŞINA GSYH İLİŞKİSİ.....	92
ŞEKİL 2-35. GÜVENLİ İNTERNET SUNUCUSU SAYISI.....	93
ŞEKİL 2-36. TÜRKİYE'DE İNTERNET ERIŞİMİNDE BÖLGESEL FARKLILIKLAR.....	93
ŞEKİL 2-37. DÜNYA BANKASI, DÜNYA YÖNETİŞİM GÖSTERGELERİ.....	96
ŞEKİL 2-38. BM SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ 2020: 16-BARIŞ, ADALET VE GÜÇLÜ KURUMLAR.....	97
TABLO 2-2 SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFLERİ VE TÜRKİYE: BARIŞ, ADALET VE GÜÇLÜ KURUMLAR.....	97
ŞEKİL 2-39. LEGATUM REFAH GÖSTERGELERİ.....	98
ŞEKİL 2-40. TÜRKİYE'DE KURUMLAR.....	99
ŞEKİL 2-41. HUKUKUN ÜSTÜNLÜĞÜ VE KİŞİ BAŞINA GSYH İLİŞKİSİ.....	100
ŞEKİL 2-42. TÜRKİYE'NİN DÜZENLEME KALİTESİNDE DÜNYADAKİ ÜLKELER ARASINDA YÜZDE SIRALAMASI.....	101
ŞEKİL 2-43. TÜRKİYE'DE ÜRÜN PİYASASI DÜZENLEMELERİ.....	103
ŞEKİL 2-44. TÜRKİYE'NİN KAMU YÖNETİMİNİN ETKİNLİĞİNDE DÜNYADAKİ ÜLKELER ARASINDA YÜZDE SIRALAMASI.....	104
ŞEKİL 2-45. GÜVEN VE KİŞİ BAŞI GSYH.....	105
ŞEKİL 2-46. ULUSAL HÜKÜMETE GÜVENENLERİN YÜZDESİ.....	106
ŞEKİL 2-47. DÜNYA DEĞERLER ARAŞTIRMASINA GÖRE TÜRKİYE'DE KURUMLARA GÜVEN.....	106
ŞEKİL 2-48. BAŞKALARINA GÜVEN.....	107
ŞEKİL 2-49. TÜRKİYE'DE FARKLI GRUPLARA GÜVEN.....	108
ŞEKİL 3-1. KURUMSAL YAPILARDA YÖNETİŞİM GÖSTERGELERİNDEKİ DEĞİŞİM.....	119
ŞEKİL 3-2. KİŞİ BAŞI GSYH (CARİ ABD DOLARI), TÜRKİYE VE YÜKSEK GELİRLİ ÜLKELER.....	120
ŞEKİL 3-3. TÜRKİYE VE SEÇİLİ ÜLKELER İÇİN ÜRETİM FAKTÖRLERİNİN VE TFV'NİN BÜYÜMEYE KATKISI.....	121
ŞEKİL 3-4. DÖNEMLER İTİBARIYLA TÜRKİYE'DE ÜRETİM FAKTÖRLERİNİN BÜYÜMEYE KATKISI.....	122
ŞEKİL 3-5. TÜRKİYE'DE SEKTÖRLERİN GSYH İÇİNDEKİ PAYLARI.....	123
ŞEKİL 3-6. SANAYİ KATMA DEĞERİ VE ORTA-YÜKSEK TEKNOLOJİLİ ÜRÜNLER AÇISINDAN ÜLKE KARŞILAŞTIRMALARI.....	124
ŞEKİL 3-7. TÜRKİYE'DE İNŞAAT SEKTÖRÜNE AKTARILAN SERMAYE YATIRIMI VE İSTİHDAMDAN ALDIĞI PAY.....	125
ŞEKİL 3-8. TÜRKİYE'DE TARIM SEKTÖRÜNDE ÖLÇEK SORUNU.....	126
ŞEKİL 3-9. TÜRKİYE'DE TARIMSAL DESTEKLER.....	126
ŞEKİL 3-10. TÜRKİYE TARIMINDA AR-GE.....	127
ŞEKİL 3-11. TÜRKİYE'DE FİRMA BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÇALIŞAN BAŞINA KATMA DEĞER.....	128
ŞEKİL 3-12. KOBİ'LERİN BİLİŞİM KAPASİTESİ.....	129
ŞEKİL 3-13. KOBİ'LERE SAĞLANAN FİNANSAL DESTEKLER.....	130
ŞEKİL 3-14. TÜRKİYE'DE ENFLASYONUN SEYRİ.....	131
ŞEKİL 3-15. BORÇ-ÖZ KAYNAK ORANI, FİNANSAL OLMAYAN ŞİRKETLER.....	132
ŞEKİL 3-16. TÜRKİYE'DE DIŞ TİCARET AÇIĞI.....	133
ŞEKİL 3-17. TÜRKİYE'DE CARİ AÇIĞIN FİNANSMANI.....	133
ŞEKİL 4-1. TÜRKİYE'DE ÜLKE GRUPLARINA GÖRE İHRACAT.....	143
ŞEKİL 4-2. TÜRKİYE'DE ÜLKE GRUPLARINA GÖRE İTHALAT.....	143
ŞEKİL 4-3. TÜRKİYE'NİN 1989-2020 ARASI TİCARET HACMİ VE BÜYÜME ORANLARI.....	145

ŞEKİL 4-4. 2023 KÜRESEL TİCARET BEKLENTİLERİ.....	146
ŞEKİL 4-5. TEDARİK ZİNCİRLERİ DEĞİŞİMİNİN 3 FARKLI FORMU.....	147
ŞEKİL 4-6. TÜRKİYE’NİN TİCARET KORİDORLARINDA BEKLENEN DEĞİŞİM.....	148
ŞEKİL 4-7. YÜKSEK TEKNOLOJİ İHRACATININ TOPLAM İMALAT SANAYİ İHRACATI İÇİNDEKİ PAYI.....	149
ŞEKİL 4-8. TÜRKİYE’DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI.....	152
ŞEKİL 4-9. TÜRKİYE’NİN KÜRESEL DYY İÇİNDEKİ PAYI.....	152
ŞEKİL 5-1. KÜRESEL GELİR EŞİTSİZLİĞİ.....	157
ŞEKİL 5-2. TÜRKİYE’DE EN ZENGİN %1 VE EN YOKSUL %50’NİN GELİRDEN ALDIĞI PAY.....	158
ŞEKİL 5-3. DÜNYA EKONOMİK FORUMU KÜRESEL CİNSİYET UÇURUMU ENDEKSİNDE TÜRKİYE.....	160
ŞEKİL 5-4. TÜRKİYE’DE TOPLUMDA CİNSİYET ROLLERİ.....	161
ŞEKİL 5-5. TÜRKİYE’DE KADINLARIN SİYASETTEKİ YERİ.....	161
ŞEKİL 5-6. TÜRKİYE’DE İŞGÜCÜ PİYASASINDA KADINLAR.....	163
ŞEKİL 5-7. KARİYERDE KADIN-ERKEK FARKI.....	163
ŞEKİL 5-8. TÜRKİYE’DE KADINA KARŞI ŞİDDET.....	165
ŞEKİL 5-9. OECD ÜLKELERİNDE BÖLGELERE GÖRE GELİR EŞİTSİZLİĞİ.....	167
ŞEKİL 5-10. TÜRKİYE’DE İLLERE GÖRE KİŞİ BAŞI GSYH.....	168
ŞEKİL 5-11. TÜRKİYE’DE BÖLGELERE GÖRE YATIRIM TEŞVİKLERİ.....	169
ŞEKİL 5-12. OECD ÜLKELERİNDE BÖLGELERE GÖRE İNTERNET ERİŞİMİ FARKLILIKLARI.....	170
ŞEKİL 5-13. TÜRKİYE’DE BÖLGELERE GÖRE MOBİL GENİŞBANT BAĞLANTISI İLE İNTERNET ERİŞİMİ.....	171
ŞEKİL 5-14. OECD BÖLGELER ARASI EĞİTİM DÜZEYİ FARKLILIKLARI.....	172
ŞEKİL 5-15. TÜRKİYE’DE BÖLGELERE GÖRE ÖĞRETMEN BAŞINA DÜŞEN ÖĞRENCİ SAYISI.....	173
ŞEKİL 5-16. TÜRKİYE’DE BÖLGELERE GÖRE BEBEK ÖLÜM HIZI.....	174
ŞEKİL 5-17. TÜRKİYE’DE GÖÇ ALAN VE GÖÇ VEREN BÖLGELER.....	175
ŞEKİL 6-1. DOĞAL KAYNAKLARDA SÜRDÜRÜLEMEZ GİDİŞAT.....	181
ŞEKİL 6-2. BAŞLICA ÇEVRE CİRİŞİMLERİ.....	181
ŞEKİL 6-3. KÜRESEL ÇEVRE RİSKLERİ.....	183
ŞEKİL 6-4. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN TÜRKİYE’YE ETKİLERİ.....	183
ŞEKİL 6-5. TÜRKİYE’DE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN BOYUTLARI.....	184
ŞEKİL 6-6. AVRUPA YEŞİL MUTABAKATI.....	185
ŞEKİL 6-7. TÜRKİYE’DE HAVA KİRLİLİĞİ VE YOL AÇTIĞI SORUNLAR.....	186
ŞEKİL 6-8. TÜRKİYE’DE YENİLENEBİLİR ENERJİNİN DURUMU.....	187
ŞEKİL 6-9. ULUSLARARASI ENERJİ VERİMLİLİĞİ ENDEKSİ ULUSLARARASI KİYAS VE ALT BİLEŞENLER.....	189
ŞEKİL 6-10. DÖNGÜSEL EKONOMİ YAKLAŞIMI.....	191
ŞEKİL 6-11. TÜRKİYE’DE ATIKLARIN YAPISI.....	192
ŞEKİL 6-12. ATIKLARIN YÖNETİMİ YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI.....	192
TABLO 7-1. MODEL SONUÇLARI.....	202
TABLO 7-2. BÜYÜMENİN TEMEL UNSURLARI İTİBARIYLA SENARYO ANALİZİ ÖZETİ.....	204
ŞEKİL 7-1. BÜYÜMENİN TEMEL UNSURLARI İTİBARIYLA BÜYÜME PROJEKSİYONU.....	204



YENİ BİR ANLAYIŞLA

GELECEĞİ İNŞA

İNSAN
BİLİM
KURUMLAR

Özet Bulgular ve Öneriler

Geleceği inşa etmek için yeni bir kalkınma anlayışı gerekiyor.

Büyüme performansı üzerine yapılan değerlendirmeler, gündelik ajandalarda önemli bir yer işgal eder. Ancak ülkelerin refahı açısından asıl önemli olan konjonktürel gelişmeler değil, uzun dönemli eğilimlerdir. Güncele ait sorunlar ne kadar yakıcı olursa olsun, elimizde uzun vadede varmak istediğimiz yere ilişkin bir yol haritası olması gerekir.

Uzun vadede varmak istediğimiz yer sadece zenginleşmek değil çünkü sadece kısa sürede zenginleşmeyi hedefleyen yaklaşımların aslında sürdürülebilir sonuçlar oluşturmadığını biliyoruz. Uzun vadede kalkınmanın çevresel, toplumsal ve kültürel boyutlarının en az büyüme kadar önemli olduğu ortadadır.

Kalkınmanın reçetesi çoktan sihirli bir formül olmaktan çıktı. Farklı ülkelerin sanayi devriminden bu yana yaşadıkları tecrübelerinden yararlanarak yapılan analizler geleceği nasıl inşa etmemiz gerektiği konusunda önemli ipuçları veriyor.

Günümüzde artık kalkınmanın esas sürükleyicisi yer altı kaynakları ve fiziksel sermaye değil; “insani gelişme ve yetkinleşme”, “bilim, teknoloji ve inovasyon” ve “siyasal, ekonomik, toplumsal kurumlar ve kurallar” gibi maddi olmayan sermaye unsurları.*

Tarihe baktığımızda, insanlığın gelişmesinde doğanın yer altı zenginlikleri olarak sunduğu zamanla tükenmeye mahkum imkânların öneminin giderek azaldığını, onun yerine insanın aklının ve becerisinin öneminin arttığını görürüz. Bu durum günümüz dünyasında kalkınmış ve kalkınmakta olan ülkelerin ekonomik yapıları arasındaki farkta da gözlemlenir.

Yoksul ülkelerin ekonomilerinde daha çok emek gücü ve doğal kaynaklar rol oynar. Kalkınma sürecinde bu faktörlerin yanında fiziksel sermaye önem kazanmaya başlar. Zenginleşmek için fabrikalar, köprüler, yollar, barajlar inşa edilir. Kalkınma sürecinin bir sonraki aşamasında artık insan aklı, becerisi ve bu sayede ürettiği bilim ve teknoloji önemli hale gelir. Kurumların kalkınmayı destekleyici olması kritik önemdedir.

Bu konudaki çalışmalar günümüzün modern toplumları için refahın esas belirleyicisinin ne yeraltı kaynakları ne de fiziksel sermaye olduğunu, maddi olmayan sermaye unsurları olduğunu gösterir. Bu nedenle, Türkiye'nin kalkınmasında artık

1. İnsani gelişme ve yetkinleşme,

2. Bilim, teknoloji ve inovasyon ve

3. Siyasal, ekonomik, toplumsal kurumlar ve kurallar

gibi maddi olmayan sermaye unsurları belirleyici olacaktır. Nitekim bunlar dünyada gelişmiş ülkelerde kalkınmanın olmazsa olmaz üç temel unsurunu oluşturmaktadır.

*Bundan sonra "kurumlar ve kurallar" olarak belirtilecektir.



Hiç şüphesiz, kalkınmanın bu üç unsuru birbirleriyle etkileşim hâlinindedir. Bilimsel ve teknolojik gelişme ve inovasyonun ortaya çıkması da, teknolojinin kullanılması da insan aklını, bilgisini ve becerisini gerektirir. Bireyler, eğer uygun becerilere sahip değillerse teknolojik değişimin etkisini mağduriyet olarak yaşayabilirler. Hem bilimsel ve teknolojik gelişme ve inovasyon, hem de insani gelişme ve yetkinleşme kapsayıcı ve güvenilir kurumlar ve kurallar gerektirir. Bu nitelikteki kurumlar ve kurallar politika üretebilme, ekonomide karar alma ve uzlaşmazlıkları çözme kapasitesi demektir, toplumsal çatışmaları engeller ve toplumu ortak hedeflere doğru mobilize eder.

Öte taraftan bu kurumları ve kuralları yaratacak olan da insanın kendisidir. İnsanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin yoğunluğu, normlar, değerler, gelenekler, kültür, insanların birbirlerine ve kurumlara duyduğu güven, mevcut kaynakların ne kadar verimli kullanılabildiğini etkileyerek ekonomik sonuçlar üzerinde etkili olur.

Bu nedenle, her ne kadar bu üç unsuru ayrı ayrı ele alacak olsak da birinin gelişmesindeki aksama ve yavaşlamanın diğerlerini de aşağı çektiği, tersine birindeki iyileşmenin diğerleri üzerinde de olumlu etki yapacağını göz önünde bulundurmalıyız.

Maddi olmayan sermaye unsurlarına odaklanan bir yaklaşım ile Türkiye'nin birikimleri harekete geçirilmeli.

Türkiye 760 milyar dolarlık GSYH ve 83 milyonluk nüfusuyla G-20 üyesidir. 33 milyon ile Avrupa'nın üçüncü en büyük işgücüdür. Yüksek sanayi kapasitesi, 24 milyonun üstündeki hanehalkı sayısı, 32 milyonluk geniş orta sınıfıyla, % 59'a ulaşan konut sahipliğiyle ve 66 milyonu aşan kredi kartı kullanıcısıyla yükselen ekonomilerden birisidir.**

Doğunun en batısında, batının en doğusunda yer alan Türkiye güçlü tarihi ve kültürel mirası, uzun yıllar uluslararası sistemle kural ve değer temelli kurduğu ilişkiler, laik ve demokratik yapısı ve Avrupa Birliği (AB) tam üyelik perspektifiyle, bulunduğu coğrafyada önemli bir konumdadır. Erişilebilirlik açısından merkezî konumu ve iletişim altyapısı ile çokuluslu şirketler ve küresel ticaret için önemli bölgesel merkezlerdendir. 12 milyonluk genç nüfusu ve güçlü girişimcilik kültürü önemli bir potansiyeldir. Birçok alandaki güçlü birikimlerinin harekete geçirilmesi durumunda Türkiye'nin geleceği umut vaat ediyor.

“İnsani gelişme ve yetkinleşme”, “Bilim, teknoloji ve inovasyon” ve “Kurumlar ve kurallar” unsurlarının birbirleri ile olan etkileşimi dikkate alınarak ortaya konacak kalkınma anlayışı ile Türkiye'nin bu birikimleri en iyi şekilde harekete geçirilebilir.

1- İnsani gelişme ve yetkinleşme

İnsan, kalkınmanın hem öznesi hem de hedefidir.

Kalkınma her şeyden önce insan içindir. Hedef insanımızın eğitilmiş, sağlıklı, değer yaratan, iyi bir işe, konforlu bir yaşama sahip, yarınına güvenen, çocuklarının geleceğinden emin, mutlu ve özgür olmasıdır. İnsanımız kalkınmanın hedefi olduğu kadar aynı zamanda ülkemizin kalkınmasını sağlayacak olan üç unsurdan birisidir.

**Yönetici özetindeki verilerin dayandığı kaynaklara atıflar rapor metni içinde yer almaktadır.

Eğitim hem bireyin kendini geliştirerek potansiyelini gerçekleştirebilmesi hem de kalkınma için büyük önem taşır.

Türkiye eğitimde belirli alanlarda gelişme sağladı. Genel olarak okullaşma oranları yıllar içinde büyük ölçüde iyileşti ve OECD ülkeleri düzeyine ulaştı. Eğitime erişimde cinsiyet eşitliğinde de önemli mesafe alındı.

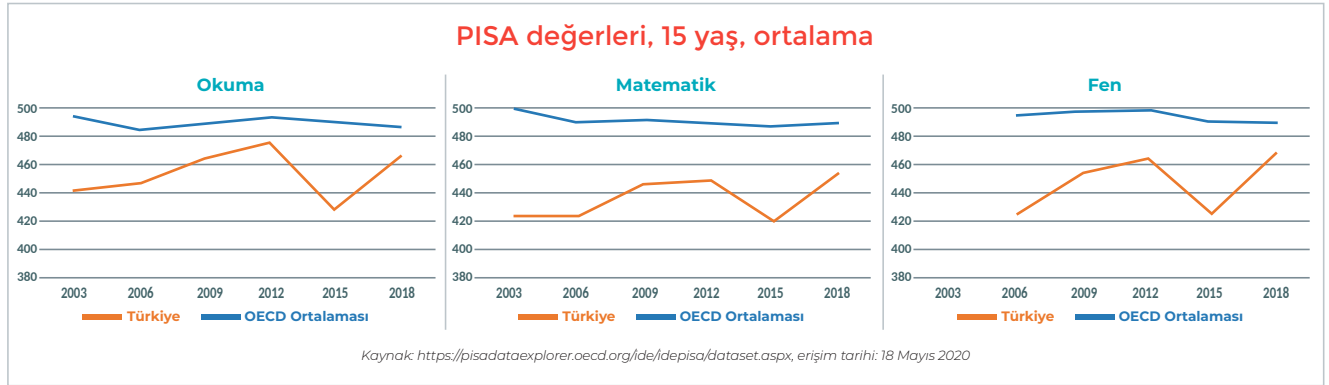
Öğrenci başına öğretmen sayısı, ortalama sınıf büyüklüğü gibi göstergelerde kayda değer ilerleme gerçekleşti. Yıllar içinde eğitime yapılan harcamalar ciddi oranda arttı. 2006 sonrasında üniversite sayısı ve öğrenci kontenjanları yükseldi. Ancak insani gelişme ve yetkinleşme konusunda kaydedilen ilerleme ekonomik ve toplumsal kalkınmanın hızlandırılması açısından yetersiz kaldı.

Kaydedilen ilerlemeye rağmen, eğitim sistemi kalkınma hamlesi için yeterli değil.

İnsanların yaşamları boyunca geçirdikleri eğitim ve gelişim sürecinde, en önemli dönem erken çocukluktur. Türkiye’de okul öncesi eğitim zorunlu değil ve erişilebilir okul öncesi eğitim hizmetleri sınırlı. Bu nedenle, erken çocukluk eğitiminde okullaşma oranlarında son yıllarda gelişme sağlasa da Türkiye halen OECD ülkeleri arasında son sıralarda yer alıyor.

Nüfus içinde yükseköğretim mezunlarının oranı OECD ülkeleri ortalamasından düşük seviyede.

Eğitimin niteliğinin önemli göstergelerinden biri kabul edilen PISA değerlerinde OECD ortalamalarının gerisindeyiz.



Öğrenci başına yapılan harcama okul öncesinden yükseköğretime kadar her eğitim seviyesinde OECD ortalamasının gerisinde kalıyor. Öğretmenlerin eğitim seviyeleri OECD ortalamasının altında. İlköğretim ve lise öğretmenleri arasında yüksek lisans veya doktora sahip öğretmenlerin oranı OECD ülkelerinde ortalama % 45 iken, Türkiye’de % 9.

Eğitim olanaklarında, özellikle kaliteli eğitime erişimde, gelir seviyeleri ve toplumsal gruplar açısından farklılıklar var. Özellikle engelliler, Suriyeli göçmen çocuklar ve gençler eğitime erişimde sıkıntılarla karşılaşabiliyor.

Türkiye’nin doğusunda okullaşma oranları diğer bölgelere kıyasla düşük. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde eğitime erişimde cinsiyete dayalı farklar giderilememiş durumda. Bölgeler itibarıyla öğretmen başına düşen öğrenci sayısı iyileşmiş olsa da farklılıklar hâlen devam ediyor.

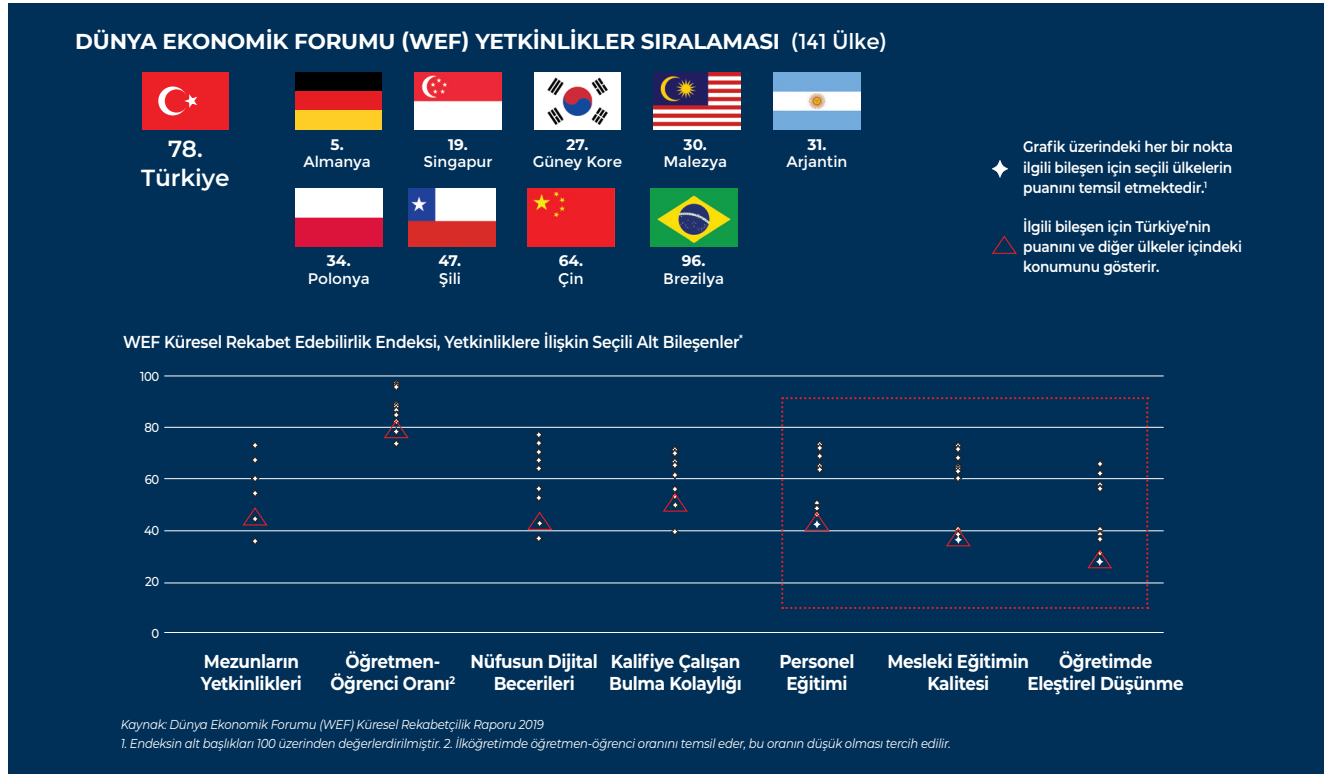
Devlet okulları ağırlıklı bir sisteme sahibiz. Ama Türkiye, OECD ülkeleri arasında eğitime yapılan toplam harcamalar içinde özel harcamaların oranının en yüksek olduğu ülke. Eğitimdeki pek çok sorunun bir yansıması olan özel harcamaların bu yüksekliği, yarattığı eşitsiz durumla, maddi imkânı yeterli olmayanların iyi bir eğitime ve iyi bir işe sahip olmalarını zorlaştırıyor.

OECD araştırmaları insanların eğitim seviyesindeki artış ile sağlık seviyeleri, siyasi süreçlere katılımları ve çevreye duyarlılıkları arasındaki pozitif ilişkiye işaret ediyor. Eğitimde sağlanacak ilerleme kalkınma hamlesinin tüm boyutlarını etkileyecek.

Kalkınma hamlemiz için 21. yüzyıla uygun yetkinlikler ve becerilerle donatılmış insan kritik önemde.

Dijitalleşme işgücü piyasalarında hızlı ve köklü bir dönüşüme neden oluyor. Mevcut işler otomasyon riski ile karşı karşıya kalıyor. Bu risk en çok düşük eğitimli işgücünü tehdit ediyor. Teknoloji ortadan kaldıracak işlerin yanında milyonlarca yeni iş de yaratıyor. İşler kadar çalışma tarzı da değişimle karşı karşıya. Kendi hesabına çalışma, platformlar üzerinden çalışma, mekân ve zaman esnekliği ile çalışma gibi yeni çalışma biçimlerinin giderek yaygınlaşması bekleniyor. Pandemi sonrasında daha da hızlanan bu değişim ve dönüşümler hem gençlerin hem de yetişkinlerin 21. yüzyıla uygun teknik, dijital ve sosyo-duygusal yetkinlikler ve becerilerle donatılmasını gerektiriyor.

Ancak bu alandaki hazırlıklarımızın iyi olduğu söylenemez. 2019 yılı Eurostat verilerine göre, yetişkinlerin eğitim ve öğretime katılım oranları Türkiye'de yalnızca % 6 ile gelişmiş ülkelerin gerisinde.

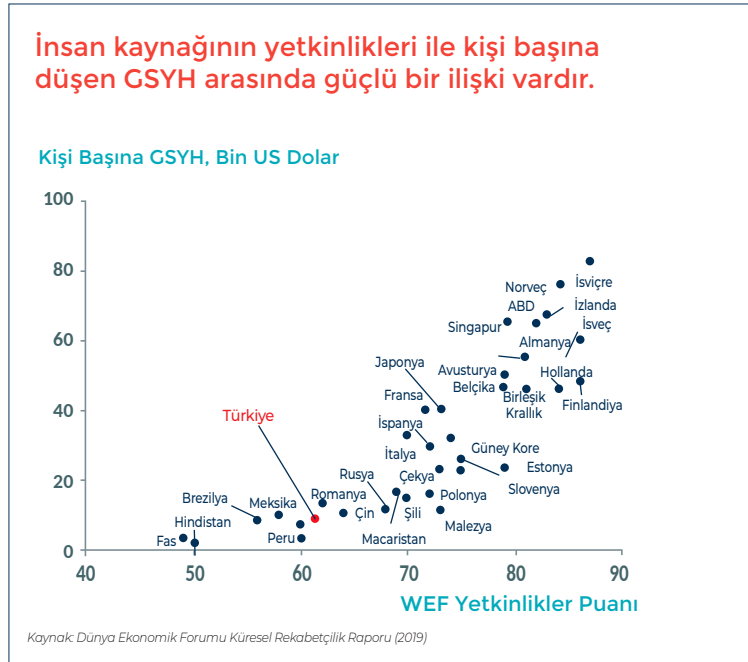


Sanayileşme döneminin kitle üretimi için eğitimin temel işlevi işgücünü standart becerilerle donatmaktı. Bu da merkezî bir sistemle yapılıyordu. Çağımızda, dijital ekonomi ve bilgi toplumunun yaratıcı insanları için bir başka eğitim sistemi gerekiyor. Bu da eğitimde ezberci ve merkezî anlayışın yerine, kaynakların insanımızın eleştirel düşünme, yaratıcılık gibi 21. yüzyıl becerilerinin geliştirilmesine odaklandığı, okullar ve yerel eğitim idarecilerinin yetki ve sorumluluklarının artırıldığı bir yönetim modelini ön plana çıkartıyor.

İstihdamın önünde beceri uyumsuzluğu, işgücüne katılımın düşüklüğü, yüksek işsizlik, kayıt dışı çalışma gibi sorunlar var.

Türkiye’de işgücüne katılım oranları yıllardır %50 düzeylerinde. İşsizlik oranı ise kalıcı olarak %10 seviyesinin altına düşmüyor. İşsizlikte başta beceri uyumsuzluğu olmak üzere yapısal faktörlerin rolü büyük.

Kadınların, gençlerin ve dezavantajlı grupların işgücüne katılımı OECD ülkelerine göre geride kalıyor. Kayıt dışı istihdam; sosyal güvence, iş sağlığı ve güvenliği, vergi geliri kaybı, firmaların finansmana erişim sorunu gibi birçok sorunla iç içe geçiyor.

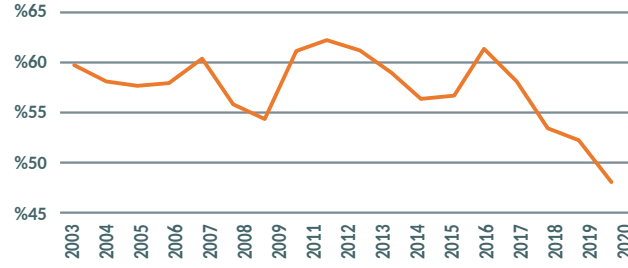


İnsani gelişme ve yetkinleşmedeki sorunlar yaşam memnuniyetini düşürüyor.

Sağlık alanında çok önemli ilerlemeler olsa da gidilecek mesafe hâlen uzun. Sağlık harcamalarının GSYH içindeki oranı % 4 ile % 9 olan OECD ortalamasının altında. Son 15 yılda ciddi oranda artmasına karşın 1000 kişi başına hekim ve hemşire sayıları da OECD ortalamasının gerisinde. Sağlık hizmetlerine erişimde bölgeler arası farkların varlığı da dikkat çekiyor.

Türkiye OECD ülkeleri arasında yaşam memnuniyetinin en az olduğu ülke. Türkiye’den yurtdışına göç edenlerin sayısı artıyor. Göç edenlerin en büyük bölümünü 25-29 arası gençler oluşturuyor.

Kendini mutlu ve çok mutlu hissedenlerin oranı



Kaynak: TÜİK Yaşam Memnuniyeti Araştırması, 2020

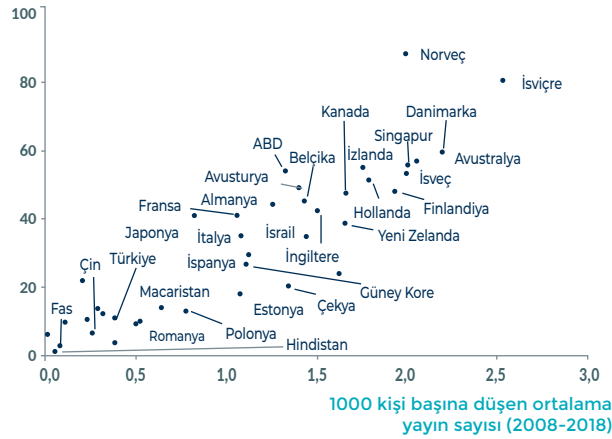
2- Bilim, teknoloji ve inovasyon

Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınmasının en önemli belirleyicilerinden biri bilim, teknoloji ve inovasyonda ilerleme olacak.

Günümüzde ekonominin dinamizmini teknolojiadaki değişimler belirliyor. Bilim, teknoloji ve inovasyon kapasitesinin geliştirilmesi ve teknolojik dönüşümün lokomotifleri olan dijitalleşme sürecine adaptasyon, gerek bugün gerekse gelecekte Türkiye'nin rekabetçiliğini ve büyüme potansiyelini belirleyecek.

Bilimsel çalışmalar ile kişi başına düşen GSYH arasında güçlü bir ilişki vardır

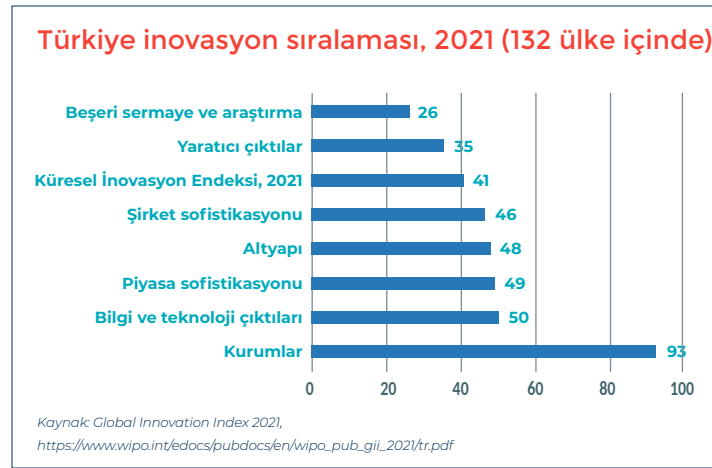
Ortalama kişi başı GSYH, Bin US Dolar (2008-2018)



Bilim, teknoloji ve inovasyon alanında kapasite artışına rağmen performans yeterli değil.

Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü Küresel İnovasyon Endeksi'nde Türkiye 132 ülke arasında 41'inci sırada. Dünya Ekonomik Forumu tarafından hazırlanan Küresel Rekabetçilik Endeksi verilerine göre, İnovasyon Kabiliyeti sıralamasında 141 ülke arasında 49'uncu.

Türkiye’de orta-yüksek teknolojlili sektörlerin imalat sanayii katma değer içindeki payı reformların ve AB üyelik sürecinin hızlanmış olduğu 2000’li yıllarda hızla arttı. İmalat sanayi üretiminin büyüklüğü ve üretebildiği ürünlerin sofistikasyonu itibariyle Türkiye’nin performansı yükseldi. Ancak bu artış eğilimi 2008 küresel krizi sonrasında devam ettirilemedi. Üretimin geleceğini şekillendiren dijital dönüşüm gibi unsurlara hazırlık seviyesi henüz yeterli değil.



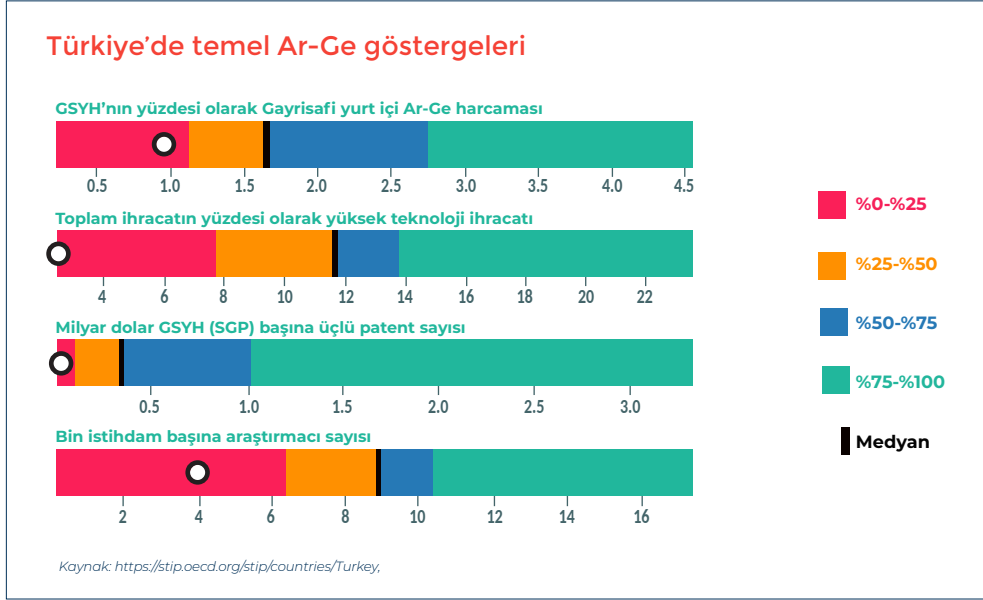
Öte yandan Türkiye 2020-21’de beş “unicorn” (1 milyar dolar değerlemeyi aşan girişim) çıkarabilmeyi başardı. Dünyada önde gelen birçok girişimcilik ekosistemini negatif yönde etkilemiş olan Covid-19 sürecine rağmen elde edilmiş olan bu performansın da teknoloji alanında sağlanacak gelişmelerle yukarı çıkması mümkün.

Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki yüzdesi istikrarlı bir şekilde yükseliyor olsa da Ar-Ge harcama yoğunluğu, yüksek teknolojlili ürün ihracatı, patentler ve araştırmacı sayısı gibi temel göstergelerde OECD ülkeleri ortalamasının gerisinde kalıyoruz.

Bilimsel gelişme, Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerine ayrılan kaynaklar halen kısıtlı, üniversite-sanayi-kamu işbirlikleri çeşitli ve verimli değil. Bilimsel araştırma sayısı gibi patent sayısı da düşük. Türkiye OECD ülkeleri arasında Ar-Ge faaliyetlerine en fazla vergi teşviki veren birkaç ülkeden biri olmasına rağmen, özel sektörün Ar-Ge harcamaları diğer ülkelere göre düşük.

Türkiye’ye dijital dönüşüme hazır ülkeler arasında yer verilmiyor. Teknolojiye yapılan yatırımların ticarileşmesinin ana yöntemlerinden olan teknoloji standartlarında söz sahibi ülkeler arasında değiliz.

Teknoloji ve yüksek katma değerli ürün ve hizmet geliştirme konusundaki yetersizlikler nedeniyle, sadece yatırım mallarında değil, yüksek teknolojlili tüketici ürünlerinde de ithalata bağımlı bir yapı ortaya çıkıyor.

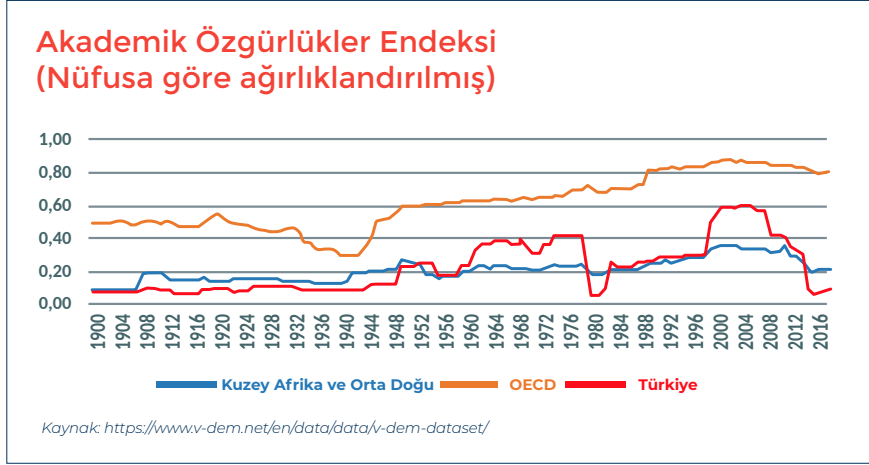


Teknoloji performansının düşüklüğünün nedenleri arasında nitelikli insan kaynaklarının ve finansmanın yetersizlikleri kadar, başta akademik özgürlükler ve destek sistemlerinin tasarımı olmak üzere kurumsal çerçevedeki sorunlar yer alıyor.

Teknolojik ilerlemenin hızlanmasının bir belirleyicisi bu alana ayrılan kaynaklar ise diğeri de kurumsal çerçevedir. Genel olarak yenilikçi fikirler özgürlükçü, çoğulcu ve kapsayıcı bir düşünsel ve kültürel ortamda gelişir.

Yenilikçi fikirlerin gelişmesinin bir koşulu da akademik özgürlüklerdir. Varieties of Democracy adlı kuruluşun derlediği akademik özgürlük endeksine göre, Türkiye akademik özgürlükte dünya ortalamasının olduğu kadar Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinin de gerisinde.

Teknolojik ilerleme ve inovasyon için başka kurumlara ve kurallara da ihtiyaç vardır. Fikri ve sınai mülkiyet hakları koruması bu açıdan önemlidir. Buluşlar, ticari marka ve telif hakları korumasının güçlü olmadığı, yargı sisteminin hızlı ve etkin çalışmadığı ve cezaların caydırıcı olmadığı durumlarda, uzun süren, meşakkatli olan ve önemli bütçelere mal olan Ar-Ge faaliyetlerinin sonuçlarından ekonomik olarak yararlanma imkanının düşük olması, Ar-Ge'yi ve dolayısıyla teknolojik sofistikasyonu olumsuz etkiler.



İnovasyon ile ilgili temel başlıkların tamamında, toplumun ve ekonominin çeşitli kesimleri arasında önemli farklılıklar var.

Yaratıcılık ve inovasyon potansiyelinin artırılmasının çok önemli bir koşulu da toplumun farklı kesimlerinin sürece dahil edilebilmesidir. Dijitalleşme, Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerine ayrılan kaynaklar, patentler gibi birçok göstergede; girişimlerin büyüklüğü, cinsiyet, bölge, dezavantajlı kesimler ve yaş grupları gibi alt kırılımlar itibarıyla toplumun ve ekonominin farklı kesimleri arasında uçurum olduğu görülmektedir. Bu uçurumlar, farklılıkların getirebileceği imkanlardan yararlanılmasını engelliyor.

3- Kurumlar ve kurallar

Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınmasında vazgeçilmez unsur kurumlar ve kurallardır.

Kurumlar siyasal, ekonomik ve toplumsal etkileşimi biçimlendirmek üzere insanların oluşturduğu kurallar ve normlar olarak tanımlanır.

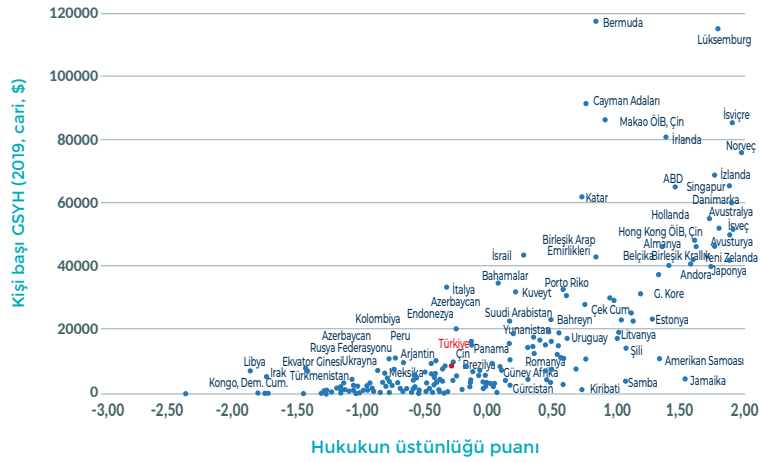
Kurumlar ekonomik istikrarı, toplumsal güven ve huzuru sağlar, uzlaşi içinde karar almayı kolaylaştırır ve alınan kararların etkin bir şekilde uygulanmasına zemin oluşturur. Kurumlar ve kurallar hukukun üstünlüğünü, temel hak ve özgürlükleri, demokrasi ve kamu yönetimini, ekonomik hayatı ve toplumsal güven ve iş birliğini düzenler.

Dolayısıyla kurumların ve kuralların niteliği hukukun üstünlüğünü, demokrasiyi, ekonomik istikrarı, bir arada yaşamayı ve birlikte gelişmeyi sağlamak için vazgeçilmezdir.

Küresel kurumlarla ilişkiler de ulusal kurumların şekillenmesinde etkili olur. Gümrük Birliği ve AB üyelik sürecinin yanı sıra DTÖ, IMF, Dünya Bankası, OECD, Avrupa Konseyi, NATO gibi çok taraflı örgütlerle ilişkiler, Türkiye'de kurumların gelişimi üzerinde etkili olmuştur. 1990'ların ikinci yarısından itibaren özellikle Gümrük Birliği'nin de etkisi ile hızlanan küresel ekonomiye eklemlenme süreci, başta düzenleme kalitesi olmak üzere Türkiye'deki kurumlar üzerinde olumlu etkide bulunmuştur.



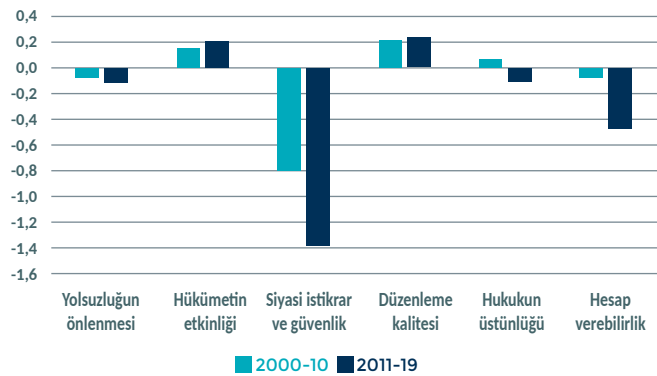
Hukukun üstünlüğü ile kişi başına düşen GSYH arasında güçlü bir ilişki vardır



Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana kalkınma için önemli olan kurumları inşa etmek konusunda önemli bir mesafe kat etmiştir. Kurumsal kapasitenin daha da gelişmesi, kalkınmayı bir ileri noktaya taşıyacaktır.

Türkiye’de kurumlar ve kurallarda genel olarak AB üyelik sürecinin hız kazandığı 2000’li yıllar sonrasında iyileşme sağlanmasına rağmen bu ilerlemenin yerini gerilemeye bıraktığı görülüyor.

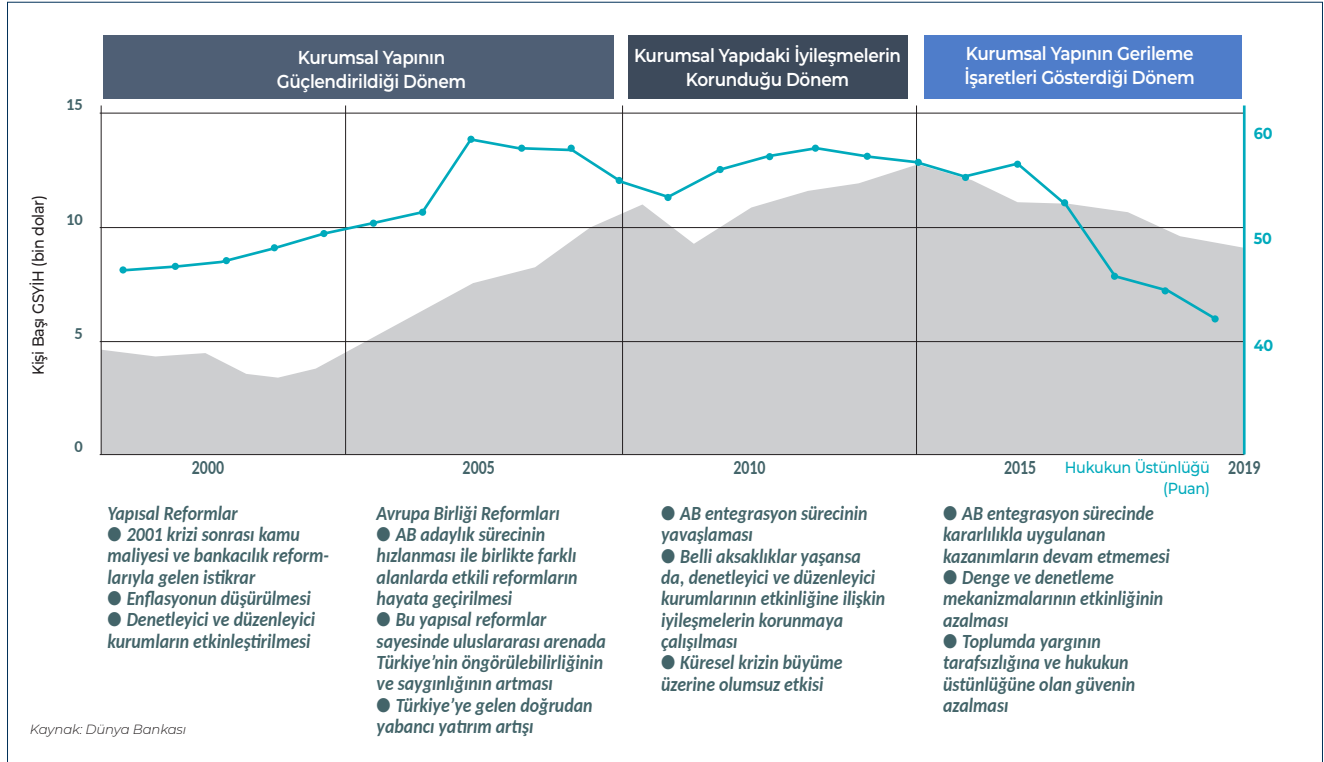
Kurumsal yapılarda yönetim göstergelerindeki değişim



Kaynak: Worldwide Governance Indicators

Şeffaflık ve hesap verebilirlik kamunun kendine emanet edilen kaynakları kamu yararı, mali disiplin ve liyakat esaslarında yönetmesini mümkün kılar. Bunun için güçlü bir düzenleme ve denetleme yapısını kurgulamak, bağımsız kurumları oluşturmak ve bu kurumların çalışması için gerekli özerkliği ve insan kaynaklarını sağlamak önem kazanır.

Türkiye’de de AB kriterlerine uyumun hızlandığı ve kurumsal yapıların güçlendiği dönemde cari fiyatlarla kişi başı gelir artışı hızlandı, kurumsal yapılardaki iyileşmenin duraksamasıyla gelir artışı da duraksadı, kurumsal yapılarda gerilemenin ortaya çıkmasıyla kişi başı gelirde düşüşler görüldü.



Kurumlara ve kurallara dayalı güven ortamı kritik önemde.

Siyasi ve toplumsal güvenin yüksek olması, ekonomik ve toplumsal kalkınma hedeflerine ulaşmanın önemli belirleyicilerindendir.

Türkiye’de güven algısı üzerine yapılmış olan araştırmalar, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın hızlanması için güven ortamının güçlenmesi ve geleceği hep beraber kurma perspektifinin hakim olması ihtiyacını ortaya koymaktadır. Türkiye’nin geleceğinin toplumu oluşturan farklı grupların katıldığı bir süreçte istişare ile belirlenebilmesi için sorunlara “siz-biz” perspektifinden değil “hepimiz” perspektifinden bakılmasına ihtiyaç vardır. Kapsayıcı ve güvenilir kurumlar ve kurallar bu güven ortamının sağlanmasında önemli rol oynar.

Türkiye, 2000’li yıllarda AB kriterleri doğrultusunda “insani gelişme ve yetkinleşme”, “teknoloji” ve “kurumlar”da yaptığı atak sayesinde önemli bir refah artışı sağlamıştı.

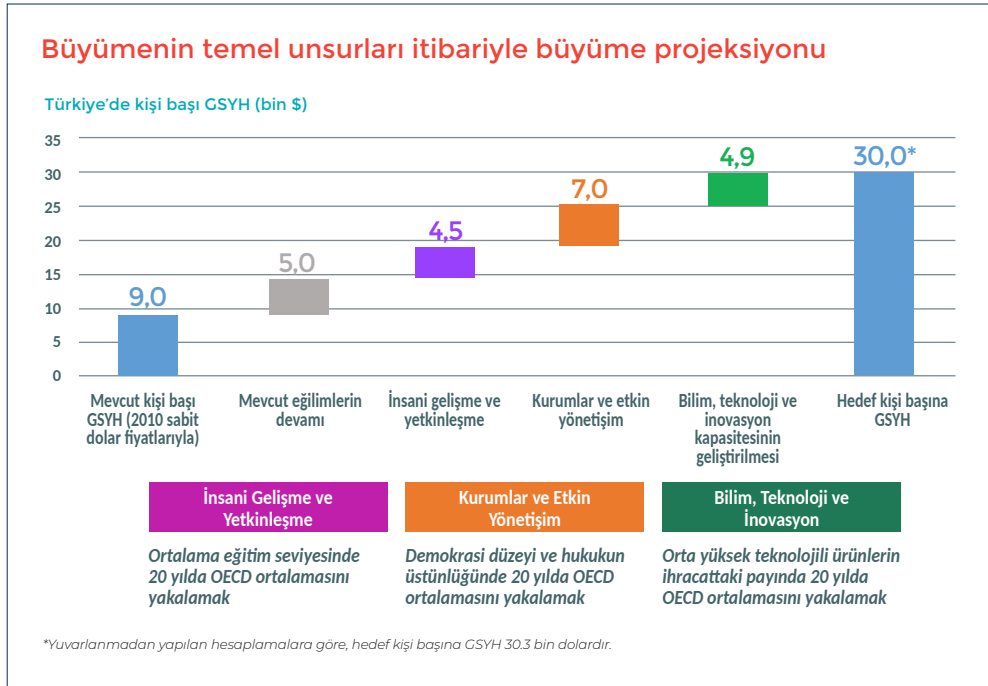
Türkiye AB tam üyelik sürecinin hız kazandığı 2000’li yıllarda ekonomik potansiyelini en iyi biçimde kullanmış; ekonomik ve siyasi reformlar sayesinde orta gelir tuzağından çıkmak doğrultusunda önemli bir mesafe kat etmişti. İnsani gelişme ve yetkinleşme, teknoloji ve kurumlarda yapılan atakla cari dolar fiyatlarıyla kişi başına gelir sadece 6 yılda üç kat artmış ve OECD ülkeleriyle aradaki gelir farkı daralmıştı. Bu dönemde ortalama eğitim

süresi 6,2 yıldan 7 yıla çıkmış, ihracatta orta ve yüksek teknoloji ürünlerin oranı % 32'den % 40'a yükselmiş, hukukun üstünlüğü ve demokrasi puanlarında da ilerlemeler olmuştu. İzleyen yıllarda reform ivmesi devam ettirilememiş ve buna bağlı olarak da büyüme hızı yavaşlamıştı.

Bu üç unsurda iyileşme performansı sergileyerek refah artışında yeni bir atağı başlatabiliriz.

Bu üç unsurda gelişmenin Türkiye'de kişi başı gelir artışının hızlanması ve OECD ülkeleriyle gelir farkının kapanmasında ne ölçüde etkili olacağını, 1995-2019 yılları arasında 105 ülkeli bir veri seti ile yaptığımız regresyon analizi ve ardından bir senaryo analizi ile göstermekteyiz.

Bu analizde Türkiye'nin kişi başına GSYH'nın başlangıç değeri 9.000 dolar olarak alındı. Analize göre, şu andaki eğilimlerin aynı kalması (üretimdeki sermaye yapısında, kurumsal yapı ve beşeri sermaye yapısında, ihracattaki orta ve yüksek teknoloji ürünlerin oranında değişme olmaması) durumunda 20 yıl sonra kişi başı GSYH 14.000 dolar (2010 sabit dolar değeri) oluyor. İnsani gelişme ve yetkinleşme, bilim, teknoloji ve inovasyonda, kurumlar ve kurallarda ilerlemenin katkısı ile 20 yıllık bir zaman dilimi içinde kişi başı gelirimiz yaklaşık 30.000 dolara çıkıyor.



Yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğinde AB üyelik sürecinin hız kazanması ile yapılan ekonomik ve siyasi reformlar üzerine kurulu olan kalkınma yaklaşımında kişi başı gelir hızla artmıştı. "İnsani gelişme ve yetkinleşme", "bilim, teknoloji ve inovasyon" ve "kurum ve kurallar"ın güçlendirilmesi üzerine kurulu bir yeni kalkınma anlayışıyla, yirmi birinci yüzyılın ikinci çeyreğinde Türkiye'nin kişi başı geliri üç katına yükselebilir. Türkiye bugünkü 9.000 dolar seviyesinden 2040 yılında 30.000 dolar seviyesine çıkarak zengin ülkeler sınıfına girebilir. Türkiye'nin birikimleri bunun için yeterli.

İnşa etmek istediğimiz Türkiye; gelişmiş, saygın, adil, çevreci.

Gelişmiş, saygın, adil ve çevreci bir Türkiye'yi, yeni bir anlayışla “İnsani gelişme ve yetkinleşme”, “Bilim, teknoloji ve inovasyon” ve “Kurumlar ve kurallar” unsurlarında atacağımız eş zamanlı ve eş güdümlü adımlarla inşa edebiliriz.

Türkiye'nin birikimleri sayesinde yirmi birinci yüzyılın ikinci çeyreğinde yeni bir kalkınma hamlesi yapması mümkün. Ancak kalkınma anlayışı sadece zenginleşme ile sınırlı olamaz. Yeni kalkınma anlayışımızda, zenginleşirken ve küresel sistemde saygın bir pozisyon sahibi olurken çevreyi ve toplumsal adaleti daha fazla gözetmeli, bir başka ifadeyle sürdürülebilir kalkınmayı hedeflemeliyiz. Bu da bütüncül ve uzun vadeli bir bakış açısı gerektiriyor. Nitekim, yirmi birinci yüzyılın ikinci çeyreğinin koşulları ilk çeyrekte farklı. Önümüzdeki dönemde küresel ekonomi politikte Türkiye açısından dikkate alınması gereken eğilimlerin;

- Dijital dönüşümün kapsamının genişlemesi ve ekonomik ve toplumsal etkilerinin hızlanarak artması,
- Talep artışına paralel olarak doğal kaynaklar üzerindeki baskının şiddetlenmesi ve çevresel etkileri dikkate almayan bir ekonomik modelin yerini yeşil ekonomi modeline bırakması,
- Dünyada jeopolitik gerilimlerin bir süre daha devam etmesi olduğu görülüyor.

Bu değişim ve dönüşümlerin ortaya çıkartabileceği toplumsal riskleri iyi yönetebilirsek ortaya çıkacak fırsatlardan en iyi biçimde yararlanabileceğiz.

Kalkınma çok boyutlu bir süreç. Türkiye'nin bu boyutlara ilişkin ortaya konmuş çeşitli hedefleri, hazırlıkları ve birikimleri mevcut.

Gelişmiş, saygın, adil ve çevreci Türkiye'yi inşa etmede en önemli başarı faktörü, bu hedefler arasındaki bağlantıların iyi kurgulanmasıdır. Aksi halde kalkınma süreci bir süre sonra tıkanma riski ile karşı karşıya kalır. Örneğin, kişi başı geliri artırarak zengin ülkeler arasında girme hedefinin diğer hedeflerin önüne geçmesi durumunda, zaman içinde büyüyen toplumsal adaletsizlikler sosyal ve siyasi gerilimlere yol açar; doğal kaynakların tükenmesi üretim maliyetlerini artırır, ekosistemin dengesini ve sosyal refahı bozar; uluslararası sistemde yumuşak güç aşınması büyüme için gereken finansmanı çekmeyi zorlaştırır ve büyüme süreci zaman içinde tıkanır. Diğer bir hedefin öne geçtiği durumda da benzer riskler geçerlidir. Bu nedenle gelişmiş, saygın, adil ve çevreci bir Türkiye; ancak bu dört hedef arasındaki bağlantıları ve dengeyi gözeterek inşa edilebilir. Aşağıda açıklayacağımız hedeflerin her birisinde diğerlerini de gözeterek atılacak adımlar toplamda güçlü bir çarpan etkisi ortaya çıkartacaktır. Böylece bir hedefin öne geçmesi durumunda yaşanabilecek negatif sarmal, dört hedefin beraber gözetilmesiyle yerini pozitif bir sarmala bırakacaktır.

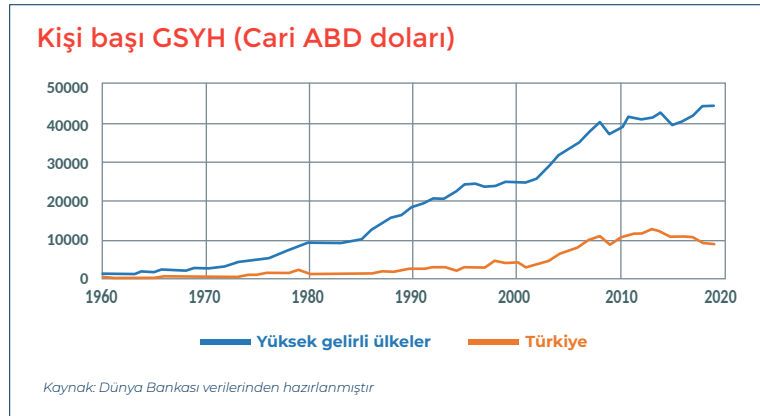
Bu dört hedefe ulaşılması, üç temel unsorda (“İnsani gelişme ve yetkinleşme”, “bilim, teknoloji ve inovasyon”, “kurumlar ve kurallar”) eş zamanlı ve eş güdümlü politika adımlarını gerektirir.



Hedef: Ekonomik istikrara, öngörülebilir yatırım ortamına, düşük enflasyona ve güçlü makro ekonomik dengelere sahip, istihdam yaratan, sürdürülebilir büyümeyle kişi başı geliri yüksek, gelişmiş bir Türkiye

Makroekonomik istikrar sağlanmadan, ekonominin şoklara dayanıklılığı artırılmadan ve uzun vadeli yatırımlar için uygun bir yatırım iklimi tesis edilmeden, orta ve uzun vadede yüksek büyümeyi sürdürmek mümkün olmayacaktır.

Türkiye’de kişi başına milli gelir 2001 yılındaki 3.100 dolar düzeyinden 2013 yılında 12.500 dolar düzeyine çıktı. 2002-2007 arasında yüksek oranlı büyüme sağlanırken, enflasyon, kamu açığı, faiz oranları ve borç yükleri geriledi, TL ise değer kazandı. Bu güçlü ekonomik performansa AB sürecinin hız kazanması ve yapısal reformlar eşlik etti. 2002-2007 döneminde, düzenleyici otoritelerin ekonomi yönetimindeki ağırlığının artması, Merkez Bankası bağımsızlığının tesis edilmesi, bütçe dışı fonların bütçe içine alınması, mali hesap verebilirliğin artırılması, kamu ihale kanunu ile kamuda israf ve yolsuzlukların önlenmesi gibi yapısal reformlar ekonomik performansın güçlenmesine katkıda bulundu. Uluslararası sistemde Türkiye itibar kazandı; yurtdışı fonlara erişimi arttı, bu da büyümenin finansmanını kolaylaştırdı.



Ekonomik ve siyasi kurumların zayıflamasına paralel olarak hızlı ekonomik büyüme önce durakladı ardından düşmeye başladı. Verimlilik artışı sağlanamadığı gibi kaynaklar verimliliği düşük alanlarda kullanıldı, büyümenin kompozisyonu değişti, kalitesi de düştü. Türkiye’de 2000 yılında OECD ortalamasının % 18’ine denk gelen kişi başı milli gelir, 2001 yılı hariç, kesintisiz artarak 2013’te % 34’e ulaştı. Bu oran 2013’den bu yana her sene azalarak 2020’de % 22’ye geriledi.

Makroekonomik istikrarın sağlanması gerekiyor. Türkiye’nin bu alandaki bilgi birikimi ve tecrübesi çok zengin.

Makroekonomik istikrarın en önemli göstergesi fiyat istikrarıdır. Döviz kurlarının istikrarlı ve öngörülebilir olması ve faiz oranlarının yatırımları desteklemesi fiyat istikrarı ile yakından ilişkilidir.

Fiyat istikrarının sağlanmasıyla Türkiye’de yatırım ortamı iyileşecek, öngörülebilirlik artacak, böylece üretim ve yatırım ufku genişleyecek, katma değeri yüksek yeni teknoloji yatırımlarını ülkemize çekmek mümkün olacaktır.

Türkiye’de ekonomik istikrarın sağlanması için enflasyonun %5 hedefinin altına kalıcı olarak çekilmesi gerekli. Yüksek enflasyon küresel koşullar, uluslararası gıda ve diğer emtia fiyatlarındaki yükseliş, kur şoku, iç talep koşulları, atalet gibi çeşitli faktörlerden kaynaklansa da enflasyonu düşürmenin yolu öncelikle Merkez Bankası bağımsızlığı ile ihtiyatlı para ve maliye politikalarından geçiyor.

Doğrudan yabancı yatırımların yeniden önemli bir finansman kaynağı haline gelebilmesi için makroekonomik istikrarla beraber, kurumsal yapının güçlendirilmesi ve yatırım ortamının iyileştirilmesi gerekiyor.

Makroekonomik istikrarın sağlanması için geçmişten bu yana çözülemeyen yapısal sorunlarından birisi olan dış ticaret açığının kapatılması da gerekli. Bunun için bilim, teknoloji ve inovasyon politikalarıyla üretimin ithal girdi ve yatırım malına bağımlılığının azaltılması, ihracatın dünya ticaretinin yavaş arttığı düşük teknoloji alanlardaki ağırlığının azaltılıp yüksek teknoloji ürünlerine geçişin hızlanması, tüm sektörlerde verimlilik artışının sağlanması önem kazanıyor.

Her sektörde verimlilik artışı için firma bazında verimlilik artışı gerekiyor. Bu da KOBİ’lerin verimliliklerinin artmasını ve girişimcilik ekosisteminin gelişmesini gerektiriyor. KOBİ’lerin daha fazla katma değer yaratması için son dönemde kamu kurumları tarafından finansman, eğitim, Ar-Ge ve inovasyon gibi alanlarda birçok program hayata geçirildi. Ancak KOBİ’lerin verimlilik artışı, büyüme ve kurumsallaşma ihtiyacı devam ediyor. KOBİ’lerin dönüşümü ekonomik büyüme sürecini destekleyeceği gibi gelir dağılımı, istihdam ve bölgesel kalkınma gibi kalkınmanın toplumsal boyutları açısından da önemlidir.

Hedef: Uluslararası alanda diplomasi ve iş birliğiyle rol model olan, AB entegrasyonu başta olmak üzere Batı dünyası ile ilişkilerini güçlendiren, uluslararası hukuka ve sözleşmelere bağlı, saygın bir Türkiye

Liberal, demokratik sistemin bir üyesi olarak küresel ekonomi politikte saygın bir ülke olma hedefi, ekonomik kalkınma ve zengin ülkeler arasına girme, toplumsal adalet ve çevreyi önceliklendiren kalkınma hedeflerini tamamlar.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ülkeler kalkınma stratejilerini giderek artan ölçüde dışa açık bir model üzerine inşa ettiler. Türkiye de 1980’lerden sonra küresel ekonomiye entegrasyon yönünde, 2000’den sonra da hukuk devleti ve demokratikleşme doğrultusunda önemli adımlar attı ve bu sayede küresel ekonomik sistemin etkin bir aktörü haline geldi. AB üyelik süreci sayesinde kural temelli uluslararası liberal demokratik düzene daha çok entegre oldu ve bu sistemde güçlü bir ekonomik büyüme göstererek küresel mimarideki yerini pekiştirebildi. Küresel ticaretten ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından aldığı payı artırdı ve doğu ile batı, Avrupa ile Asya, gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında oynadığı köprü rolüyle yükselen bir güç haline geldi. Ancak 2010’lu yıllarda uluslararası düzlemde iş birliği ivmesi zayıflarken, içeride reform ivmesi düştü, kurumlarda gerilemeler ortaya çıktı ve Türkiye’nin küresel düzendeki yükselişi de durdu.

2008 sonrasındaki dönemde çeşitli ülkelerde korumacı eğilimler gündeme gelmiş olmakla birlikte, nüfusu itibarıyla orta büyüklükte bir ülke olan, tasarruf açığı veren ve enerjide dışa bağımlılığı devam eden Türkiye’nin ulusal menfaatleri, iç dinamiklere daha çok odaklanmak yerine uluslararası sistemin aktif bir oyuncusu olma hedefini benimsemekten geçiyor. Geçmişte olduğu gibi gelecekte de Türkiye’nin küresel sistemin saygın bir üyesi olması ile dünyanın zengin ülkeleri arasında yer alması birbirini destekleyecek süreçler olacak.



Türkiye'nin küresel ekonomiden aldığı payın artması için önümüzdeki dönemde AB ile Gümrük Birliği'nin entegrasyon hedefi doğrultusunda güncellenmesi ve ABD ile ekonomik ve siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi gerekiyor.

Gümrük Birliği uygulamasının üzerinden 25 yıldan fazla bir zaman geçti. Bu süre içinde Dünya Ticaret Örgütü kuruldu; Çin, Rusya, Hindistan, Brezilya gibi ülkeler önemli küresel ekonomik aktörler haline dönüştü; bilişim teknolojilerinde büyük sıçramalar oldu ve dijital ekonomi ortaya çıktı; 2008 küresel krizi ve Covid-19 pandemisi dünya üzerinde büyük etkiler yarattı. Bu nedenlerle görece iyi işlese de, biçim ve içerik olarak artık dönemin ihtiyaçlarının çok gerisine düşmüş olan Gümrük Birliği'nin, Türkiye-AB arasında katılım müzakerelerinde statü kaybına izin vermeksizin güncellenmesi, Türkiye'nin küresel ekonomideki güçlü konumunu koruması için önemli bir hedef oluşturuyor.

Gümrük Birliği'nin güncellenmesinin önemli bir boyutunu gelecek dönemde AB'nin yeni nesil ticaret anlaşmalarında kritik bir başlık olan çevresel sürdürülebilirlik oluşturacak. AB, Yeşil Mutabakat kapsamında sınırda karbon düzenlemesi uygulamasına geçiyor. Gümrük Birliği'nin güncellenmesi ile bu konuların Türkiye-AB ticaretinde kapsanması gerekiyor. Aksi halde, Türkiye'nin ihracatı AB'nin dış ticaret politikasındaki çevresel sürdürülebilirlik düzenlemelerinden zarar görebilecek.

Türkiye'nin küresel ticaretten aldığı payı artırması açısından, ABD ile mevcut ekonomik ve siyasi ilişkileri güçlendirmesi de önemli. Transatlantik iş birliğinin yeniden hayat bulması, iki ülke stratejik ilişkilerinin önemini vurgulayan siyaset üstü ve kapsayıcı bir yaklaşım benimsenmesi her iki ülkenin uzun vadeli ulusal çıkarları açısından gerekli bir adımdır.

Batı dünyası ile kurulan yakın ekonomik, siyasi ve toplumsal ilişkilerin yanında diğer ülkeler ile de karşılıklı fayda sağlayacak ilişkilerin geliştirilmesi gerekir.

Dış politikada, ittifaklara ve tarihsel birikime yaslanan, değer ve ilkelere dayalı, uzun vadeli ve öngörülebilir bir anlayışın hâkim olması, birçok komşu ülkeyle zayıflayan ilişkileri de yeniden güçlendirecek.

Türkiye'nin çevre coğrafyada uluslararası hukuk gözetilerek ekonomik ve siyasi ağırlığını artırması, 2000'li yıllarda olduğu gibi, önümüzdeki dönemde de Türkiye hikayesinin tamamlayıcı bir ögesi olacaktır. Tarihsel ve kültürel mirasıyla Türkiye'nin Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Orta Asya'da etkili ve saygın bir güç olma potansiyeli yüksektir.

Bölgesiyle olan tarihi ve kültürel bağları, Türkiye'nin küresel sistem içindeki konumunun güçlendiği dönemde bir etki alanına dönüşebilmektedir.

Hedef: Gelir adaletini tesis eden, bölgesel farklılıkları gideren, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayan, dil, din, mezhep, ırk, köken ayrımı olmadan herkesin eşit ve özgür yaşadığı, toplumda hiçbir kesimi kalkınma sürecinde geride bırakmayan, adil bir Türkiye

OECD ülkeleri arasında yaşam memnuniyetinin en az olduğu ülke Türkiye ise, mutluluğun ve yaşam memnuniyetinin yükselmesine hizmet etmeyen bir büyümenin, büyüme oranı ne kadar yüksek olursa olsun, başarılı görülemeyeceği ortadadır.

Amaç refahın toplumun tüm kesimlerine yayılması, yani kapsayıcı kalkınma olmalı. Kaynaklar var olan adaletsizliklerin azaltılması doğrultusunda seferber edilmeli.

Türkiye'nin Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana toplumsal gelişme anlamında sağladığı birikimin, toplum içinde hiçbir grubun kalkınma sürecinde geride kalmaması ilkesi doğrultusunda daha da ileri taşınması, yeni kalkınma anlayışının önemli bir bileşeni olacak.

Gelir ve servet adaletsizliği diğer toplumsal adaletsizliklerle beraber seyrediyor.

Bir toplumda farklı eşitsizlik türleri genelde iç içe geçer ve çoğu kez birbirini besler. Servet ve gelir eşitsizliği kaliteli eğitime erişimde sorun çıkartır, eğitim farklılıkları işgücü piyasasına yansır ve tekrar gelir eşitsizliklerini büyütür.

Türkiye'de gelir eşitsizlikleri 2002 sonrasındaki reform döneminde azalma eğilimine girse de 2007 yılından itibaren yeniden bozulmaya başlamıştır.

Fırsat eşitsizliklerinin derinleşmesi, farklı toplumsal grupların refaha erişememesi ve yoksulluk, siyasi gerilim yaratarak büyüme sürecini de kesintiye uğratır. Bu nedenle eşitsizlik göstergeleri, suç oranı, güven, ekonomik performans, mutluluk gibi başka birçok toplumsal refah göstergesinin bozulmasıyla yakından ilişkilidir.

Demokratik kurumlarla birlikte gelir adaleti, dengeli bölgesel kalkınma, eğitim ve sağlık sisteminin yetkinliği, temiz bir çevre gibi unsurlar toplumsal güveni yükseltir, bir arada mutlu ve huzurlu yaşama iradesini pekiştirir, karşılaşılan zorlukları aşıp müreffeh bir gelecek kurmayı mümkün kılar.

Adil bir toplum hedefinin en önemli unsurlarından birisi toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasıdır.

Kadınların toplumsal hayattaki konumunun güçlendirilmesi, kalkınmanın daha adil olmasını sağlayacağı gibi büyüme sürecini de hızlandırıcı bir rol oynayacaktır.





Türkiye’de zorunlu eğitimin 12 yıla çıkartılması kız çocuklarına eğitimde fırsat eşitliği sağlanması yolunda önemli oldu. Ancak Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde özellikle ortaöğretime erişimde cinsiyete dayalı farklar hâlâ devam ediyor.

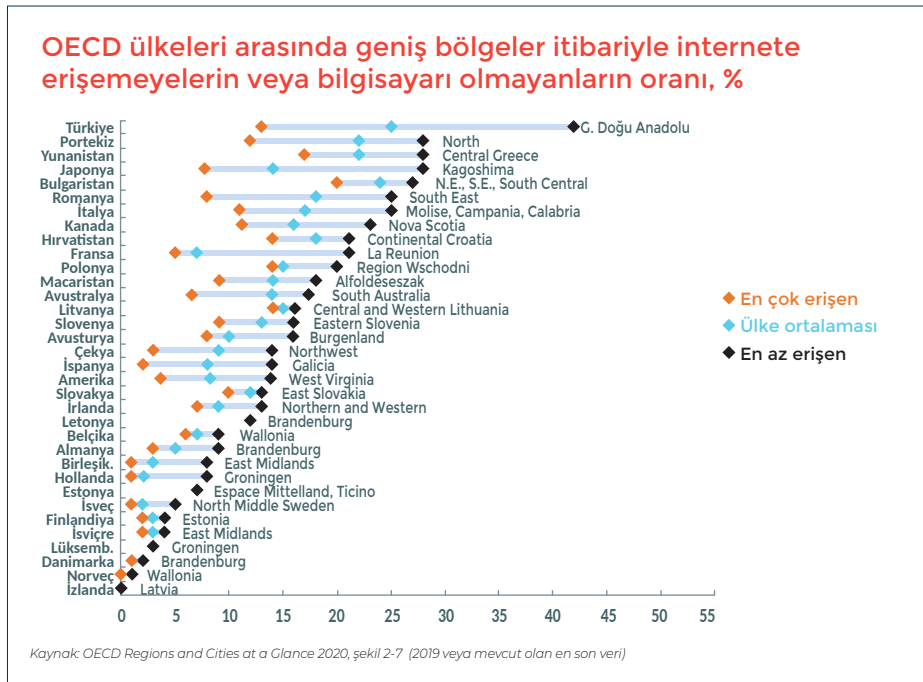
Türkiye, kadının işgücüne katılımı alanında OECD ülkeleri arasında son sırada yer alıyor. Yüksek öğrenimdeki fırsat eşitsizliğinin yanı sıra beceri uyumsuzluğu, toplumsal normlar, çocuk ve yaşlı bakımının aile içinde kadınlardan beklenmesi, kadınların ücretlerinin düşüklüğü, cam tavan sendromu gibi başka faktörler de kadınların işgücüne katılımını düşürüyor.

Bir insanlık suçu olan kadına yönelik şiddet ciddi bir sorun olmaya devam ediyor. Kadınlar hem dünyada hem de ülkemizde çeşitli bahanelerle şiddete maruz kalıyor ve yaşam hakları ellerinden alınıyor. Kadınların ve çocukların hayatını karartan cinayet, tecavüz, taciz vakaları, zorla ve erken evlilikler, kadını kadın olduğu için ayrımcılığa maruz bırakan zihniyet yapısının yansımaları.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir boyutu da bölgeler arasında büyük farklılıkların görülmesi. Bu durum farklı eşitsizliklerin birbirini besliyor olmasının bir örneği. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması ve yasalarda kadınlar lehine değişimlerin yapılmasında en büyük zorluk ise siyasette kadın temsiliinin çok düşük olmasından kaynaklanıyor.

Gelecek dönemin en önemli kalkınma başlıklarından bir tanesi, bölgesel kalkınmışlık farklılıklarının azaltılması olacak.

Eğitim, geniş bant internet erişimi, ikamet edilen konutun özellikleri, işsizlik oranı, genç işsizlik oranı, hava kirliliği, sağlık, kültür-sanat faaliyetleri, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi insani ve toplumsal gelişmenin birçok alanında Türkiye OECD ülkeleri arasında bölgesel farkların en derin olduğu birkaç ülkeden birisi.



Teknolojideki dönüşümler, iklim değişikliği, küresel ekonomiye eklemlenme biçimindeki olası değişimler ve demografik gelişmeler, zaten derin olan bölgesel eşitsizlikleri daha da derinleştirme riski taşıyor.

Bazı bölgelerin sağlık, eğitim, kültür-sanat faaliyetleri, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi sosyo-kültürel göstergelerde geri kalması, verilen yatırım teşviklerine rağmen bu bölgelerin nitelikli çalışanları ve genç girişimcileri çekmesini zorlaştırıyor. Böylece ekonomik az gelişmişlik ile sosyo-kültürel az gelişmişlik arasında kendi kendini besleyen bir fasit daire meydana geliyor.

Bölgesel kalkınma farklılıklarının büyüklüğü veya tüm politika önlemlerine karşın farklılıkların kapatılamaması öncelikli olarak bu alandaki kurumlarla ilişkili. Türkiye’de tarihsel olarak kalkınma konusuna merkezi bir yaklaşım egemendir. Sadece ülke düzeyinde politikalar üretmek, bölgelerin rekabet güçlerini yükseltmekte ve bölgesel eşitsizliği azaltmakta istenilen sonucu vermiyor.

Hedef: Ekosistemin dengesini gözeten, karbon nötr kalkınmayı başaran, gelecek kuşaklara yeşil ekonomik dönüşümü içselleştirmiş bir yönetim sistemi sunan, çevreci bir Türkiye

Teknolojik değişimin ve yeşil ekonomi perspektifinin sağladığı olanaklardan yararlanarak gelecek kuşaklar için ekosistemin dengesini gözeten yeşil büyümeyi sağlamak hedeflenmelidir.

Çevre sorunları ve politikaları ekonomik büyüme modeli ile doğrudan ilişkilidir. Üretim faaliyetleri ekosistem üzerinde kirlenici bir etki yapmamalı ve biyo-çeşitliliği olumsuz etkilememelidir.

Türkiye coğrafyasının zengin biyolojik çeşitliliğinin ve tarımsal ürün motiflerinin yeşil ekonomik büyümeye katkısı, etkili iklim değişikliği ve kaynak verimliliği politikaları ile mümkün olacaktır.

Türkiye’nin bundan sonra izleyeceği ekonomik model sürdürülebilir kalkınma anlayışı üzerine inşa edilmeli.

Ekonomik sistem ve ekosistem arasındaki ilişkiye bakış açısı değişiyor. Gezegenimizin kendini yenileme kapasitesi mevcut doğrusal üretim ve tüketim kalıplarının yarattığı baskı karşısında yetersiz kalıyor.

Bilimsel çalışmalar iklim değişikliğinin “yaygın, hızlı ve yoğun” ve “kesin” olarak insan faaliyetleri sonucu oluştuğunu ortaya koyuyor. Geçmiş ve gelecekteki sera gazı emisyonları nedeniyle, küresel deniz seviyesi, buz örtüsü ve okyanuslardaki değişiklikler gibi bazı etkilerin “geri dönülemez” nitelikte olduğunu; ülkemizin içinde bulunduğu Akdeniz kuşağında tarımsal ve ekolojik kuraklığın gözlemlendiğini; tüm senaryolarda 1,5 derece limitinin 2021-2040 arasında aşıldığını gösteriyor.

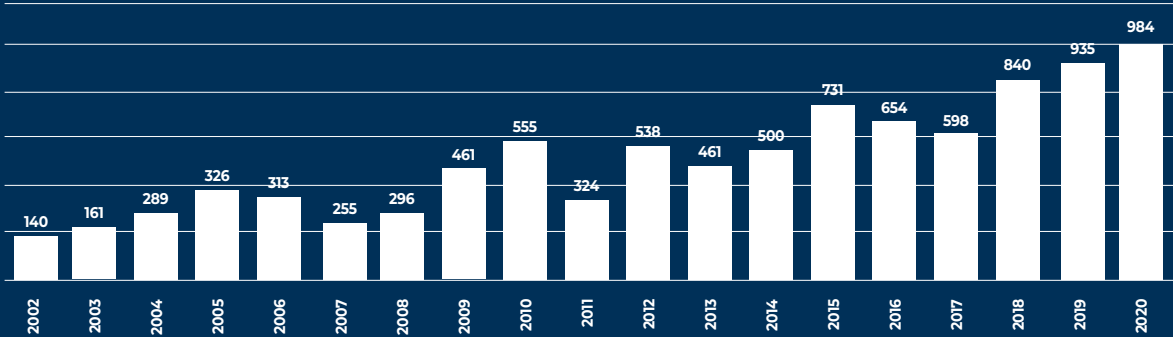
Gelecek kuşakları çevresel risklere maruz bırakmayan bir yaklaşım, büyüme ve refah arayışı ile çatışmak durumunda değil. Tersine, günümüzün teknolojileri ve küresel politika eğilimleri, çevresel sürdürülebilirliği esas alan bir büyümenin çok önemli ekonomik fırsatlar da içerdiğine işaret ediyor.

İklim değişikliği ile mücadele Türkiye'nin kalkınması ve rekabet gücünü koruması açısından da önemli.

Türkiye Paris Anlaşması'nı 26. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı (COP26) öncesinde onaylamıştır. Ulusal Katkı Beyanı'nın 2050 karbon nötr olma hedefi güden bir yol haritası ile desteklenmesi önemlidir.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİNİN ETKİSİ İLE TÜRKİYE'DE GÖRÜLEN AŞIRI HAVA OLAYLARI 7 KATINA ÇIKTI

Türkiye'de yaşanan aşırı hava olayları sayısı



İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ PERFORMANS ENDEKSİ (SEÇİLİ ÜLKELER)

					
	Türkiye	İsveç	Polonya	Almanya	Fransa
İklim politikası sıralaması	58.	5.	42.	18.	20.
Sera gazı emisyonu sıralaması	37.	4.	46.	18.	15.

Kaynak: Meteoroloji Genel Müdürlüğü, <https://mgm.gov.tr/FILES/iklim/yillikiklim/2020-iklim-raporu.pdf> ve CCPI, <https://ccpi.org/download/the-climate-change-performance-index-2021/>

Avrupa Yeşil Mutabakatı Türkiye için bir risk olduğu kadar, sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen bir dönüşümün aracı olarak yepyeni bir fırsat da sunuyor.

AB'nin yeni büyüme stratejisi olarak açıklanan Avrupa Yeşil Mutabakatı (European Green Deal) Avrupa ekonomisini 2050 yılında iklim-nötr olma hedefiyle bütünüyle dönüştürecek düzenlemeleri gerçekleştiriyor. Bu dönüşüm süreci; temiz ve düşük maliyetli enerjiye erişim, sanayinin döngüsel ekonomiye yönelmesi, binaların karbon emisyonlarını azaltıcı şekilde yenilenmesi, sürdürülebilir ve akıllı mobiliteye geçişin hızlandırılması, çiftlikten çatala adil, sağlıklı ve çevre dostu gıda sistemleri, zehirli atıkların olmadığı bir çevre için "sıfır kirlilik" hedefi, ekosistemlerin ve biyo-çeşitliliğin korunması gibi birçok başlık altında çok geniş bir çerçevede ele alınmakta. Avrupa Yeşil Mutabakatı sadece AB içinde değil, ticaret ilişkisinde olduğu tüm ülkelerde bir dönüşüm sürecinin tetikçisi oldu. Bu durum Türkiye için de geçerli.

Yeşil Mutabakat kapsamındaki birçok düzenleme, uyum sağlanamazsa, Türkiye'nin AB'ye ihracatında maliyet artışına yol açabilecek. Öte yandan, Türkiye yeşil ekonomiye geçiş patikasında hızlı hareket edebilirse, Avrupa Yeşil Mutabakatı bir dönüşümün aracı olarak yepyeni fırsatlar da sunabilir.

Bu süreçte, enerjinin dönüşümü başta olmak üzere iklim değişikliği ile bağlantılı unsurlar ve döngüsel ekonomi uygulamalarının entegrasyonu Türkiye'nin sanayi politikasının temel bir unsuru haline gelmeli.

Döngüsel ekonomiden enerji verimliliğine, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımından kaynak verimliliğinin artırılmasına kadar bir dizi alanda atılacak adımlar, sürdürülebilir kalkınmayı destekleyecek.

Türkiye'nin kişi başı sera gazı emisyonu OECD ülkelerine kıyasla düşük olmasına rağmen (OECD: 12 ton, Türkiye: 6,4 ton, 2017) Türkiye'de sera gazı artış hızı OECD ülkelerine kıyasla çok yüksek. Türkiye'nin sera gazı emisyonu 2005-16 döneminde %49 artarken aynı dönemde OECD bölgesi genelinde %8'lik düşüş gerçekleşti.

Türkiye'nin, birincil enerji kaynağı içinde yenilenebilir enerji payı her ne kadar OECD ortalamasının üstünde olsa da (OECD % 11, Türkiye % 16, 2019), yenilenebilir enerjide potansiyeli çok daha yüksek.

Türkiye'nin karbon nötr ve kaynak verimli bir ekonomik yapıya geçmesini kolaylaştıracak politikalardan birisi olan enerji verimliliğinin artırılması, üretimde enerji maliyetlerinin azaltılması, artan enerji talebinin karşılanması, enerji ithalatı kaynaklı cari açığın azaltılması ve enerji arz güvenliğinin sağlanması gibi hedeflere de katkıda bulunur.

Karayolu taşımacılığını merkeze alan bir yapı yerine daha çevre dostu bir taşımacılık imkânı sunan kombine taşımacılık yaklaşımının benimsenmesi, güvenlik artışı, hız, güvenilirlik, servis sıklığı, maliyet düşüşü ve dış ticaretin kolaylaşması gibi avantajlar da sağlayacak ve Türkiye'nin lojistik merkez olma potansiyelini de güçlendirecek.

İyimser iklim değişikliği senaryoları dahi sıcaklık artışlarının tarımsal ekonomide üretim ve ihracat geliri riskleri ortaya çıkaracağını, bazı ürünlerde % 40'lara varabilecek verimlilik kayıpları olabileceğini gösteriyor.

Günümüzde uygulanan ve doğrusal ekonomi olarak bilinen "al-kullan-at" ekonomi modeli doğal kaynak kullanımını sürekli ve hızla artırdığı için sürdürülebilir değildir. Döngüsel ekonomi olarak tanımlanan modelde ise "dayanıklılık-geri dönüşüm- yeniden kullanım- onarım-atık azaltımı" halkası kurularak sanayinin ve hizmet üretiminin ekosistem dengesi üzerinde yarattığı bozucu etki azaltılır.

Karbon nötr ve kaynak verimli ekonomiye geçişin yatırım ve finansman ihtiyaçları uzun vadeli politikalarla karşılanmalı.

Görece yüksek vergiler yoluyla çevresel etkilerin azaltılmasında anlamlı bir başarı sağlanamıyor. Karbon nötr kalkınma modeline geçişi sağlamak ve iş dünyasının bu alanda yatırım öngörülebilirliğini artırmak için uzun vadeli politikaların ortaya konması; kamu alımları ve destek politikalarının yeniden düzenlenerek sürece ivme kazandırılması gerekiyor. Bu kapsamda yeşil finansman araçları önemli avantajlar barındırıyor.



Sürdürülebilirlik konularının önem kazanması ile birçok finans kuruluşu portföylerindeki fosil yakıt yatırımlarını azaltmaya ve yeşil sektörlere yatırım kolaylığı sağlamaya yöneliyor. Küresel düzeyde oluşturulan fonlara erişim ve bu fonların yerel finans kuruluşlarının fonlama maliyetlerinden daha avantajlı koşullarla yatırımlara aktarılması, reel sektöre itici güç yaratacak. Bu fonlara erişimle ilgili yürütülen müzakere ve görüşmelerde, kamu ve iş dünyasının iş birliği içerisinde olması ve uluslararası platformlarda kullanılmak üzere ortak bir iletişim stratejisinin çalışılması önemli.

Gelişmiş, saygın, adil ve çevreci bir geleceği inşa etmemiz için kalkınmanın belirleyici unsurlarında bütüncül adımların atılması gerekiyor.

Kalkınmanın, bu çalışmada anlatılan dört hedefi ve üç unsuru birbiriyle yakından ilişkili. Bu nedenle hayata geçirilirken bütüncül bir perspektife ihtiyaç var.

“İnsani gelişme ve yetkinleşme” unsurunda:

- 1-** Bölgelere, sosyo ekonomik özelliklere ve cinsiyetlere dayalı farklılıkları giderecek; eğitimin tüm kademelerinde kaliteyi yükseltmeye odaklanacak ve öğretmenlerin gelişimini ve güçlenmesini destekleyecek şekilde, eğitime ayrılan kaynakları artırabilir ve bu kaynakları daha etkin kullanırsak
- 2-** Eğitim müfredatını özgür, yaratıcı, eleştirel düşünebilen bireyler yetiştirecek biçimde yeniden düzenler; 21. yüzyılın gerektirdiği üst düzey bilişsel, sosyal ve duygusal becerileri kazandırır
- 3-** Yeni yüzyılın insan yetkinliği ihtiyaçlarına uyum sağlayabilmek için yönetim modelini tüm eğitim kademelerinde daha fazla yetki ve özerklik doğrultusunda geliştirir
- 4-** İş piyasasında kaybolan ve gelişen işleri dikkate alacak şekilde, 21. yüzyıl becerilerinin kazandırılması amacıyla kamu, eğitim ve iş dünyası iş birlikleriyle mesleki eğitim ve yaşam boyu öğrenme programlarını tasarlar
- 5-** Erken çocukluk eğitimi zorunlu hale getirir, Suriyeli ve diğer göçmen çocukların eğitime entegrasyonunu sağlar ve çocuk işçiliğinin tamamen önüne geçer
- 6-** Kadınların işgücü piyasasına katılımı ve istihdamda sürekliliği için iş ve özel yaşam uyumunu destekleyici mekanizmaları en yaygın şekilde sağlar
- 7-** İşgücü piyasasında dijital dönüşümle gelişen yeni çalışma biçimlerine çalışanların uyumu için dijital beceri eğitim programlarını ve uzaktan çalışma yönteminin gerektirdiği teknolojik altyapıyı sağlar; etkili bir sosyal diyalog mekanizması ile çalışan haklarını ve esnekliği güvence altına alan bir yasal çerçeve geliştirir
- 8-** Engellilere yönelik istihdam fırsatlarını artırmak üzere yetkinlik geliştirici programların yanı sıra iş yerlerinin engellilere uygun hale getirilmesini sağlayacak destek mekanizmalarını kurarsa
- 9-** Kayıtdışı ile mücadele ve başta madencilik ve inşaat sektörleri olmak üzere çalışanlar için fiziksel iş ortamının güvenliği ile ilgili düzenlemeleri daha kapsamlı hale getirir ve denetim mekanizmalarını güçlendirir

10- Kaliteli sağlık hizmetlerinin tüm bölgelerde herkes için erişilebilir olmasını sağlar; koruyucu sağlık hizmetlerini yaygınlaştırır; hastane kapasitesi, doktor ve hemşire sayısını yükseltir; kişi başi sağlık harcamalarını artırır ve sağlıklı ve aktif yaşlanma alanında gerekli planlamaları yaparsak

“Bilim, teknoloji ve inovasyon” unsurunda:

- 1-** KOBİ’lerin verimliliğini artırabilmek, finansmana ve küresel ticaret ağlarına erişimini kolaylaştırmak için bütünsel bir program tasarlar ve ilgili kamu kuruluşları, özel sektör şirketleri ve sivil toplum kuruluşları gibi birçok paydaşi bir araya getirerek uygularsak
- 2-** Eğitim sistemini bilim ve teknolojiyi geliştirecek olan birikimli, zgr ve yaratıcı düşünen araştırmacıların yetişmesine uygun hale getirir; niversite yönetişim modelini bilimsel özgürlüğü, özerkliği ve hesap verebilirliği garanti edecek biçimde geliştirirsek
- 3-** Nitelikli bilimsel araştırma ve inovasyon çalışmalarına ayrılan kaynakları, başta bilişim alanında olmak üzere özel sektör Ar-Ge harcamalarını artırır ve bu kaynakları etkin kullanırsak
- 4-** Teşviklerin karmaşık yapısını basitleştirerek etkinliğini artırır ve destek mekanizmaları yoluyla Ar-Ge’nin ürünleştirmeye, ticarileştirmeye, markalaştırmaya, ürün sofistikasyonuna yansımalarını sağlarsak
- 5-** Sanayi politikası ile bilim ve teknoloji politikaları arasındaki ilişkiyi kurar, bu çerçevede niversite-sanayi-kamu işbirliklerini en etkin şekilde geliştirirsek
- 6-** Bilimsel araştırma ve inovasyon çalışmalarında dijital ekonomi ve yeşil ekonomi alanlarında ulusal kapasitenin geliştirilmesine yoğunlaşırsak
- 7-** Dijital dönüşümü hızlandırmak için altyapıyı geliştirir, dijital okuryazarlığı toplumun tüm kesimlerine kazandırır, dijital dönüşümün en önemli itici gücü konumunda olan yazılım sektörünün gelişmesi için mevcut mevzuat ve destekleri sektörün özgün yapısına uyumlandırırsak
- 8-** İnternete erişim konusunda özgürlükçü bir yaklaşımı benimserken kişiisel verilerin gizliliği ve güvenlik konusunda önlemler alırızak
- 9-** Akıllı şehirler hedefi doğrultusunda veri iletim altyapısını güçlendirir; özel sektör, kamu ve Ar-Ge merkezleri arasındaki işbirliklerini en etkin şekilde geliştirirsek
- 10-** Girişimci dostu düzenleyici bir ereve geliştirir; finansman kaynaklarını çeşitlendirir ve derinleştirir; yenilikçi girişimcileri destekler ve teknoloji geliştirme ve üretme süreçlerinde ana sanayi, yardımcı sanayi, niversiteler, danışmanlık şirketleri, KOBİ’ler, girişimler ve diğer paydaşlar arasında etkin koordinasyon sağlarsak



“Kurumlar ve kurallar” unsurunda:

- 1-** Hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı için devletin tüm işlemlerinde hukukla bağlı ve yargısal denetime tabi olmasını; bireylere her düzeyde etkin hak arama imkânını tam anlamıyla sağlarsak
- 2-** Çoğulcu ve katılımcı demokrasiyi güçlendirir; bütün bireyler için tüm hak ve özgürlük alanlarını Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) standartlarında geliştirir; siyasette ötekileştirme, ayrımcılık ve nefret söylemleri ile mücadele edersek
- 3-** Kuvvetler ayrılığını güçlendirir; bunun için denge ve denetleme mekanizmalarıyla yargısal denetimi etkin kılar; şeffaf, hesap verebilir, daha az merkeziyetçi ve etkin bir kamu yönetimi anlayışını yerleşik hale getirirsek
- 4-** Dış politikada kazanımların pazarlıklarla belirlendiği yaklaşım yerine ilkeler ve kurallara dayalı bir yaklaşımı esas alır; iş birliği ve kurallara dayalı küresel sistemin mevcut aksaklıklarının giderilmesi ve güçlendirilmesi için çalışan ülkelerle beraber hareket eder; uluslararası hukuka bağlılığı korur ve AB entegrasyon sürecini kararlılıkla sürdürürsek
- 5-** Sürdürülebilir büyüme sürecinin başlayabilmesi için makroekonomik istikrarı sağlar; bunun için piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarını güçlendirir ve Merkez Bankasının bağımsızlığını tartışma dışı kalacak biçimde tesis ederek fiyat istikrarını sağlarsak
- 6-** Yatırım ortamının iyileştirilmesi için düzenleme hazırlıklarında katılımcılığı ve düzenleme kalitesini geliştirir; denetleyici ve düzenleyici kurumların özerkliğini artırır; yatırım stratejisini yeni teknolojileri ve sürdürülebilir kalkınmayı dikkate alarak oluşturmak için kamu ile özel sektör iş birliği içerisinde çalışırsak
- 7-** Yoksullukla mücadele ve farklı düzlemlerdeki gelir adaletsizliğini azaltmak için vergi politikalarını gözden geçirir, aynı ve nakdi transferleri sosyal amaçlarla da ilişkilendirerek uygularsak
- 8-** Nitelikli insan gücü, sağlık, altyapı, teknoloji, temiz çevre, kültür, sanat ve spor olanakları vb. imkanların bölgeler arası dağılımını dengeli hale getirir; bölgesel kalkınma stratejilerini tüm paydaşları sürece dahil edecek katılımcı istişare mekanizmaları ile belirler ve bölgesel kalkınmayla ilgili konularda yerelin yetki alanını genişletirsek
- 9-** Kadınların ekonomik, siyasi, toplumsal yaşama ve yönetim kademelerine eşit katılımını sağlayacak kurumsal mekanizmaları hızla harekete geçirir; kadın girişimciliğini finansal kaynaklara erişim dahil olmak üzere destekler; kadına karşı şiddetin önlenmesinde en önemli hukuksal dayanaklardan biri olan İstanbul Sözleşmesi'ne geri döner ve 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanunu kararlılıkla uygulamaya devam edersek
- 10-** İklim değişikliği konusunda Avrupa Yeşil Mutabakatına uyumlu, bilimsel temelli, etki analizleri üzerine inşa edilen, politikalar arası tutarlılığı ve bütüncüllüğü sağlayan, sektörel yeşil dönüşüm hedeflerini destekleyen, enerjinin yeşil dönüşümünü ve döngüsel ekonomiyi içselleştiren, 2050 yılına yönelik karbon-nötr olma hedefi belirleyen “yeşil ekonomi yol haritası”nı tüm tarafların katılımıyla hazırlar ve kararlı uygulamayı sinerji içinde gerçekleştirecek kurumsal yapıyı oluşturursak

gelişmiş, saygın, adil ve çevreci bir Türkiye'yi inşa etmek mümkün olur.

1. Giriş¹

Sanayi devrimi ile beraber ülkeler arasında derin gelişmişlik farklılıkları ortaya çıkmaya başlayınca, bu farklılıkların nedenleri hem düşünürlerin hem de politikacıların dikkatini çekti. Ülkelerin nasıl gelişeceği ve refaha ulaşacağı, Adam Smith'in Ulusların Zenginliğinin Doğası ve Nedenleri Üzerine İncelemesinin yayımlandığı 1776 tarihinden beri sosyal bilimcilerin hiç bitmeyen çabalarının konusu oldu. Aradan geçen yaklaşık 250 yılda bu konuda yayınlanan ciltler en büyük kütüphanelerin bile sınırlarını aştı. Bazı ülkelerin neden diğerlerinden daha gelişmiş olduğu ve refah içinde yaşadığı konusunda getirilen açıklamalar zaman içinde çeşitlendi ve zenginleşti. Büyüme teorileri ve modellerinde sağlanmış olan ilerleme sayesinde, artık iktidarların elinde büyümenin ve refaha ulaşmanın yolunun nereden geçtiği konusunda detaylı bir harita var. Kalkınmanın reçetesi çoktan sihirli bir formül olmaktan çıktı. Farklı ülkelerin sanayi devriminden bu yana yaşadıkları tecrübelerinden yararlanarak yapılan analizler geleceği nasıl inşa etmemiz gerektiği konusunda önemli ipuçları veriyor. Ne yapılması gerektiğini bilmenin değil, yapma iradesi göstermenin önemli olduğu bir çağdayız artık.

Kalkınma deyince sadece zenginlik kastedilmiyor; biraz daha geniş bir kavrama gönderme yapılıyor. 2. Dünya Savaşı'nın hemen ardından kalkınma iktisadi tartışmaları gelir üzerinden yoğunlaşmıştı. Sonradan kalkınmanın toplumsal ve kültürel boyutlarının en az gelir ve büyüme kadar önemli olduğu genel kabul görmeye başladı. Büyüme kişi başına ortalama gelirin artışını ifade ediyorken, kalkınma toplumsal, siyasi ve ekonomik ilerlemenin durmaksızın devam etmesi anlamına geliyor.

Büyüme ve kalkınma arasındaki bir önemli fark da büyümenin konjonktüre ait bir kavram olması. Buna karşılık, kalkınma uzun erimli bir süreci ifade ediyor. Kısa vadedeki iş çevrimleri, büyüme hızında yüksek dalgalanmalara yol açabilir. İş çevrimlerinin aşağı döndüğü olumsuz konjonktür tabii ki arzu edilen bir şey değildir. İnsanların bugünkü ekonomik yaşam koşullarının bozulduğunu gösterir. Bu nedenle, büyüme performansı üzerine yapılan değerlendirmeler, gündelik ajandalarda önemli bir yer işgal eder. Ama kalkınma konuları açısından asıl önemli olan konjonktürel gelişmeler değil, uzun dönemli eğilimlerdir. Bu nedenle güncele ait sorunlar ne kadar yakıcı olursa olsun, gitmek istediğimiz yönü kaybetmemek için elimizde uzun vadeye ilişkin bir yol haritası olması gerekir.

Bu çalışma da böyle bir ihtiyaca yönelik hazırlandı. Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci yüzyılına doğru geleceğinin inşasında benimseyeceği yeni kalkınma anlayışı için bir yol haritası önermek ve bu yol haritasını tartışmaya açmaktır.

Hiç şüphesiz, uygulanacak olan kalkınma politikaları, bu çalışmada kalkınma anlayışının ana unsurlarının çizildiği yol haritasından çok daha kapsamlı bir çalışmayı gerektirmektedir. Ancak böylesi bir çalışma, farklı toplumsal grupları temsil edecek bir kurumsal yapı içinde tasarlanmalıdır. Aksi halde, tepeden inme biçimde hazırlanan bir kalkınma modeli, yirmi birinci yüzyılın tartışmasız en çok kabul gören yaklaşımı olan demokrasiye uygun bir uygulama olmayacağı gibi, toplumsal temsiliyeti dikkate almayan ve farklı kesimlerle müzakere içinde şekillenmeyen bir modelin layığıyla uygulanabilme ve sonuç alma şansı da kaybedilecektir. Bu nedenle bu çalışma, tamamlanmış, tüm ayrıntıları hesaplanmış bir kalkınma modeli sunmayı değil, tam tersine böylesi bir modelin temel özellikleri, yaklaşımı ve hedefleri hakkında bir öneri ortaya koyarak bu öneriyi toplumun farklı kesimlerinin katılımıyla tartışmaya açmayı hedeflemektedir.



Türkiye'nin yeni kalkınma modelini toplumun farklı kesimlerinin katkılarını alarak tartışabilmesi, bütün bu tartışmaların sonunda belli bir model üzerinde uzlaşmaya varabilmesi ve benimsenen modelin hayata geçirebilmesi; son yıllarda toplum içinde derinleşen fay hatlarının ortadan kaldırılması, kamplaşmanın, kutuplaşmanın geride bırakılarak toplumsal güvenin sağlanmasına ve ortak bir gelecek doğrultusunda iş birlikleri yapılabilmesine bağlı olacaktır.

Bu çalışma, akademik bilgi birikimine dayanmakla birlikte, kalkınmayla ilgili akademik yazının tüm boyutlarını eş düzeyde ele almak iddiası taşımamaktadır. Ele alınan konular, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci yüzyılına hazırlanırken kalkınma hikayemiz için en önemli olduğuna inandığımız konulardır.

Çalışmanın giriş bölümünde büyüme ve kalkınma konuları kavramsal açıdan ele alınacak ve ardından yirmi birinci yüzyılda Türkiye'de kalkınmanın temel belirleyici unsurları olarak neden “insani gelişme ve yetkinleşme”, “bilim, teknoloji ve inovasyon” ve “kurumlar ve kurallar” başlıklarının öne çıktığı açıklanacaktır. Giriş bölümünün son kısmı Türkiye için yeni bir kalkınma anlayışının hayata geçirilebilmesi için gereken koşul olan toplumsal güvenin sağlanmasına ayrılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Türkiye'nin, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın üç temel belirleyici unsuru olarak “insani gelişme ve yetkinleşme”, “bilim, teknoloji ve inovasyon” ve “kurumlar kurallar” başlıklarında sahip olduğu imkânlar ve birikimler ele alınacaktır.

Çalışmanın üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı bölümleri, yirmi birinci yüzyılın ikinci çeyreğinde Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğini inşa etmek için yeni bir kalkınma hikayesinin hedeflerini ortaya koymaktadır.

Üçüncü bölümde ekonomik kalkınma başlığı altında büyümenin temel koşulları olan ekonomik istikrar sağlanması, üretim yapısının daha yüksek katma değer yaratacak biçimde dönüşümü, KOBİ'lerde iş yapış biçimleri ile girişimcilik ekosisteminin gelişmesi ve elverişli bir yatırım ortamının oluşturulması konuları incelenecektir.

Dördüncü bölüm Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini geliştirmesi ve küresel ekonomiden aldığı payı artırması konularına ayrılmıştır.

Beşinci bölümde toplumsal hayatta hedeflenen dönüşümün yol haritası gelir dağılımında adalet, toplumsal cinsiyet eşitliği ve dengeli bölgesel kalkınma başlıklarıyla ele alınacaktır.

Altıncı bölüm, diğer üç bölümde ele alınan konuların çevreyle ilişkisini kurmaktadır. Çevreyi önceliklendiren bir kalkınma yaklaşımının aynı zamanda çağın ekonomik ve teknolojik eğilimleriyle de uyumlu olduğu perspektifiyle iklim değişikliği ile mücadele ve döngüsel ekonominin kurulması konuları detaylandırılmaktadır.

Yedinci bölüm üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı bölümlerde tarif edilen kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesi için yapılması gerekenlere ayrılmıştır. Ekonomik ve toplumsal kalkınma başlıklarının birbiriyle çok taraflı bir neden-sonuç ilişkisinde olması nedeniyle, öneriler tek tek dört hedef için değil, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın üç temel belirleyicisi itibarıyla özetlenmiştir. Kalkınmanın üç temel belirleyicisi olan “insani gelişme ve yetkinleşme”, “bilim, teknoloji ve inovasyon” ve “kurumlar ve kurallar” başlıklarındaki önerilerin hayata geçmesi, ekonomik ve toplumsal dönüşümün birçok alanını eş anlı olarak etkileyecektir. Daha ayrıntılandırılmış olan öneriler çalışmanın Ek bölümünde yer almaktadır. Yedinci bölüm, önerilerin hayata geçmesi ile kişi başı gelirden meydana gelebilecek artışın boyutları hakkında bir senaryo çalışması ile sona ermektedir.

Çalışmanın sonuç bölümünde, kalkınmanın üç temel belirleyici unsuru ile kalkınmanın dört hedefi arasındaki ilişki özetlenmekte; toplumsal güvenin sağlanması ve ortak bir gelecek tahayyülü doğrultusunda toplumun farklı kesimlerinin bir araya gelmesi için yaptığımız geleceği inşa çağrısının karşılık bulması halinde gelişmiş, saygın, adil ve çevreci bir Türkiye'nin mümkün olduğu vurgulanmaktadır.

1.1. Kalkınmanın belirleyicileri

Büyüme üretim artışı ve ona bağlı olarak GSYH artışına ilişkin bir kavramken, kalkınma deyince, refah düzeyinin, yani yaşam standartlarının yükselmesi kastedilir.

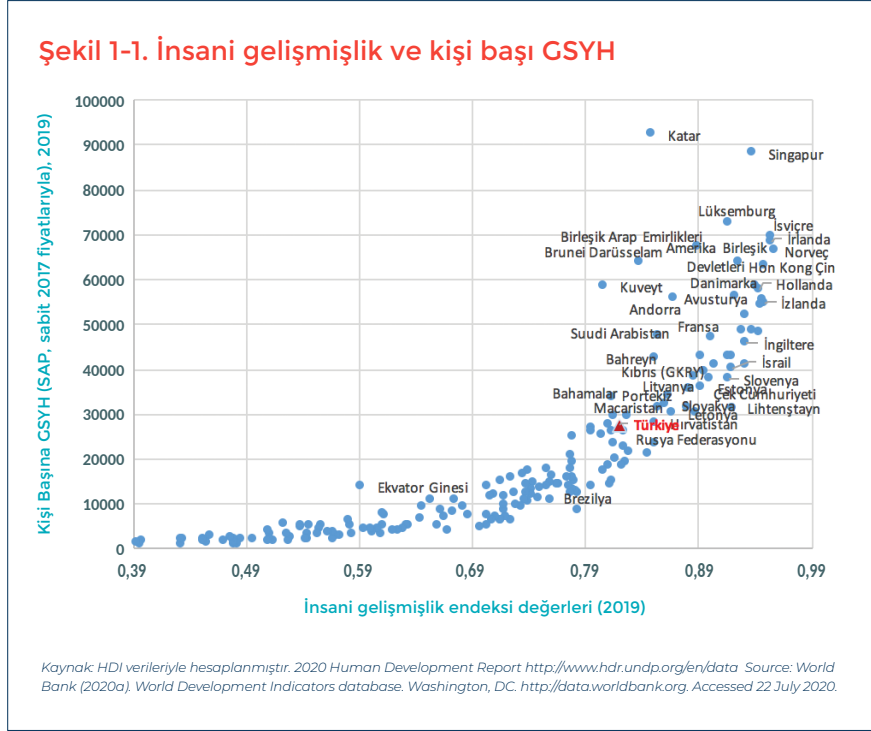
Büyüme ortalamaya ilişkin bir kavramken, kalkınma ortalamayı oluşturan bileşenleri hesaba katan bir kavramdır. Ortalama gelir değil, farklı bileşenleriyle refahın toplum içindeki dağılımı dikkate alınır. Kalkınma, gelir ve servetin toplum içinde daha adil dağılımı, yoksulluğun problem olmaktan çıkması, toplumun genelinin eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere erişiminin olması, insanların sağlıklı bir çevrede, temel konforun sağlandığı evlerde ve şehirlerde yaşaması, yer altı ve yer üstü zenginliklerinin gelecek nesillere de aktarılacak üzere korunması, insanın yaratıcılığını besleyen ve geliştiren bir bilimsel ve kültürel ortamın olması gibi birçok boyutu kapsar. Büyüme niceliği, kalkınma ise niteliği ön plana çıkartan kavramlardır.

Bundan 60 yıl önce, önde gelen büyüme kuramcılarının biri olan Kuznets'in söylediği gibi önemli olan büyümenin niceliği değil, niteliğidir. Daha çok büyüme hedeflendiğinde bunun yönteminin ve sonuçlarının ne olduğunun da bilinmesi gerekir. Büyüme, birçok kalkınma hedefinin sağlanabilmesinin en önemli belirleyicisi olsa da eşitlikçi, adil ve çevreye duyarlı olmayan bir büyüme modeli, uzun erimli kalkınma hedefleri ile çelişebilir ve hatta sürdürülebilir olmayabilir.² Bu nedenle kalkınma, izlenen büyüme modelinin, ekonomik, toplumsal ve çevresel koşullar dikkate alındığında sürdürülebilir olması ile ilişkilidir.

Ne kadar yüksek olursa olsun, ne çevre tahribatına yol açan bir büyüme toplumsal olarak arzulanan bir amaçtır ne de çalışanların sağlıklarını riske atan, işsizliğe yol açan, yoksulluğun ve zenginliğin uçlarda yığılmasına yol açan bir büyüme. Bu da kalkınmanın ölçülmesi için GSYH büyümesinin dışında kalan göstergelere bakmayı zorunlu kılar. Günümüzde başta OECD ve Dünya Bankası olmak üzere çok sayıda kurum, ülkelerin refahını karşılaştırırken daha anlamlı olabilecek bir metodoloji üzerinde yoğun çalışmalar yapmakta ve bu doğrultuda yeni göstergeler oluşturmaktadır.³

Kalkınmanın yalnızca iktisadi büyüme ile değerlendirilmesinin yetersizliği karşısında insan eksenli ölçümler geliştiren kurumlardan birisi de Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'dır (United Nations Development Programme-UNDP). Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Ban Ki-moon'un 2015 yılında ilk İnsani Kalkınma Raporunun 25.yıl anmasında yaptığı konuşmada söylediği gibi, bir ülkenin refahına sadece ekonomik büyüme perspektifinden bakılması, ülkelerin gerçek zenginliğinin, insanları olduğu temel gerçeğinin görülmesini zorlaştırır. Bu perspektif ile hazırlanan İnsani Kalkınma Endeksi (Human Development Index-HDI), insani gelişmenin üç ana unsuru (uzun ve sağlıklı bir yaşam sürmek, bilgili ve kültürlü olmak ve nezh bir yaşam standardına sahip olmak) üzerinden hesaplanır.

Büyüme, yani kişi başı gelirin artışı, kendi başına bir kalkınma hedefi olmaktan çok, kalkınma hedeflerine ulaşılmasını kolaylaştıran bir unsurdur. Aşağıdaki grafikten de görüleceği gibi insani kalkınma ile kişi başı gelir arasında yakın bir ilişki vardır.



Öte yandan, yüksek kişi başı gelir, yüksek insani kalkınmışlığa kendiliğinden yol açmaz. Grafikte kişi başı gelir, insani gelişmişlik seviyesinin üzerinde olan Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri gibi petrol üreticisi ülkelerin insani gelişmişlik endeksi değerinin düşük olması, bu ülkelerin seçmiş oldukları büyüme modelinin özelliklerine işaret eder. Sadece büyümeye odaklanan bir model, kişi başı gelir artışına imkân sağlıyor olsa da, kalkınmanın diğer boyutlarının dikkate alınmaması, insani gelişmenin geride kalmasıyla sonuçlanabilmektedir.

1.1.1. Büyüme modeli

Servet, bugün sahip olunan birikmiş zenginliği gösteriyorsa, büyüme de bir yıldan ertesi yıla bu zenginlikte meydana gelen değişime ilişkin bir göstergedir. Serveti ölçmek çok daha zor olduğu için ekonomik gelişmişlik farklılıklarını ölçerken çoğu kez gelir kullanılır. Büyüme ile genellikle gelirin yıllık reel artış hızını kastederiz. Geliri de çoğu kez üretim üzerinden belirleriz. Yani üretim yöntemiyle hesaplanan GSYH rakamlarını kullanırız. Daha çok işgücü kullanarak daha fazla üretim yapılır. Ama bu insanın zenginleştiği anlamına gelmez. Zenginleşme, aynı miktarda işgücü ile ürettiğimiz mal ve hizmetlerin miktarının veya kalitesinin artması ile ortaya çıkar. Bu nedenle, büyümeyi değerlendirmek için işgücü verimliliğine, yani çalışılan saat başına üretime bakmamız gerekir. Ülkelerin ekonomik performansları arasında anlamlı bir karşılaştırmayı kolay ve hızlı yapabilmek için kişi başı gelirin artışına bakarız.

Klasik büyüme modelinde kişi başı gelir, geliri belirleyen faktörlerin etkisini göstermek üzere ayrıştırılır. Buna göre, teknolojik ilerlemenin olmadığı bir durumda, üretimi artırabilmenin yegâne yolu daha fazla üretim aracı kullanmaktan geçer. Bir başka ifadeyle, kişi başı üretimi artırmanın yegâne yolu daha fazla makine, ekipman, bina gibi üretilmiş sermaye unsurlarını kullanmaktır. Solow'un (1956) büyüme modeli, azalan getiri ve sabit teknoloji durumunda büyüme hızının uzun vadede sabit bir hıza yakınsayacağını gösterir.

Ne var ki teori bunu söylemesine rağmen, yapılan ölçümler farklı bir tablo ortaya koyar. Birçok ülkede GSYH büyüme hızı üretim faktörlerindeki büyümenin toplamından daha büyüktür. Bir başka ifadeyle, sermaye birikimi, yani üretilmiş sermaye dışında büyümeyi etkileyen ve modelde hesaba katılmayan başka faktörler de olmalıdır. Ölçümlerin varlığına işaret ettiği bu artışa Toplam Faktör Verimliliği (TFV) ya da Çoklu Faktör Verimliliği (ÇFV) denir. TFV adı altında toparlanmış olan sermaye birikimi dışındaki faktörler, üretimin daha etkin biçimde yapılabilmesine imkân sağlayabilirler. Böylece eğer üretim sürecinin daha etkin olmasını sağlayacak önlemler alınırsa büyümenin hızlandırılmasının da yolu açılır.

Peki, üretim sürecinin daha etkin olmasını ne belirler? Bunun ilk akla gelen cevaplarından birisi üretim sürecindeki çalışanların niteliğidir. Adam Smith de bazı ülkelerin neden daha zengin oldukları sorusunu cevaplamak için öncelikle çalışanların vasıf, beceri ve muhakeme yeteneğine bakar. Çalışanların bilgi ve becerilerinin artması, aynı miktardaki sermayenin çok daha verimli kullanılmasını mümkün kılar. Ayrıca artan bilgi teknolojik gelişmeyi de mümkün kılar. Çalışanların yetkinliklerinin üretim açısından taşıdığı bu önem, büyüme açısından insanın emek gücü ve beşerî sermaye olarak değerlendirilmesini getirir.

Üretim sürecinin daha etkin olmasını belirleyen bir başka faktör ise kurumlardır. İş süreçlerinin gerektirdiği yasal düzenlemelerin açık, net, anlaşılır olması, uyumunun kolay ve maliyetsiz olması, bir sorun çıktığında uyuşmazlıkların çözümünün hızlı ve masrafsız olması, yolsuzluk ve rüşvete yer olmaması, insanların birbirine ve kurumlara duydukları güvenin yüksek olması, üretim ve yatırım kararlarının alındığı çerçevenin öngörülebilirliği gibi faktörler, ekonomik süreçlerdeki maliyetleri derinden etkilerler. Hukukun üstünlüğü, bağımsız yargı, çoğulcu demokrasi, kamu yönetişimin kalitesi, karar alma süreçlerinin etkinliği ve istikrarlı bir makroekonomik ortam, sistemik risk faktörleri olarak üretim ve yatırım süreçlerinde yer alırlar. İş dünyası aktörleri arasında dünyanın her tarafında yapılan anketler, kurumların önemini teyit eder. Kurumsal işleyişin en önemli parçasını oluşturan mülkiyet hakkının ekonomik performans üzerindeki etkisi bugün giriş seviyesindeki ekonomi ders kitaplarına bile girmiştir.

Kurumlar ve etkin yönetim olarak adlandırabileceğimiz bu faktörler, üretim sürecinin etkinliğini⁴ büyük ölçüde etkilerler.

Kurumların önemini gösteren ilk gözlem, Britanya'da 1688 tarihli Muhteşem Devrim'le hukukun üstünlüğü doğrultusunda atılan adımların ekonomik sonuçlarıdır. O tarihten beri, genel olarak kurumlar ve yönetişimin, özel olarak da hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı ve demokrasi gibi kurumların büyüme üzerinde olumlu etki yaptığı kabul edilir.⁵

1.1.2. Ulusların zenginliğinin belirleyicileri

Benimsenen büyüme modelinin sürdürülebilir olup olmadığının izlenmesi ihtiyacına bir cevap olarak, yakın zamanlarda, OECD ve Dünya Bankası gibi kurumlar, büyüme modellerinde doğal kaynaklara da yer vermeye başlamışlardır.

Aslında, doğal kaynakların ulusların zenginliği açısından taşıdığı önem eskilere gider. Sanayi devrimine kadar zenginliğin en önemli belirleyicisi olarak insanın yanı sıra, verimli toprakların büyüklüğü kabul ediliyordu. Ancak sanayi devriminden sonra bir yandan fiziksel sermaye diğer yandan da beşerî sermaye birikiminin hızlanması sonucunda doğal kaynakların önemi azalmaya başlamıştır.

Büyüme muhasebesi açısından, sermaye ve işgücüyle beraber doğal kaynaklar da üretim faktörleri arasına dahil edildiğinde tükenebilen doğal kaynakların durumu önem kazanır. Büyümenin, tükenebilen doğal kaynakların yok



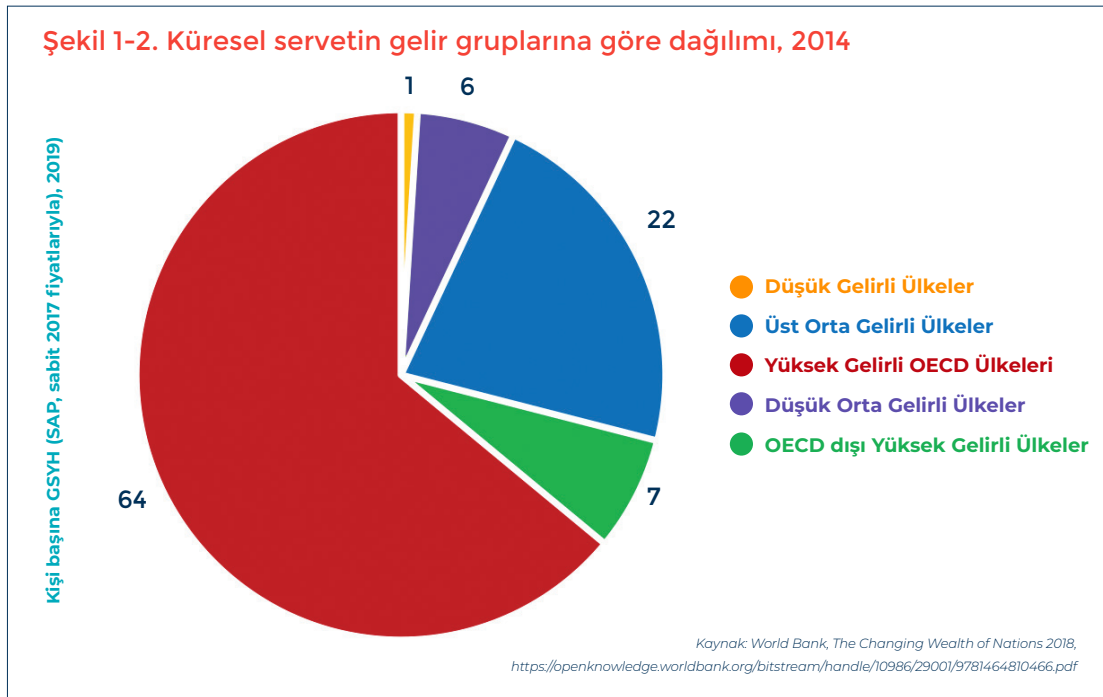
edilmesi pahasına gerçekleştirilmesi, büyümenin sürdürülmesi açısından risk yaratır. Bu analiz çerçevesi, tükenebilen doğal kaynakların büyümeye katkısının yüksek olduğu ülkelerde, büyümenin devamlılığı açısından beşerî sermaye ve üretilmiş sermaye gibi büyümenin diğer kaynaklarından da yararlanmanın önemini gözler önüne serer.

Dünya Bankası, 2006 yılında yayınladığı Wealth of Nations adlı çalışmada zenginliğin geleneksel belirleyicisi olan üretilmiş sermayenin yanı sıra, doğal kaynakları ve tarım alanlarını da hesaplamalara dahil etmiştir. Dünya bankasının bu metodolojisi, toplam zenginlik ile üretilmiş ve doğal sermayenin farkı olarak maddi olmayan sermayenin katkısının da hesaplanmasına olanak vermiştir. Maddi olmayan sermaye, yukarıda TFV'nin bileşenleri olarak tartışılmış olan bilgi ve kurumsal işleyiş gibi büyümeye etki eden diğer faktörleri içerir.

Dünya Bankası, 2018 yılındaki çalışmada ülkelerin zenginliğini üç sermaye kategorisinde hesaplar: üretilmiş sermaye, doğal sermaye (her birisi alt kategorilere inen enerji, mineraller, tarımsal alanlar, orman alanları ve sit alanları) ve beşerî sermaye. Borçlanarak gerçekleştirilen büyümenin ve tüketimin gelecek dönemlerin büyümesini ve tüketimini azaltacağı gerçeğinden hareketle, yurtdışından yapılan borçlanma, hesaplanmış olan servetten çıkartılır. Böylece ülkelerin serveti üç sermaye kategorisinin ve net uluslararası varlıkların toplamından oluşur. Servetin bileşimine bakıldığında, zenginliğin esas yaratıcısı doğal kaynaklar ve fiziksel sermaye değil, maddi olmayan sermaye unsurlarıdır.

Dünya Bankasının uyguladığı metodolojiyi geliştirerek 2011 ve 2018 yıllarında güncellediği verilere göre dünya nüfusunun % 15'ini barındıran zengin OECD ülkeleri dünyadaki toplam servetin % 64'üne sahiptir. Bulgular, küresel servetin yoksul ve zengin ülkeler arasındaki dağılımındaki adaletsizliğin, incelenen 1995-2014 arasında bir parça azalmış olduğunu gösterir.

Ülkelerin sahip olduğu zenginlik ile kişi başı GSYH arasında yüksek bir korelasyon vardır. 2014'te kişi başına toplam servet dünya genelinde 168.580 dolar iken yüksek gelirli OECD ülkelerinde 708.389 dolardır.



Buna göre, dünyada toplam servet içinde doğal kaynakların payı 1995'te % 8'den 2014'te % 9'a yükselirken, üretilmiş sermayenin payı % 24'ten % 27'ye çıkmış, beşerî sermayenin payı ise % 69'dan % 64'e inmiştir. Bu veriler, zenginliğin esas belirleyicisinin ne doğal kaynaklar ne de fiziksel sermaye olduğunu, esas önemli olanın maddi olmayan sermaye olduğunu ortaya koyar.

Tablo 1-1. Varlık türüne göre küresel servet, 1995 ve 2014

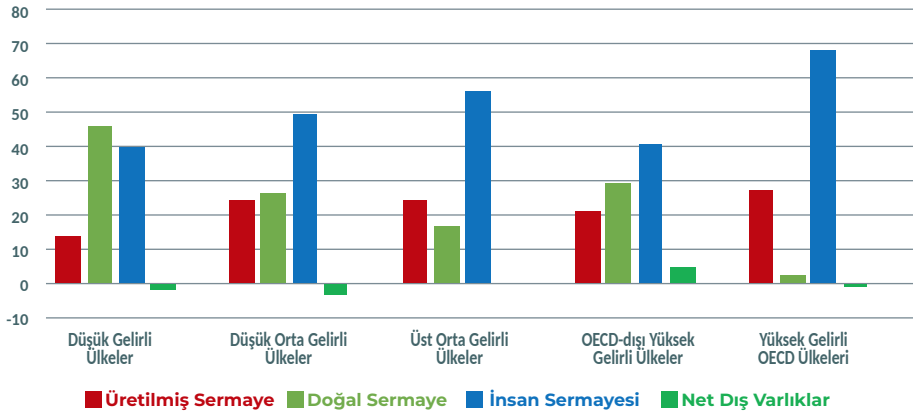
	1995		2014	
	Milyar US\$	Yüzde	Milyar US\$	Yüzde
Üretilmiş Sermaye	164.781	24	303.548	27
Doğal Sermaye	52.457	8	107.427	9
Ormanlar ve korunan alanlar	14.515	2	18.290	2
Tarım arazisi	25.859	4	39.890	3
Enerji kaynakları(Fosil yakıtlar)	11.087	2	39.094	3
Metaller ve mineraller	997	<1	10.154	1
İnsan sermayesi	475.594	69	736.854	64
Net dış varlıklar	-2.890	<1	-4.581	<1
Toplam servet	689.942	100	1.143.249	100

Kaynak: World Bank, The Changing Wealth of Nations 2018, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29001/9781464810466.pdf>
Not: Rakamlar piyasa döviz kurlarında sabit 2014 ABD doları cinsindendir.

Ülke grupları itibarıyla servetin bileşimi, büyüme teorisinin temel önermeleriyle uyumludur. Ülkeler zenginleştikçe, servetin bileşiminde doğanın sunduğu imkânların oranı azalırken, insanın ve insanın ürettiği tüm diğer unsurların ağırlığı artar.

Şekil 1-3. Gelir grubuna göre servetin bileşimi, 2014

Gelir Grubuna Göre Servetin Bileşimi, 2014



Kaynak: World Bank, The Changing Wealth of Nations 2018, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29001/9781464810466.pdf>



1.1.2.1. Doğal kaynaklar

Gelişme sürecinin ilk basamağında insan unsuru dışında servetin yegâne belirleyicisi olan doğal sermaye yer üstü ve yer altı zenginliklerinden oluşur. Ülkeler arasındaki refah farklılıklarını, coğrafya, çevre ve doğal kaynak zenginliği ile açıklama yolunu seçen birçok çalışma vardır.

Dünya Bankası'nın Wealth of Nations çalışmasında doğal sermaye yer altı ve yer üstü zenginliklerinin toplamıdır. Yer altı zenginlikleri enerji kaynaklarından (petrol, doğal gaz ve kömür) ve metal ve minerallerden (boksit, bakır, altın, gümüş, nikel, kurşun, fosfat, çinko ve kalay) meydana gelir. Yer üstü zenginlikleri ise kereste ve diğer orman ürünleri, ekilebilir alanlar, otlaklar ve koruma alanlarından oluşur. Doğal sermayenin en büyük bölümü toprak üstü kaynaklar olarak tanımlanır.

Zannedildiğinin tersine, servetin bileşiminde yer üstü kaynakları, yer altı kaynaklarından çok daha önemlidir. Dünya genelinde fosil kaynaklar ile metaller ve minerallerin toplam servete katkısı % 4'te kalır. Bu da ülkelerin zenginleşme yolunun yer altı kaynaklarından değil yer üstü kaynaklarından geçtiğini gösterir.

Yoksul ülkelerde doğal sermayenin oranı yüksek, üretilmiş sermayenin oranı ise düşüktür. Yoksul ülkelerde doğal sermayenin en önemli kısmı tarlalar ve otlaklardan oluşur. Yer altı zenginlikleri sadece petrol üreticisi ülkelerde önem kazanır. Gelişmenin erken evrelerinde, büyümek için doğanın sunduğu imkânlar tek seçenektir. Ancak ülkeler gelişmeye başladıkça, insan yapımı sermayenin ve insanın bilgi ve becerilerinin önemi artmaya başlar. Servetin bileşiminde doğal sermayenin oranı yoksul ülkelerde % 47 iken bu oran zengin ülkelerde % 3'e iner.

Tablo 1-2. Varlık türü ve bölgeye göre servetin dağılımı, 2014

Varlık türü	Düşük gelirli ülkeler (%)	Düşük orta gelirli ülkeler (%)	Üst orta gelirli ülkeler (%)	OECD dışı yüksek gelirli ülkeler (%)	Yüksek gelirli OECD ülkeleri (%)	Dünya (%)
Üretilmiş sermaye	14	25	25	22	28	27
Doğal sermaye	47	27	17	30	3	9
İnsan sermayesi	41	51	58	42	70	64
Net dış varlıklar	-2	-3	0	5	-1	0
Toplam servet	100	100	100	100	100	100
Toplam servet, milyar Dolar	\$7.161	\$70.718	\$247.793	\$76.179	\$741.398	\$1.143.249
Kişi başına toplam servet	\$13.629	\$25.948	\$112.798	\$264.998	\$708.389	\$168.580

Kaynak: World Bank, The Changing Wealth of Nations 2018, <https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/29001/9781464810466.pdf>
Not: Rakamlar piyasa döviz kurlarında sabit 2014 ABD doları cinsindendir.

Ülkeler arasındaki coğrafya, çevre ve doğal kaynak zenginliği farklılıkları ile ülkelerin benimsediği politikalar ve kurumlar arasında çift yönlü bir ilişki vardır. Politikalar ve kurumlar, ülkelerin çevre ve doğal kaynaklardan nasıl yararlandığını belirlediği gibi, coğrafya, çevre ve doğal kaynak zenginliği farklılıkları da, ülkelerin benimsediği politikalar ve kurumlar üzerinde etkili olur.⁶ Zengin doğal kaynaklara sahip ülkelerde, ekonomik yapı sınırlı bir bölge ve faaliyet alanı ile sınırlı kalır. Bu da bir yandan ülke içinde eşitsizlikleri ortaya çıkartır, diğer yandan da kurumsal kapasitenin gelişmesini engeller. Doğal kaynaklar açısından zengin ülkelerin, beşerî sermaye ve teknolojik ilerlemeye dayalı bir büyüme için gerekli kurumları oluşturmadıkları için daha yavaş büyümeleri doğal kaynak laneti olarak bilinen bir duruma yol açabilir.

1.1.2.2. Üretilmiş sermaye

Ülkeler gelişmeye başladıkça, insan tarafından üretilmiş sermayenin de önemi artmaya başlar. Üretilmiş sermaye, makine, ekipman ve fiziki yapılardan oluşur. Dünya Bankasının Wealth of Nations çalışmasında kullanılan hesaplama yönteminde, kentsel bölgelerde geliştirilmiş olan arazileri de servet hesaplamalarına dahil edilir.

Gelişme süreci ile birlikte daha fazla ve gelişkin makine, ekipman, bina ve altyapı ortaya çıktıkça, ülkelerin toplam servetleri içinde üretilmiş sermayenin de oranı yükselir. Toplam servetleri içinde üretilmiş sermayenin oranı yoksul ülkelerde %14'te kalırken, zengin OECD ülkelerinde bu oran %28'dir.

1.1.2.3. Maddi olmayan sermaye

Dünya Bankasının Wealth of Nations (2018) çalışması, servetin en önemli belirleyicisinin maddi olmayan sermaye olduğunu ortaya koyar. Özellikle zengin ülkelerin servet bileşeni ağırlıklı olarak maddi olmayan sermaye bileşenlerinden oluşur. Bu durum, büyüme teorisinin, kalkınma sürecinde beşerî sermaye ve kurumsal yapıların önemine dikkat çeken sonuçlarıyla paraleldir. Kişi başı servetin en yüksek olduğu ilk 10 ülke arasında enerji kaynakları açısından zengin olan Norveç dışında kalan tüm ülkelerde servetin % 80'ninden fazlası maddi olmayan sermaye unsurlarından meydana gelir. Buna karşılık petrol ihracatçısı Nijerya, Cezayir, Venezuela gibi ülkelerde ise maddi olmayan sermayenin katkısı sifıra yakınsar.⁷

Beşerî sermaye

Dünya Bankası, Wealth of Nations çalışmasında 2018 yılında maddi olmayan sermayeyi daha iyi hesaplayabilmek için beşerî sermayeyi ayrıca hesaplama yoluna gitmiştir. Ülkeler gelişme sürecinde ilerledikçe insanın bilgi birikimi ve becerilerinin gelişmesi, üretim sürecinin etkinliğini artırmaya yarar. Böylece, daha iyi bir bilgi birikimi ve daha gelişkin beceriler, aynı miktarda girdi ile daha çok üretim yapılabilmesini mümkün kılar.

Beşerî sermaye, ekonomik olarak üretken olan insan becerileri olarak tanımlanır.⁸ Beşerî sermayenin gelişimi öncelikle eğitim ve iş tecrübesine dayanır. Ayrıca beslenme ve sağlıklı yaşam koşulları da beşerî sermayenin gelişiminde etkilidir. Büyümeyi hızlandıranın bir yolu beşerî sermaye birikimini hızlandırmak, bir başka ifadeyle işgücünün niteliğini artırmaktan geçer. Beşerî sermayenin gelişiminin olumlu sonuçları sadece niteliği artan bireylerle sınırlı kalmaz, toplumun geneline yayılma özelliği gösterir. İşgücünün niteliğinin yükselmesi, doğrudan olduğu gibi, teknolojik gelişmeyi ve inovasyonu da hareketi geçirdiği için dolaylı olarak da büyümeyi hızlandırır. Bu nedenle formel eğitime ve işbaşı eğitime ayrılan kaynaklar, sadece bu eğitimi alan bireyler değil toplumun geneli açısından faydalı olur.

Servetin en önemli belirleyicisi beşerî sermaye olmasına karşılık, beşerî sermayenin toplam servet içindeki payı 1995 yılında % 69'dan 2014 yılında % 64'e gerilemiştir. Birçok gelişmekte olan ülke toplam servet içinde beşerî sermayenin payını yükseltebilmiş olsa da, beşerî sermaye ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Kişi başı beşerî sermaye zengin OECD ülkelerinde yaklaşık 500 bin dolar iken yoksul ülkelerde 5.500 doların sadece az üzerindedir. Bir başka ifadeyle insan faktörü zengin ülkelerde yoksul ülkelerin 91 katıdır. İnsanın bilgisindeki ve becerilerindeki farklılıklar, zengin ülkeleri yoksul ülkelere ayıran en önemli unsurdur. Küresel rekabette başarının sırrı diğer alanlardaki yatırımlardan değil, insana yapılan yatırımlardan geçmektedir.



Teknoloji ve inovasyon

İşgücü ve sermaye miktarını artırmadan büyümeyi artırmanın başlıca yolu verimliliği artırmaktır. Üretim sürecinde verimlilik artışını sağlayan başlıca faktör ise teknoloji ve inovasyondur. Ekonomik teoride, teknoloji, girdilerden çıktıya ulaşmanın yoludur. Teknolojik değişim, aynı girdilerle daha fazla ya da daha kaliteli çıktı elde etmektir; üretim yönteminde yapılan değişiklikle, çıktıyı artırmaktır. Mevcut üretim yöntemi ile çalışan başına daha fazla çıktı elde etmek üzere, daha fazla makine kullanmak ve işgücünün niteliğini artırmak gibi olanaklar tüketildikten sonra büyümeyi artırmanın yegâne yolu, organizasyon biçimini düzenlemek, düzenleyici çerçeveyi iyileştirmek ve üretim biçimini değiştirmektir. Organizasyon biçimini düzenlemek ve düzenleyici çerçeveyi iyileştirmek kısa vadede yapılabilir ve sonuç alıcı adımlardır. Bu adımlar dışında uzun vadede büyümeyi hızlandırmak için üretim biçimini değiştirmek yani teknolojik iyileştirme yapmak gerekir. Teknoloji, bilimsel bilginin tekrarlanabilir biçimde belli bir iş nasıl yapmakta kullanılacağı bilgisi olduğuna göre, teknolojik ilerleme de bilimsel gelişmenin sonucudur.

Teknoloji ve inovasyonun büyüme üzerindeki büyük etkisi sanayi devrimi ile beraber ortaya çıkmıştır. Britanya'da kişi başı gelirin üç katına çıkması sanayi devriminden önce 1700 yıl almışken, sanayi devriminden sonra 200 yılın altına düşmüştür. Bir sonraki üçe katlama süresi ise 70 yılın altındadır.⁹ 1775 yılında Asya dünya ekonomisinin % 80'i demektir. Sanayi devrimi bu denklemi değiştirmiştir; teknoloji sayesinde ortaya çıkan üretim patlaması sayesinde batının dünya ekonomisindeki konumu güçlenmiştir. 1950'de Batı Avrupa ve ABD, küresel üretimin yarısından fazlasını gerçekleştirirken; Çin'in payı ise % 5'e inmişti.¹⁰ Sanayi devriminden bu yana teknoloji ve inovasyon, verimliliği ve dolayısıyla büyümeyi hızlandırmanın en önemli yolu olarak dikkati çekmektedir.¹¹ Büyümelerini verimlilik artışına dayandırmayan ülkelerin yüksek büyüme hızlarını devam ettirebilmeleri risklidir. Teknolojik gelişmenin bir diğer yönü de fiyatları aşağı çekmesidir.

Teknoloji, getirdiği refah artışının yanı sıra bireylerin yaşamları ve toplumsal dinamikler üzerinde de etkilidir. Teknolojik ilerleme, büyümeyi hızlarsa da büyümenin nimetlerinden herkesin adil yararlanmaması toplumsal gerilimlere yol açabilir.

Teknolojinin yol açtığı refah artışının herkese eşit olarak yansımamasının başlıca nedeni, yaratıcı yıkım olarak isimlendirilen süreç ve teknolojinin yol açtığı istihdam kaybıdır. Teknoloji, otomasyona tabi olan mesleklerde istihdam kaybına yol açarken, daha önce hiç olmayan yeni ürünler ve yeni işler de yaratır. Bundan önceki sanayi devrimlerinde yeni yaratılan istihdam otomasyon nedeniyle yok olan istihdamdan daha büyük olduğu için istihdam artmaya devam etmiş ve bu çalışan kesimlerin refahını yükseltmişti. Ancak teknolojinin yol açtığı istihdam kaybı ve yeni yarattığı istihdam, toplumun farklı kesimleri, farklı sektörler, farklı ülkeler ve ülkelerin içinde farklı bölgeler arasında eşit dağılmadığı için, teknolojinin etkilerinin var olan eşitsizlikleri ve dengesizlikleri daha da büyütme riskini dikkate almak gerekir. Olumsuz etkilerin en yoğun hissedildiği kesim ise eğitim seviyesinin daha düşük olduğu, rutin ve bu nedenle makineler veya algoritmalar tarafından üstlenilebilecek işleri yapan kesimdir. Bu kesime, yeni ortaya çıkan mesleklerin gerektirdiği yetkinliklerin kazandırılmasının da kolay olmaması, eğitim düzeyi düşük olanlar arasında ciddi bir istihdam sorunu yaratabilir. Buna karşılık, iyi eğitilmiş kesimlerin yaptıkları işlerin otomasyon veya algoritmalara devredilme ihtimali düşük olduğu gibi, yeni ortaya çıkan ve yüksek ücret alan mesleklerle yönelmeleri de mümkündür. Bu nedenle teknolojik gelişme ve inovasyonun mutlaka insan ve yetkinlikleri ile birlikte ele alınması gerekir.

Teknolojinin yol açtığı bir başka etki ise küresel iş bölümü ve güç dengesi üzerindedir. Bundan önceki bütün sanayi devrimleri dünya üzerindeki iş bölümünü ve güç dengesini de değiştiren sonuçlar üretmiştir. Son teknolojik gelişmelerin de böyle bir sonuca yol açma ihtimali, sosyal bilimcilerin bir süreden beri üzerinde çalıştıkları bir konudur.

Makinelerin ve algoritmaların düşük ücret ülkelerinde üretilen mal ve hizmetlerin yerini alması, üretimin küresel yer seçimini etkileyerek bu ülkelerin küresel rekabetteki konumları açısından yeni riskleri beraberinde getirmektedir.

Covid-19 salgını başta olmak üzere küresel riskler bu eğilimleri daha hızlandırmaktadır. Bu nedenle bir yandan daha yüksek refah seviyelerine ulaşmak için teknolojik dönüşümü hızlandırmak gerekirken diğer yandan da bu hızlanmanın gelir dengesizliklerini derinleştirmesini engelleyecek sosyal politikaların başta eğitim politikalarının olmak üzere, tasarlanarak hayata geçirilmesi gerekir.

Kurumlar ve etkin yönetim

Servetin en önemli belirleyicisi maddi olmayan sermaye ise maddi olmayan sermayenin de en önemli bileşenlerinden birisi kurumlardır. North kurumları, insanların, siyasi, ekonomik ve toplumsal etkileşimi biçimlendirmek üzere oluşturduğu yapılar olarak tanımlar.¹² Kurumlar, sağladığı haklar sayesinde insanların başta yoksulluk olmak üzere karşılaşılabilecek problemleri çözmelerini mümkün kılar. Ekonomik istikrara, toplumsal güvene ve huzura, uzlaşma içinde karar almaya ve alınan kararların etkin bir şekilde uygulanmasına zemin oluşturacak kurumların geliştirilmesi, kalkınma açısından kilit önemdedir.

Hiç şüphesiz büyüme ile genelde kurumlar, özelde ise demokrasi arasındaki ilişki literatürde uzun bir süreden beri çalışılmaktadır.¹³ Bu çalışmalarda dahil edilen göstergeler ve hesaplama yöntemlerine bağlı olarak farklı araştırmacılar farklı sonuçlara ulaşmıştır. Burada bu çalışmaların kapsamlı bir analizi yapılmayacak, bunun yerine, Türkiye'nin yeni kalkınma anlayışı açısından önemli olan kurumsal yapılar üzerinde durulacaktır. Bu kurumlar makroekonomik istikrarı sağlayıcı politikalar, piyasaları denetleyici ve düzenleyici kurumlar, demokratik kurumlar ve sosyal güvenlik ile sosyal politika kurumları başlıkları altında toplanabilir.

Kalkınma politikalarının tasarımında ülkeler iki temel tercihle karşı karşıya kalırlar. Bunlardan birincisi ulusal pazarların ihtiyaçlarına yönelik iç düzenlemelerle küresel ticaret düzenlemelerine uyum arasındaki gerilimdir. Liberal dış ticaret ve sermaye hareketleri, ülkeleri dış şoklara çok daha açık hale getirir. Makroekonomik yapısı kuvvetli olmayan ülkeler bu şoklardan oldukça olumsuz etkilenebilir. Öte yandan, ülkelerin refahını arttırmakta dış ticaretin olumlu etkisi, ekonomi teorisinin en eski başlıklarından birisidir. Ulusal düzenleme ve standartlar, ticaretin önüne engel koymayı hedeflemeseler bile, sınır ötesi işlemleri caydırıcı olurlar. Ulusal para birimleri, yasal uygulamalar, bankacılık düzenlemeleri, işgücü piyasası kuralları, gıda güvenliği standartları gibi alanlardaki farklılıklar, uluslararası ticaret yapmanın maliyetini artırır. Ticaret anlaşmaları ve gümrük birlikleri bu maliyetleri düşürmekte etkilidirler. Ekonomisini açarak dünya ekonomisine eklemlenen ülkeler, uzmanlaşmanın getireceği avantajlardan yararlanmanın ve ölçek ekonomileri kazanmanın yanı sıra teknoloji transferinden de yararlanırlar.

Ülkelerin karşı karşıya olduğu ikinci seçim devletin rolü ile piyasaların gücü arasındadır. Devletin mi yoksa piyasaların mı temel aktör olarak kabul edilmesi gerektiği konusundaki düşünceler dünyada merkantilist dönemden bu yana birkaç kez değişikliğe uğramıştır. İkinci dünya savaşı sonrasında devletin rolünün genişlediği bir dönem yaşanmış, ama bu anlayış Soğuk Savaşın bitmesinden sonra yerini piyasaların ağırlık kazandığı bir modele bırakmıştır. Ancak dünyada gelir adaletsizliğinin büyümesi, 2008-2009 küresel finans krizi ve akabinde yaşanan durgunluk, iklim krizi ve yeşil ekonomiye geçiş sürecinin yönetilmesi ve 2020 yılındaki Covid-19 pandemisi tüm dünyada devlet müdahalesi taleplerinin artmasına yol açmıştır.

Piyasalar tek başlarına tüm toplumsal problemleri çözemezler; devletler de tüm piyasa aksaklıklarını gideremezler. Piyasa ve devlet birbirine alternatif kurumlar değil birbirlerini tamamlayıcı kurumlardır.¹⁴ Edelman Trust Barometer 2020 bulguları da insanların sorunları çözmek için en çok piyasalara (işdünyasına) güvendiğini, ancak devlet ile işbirliklerini gerekli gördüklerini ortaya koymuştur.¹⁵



Piyasaların düzgün çalışması açısından düzenleyici, istikrar sağlayıcı ve meşruiyet kazandırıcı piyasa dışı kurumlar gereklidir.¹⁶ Piyasaların çalışabilmesi için iyi işleyen bir hukuk sisteminin gerekli olduğu çok açıktır. Mülkiyet haklarının korunmadığı ve tarafların sözleşme koşullarına uyumunu sağlayan düzenlemelerin olmadığı bir durumda, piyasaların etkin işlemesi beklenemez. Rekabeti bozucu davranışlar, rüşvet ve yolsuzluğun, teknolojik ilerleme, inovasyon, bilgi taşmaları gibi dışsalılıkların, ters seçim veya ahlaki çöküntüye yol açan enformasyon eksikliklerinin olması durumunda piyasa başarısızlıkları ortaya çıkar. Hiç de ender olmayan bu gibi piyasa başarısızlıklarının varlığı durumunda kaynak dağılımının etkin olabilmesi piyasayı düzenleyecek kurumların varlığına bağlıdır. Teknolojinin geliştirilmesi ve inovasyon yapılması da, bu konudaki çabaların sonuçlarından yararlanmayı mümkün kılan kurumlara, yani hukuki çerçeveye bağlıdır. Rodrik¹⁷, demokratik kurumların ve gelir dağılımının büyüme farklılıklarını açıklamada etkili olduğunu gösterir.¹⁸

Makroekonomik istikrarı sağlayan kurumlar ve mekanizmalar, dışsal şoklarla mücadeleyi kolaylaştırır. Dışsal ekonomik şokların yarattığı yeni koşullara uyum sağlayabilen ülkeler şokun ortaya çıkarttığı gerilimleri yönetme kapasitesi yüksek kurumlara sahip olan ülkelerdir. Toplumsal taraflar arasında gerilimin yüksek olmadığı, iş birliği ve güvenin yüksek olduğu ülkeler, ekonomik şoklar karşısında hızlı ve etkin bir cevap vermekte ve gereken önlemleri hayata geçirmekte diğerlerine oranla daha avantajlıdır.¹⁹ Para ve maliye politikaları da makroekonomik istikrarı sağlayan kurumlar arasında yer alır. Düşük enflasyon ve düşük bütçe açıklarını hedefleyen makroekonomik politikalar, belirsizliği ortadan kaldırarak ve kaynakların etkin kullanımını sağlayarak büyümeyi hızlandırıcı özellikler gösterir.

Sosyal politika ve toplumsal çatışmanın ekonomik ve toplumsal hayatı bloke etmesini önleyecek hukukun üstünlüğü, bağımsız yargı, temsili demokrasi, sendikal örgütlenme hakkı, serbest seçimler gibi düzenlemeler, kararların toplumsal yarar doğrultusunda alınmasında etkili olur. Böylece olumsuz bir ekonomik şokla karşılaşan ülkeler, şokun maliyetinin birileri kayırlırken belli bir kesimin üzerine yıklamayacağını bilerek hareket ederler. Şokun maliyetinin toplum içinde demokratik teamüllere uygun olarak adil bir biçimde paylaşılacağına, hukukun üstünlüğü kuralına bağlılıktan sapılmayacağına duyulan güven, maliyet paylaşım kararlarının hızla alınarak uygulanabilmesini sağlar. Demokratik kurumlara sahip, kamu kurumlarının kalitesinin ve politika yapma kapasitesinin yüksek olduğu ülkeler şok karşısında gereken para ve maliye politikalarını daha başarıyla uygular ve makroekonomik dengesizliklere karşı daha dirençli ve korunaklı olurlar.

Wealth of Nations çalışmasında Dünya Bankasının maddi olmayan sermayeyi ayrıştırmasının sonucunda maddi olmayan sermayenin en önemli bölümünün yaklaşık % 57 ile hukukun üstünlüğü tarafından belirlendiği görülür.²⁰ Hukukun üstünlüğü, ekonomik aktiviteyi belirleyen en temel kurumlardan birisidir.

Rodrik, 1970'lerin petrol krizinin yol açtığı büyüme kayıplarını açıklamakta piyasa dışı kurumların etkili olduğunu göstermiştir.²¹ Colagrossi, Rossignoli ve Maggioni de bu konuda yapılmış 188 araştırma üzerinde gerçekleştirdikleri meta analiz ile demokrasinin büyüme üzerinde doğrudan ve pozitif bir etkisi olduğunu ortaya koyarlar.²² Acemoğlu ve Üçer de demokrasinin GSYH üzerindeki olumlu etkisini gösterir.²³ Demokrasiler yatırımları artırarak, ekonomik reformların hayata geçirilmesini hızlandırarak, eğitim ve sağlık gibi kamu mallarının sunumunu iyileştirerek ve toplumsal çatışmayı azaltarak geliri artırır. Acemoğlu ve Üçer'e göre demokratikleşmeye geçiş uzun dönemde (yaklaşık 25 yıl içinde) kişi başı gelirin % 20 artmasını sağlayabilmektedir.²⁴

Demokratik kurumlar ile büyüme arasındaki doğrudan ilişkinin yanı sıra, demokrasinin büyüme üzerinde dolaylı etkileri de vardır.²⁵ Demokratik kurumlar beşerî sermaye ve teknoloji üzerinde yaptıkları pozitif etki üzerinden de büyümeyi olumlu olarak etkilemektedirler. Baum ve Lake demokrasinin kamu sağlığı ve eğitim üzerinden büyümeye yaptığı dolaylı etkinin güçlü olduğunu saptamışlardır.²⁶ Acemoğlu ve Üçer demokrasilerin büyüme üzerindeki etkisinin eğitilmiş insan sayısının daha fazla olduğu ülkelerde daha yüksek olduğunu göstermişlerdir.²⁷

Kısaca, yirminci yüzyıldan edinilen dersler, yirmi birinci yüzyıla girerken, ekonomik büyümenin devamlılığını sağlayacak, piyasaların etkin çalışabilmesi için gerekli altyapıyı oluşturacak kurumların neler olduğunun artık iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Bu kurumlar istikrarlı bir makroekonomi yönetimine olanak veren bağımsız merkez bankacılığı ile itidalli bir maliye politikasının yanı sıra, piyasaları düzenleyici kurumlar, toplumsal çatışmayı önleyebilecek olan demokratik kurumlar ve sosyal güvenlik ile sosyal koruma kurumlarıdır.

Kalkınma, kurumlar ve güven

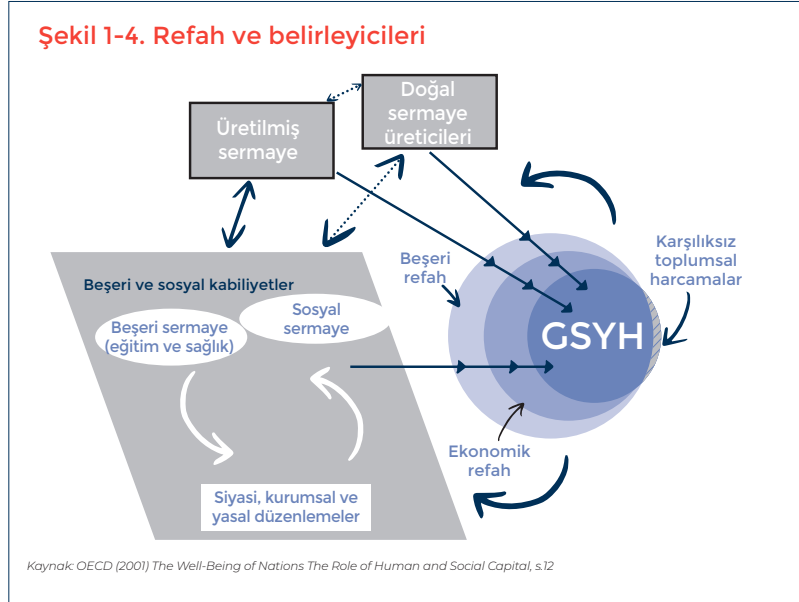
Kalkınmada doğal kaynaklar, beşerî sermaye, bilim ve teknolojinin ve piyasa kurumları ve demokrasi ve yasal düzenlemelerin yanı sıra toplumsal ilişkiler de önemlidir. İnsanlar arasındaki toplumsal ilişkilerin yoğunluğu, normlar, değerler, gelenekler, kültür, insanların birbirlerine ve kurumlara duyduğu güven mevcut kaynakların ne kadar verimli kullanılabildiğini etkileyerek ekonomik sonuçlar üzerinde etkili olur. İnsanlar arasındaki ilişkilerin kalkınma açısından önemi Putnam'ın 1993 tarihli çalışmasından beri sosyal sermaye kavramı altında ele alınmaktadır. Sosyal sermaye en yaygın tanımı itibarıyla, karşılıklı yarar için koordinasyon ve iş birliğinin gelişmesini sağlayan toplumsal güven, normlar ve değerler gibi toplumsal yapılarıdır.²⁸ Böylece sermaye kavramını çeşitlendirmek mümkün hale gelir: İnsanların ürettiği sermaye fiziksel sermaye, insanlara içkin olan sermaye beşerî sermaye iken, toplumlara içkin olan ise sosyal sermayedir.

Kurumlar, insanların, siyasi, ekonomik ve toplumsal etkileşimi biçimlendirmek üzere oluşturduğu yapılar olarak tanımlandığında, toplumsal güven ve normlar, bu başlık altında yer alır. Ancak, toplumsal kutuplaşmanın derin olduğu durumlarda kurumlar üzerinde bir uzlaşının sağlanamaması, toplumsal güvenin ayrıca ele alınmasını haklı çıkartır. Büyüme hızlandıracak olan kurumların tasarımı ve uygulamaya sokulabilmesi öncelikli olarak toplumsal güvenin sağlanması ve sosyal sermayenin inşa edilmesini gerektirir.

Güvenin yüksek olduğu toplumların diğerlerine oranla daha çok şey başarabileceği, sıradan yurttaştan siyasetçi ve bilim insanlarına kadar hemen her kesimin kabul ettiği bir olgudur. Örneğin Nobelli iktisatçı Arrow dünyada ekonomik geri kalmışlığın nedeninin karşılıklı güvenin eksikliğinden kaynaklandığını ileri sürer.²⁹

Doğal ve üretilmiş sermayenin yanı sıra beşerî ve sosyal sermaye ve siyasi, kurumsal ve yasal düzenlemeler ile GSYH arasındaki ilişki karmaşık ve çok boyutludur. OECD'nin The Well-being of Nations: The Role of Human and Social Capital (2001) başlıklı çalışmasından alınan aşağıdaki görsel, refah ve refah üzerinde etkili olan unsurların karmaşık ilişkisini özetler. Doğal ve üretilmiş sermayenin yanı sıra beşerî ve sosyal sermaye de GSYH miktarı üzerinde etkilidir. Sosyal sermaye olarak tanımlanan toplumsal grupların içinde ya da arasında iş birliği ve koordinasyonu destekleyen toplumsal normlar, değerler ve güven ile beşerî sermaye olarak tanımlanan insana içkin bilgi, beceri, sağlık, tecrübe gibi özellikler arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Ayrıca siyasi, kurumsal ve yasal düzenlemeler de beşerî ve sosyal sermaye birikimi üzerinde etki yaparken, beşerî ve sosyal sermayenin düzeyi de siyasi, kurumsal ve yasal düzenlemelerin kalitesini belirler.

Şekil 1-4. Refah ve belirleyicileri



Beşerî ve sosyal sermaye birikimi ile siyasi, kurumsal ve yasal düzenlemeler, GSYH üzerinde doğrudan etkilerinin yanı sıra, doğal sermaye ve üretilmiş sermaye üzerinden dolaylı etki de yapar. Üretilen GSYH'nın bir bölümü ekonomik refaha katkı yapmayan ama üretim süreci için gereken karşılıksız toplumsal harcamaları da içerir. GSYH ekonomik refahı artırırken, beşerî refah, özgürlükler, fırsat eşitliği, temiz çevre, gelir dağılımı gibi toplumsal hayat içinde ortaya çıkan özelliklerden etkilenir. Refah seviyesi de doğal, üretilmiş, beşerî ve sosyal sermaye ile siyasi, kurumsal ve yasal düzenlemelerin şekillendiği çerçeveyi etkiler.

Şekilden de görüldüğü gibi, refahın kendisi ile belirleyicileri arasında ve refahın belirleyicilerinin birbirleri üzerindeki çok boyutlu etki, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın karmaşık doğasını ortaya koyar.

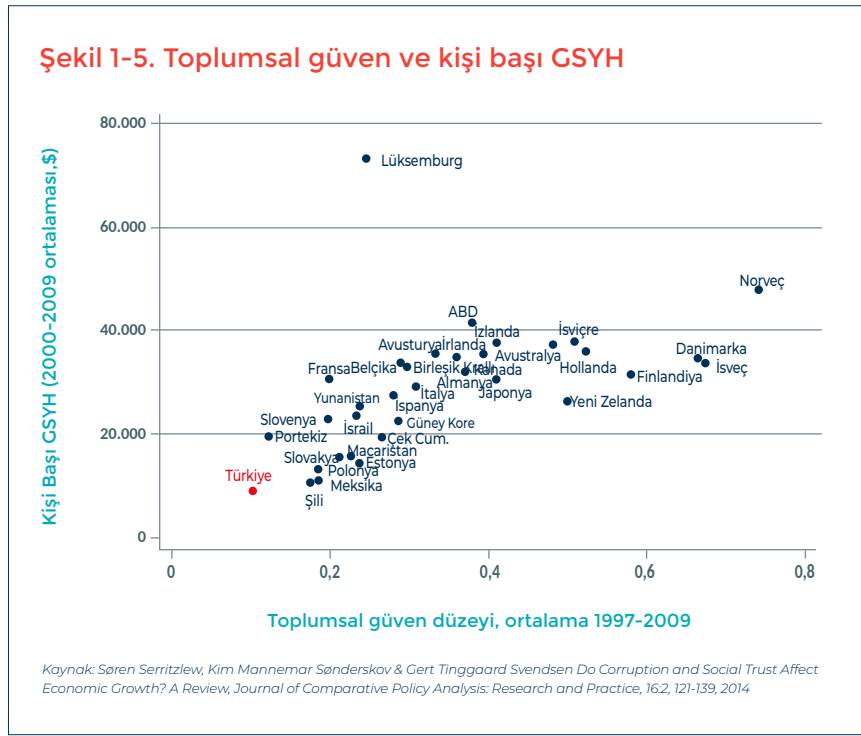
Ekonomik ve toplumsal kalkınmanın bu karmaşık doğası gözden kaçırılmaksızın, bu çalışmada, refahın belirleyicileri olarak “insani gelişme ve yetkinleşme”, “bilim, teknoloji ve inovasyon” beşerî ve “kurumlar ve kurallar” (siyasal, ekonomik, toplumsal kurumlar ve kurallar) üzerinde durulacaktır. Çünkü, Türkiye'nin uzun vadeli kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde bu faktörler, doğal sermaye ve fiziksel sermayeye oranla daha önem kazanacaktır. Yukarıdaki bölümde gösterildiği gibi, doğal sermaye ve fiziksel sermayenin refah üzerindeki etkisi % 40'ı bulmamaktadır. Maddi olmayan sermaye faktörlerinin refah üzerindeki etkisinin zengin ülkeler grubunda % 70'e kadar çıktığı dikkate alındığında, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal kalkınma anlayışının da bu maddi olmayan sermaye unsurları üzerine kurulu olması gerektiği açıktır.

Ekonomik kalkınma ve güven

Güven ve toplumsal normlar, bilgi asimetrisini ve koordinasyon sorunlarını ortadan kaldırarak ve işlem maliyetlerini düşürerek ekonomik sonuçlar üzerinde olumlu etki yapar. Helliwell ve Putnam'dan beri sivil toplumun gelişkinliğinin ekonomik refah ve büyüme üzerindeki etkisini gösteren birçok çalışma yapılmıştır.³⁰ Knack ve Keefer de güven ve sivil işbirliklerinin daha güçlü ekonomik performansa yol açtığını belirtirken, güven ve sivil işbirliklerinin de güçlü formal kurumlar altında geliştiğine dikkat çeker.³¹ Toplumsal güvenin daha yüksek olması, bürokraside ve siyasi mekanizmalarda kararların kalitesini artırır ve böylece iyileşen yönetim büyümeyi hızlandırır. Toplumsal güvenin yüksek olduğu toplumlar refahın da yüksek olduğu toplumlardır.

Ekonomi dışsal bir şokla karşılaştığında ortaya çıkan kayıp toplumsal güvenin düşük olduğu ülkelerde daha yüksek olur.³² Ayrıca toplumsal güvenin olmadığı ülkelerde risk primleri yükselir. Bu yüksek risk primi nedeniyle kamu borçlanmasında faiz oranları artış gösterir. Devletler yatırım çekmek için çok yüksek miktarlarda teşvik vermek zorunda kalırlar; hatta verilen tüm teşviklere rağmen, kurum ve kurallara duyulan güvenin aşınmış olduğu durumlarda yabancı yatırımcılar yatırım yapmak istemeyebilirler. Toplumsal güven makroekonomik istikrar politikalarının başarısını artırdığı gibi verimli işbirliklerinin de zeminini oluşturur.

Zayıf kurumlar ve gelir adaletsizlikleri toplumsal güveni zedeler. Toplumsal güven, toplumda bir arada, beraberce yaşamayı engelleyen gelir dağılımı adaletsizliklerinin, bölgesel kalkınma farklılıklarının, etnik ve dinî bölünmelerin yüksek olduğu ülkelerde düşük; tam tersine toplumda huzur ve birlikteliğin yüksek olduğu ülkelerde daha yüksek olur.



Toplumsal kalkınma ve güven

Güvenin önemi bundan 2500 yıl önce “yönetimin temel ilkeleri, yeterli yiyecek, yeterli askeri güç ve halkın güvenidir” diyen Konfüçyüs’den bu yana iyi bilinir. Güven literatürü 1970’lerden sonra gelişmiştir. Özel güven insanın sadece kendisi gibi olanlara duyduğu güven iken siyasi güven, bürokrasi, polis, yasama, yargı, yürütme gibi kurumlara duyulan güvendir. Toplumsal güven ise özel güven ve siyasi güvenden farklı olarak geneldir; belli bir kesime yönelik değildir. Toplumsal güven ile özel güven arasında ters yönlü bir ilişki vardır; birisinin yükselmesi, diğerinin düşmesine neden olur.³³ Siyasi kurumlar, özellikle de demokrasi, güvenlik ve hukukun üstünlüğünü sağlayarak ve klientalistik ilişkileri zayıflatarak toplumsal güvenin oluşmasına katkıda bulunurlar.

Siyasi güven daha kısa erimlidir ve ekonomik durum ile yakından ilişkilidir. Ekonomik performansın yüksek olması siyasi güveni artırır. Ama tersi çok geçerli değildir. Ekonomik performansı destekleyen esas unsur toplumsal güvendir. Toplumsal güven ise daha uzun erimlidir ve daha yavaş değişir.



Toplumsal uyum, istikrar ve entegrasyon için toplumsal güvenin sağlanması kaçınılmazdır. Araştırmalar toplumsal güvenin sağlık, uzun yaşam, mutluluk, zenginlik ve toplumsal aidiyet açısından önemine işaret eder. Toplumsal ve siyasi güven siyasi uzlaşma ve ödünleşmeyi de olanaklı kılar; böylece kamu hizmetlerini ve kalitesini artırır.³⁴ Toplumsal güven, siyasi kamplaşma ve bölünmenin parlamentolarda yol açtığı çatışma zeminini zayıflatır.³⁵

Toplumsal güvenin oluşmasında yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya faktörler önemlidir. Aşağıdan yukarıya olan faktörler, eğitim, gelir, toplumsal sınıf, iş tatmini, etnik ve dinî aidiyetler, azınlık ve çoğunluk aidiyetleri gibi bireysel faktörlerdir. Yukarıdan aşağıya faktörler ise ulusal gelişmişlik, gelir adaleti, yolsuzlukların önlenmesi, eğitim sistemi, sağlık sistemi, çevre ve demokratik kurumların mevcudiyeti gibi toplumsal düzeye ilişkin faktörlerdir.³⁶

İyi kamu yönetişi, ulusal gelişmişlik, gelir adaleti³⁷ ve iş birliği kültürünün güçlü olduğu ülkelerde siyasi ve toplumsal güven yüksek ve birbirlerini destekler nitelikte olacaktır. Yürütmenin etkili olmadığı, yoksulluk ve adaletsizliklerin yaygın olduğu ve toplumsal fay hatlarının derin olduğu ülkelerde siyasi ve toplumsal güven de düşük olacaktır. Dolayısıyla ekonomik ve toplumsal gelişme ile siyasi ve toplumsal güven arasında birbirlerini besleyen karşılıklı bir ilişki vardır. Şimdiye kadar yapılan araştırmalar, gelişme ile güven arasındaki neden-sonuç ilişkisinin yönünün tek taraflı olmadığını ortaya koymuştur. Toplumsal güvenin yükselmesi hükümetlerin daha iyi çalışmasına imkân verir. Daha iyi yürütme ise ekonomiden siyasete, her alan ve her kesim için daha olumlu sonuç üretir.

Güven ilişkisi teoride şöyle bir denklemle ifade edilir. Y bağlamında, A kişisi (Güven duyan kişi), B kişisine (Güvenilen kişi) X davranışı için, t zamanında güven duyar. Bu denklemi Türkiye'ye uyarladığımızda, dünyada yaşanmakta olan teknolojik, çevresel, ekonomik ve siyasi çoklu kriz bağlamında Türkiye toplumu (hepimiz) olarak birbirimize (toplumsal güven) ve siyasi kurumlara (siyasi güven) ekonomik ve toplumsal kalkınmayı sağlamak için şimdi ve gelecekte güven duymak isteriz. Bu çalışma, bu denklemi merkeze alarak, ekonomik ve toplumsal kalkınmayı sağlamak için bir yol haritasını tartışmaya açmaktadır.

1.2. Sonuç

Bu bölümde ilgili literatür taramasının işaret ettiği gibi uzun vadede ülkelerin kalkınmanın üst aşamalarına ulaşmalarında maddi kaynaklardan çok maddi olmayan kaynakların önemli olduğuna işaret edilmiştir. Maddi olmayan kaynaklar arasında üç temel unsur öne çıkmaktadır:

- İnsani gelişme ve yetkinleşme
- Bilim, teknoloji ve inovasyon
- Kurumlar ve kurallar

Bu üç temel unsur, Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal kalkınmasının en önemli belirleyicileridir.

Türkiye olarak hedeflediğimiz kalkınmayı sağlamak için mevcut birikimlerimize güveniyoruz. Dünyada yaşanmakta olan teknolojik, çevresel, ekonomik ve siyasi çoklu kriz bağlamında Türkiye toplumu olarak hepimiz bir araya gelerek ekonomik ve toplumsal kalkınmanın hedefleri ve haritası üzerinde tartışarak ortak bir noktaya ulaşmayı diliyoruz. Bu ortak hedef ve harita toplumsal ve siyasi güveni pekiştirerek kalkınma amacımıza ulaşmamızı sağlayacaktır. Geleceği inşa çağrısı olan bu çalışma, hep beraber belirleyeceğimiz hedefler ve harita için bir öneridir.

Bir sonraki bölümde bu üç temel unsur itibarıyla Türkiye'nin durumu tartışılacaktır.

Dipnotlar

1 Çalışmada yer verilen rakamlar aksi belirtilmedikçe TÜİK'ten alınmıştır.

2 Burada sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama imkânlarını riske atmaksızın bugünkü neslin ihtiyaçlarının karşılanması olarak tanımlanmaktadır. Sürdürülebilirlik, çevresel koşullarla ilgili olduğu kadar toplumsal ve ekonomik koşullarla da ilgilidir.

3 Birleşmiş Milletlerin (BM) Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (SKA) göstergeleri, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın İnsani Kalkınma Endeksi, Dünya Bankasının Yönetişim ve İş Yapma Kolaylığı göstergeleri, WEF'in Dünya Rekabetçilik Endeksi, OECD'nin Daha İyi Yaşam Endeksi ve Dünya Değerler Araştırması gibi kaynaklar, kalkınmanın ölçümlenebilmesi için ülkeler arasında karşılaştırılabilir veriler sunar.

4 Etkinlik, mevcut teknoloji ile üretim sürecinde belli miktarda girdinin kullanılmasıyla elde edilebilecek olan en yüksek miktarda çıktı anlamında kullanılmaktadır. (Erwin Diewert, and Denis Lawrence. Measuring New Zealand's productivity. No. 99/05. New Zealand Treasury Working Paper, 1999.).

5 Bu çalışmada ele alınan birçok konu için yüzlerce uzmanın katılımıyla hazırlanmış olan Rethinking Society for the 21 st Century başlıklı çalışmaya bakılabilir. IPSP (2018).

6 Tarihsel sürece baktığımızda, doğal kaynaklar açısından zengin ülkelerde sömürge döneminde benimsenmiş olan kurumların doğal kaynakların aşırı sömürülmesiyle bu ülkelerdeki büyüme süreci üzerinde uzun vadede de olumsuz etkiler yaratmış olduğu dikkat çeker. Daron Acemoglu and James A. Robinson, Why Nations Fail: the origins of power, prosperity, and poverty, Crown Publishing Group. New York. 2012

7 World Bank, The Changing Wealth of Nations, 2018

8 Jere R. Behrman, and Paul J. Taubman, "Human Capital", In Encyclopedia of Economics, New York, 1942, s. 474

9 Britanya'da M.S. 1'de 400 dolar olan kişi başı gelir, 1700'de 1250, 1887'de 3751, 1955'te ise 10552 dolara çıkmıştır (Maddison, A. Historical Statistics of the World Economy: 1-2008 AD)

10 Y.N. Harari, Hayvanlardan Tanrılara Sapiens: İnsan Türünün Kısa bir Tarihi. Kolektif Kitap. 3. Baskı. 2015, s. 278

11 Bilişim sektörünün merkezinde yer aldığı son teknolojik değişimlerin verimlilik üzerindeki etkileri için iki farklı görüşün temsilcileri olarak Brynjolfsson ve McAfee (2014) ve Gordon (2017) çalışmalarına bakılabilir.

12 D. North Institutions, Institutional Change, and Economic Performance, Cambridge University Press. 1990

13 Literatürde, kurumsal yapılar ve büyüme arasındaki ilişki konusunda, dahil edilen değişkenler, bu değişkenler için kullanılan göstergeler ve hesaplama yöntemleri konusunda görüşler çok çeşitlidir. Farklı görüşler hakkında bir literatür taraması için Doucouliagos ve Ulubaşoglu (2008) ile Colagrossi, Rossignoli ve Maggioni (2020) çalışmalarına bakılabilir. 2000'li yıllardan itibaren daha gelişkin tahmin yöntemleriyle yapılan çalışmaların demokrasiyle büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koyduğu dikkati çekmektedir. Bu çalışmalar arasında Acemoglu ve Robinson tarafından yapılan çalışmalar önde gelmektedir. Demokrasi, yatırım, eğitim, ekonomik reformlar, kamu hizmetleri ve toplumsal barış üzerindeki olumlu etkileri nedeniyle büyüme yaratır (Daron Acemoglu vd. "Institutions, human capital, and development". Annu. Rev. Econ. 6.1, 2014: 875-912.).

14 Joseph E. Stiglitz (2002) Globalization and Its Discontents. Economic Notes. Ed. Ferri, Giovanni, 2003

15 Edelman, Trust Barometer 2020.

16 Daniel Kaufmann, Aart Kraay, and Massimo Mastruzzi, Governance Matters IV: Governance Indicators for 1996-2004 (2005) de etkin bir kurumsal yönetim için benzer bir liste önerir.

17 Dani Rodrik, "Where Did All the Growth Go? External Shocks, Social Conflict and Growth Collapses", NBER Working Paper, 1998

18 Kaufmann, Kraay ve Mastruzzi (2005) de etkin bir kurumsal yönetim için benzer bir liste önerir.

19 Dani Rodrik, "Development strategies for the 21st century". In Annual World Bank Conference on Development Economics, 2000. (pp. 85-108).

20 World Bank, The Changing Wealth of Nations, 2015

21 Dani Rodrik, age.

22 Marco Colagrossi, Domenico Rossignoli ve Mario A. Maggioni, "Does democracy cause growth? A meta-analysis (of 2000 regressions)", European Journal of Political Economy Volume 61, January 2020

23 Daron Acemoglu, and Murat Ucer, "High-Quality versus Low-Quality Growth in Turkey - Causes and Consequences", 2019, CEPR Discussion Paper No. DPI4070, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3474442>



24 Daron Acemoğlu, Murat Üçer, age.

25 Doucouliagos ve Ulubaşoglu (2008) bu konuda yapılmış olan 84 araştırmanın bulguları üzerinden yaptıkları meta analizde, demokrasilerin beşerî sermaye, daha düşük enflasyon ve daha yüksek ekonomik özgürlük değişkenleri üzerindeki dolaylı etkileri nedeniyle büyüme üzerinde güçlü pozitif etki yaptığını ortaya koymuşlardır.

26 Matthew A. Baum and David A. Lake, "The Political Economy of Growth: Democracy and Human Capital", American Journal of Political Science, 2003, s. 47

27 Demokratik kurumlar ve teknoloji arasındaki ilişki hakkında yapılmış çalışmalar daha azdır ve bu çalışmalar demokrasinin teknoloji üzerinde doğrudan ve kuvvetli bir etkisi olmadığını ortaya koyar. (Yanyan Gao, Leizhen Zang, Antoine Roth, Puqu Wang, "Does democracy cause innovation? An empirical test of the popper hypothesis", Research Policy, Volume 46, Issue 7, 2017, Pages 1272-1283, ISSN 0048-7333, <https://doi.org/10.1016/j.respol.2017.05.014>).

28 Robert D. Putnam, "Bowling Alone: America's Declining Social Capital". Journal of Democracy, 1995, s.67,

29 Kenneth J. Arrow, "Gifts and Exchange." Philosophy and Public Affairs 1972, 1: 343–362.

30 John F. Helliwell, & Robert D. Putnam, "Economic Growth and Social Capital in Italy". Eastern Economic Journal, 1995

31 Stephen Knack, & Philip Keefer. "Does Social Capital Have An Economic Payoff? A Cross-Country Investigation". The Quarterly Journal Of Economics, 1997, s.1251-1288.

32 Dani Rodrik, age.

33 Eric M. Uslaner, Handbook of Social and Political Trust, 2018.

34 Kenneth Newton, Dietlind Stolle, and Sonja Zmerli. "Social and Political Trust." The Oxford Handbook Of Social and Political Trust, 2018, s.961-976.

35 Eric M. Uslaner, age.

36 Kenneth Newton, Dietlind Stolle, and Sonja Zmerli, age.

37 Edelman Trust Barometer dünya geleninde son zamanlarda görülen güven azalmasının gelir adaletsizliğindeki artışla ilişkili olduğunu ortaya koyar.

2-Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal dönüşümünün belirleyicileri

Bu bölümde daha müreffeh bir toplum olmayı sağlayacak koşullar itibariyle Türkiye'nin potansiyeli değerlendirilecektir. Birinci bölümde Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal kalkınmasının en önemli belirleyicileri olarak üç temel unsurun öne çıktığı tespit edilmiştir:

- İnsani gelişme ve yetkinleşme
- Bilim, teknoloji ve inovasyon
- Kurumlar ve kurallar

Bu üç temel unsur itibariyle yapılacak durum değerlendirmesi, Türkiye'de büyümenin hızlandırılması ve yirmi birinci yüzyılın küresel standartlarına uygun bir toplumsal kalkınmanın sağlanması için eksikliklerin tespit edilmesi ve 7. Bölümde yapılacak önerilerin zeminini oluşturmasını sağlayacaktır. Bu bölüm öncelikle Türkiye'nin birikimlerinin kısa bir özeti ile başlayacaktır. Dünyada birçok ülke ile karşılaştırıldığında Türkiye'nin müreffeh bir ülke olmasını mümkün kılan önemli birikimleri vardır. Arkasından gelecek bölümde, "İnsani gelişme ve yetkinleşme", "Bilim, teknoloji ve inovasyon" ve "Kurumlar ve kurallar" başlıkları itibariyle büyüme potansiyeli değerlendirilecektir. Sonraki bölüm, Türkiye'nin birikimlerinin değerlendirilmesi ve ekonomik ve toplumsal kalkınmanın hızlandırılabilmesi için önemli olan toplumsal ve siyasi güven konusuna ayrılmıştır. Bölüm, genel bir değerlendirme ile sona ermektedir.

2.1. Türkiye'nin birikimleri

2.1.1. Büyük ve güçlü ülke

Türkiye 760 milyar dolarlık GSYH ve 83 milyonluk nüfusuyla dünyanın en büyük ilk 20 ülkesinden birisidir. 33 milyonluk işgücüyü (Avrupa'nın üçüncü en büyük işgücü)³⁸, 24 milyonun üstündeki hane halkı sayısı, ortalama yaşın 33 olduğu ve % 15'ini gençlerin oluşturduğu nüfus yapısıyla, 32 milyonluk geniş orta sınıfıyla³⁹, % 59'a ulaşan konut sahipliğiyle, 66 milyonu aşan kredi kartı kullanıcısıyla önemli bir piyasadır.

Türkiye tarihte önemli roller oynamıştır. Bugün de bölgesinin güçlü devletleri arasındadır. Ağırlıklı nüfusu Müslüman olan ve Batı ile son derece yakın ilişkiler geliştirmiş laik ve demokratik bir Türkiye modeli dikkat çekmiştir. Türkiye, çevre coğrafyada, dikkatle takip edilen bir ülkedir.

Türkiye Orta Çağdaki ticaret yollarından bu yana dünya ticaretinin de önemli bir parçası olmuştur. Türkiye ekonomisinin küresel tedarik zincirlerinin önemli bir parçası haline geldiği, uluslararası ticaretteki rolünü artırdığı ve daha fazla doğrudan yabancı yatırım (DYY) çekmeyi başaran bir ülke olduğu görülmektedir. Küresel ekonomi ile daha fazla entegre oldukça Türkiye çok daha rekabetçi, katma değer yaratan ve refah üreten bir dönüşümü ülke içinde de gerçekleştirmeyi başarmıştır.

Türkiye 2000'li yıllarda uluslararası sistem içindeki konumunu güçlendirmiş, pek çok ülkeye yardım yapan, yumuşak gücünü artıran, bölgesindeki sorunların çözümünde etkili bir ülke haline gelmiştir.



2.1.2. Güçlü toplumsal değerler

Türkiye’de, dünyadaki diğer ülkelere oranla aile bireylerine güven çok güçlüdür. Dünya Değerleri Araştırması’nın farklı yıllarda yapılan sonuçlarına göre katılımcıların aile bireylerine güveni neredeyse tamdır. Aile bireylerine güven açısından Türkiye, dünyadaki ilk 7 ülkeden biridir.

2.1.3. Üniversite

Teknolojik ilerlemenin ve inovasyonun temel dayanağı bilimsel araştırmalardır. Üniversiteler, hem bilimsel araştırmada oynadıkları rol, hem de yetkin insan gücünün yetiştirilmesi açısından önemli kurumlardır.

Türkiye’de 2005 yılında toplam 78 üniversite varken 2006 sonrasında benimsenen her ile bir üniversite yaklaşımı sonucunda bu sayı neredeyse üç kat artarak 2020 yılında 207’ye yükselmiştir. Aynı dönem içinde yükseköğretime başvuran sayısı (talep) 1,5 katına, kontenjan sayısı (arz) ise 2 katına çıkmıştır.⁴⁰ 2020 yılında yükseköğrenimde olanların sayısı 8 milyona yükselmiştir. Her yıl yükseköğrenimden 800 bin mezun verilmektedir. Bu da yükseköğretime erişimde önemli bir mesafe alındığını göstermektedir.

2020 yılında, 2006’ya oranla, öğretim üyesi sayısı da iki katına çıkarak 176 bine çıkmıştır. Bu artış düzenlenen sempozyum, kongre sergi vb. etkinlik, Ar-Ge projesi, makale ve kitap sayısı gibi göstergelere de yansımıştır. Bu üniversite sayısındaki artış, doğru politikalarla kaliteyi artıran adımlar atıldığı takdirde Türkiye için önemli bir potansiyel teşkil etmektedir.

2.1.4. Gençlik

Türkiye gelişmiş birçok ülkeye kıyasla daha genç bir nüfusa sahiptir. 2020 yıl sonu verilerine göre ortalanca yaş 32,7’dir ve nüfusun % 15,4’ünü 15-24 yaş arasındaki gençler oluşturmaktadır. Bu oran %10,7 olan AB ortalamasının bir hayli üzerindedir. İnternet kullanım oranı, 16-24 yaş grubundaki genç nüfusta 2020 yılında %93 olmuştur. 18-24 yaş grubundaki genç nüfus içinde kendini mutlu olarak beyan edenlerin oranı %47,2 olurken çalıştığı işinden memnun olanların oranı %77,1 ve elde ettiği kazançtan memnun olanların oranı ise %48,1⁴¹ olmuştur. Genç nüfusu diğer ülkelere göre nispeten fazla olan ülkeler, gençlerine iyi bir eğitim verebilir ve istihdam sağlayabilirse, ülkelerin tarihinde sadece bir kez olan bir fırsattan yararlanırlar. Demografik fırsat penceresi olarak adlandırılan bu durum ekonomik dengeleri çok olumlu etkiler. Tarihe bakıldığında, birçok ülkenin kendi demografik fırsat pencerelerinden yararlanarak gelişmelerinde sıçrama yarattıkları görülmüştür. Türkiye’de demografik fırsat penceresinin 2050 yılına kadar açık kalması öngörülmektedir.

12 milyon genç nüfusun içinde çok iyi donanımlı, gelecek Türkiye hayalini gerçekleştirmeye muktedir çok sayıda gencimiz vardır. Yeter ki aşağıda tartışacak olduğumuz kurumlar onların bu kabiliyetlerini hayata geçirmelerini mümkün kılsın.

2.1.5. Sivil toplum

Canlı bir sivil toplum, toplumu bir arada tutan güvenin ve sosyal sermayenin en güçlü belirleyicisidir. Daha 1830’larda ABD ziyareti sırasında Amerikalıların sivil toplum kuruluşlarına verdiği önemden çok etkilenen Tocqueville, Amerikalıların yoğun bir şekilde dernek kurma faaliyeti içinde olmalarının, demokrasiyi işler kılmadaki önemine işaret etmiştir. Fukuyama (1995) ve Putnam (1995)’dan bu yana birçok yazar sivil toplumun gelişmesinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkilerine dikkat çekmiştir.

Türkiye’de sivil toplum sürekli bir gelişme içindedir. 2000’de 72 bin olan dernek sayısı 2020 yılında 120 bine yaklaşmıştır. Derneklere, vakıflar, sendikalar, odalar, birlikler ve kooperatifler de eklendiğinde Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) sayısı 140 bine yaklaşmaktadır. Derneklerin yaklaşık üçte ikisini mesleki ve dayanışma dernekleri, sporla ilişkili dernekler ve dinî faaliyetlerle ilgili dernekler oluşturmaktadır. STK’lar arasındaki canlı bir faaliyet alanı da iş insanları dernekleridir.

2.1.6. Coğrafya

Giriş bölümünde de belirtilmiş olduğu gibi coğrafya ve iklim, geçmişten bu yana ülkelerin ekonomik zenginliğini etkileyen faktörler arasında sayılır. Türkiye, hem iklim hem de coğrafya itibarıyla elverişli koşullara sahip olan bir ülkedir.

Tarihsel olarak Avrupa ile Uzak Doğu arasındaki ticaret yolları üzerinde bulunan Türkiye, çok çeşitli ulaşım imkânları ve iletişim altyapısı ile çokuluslu şirketler ve küresel ticaret için önemli merkezlerden birisidir. Türkiye 4 saatlik uçuş yarıçapı içinde toplam 1,5 milyarlık bir nüfusa ve 24 trilyon ABD doları değerinde bir pazara erişim imkânı sağlamaktadır. Serbest ticaret anlaşmaları ve Gümrük Birliği sayesinde ise 950 milyonluk bir pazara Türkiye’den serbest erişim mümkündür.⁴²

Bazı kentler, dünyanın farklı yerlerinden sanatçıların, araştırmacıların, iş ve bilim insanlarının buluşma yeri olarak yeni fikirlerin filizlenme yeri olurlar. Bu kentler, ekonomik cazibe merkezleri olarak ülkelerin büyümesine de katkıda bulunur. Avrupa’nın en yüksek nüfuslu şehri İstanbul, kozmopolit yapısı ve kültür-sanat ortamının canlılığıyla yüzyıllardan beri dünyanın en önemli cazibe merkezlerinden biri olagelmıştır. İstanbul dışında Türkiye’de, nüfusu 1 milyonu aşan 22 şehir daha vardır. Bu şehirlerin potansiyelinin de harekete geçirilmesi Türkiye’ye ivme katacaktır.

2.1.7. Biyolojik zenginlik

Biyolojik çeşitlilik bakımından zengin bir ülke olan Türkiye, insanların gıda güvenliği için yaşamsal kaynakların sahibi bir ülke olarak dünyanın şanslı ülkelerinden birisidir. Ülkemiz, orman, dağ, step, sulak alan, kıyı ve deniz ekosistemlerine ve bu ekosistemlerin farklı formlarına ve farklı kombinasyonlarına sahiptir. 3 farklı iklim kuşağı ve 3 biyocoğrafi alan üzerinde yer alan ülkemizin bu olağanüstü ekosistem ve habitat çeşitliliği önemli bir tür çeşitliliğine yol açmıştır. Türkiye, 11.000’in üzerinde bitki türü, 19.000 civarında omurgasız türü, 1.500’ün üzerinde omurgalı türü, 2 büyük kuş göç yolu, 1.444.293 hektar ilan edilen deniz koruma alanı, 1.865 km korunan kıyı uzunluğu, 5,9 milyon hektar korunan alan, 34 millî park ve 81 tabiat parkı ile zengin bir ekosistem ve doğal habitat çeşitliliğine sahiptir.⁴³ Tüm Avrupa kıtasında 12.500 açık ve kapalı tohumlu bitki türü varken, sadece Anadolu’da, yaklaşık üçte biri Türkiye’ye özgü (endemik) olan 11.707 tür vardır.⁴⁴

2.1.8. Gelişkin altyapı

Gelişkin bir altyapı, insanları ve firmaları en ücra noktalarda olsalar bile birbirlerine ve dünyaya bağlanmalarını mümkün kılar. Ekonominin etkin işlemesi, işlem maliyetlerinin düşürülmesi, ekonomik aktivitenin canlanması, insanların yaşam kalitelerinin yükselmesi, yolların, limanların, demiryollarının, elektrik ve su şebekelerinin, telefon ve internet hatlarının ne ölçüde yoğun, kaliteli ve ucuz olmasına bağlıdır. Türkiye’nin ekonomik ve toplumsal kalkınmasını hızlandırmasında sahip olduğu en önemli avantajlardan birisi de gelişkin altyapısıdır.



Türkiye’de 122 ülkeden 255 noktaya havayolu bağlantısı vardır.⁴⁵ Fiber optik kablo uzunluğu, Mart 2020 sonunda 307.949 km’ye ulaşmıştır. 2020 yılı gerçekleşme tahminlerine göre 82,5 milyon cep telefonu abonesi ve 78,2milyon geniş bant abone sayısı ile güçlü bir iletişim altyapısına sahiptir.⁴⁶

Tablo 2-1. Türkiye’nin altyapısı

Türü	2002	2003-2020	Toplam
Bölünmüş yol	6.101 (1.714 km Otoyol)	21.540 (3.325 km Otoyol)	27.641 km
Tünel uzunluğu	50 km	503 km	553 km
Köprü uzunluğu	311 km	366 km	677 km
Demir yolu hat uzunluğu	10.959 km	1.844 km	12.803 km
Havacılık ⁴⁷	626 hava aracı	891 hava aracı	1.517 hava aracı
Havalimanı ⁴⁸	26	30	56
Tersane sayısı	37	47	84
Haberleşme (Mobil abone sayısı)	26,2 milyon	55,5 milyon	81,7 milyon
Haberleşme (Geniş bant abone sayısı)	20 bin	58,4 milyon	78,4 milyon

Kaynak: T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Ulaşan ve Erişen Türkiye 2020, <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-yayinlari/ulasan-ve-erisen-turkiye-2020.pdf>

2.1.9. Turizm

Türkiye’de turizm sektörü 1980’li yıllarda başlayan atılımla olağanüstü bir büyüme sergilemiş ve yabancı turist sayısı 2019 itibariyle 51.9 milyona ulaşmıştır. Türkiye, dünyada en çok yabancı turist alan altıncı ülkedir. Bağlantılı birçok sektörde istihdam yaratması ve cari açığın kapatılmasına katkı sağlaması nedeniyle turizm, yıllar içinde stratejik önem atfedilen sektörlerden biri haline gelmiştir. Ülkenin sunduğu tarihi, kültürel ve doğal miras, bu sektörün daha da gelişme potansiyeli olduğunu göstermektedir.⁴⁹ Türkiye’nin özellikle sağlık turizmi ve kültür turizmi gibi alanlara odaklanarak ve turistleri etkileyen faktörleri iyileştirerek küresel turizm sektöründeki yerini daha da sağlamlaştırması mümkündür.

2.1.10. Girişimcilik

Katma değer yaratabilmenin bir ucu istihdam ve diğer ucu teknolojiyse, bu iki ucu bir araya getirenler de girişimcilerdir. İnovasyon ekosistemi teknoloji üretimi ve kullanımının desteklenmesi için ne kadar önemli ise, girişimcilik ekosistemi de bu yenilikçi fikirlerin değer yaratan bir ürün veya hizmete dönüştürülmesi için kritiktir.

Yenilikçi alanlar üzerinden değer yaratabilmek için Türkiye’de girişimciliğe ilişkin önemli bir baz mevcuttur. Türkiye’de kamunun son yıllarda üstlendiği kolaylaştırıcı rol, izlediği politikalar ve hayata geçirdiği düzenlemeler ve destekler, girişimcilik ekosisteminin gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Özellikle, girişimlerin erken aşamalarda kamu desteklerine ulaşması, ekosistem için can suyu niteliği taşımıştır. Ayrıca son dönemde üniversitelerin girişimcilik alanında yürüttüğü faaliyetlerin artması; melek yatırımcıların, risk sermayesi fonlarının, kuluçka merkezleri ve teknoparkların ülke genelinde çoğalması ve girişimlere yapılan yatırımların çeşitlenmesi konuya verilen önemi ortaya koymaktadır. Girişimlerin sağladıkları istihdam % 7’ye ulaşmaktadır ve OECD ortalamasının üzerindedir.⁵⁰ Türkiye’de halihazırda faaliyette bulunan 7.500’den fazla girişim sayısına her yıl 500’den fazla yeni girişim eklenmektedir. Türkiye’de girişim hızlandırma programı sayısı 2010 yılında sadece 6 iken 2019 yılı itibariyle

57'ye yükselmiştir. 524 akredite melek yatırımcı bulunmaktadır. 2019 yılında Türkiye'de teknopark sayısı 61'e ulaşırken, teknoparklarda çalışanların toplam sayısı 50 bini aşmıştır.⁵¹ 1.200'ün üzerinde Ar-Ge Merkezi, 350'nin üzerinde Tasarım Merkezi, aktif faaliyet gösteren 70 teknoloji geliştirme bölgesindeki 6000'e yakın teknoloji firması çok kıymetli bir ekosistem oluşturmaktadır. Global Entrepreneurship Monitor (GEM) 2019 raporuna göre Gelişen Ekosistemler sıralamasında İstanbul, listedeki 100 ülke içerisinde 16. sırada yer almaktadır.

Covid-19 süreci ise dünyada önde gelen birçok girişimcilik ekosistemini negatif yönde etkilemiştir. Buna karşılık Türkiye Haziran 2020'de ilk unicornunu, bir başka deyişle 1 milyar doların üzerindeki girişimini çıkarmıştır. 2021 Ağustos ayı itibarıyla bir tanesi değeri 10 milyar doları geçen şirket (decacorn) olmak üzere, beş unicorn⁵² çıkarmıştır. Dünya genelinde 39, Avrupa'da ise 4 adet decacorn olduğu düşünüldüğünde⁵³ elde edilen başarı önemlidir.

Her yeni başarı hikayesi küresel piyasaların gözünü Türkiye'ye çevirmesi açısından önem taşımaktadır. Önümüzdeki dönemde exit ve unicornların artması global kaynakların ülkemize çekilmesini sağlayarak girişimlerimiz için elzem olan fon çeşitliliğine ulaşılmasını mümkün kılmamızın da ötesinde girişimcilik ekosistemimizin eşik atlamasını sağlayacaktır.

2.2. Türkiye'de ekonomik ve toplumsal dönüşümü sağlayacak üç temel unsurun durumu

Birinci bölümde Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal kalkınmasının en önemli belirleyicileri olarak üç temel unsurun öne çıktığı tespit edilmişti: "İnsani gelişme ve yetkinleşme", "Bilim, teknoloji ve inovasyon" ve "Kurumlar ve kurallar". Bu bölümde bu üç temel unsur itibarıyla Türkiye'nin durumu değerlendirilecektir.

İlk olarak "insani gelişme ve yetkinleşme"de insan, eğitimde fırsat eşitliği ve kalite çerçevesinde bireysel gelişim; insana yakışan iş çerçevesinde ise çalışma hayatı bağlamında ele alınacaktır. İnsan, üretim faaliyetlerindeki işgücü katkısının yanı sıra, kalkınma anlayışının da hedefidir. Bu nedenle, bu başlık altında Türkiye'de insan hem kalkınmanın aktörü hem de kalkınmanın hedefi olarak değerlendirilecek ve istihdam, eğitim, sağlık, iş güvenliği, sosyal güvenlik ve daha iyi yaşam perspektifi itibarıyla ele alınacaktır.

Bu bölümün ikinci alt başlığı ise "bilim, teknoloji ve inovasyon"dur. Teknoloji gerek bugün gerekse gelecekte Türkiye'nin rekabetçiliğinin ve büyüme potansiyelinin bir belirleyicisi olarak ele alınacaktır. Bu çerçevede, teknoloji üretimi, teknolojiye adapte olma düzeyi, bilim, Ar-Ge ve inovasyon kapasitesi ve teknolojik dönüşümün lokomotifleri olan dijitalleşme sürecine Türkiye'nin uyumu değerlendirilecektir.

Üçüncü olarak "kurumlar ve kurallar", ekonomik istikrarı, toplumsal güven ve huzuru sağlayacak, uzlaşma içinde karar almayı kolaylaştıracak ve alınan kararların etkin bir şekilde uygulanmasını sağlayacak kurallar ve normlar çerçevesinde ele alınacaktır. Bu başlık altında Türkiye'de hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı, temel hak ve özgürlükler, çoğulcu demokrasi ve kuvvetler ayrılığı, kamu yönetimi ve Türkiye'nin küresel mimarideki konumu incelenecektir.

Hiç şüphesiz, insan, teknoloji ve kurumlar da birbirleriyle etkileşim halindedir. Bilimsel ve teknolojik gelişme ve inovasyonun ortaya çıkması da, teknolojinin kullanılması da insan aklını, bilgisini ve becerilerini gerektirir. Uygun becerilerle donanmayan bireyler, teknolojik değişimin etkisini mağduriyet olarak yaşayabilecektir. Bireylerin yirmi birinci yüzyılın gerektirdiği becerilerle donatılabilmesi, teknolojinin geliştirilebilmesine elverişli bir ortamın olması, ekonomide karar alma ve uzlaşmazlıkları çözümleme kapasitesinin bulunması, toplumsal çatışmanın engellenebilmesi ve ortak hedeflere doğru mobilize olunabilmesi, kapsayıcı, hesap verebilir ve etkin kurumlar gerektirir. Öte taraftan bu nitelikteki kurumları yaratacak olan da insanın kendisidir. Bu nedenle, her ne kadar bu



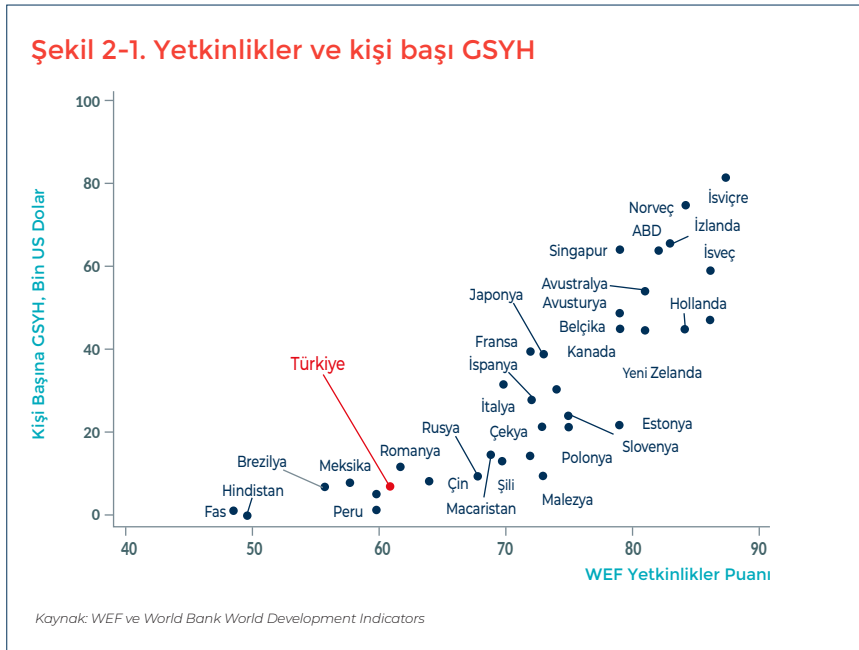
üç unsur ayrı ayrı ele alınacak olsa da, birinin gelişmesindeki aksama ve yavaşlamanın diğerlerini de aşağı çektiği, tersine birindeki iyileşmenin diğerleri üzerinde de olumlu etki yapacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

Ekonomik ve toplumsal kalkınmayı belirleyecek olan unsurlar itibarıyla Türkiye'nin durum değerlendirmesinin ardından izleyen bölümlerde Türkiye'ye ve insanına yakışacağı düşünülen kalkınma modelinin ana hatları ele alınacaktır. Ulaşmak istediğimiz hedeflerimiz göz önüne alındığında, bu bölümde yapılacak olan durum tespiti, izlenmesi gereken politikaların da belirlenmesinin ipuçlarını verecektir. Politika önerileri 7.bölümde yer almaktadır.

2.2.1. İnsani gelişme ve yetkinleşme

Sürdürülebilir ekonomik ve toplumsal kalkınmanın temelinde insan vardır. Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi ülkeler gelişme sürecinde ilerledikçe, insanın bilgi birikimi ve becerilerinin gelişmesi daha büyük önem kazanır. Ancak insan, gelişmenin sadece öznesi değil, aynı zamanda da hedefidir. Türkiye'nin kalkınma hikayesini yaratacak olan insanımızdır. Aynı zamanda, kalkınma hikayesinin hedefi de insanımızdır. Türkiye hikayesi, eğitilmiş, sağlıklı, değer yaratan, kendini gerçekleştirme imkânlarını kullanabilen, iyi bir işi, konforlu bir yaşamı olan, çocuklarının geleceğinden emin, kendisinin emekliliğinden endişesi olmayan, mutlu, özgür ve birbirine güvenen insanlar üzerine kuruludur.

Giriş bölümünde de belirttiğimiz gibi işgücünün nitelikleri açısından üç boyut önem kazanmaktadır: eğitim, tecrübe ve sağlık.



Anaokulundan başlayarak üniversite sonrasına kadar devam eden hatta işbaşı eğitimi de kapsayan geniş bir başlık olan eğitim, hem bireyin kendini geliştirerek potansiyelini gerçekleştirebilmesi hem de kalkınma için büyük önem taşır. Tecrübe, esas olarak istihdam olanakları ile elde edilebildiği için işgücü piyasalarının özelliklerine yakından bakmayı gerektirir. İşgücü piyasaları çalışan açısından olduğu kadar girişimcilik açısından da ele alınacaktır. Ekonomik gelişmenin nihai hedefi olan daha iyi yaşam perspektifi son alt bölümün konusudur. Bu alt bölümde işçi sağlığı ve işyeri güvenliğinin yanı sıra tüm bireylerin sağlık hizmetlerine erişimi kapsamaktadır.

2.2.1.1. Eğitim

Eğitim, Türkiye'nin hayal ettiğimiz kalkınma hamlesini gerçekleştirecek olan bireylerin özelliklerinin incelenmesindeki ilk unsurdur. İnsanların potansiyellerini gerçekleştirebilmelerinin, iyi bir işte çalışabilmelerinin, yetkinlikleri sayesinde teknolojik değişime kolay uyum sağlayabilmelerinin ön koşulu, kaliteli bir eğitimden geçer. Türkiye perspektifinden bakınca, kaliteli eğitim herkes için erişilebilir olmalıdır. Türkiye son yıllarda eğitimde belirli alanlarda gelişme sağlamıştır. Genel okullaşma oranlarını yıllar içinde büyük ölçüde iyileştirerek OECD ülkeleri düzeyine getirmeyi başarmış; eğitime ayırdığı kaynağı da artırmıştır. Ancak, hem kaliteli eğitimin hem de bugün olduğu kadar gelecekte de iyi iş imkânlarının herkes için erişilebilir olması açısından Türkiye'deki eğitim sisteminde iyileştirilmesi gereken alanlar da mevcuttur. Bu bölümde Türkiye'deki eğitim sisteminin özellikleri değerlendirilecektir.

Eğitime erişimde fırsat eşitliği

Toplumsal refaha ulaşabilmek bugünün insanların nasıl yetiştirildiği ile doğrudan ilgilidir. Eğitimin en önemli misyonlarından biri bugün ve gelecekte ihtiyaç duyulacak becerilerin insanlara kazandırılmasıdır.

Giriş bölümünde de işaret ettiğimiz gibi, iyi bir eğitim ekonomik refahın belirleyicisidir. İyi eğitim hem insanın ekonomik faaliyete katılımı açısından doğrudan, hem de teknolojik gelişmenin ana kaynağı olarak dolaylı etkisi açısından önemlidir. Örneğin, dünyanın en fakir 46 ülkesinde 15 yaşındaki çocukların matematikte en düşük seviyenin % 75 üstüne çıkılmasının 104 milyon insanı aşırı yoksulluktan kurtarma potansiyeli bulunmaktadır.⁵⁴

Eşit kalitede eğitim ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarının toplumun tüm kesimlerine sağlanması önemlidir. Günümüz toplumunda düşük eğitim düzeyindekiler iyi işlerin gerektirdiği becerilere sahip değildirler. Bu da yoksulluk döngüsüne neden olmaktadır. Bu döngünün kırılması, toplumun tüm kesimlerine ana okulundan itibaren kaliteli eğitime erişimde fırsat eşitliği sağlanmasını gerektirmektedir. Kadınların, yoksulların, dezavantajlı kesimlerin eğitime erişim imkânı bulamaması, bu kesimlerin karşı karşıya kaldıkları olumsuzlukların devam etmesine yol açmaktadır.

Türkiye'de eğitime erişimde fırsat eşitliği büyük oranda sağlanmıştır. Buna karşılık, eğitimin niceliği ve niteliği itibarıyla eğitim olanakları farklı gelir seviyeleri ve toplumsal gruplar açısından homojen değildir. Bazı dezavantajlı kesimlerin eğitime erişiminde sıkıntılar hâlen devam etmektedir. Eğitime erişimde en derin fırsat eşitsizlikleri, engelliler ve Suriyeli mülteci öğrenciler için söz konusudur.

Ayrıca, eğitime erişimde bölgeler arası farklılıklar da dikkat çekmektedir. Özellikle Türkiye'nin doğusunda okullaşma oranlarının diğer bölgelere kıyasla düşük seviyelerde kalması, eğitime erişimde bölgesel farklılıkların hâlen giderilemediğini göstermektedir.⁵⁵ Eğitime erişimde cinsiyet eşitliğinde büyük mesafe sağlanmış olsa da, bölgesel olarak, özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde, eğitime erişimde cinsiyete dayalı farklar gözlenmektedir.

Türkiye diğer ülkelere kıyasla devlet okulları ağırlıklı bir sisteme sahiptir. Buna rağmen, OECD ülkeleri arasında eğitime özel harcama oranının en yüksek olduğu ülke Türkiye'dir. Bu durum, gelir grupları itibarıyla kaliteli eğitime erişimde önemli farklılıklar olduğuna işaret etmektedir.

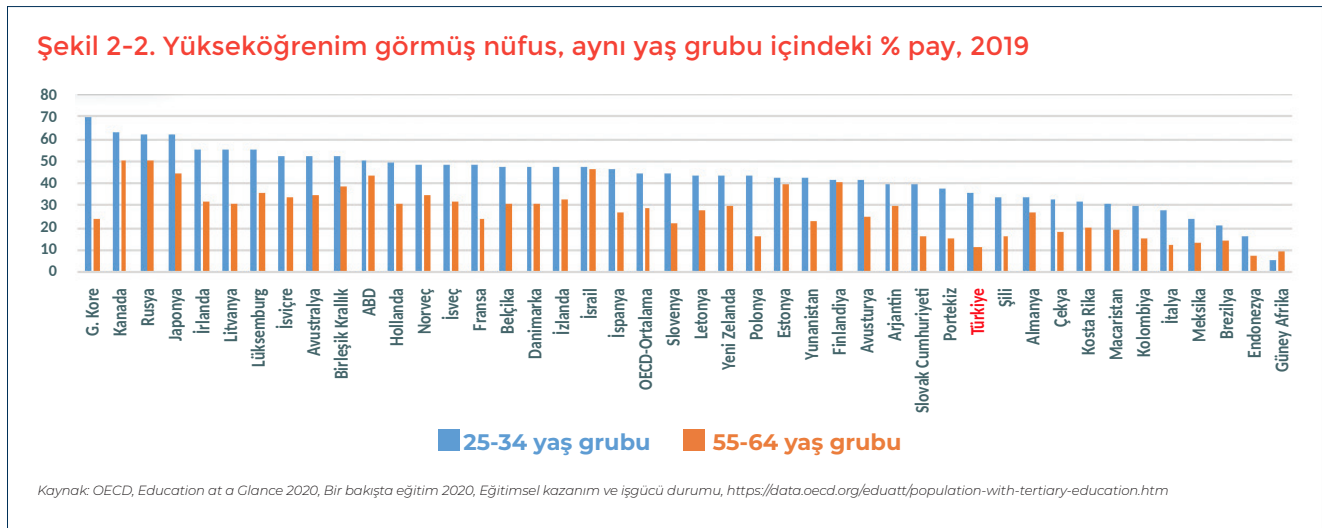
Tüm bunlara ek olarak Covid-19 pandemisi, eğitimde köklü değişimlere neden olmuştur. Pandemi sırasında uygulanmak zorunda kalınan uzaktan eğitim sistemi, çeşitli nedenlerle kaliteli eğitime erişimde var olan dengesizlikleri artırmıştır. Uzaktan eğitim sistemine geçiş; internet altyapısının özellikle kırsal bölgelerde kısıtlı



olması ve yeterli donanımsal araçlara erişimin olmaması gibi nedenlerle tüm öğrencileri kapsayamamış ve Türkiye'de eğitime erişimi olumsuz etkilemiştir.⁵⁶ Covid-19 salgınından en çok etkilenenler salgın öncesinde de eğitime erişimde zorlanan kırılgan gruplar (mevsimlik gezici tarım işçisi ailelerin çocukları, mülteci çocuklar, engelli çocuklar, yoksul çocuklar, Roman çocuklar) olmuştur.⁵⁷

Türkiye yaşam boyu öğrenme konusunda iyi örneklerin oldukça gerisinden gelmektedir. 2019 yılı verilerine göre, yetişkinlerin eğitim ve öğretime katılım oranları İsveç ve Finlandiya gibi ülkelerde % 30 seviyelerinde, İngiltere ve Avusturya gibi ülkelerde % 15 iken Türkiye'de yalnızca %6'dır.⁵⁸

Türkiye 2006 sonrasında üniversite sayısını ve öğrenci kontenjanlarını hızla artırmaya ve yükseköğretime erişimde iyileştirme sağlamasına rağmen yükseköğrenim mezunlarının oranı OECD ülkeleri ortalamasının gerisindedir. 2019 yılında 25-34 yaş arası nüfus içinde yükseköğretim mezun oranı OECD ülkelerinde % 45 iken Türkiye'de % 35'dir. Bu oran Kanada, G. Kore, Japonya ve Rusya'da % 60'ın üzerindedir.



Türkiye'de her ile bir üniversite politikası sonucunda yükseköğrenimde okuyan öğrenci sayısında hızlı bir artış başlamıştır. 2020 yılında, 2006'ya oranla yükseköğrenimde okuyan öğrenci sayısının 4 kat, öğretim üyesi sayısı ise 2 kat artmıştır.⁵⁹

İnsanların yaşamları boyunca geçirdikleri eğitim ve gelişim sürecinde, erken çocukluk dönemi eğitimi (özellikle 0-5 yaş eğitimi) en önemli dönemi kapsamaktadır.⁶⁰ Mevcut okullaşma oranları erken çocukluk eğitimi dışında benzer ülkelere kıyasla iyi durumdadır, ancak Türkiye erken çocukluk eğitimi okullaşma oranlarında son yıllarda gelişme sağlasa da hâlen OECD ülkeleri arasında son sıralarda yer alan ülkelerden birisidir. Bu durumun nedeni Türkiye'de okul öncesi eğitimin zorunlu olmaması ve erişilebilir okul öncesi eğitim hizmetlerinin yaygın olmamasıdır. Kurumsal eğitim açısından önemli olan 3-5 yaş grubunda okullulaşma oranının en düşük olduğu OECD ülkesi Türkiye'dir (OECD ortalaması %87; Türkiye %43).⁶¹

Okul öncesi eğitim olanaklarının tüm toplum için erişilebilir olmaması, çocukların ileriki yıllardaki eğitim ve gelişim süreçlerini olumsuz etkilemesinin yanı sıra, yol açtığı bir başka sonuç da kadınların işgücüne katılımının düşük seviyede kalmasıdır. Bu konu toplumsal cinsiyet eşitliği bölümünde daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Bölgelerdeki eğitim olanakları incelendiğinde, Türkiye’de okullaşma oranının hemen her bölgede % 100 seviyesinde olduğu görülmektedir.⁶² Türkiye, öğretmen başına düşen öğrenci sayısının bölgesel dağılımını iyileştirmeyi de başarmıştır.⁶³ Ancak buna rağmen, Türkiye OECD ülkeleri arasında bölgesel işgücü eğitim düzeyi farklılığı en derin olan ülke konumundadır.⁶⁴ Öğretmen dağılımının sadece niceliksel olarak değil niteliksel olarak da eşitlenmesi ve az gelişmiş bölgelerin iletişim altyapılarının güçlendirilmesi, dijital teknolojilerin de kullanılarak bu bölgelerde eğitimin niteliğinin artırılması fırsat eşitliğine olumlu katkı yapacaktır.

Kaliteli eğitim

Eğitime erişimde fırsat eşitliği sağlanması kadar, sunulan eğitimin içeriği ve kalitesi de önemlidir. Kaliteli eğitim, en basit tanımı ile bireyleri toplumun aktif ve üretken üyeleri olma konusunda geliştiren, onlara hem bugün hem de gelecekte ihtiyaç duyabilecekleri becerileri kazandıran ve potansiyellerini açığa çıkarmalarını sağlayan bir eğitim sistemidir.

Okullaşma, okul sayısı, öğrenci başına öğretmen sayısı, ortalama sınıf büyüklüğü gibi göstergelerde önemli ilerlemeler kaydeden ülkemizin, benzer başarıyı eğitimin niteliğinde yakalayamadığı görülmektedir.

Ülkemizin yeni kalkınma anlayışını gerçekleştirebilmesi için 21.yüzyıla uygun yetkinlikler ve becerilerle donatılmış insanlara ihtiyacı vardır.

Bu insan kaynağını yetiştirmek, teknik bilginin yanı sıra, problem çözme, yaratıcılık, dijital yetkinlikler, teknoloji kullanımı, yabancı dil yetkinliği gibi becerilerin edinilmesini gerektirmektedir. Bu beceriler, karmaşık sorunları çözmeyi ve sorumlu kararlar almayı kolaylaştıran yaratıcı düşünme, gelişmeye açıklık, öz yönetim, ekip çalışmalarına yatkınlık, zaman yönetimi, iletişim gibi bilişsel becerilerle desteklenmelidir. Ayrıca, ölçülebilir becerilerin yanı sıra sosyal ve duygusal becerilerin de önemi ihmal edilmemelidir.⁶⁵ Sosyal duygusal beceriler bireyin kendi yaşamına, topluma, işine ve çevresine anlamlı katkı sunmasını sağlamaktadır. Bu nedenle öğrenciler öz farkındalık, sorumluluk, iş birliği gibi yaşam becerilerini de kazanmalıdır.⁶⁶

Eğitimin kaliteli hale gelmesini sağlayan alt bileşenler incelendiğinde, öğrencilere 21. yüzyıl becerilerinin kazandırılması açısından müfredatın uygunluğu, kaynakların eğitimin kalitesine odaklanacak şekilde kullanılması ve öğretmenlerin niteliği konuları ön plana çıkmaktadır.

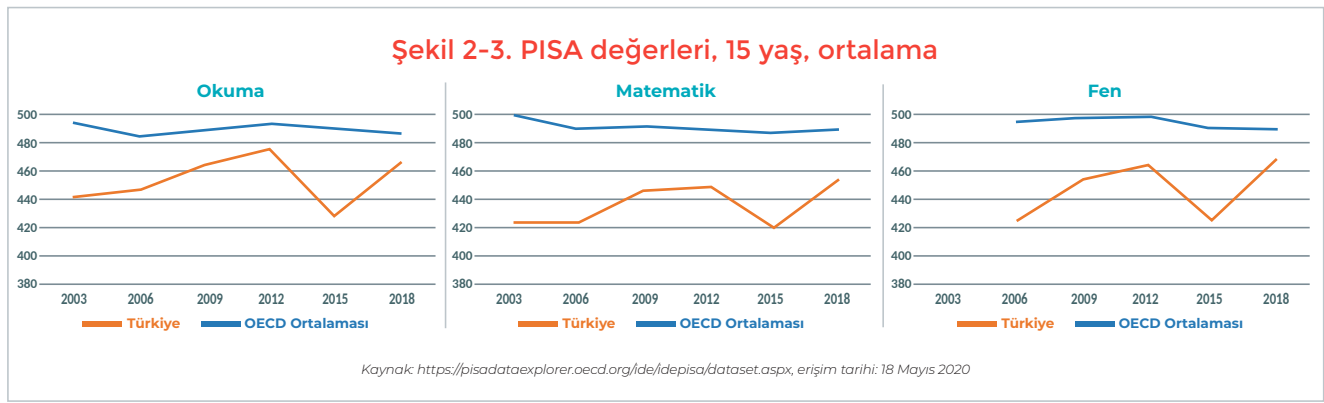
Öğrencilere 21. yüzyıl becerilerinin kazandırılması

Bugünün dünyasında rekabetçi olmanın yolu işgücünün bugünün teknolojilerini kullanabilecek becerilere sahip olmasını gerektirir. Yarının dünyasında rekabetçi kalabilmenin yolu ise işgücünün gelecekte ihtiyaç duyulacak becerilere sahip olmasından geçer. Bu bölümde işgücünün becerileri, önce, bugünün teknolojileri açısından ardından da geleceğin teknolojileri açısından değerlendirilecektir.

Covid-19 pandemisinin de ortaya koyduğu gibi, geleceğin içerdiği belirsizlikler, öngörülemeyen tehditler ve fırsatlar, olası sert değişim ve dönüşümler karşısında yarının karar vericileri hazırlıksız olunan ortamlarda hızlı düşünebilmeli, kompleks sorunları bütüncül olarak algılayabilmeli ve yaratıcı çözümler geliştirebilme kapasitesine sahip olmalıdır. Eğitim sistemi de, önceden bilinen durumlar karşısında öğretilmiş çözümler yerine yeni değerler üretebilen, sorumluluk alabilen ve gerilim, çatışma, açmaz içeren sorunlara çözüm üretebilen bireylerin yetiştirilmesine öncelik vermelidir.⁶⁷ Bu becerilerin kazanılmasının ön koşulu ise bugünün okuryazarlık, matematik ve problem çözme gibi becerilerinde daha nitelikli bir eğitimidir.



Temel eğitimde fen ve matematik başarısını ölçen TIMSS puanlarında yıllar içerisinde iyileşme görülmektedir. Buna karşın bilgiden ziyade bilginin kullanılmasına ilişkin becerilerin ve üst düzey düşünme becerilerinin ölçüldüğü ve 15 yaş grubu gençlerin dahil olduğu PISA araştırmasında aynı iyileşme eğilimi görülmemektedir.⁶⁸ PISA 2018 sonuçları 2015'e göre daha olumlu olsa da, bilgiyi kullanma becerileri, 2009 ve 2012 yıllarına göre belirgin bir iyileşme göstermemektedir. PISA 2018 değerlendirmesine göre, Türkiye 79 ülke ve ekonomi arasında okumada 40., fende 39. ve matematikte 42. sıradadır; 37 OECD ülkesi arasında ise okumada 31., fende 30. ve matematikte 33. sırada yer almaktadır.⁶⁹ PISA araştırmasındaki yeterlilik düzeyleri açısından, Türkiye'deki öğrencilerin OECD ülkelerinin ortalamasından geride olduğu görülmektedir.⁷⁰



Yabancı dil yeterlilik seviyesi olarak da diğer ülkelerin gerisinde kalan Türkiye İngilizce yetkinliklerinde Avrupa'da 34 ülke arasında 33. sıradadır.⁷¹

OECD araştırmalarına göre, okuryazarlık, matematik ve problem çözmede daha nitelikli eğitim almış bireyler işgücü piyasasında daha başarılı sonuçlar elde etmekte, istihdam edilme ve iş bulma olasılıkları yükselmektedir. 39 ülkede yapılan Yetişkin Becerileri Anketi'ne göre beceri puanlarında ortalama bir standart sapma yükselişi, kişinin kazandığı maaşta % 7'lik, işe alım olasılığında ise % 1'lik artışa tekabül etmektedir.⁷²

Bir tarafta mevcut işgücünün üretkenliğinin artırılması, diğer tarafta dönüşen ya da yeni açılan iş alanlarında uygun istihdamın sağlanması gerekmektedir. Neredeyse tüm endüstrilerde insan kaynağı becerilerinin geçerlilik süresi gün geçtikçe kısalmaktadır. Refah artışı ancak bilgiye erişebilen, bilgiyi analitik ve eleştirel bakışla yorumlayan ve yeni bilgi üretebilen insan kaynağı ile sağlanabilir. Mevcut ihtiyaçlara çözüm geliştirmenin de ötesinde, daha önce akla gelmeyen ihtiyaç alanlarını ortaya çıkaracak yenilikleri hayal edebilen ve hayata geçirenler, robotlar değil yaratıcı ve yenilikçi düşünen insan gücü olacaktır.

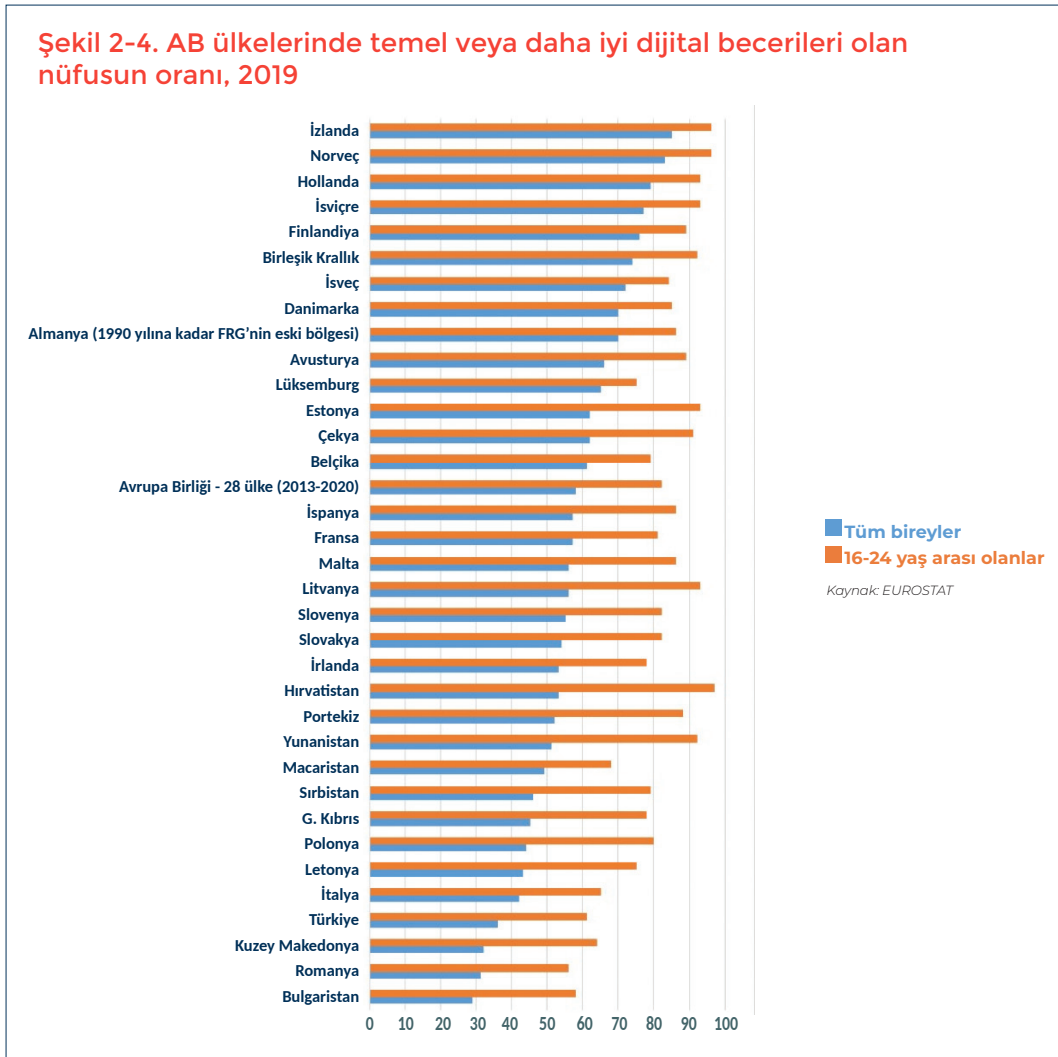
ASPEN Enstitüsü'nün yayınladığı rapor sosyal ve duygusal öğrenme becerilerinin önemini kanıtlar niteliktedir. Araştırmaya göre her 10 işverenden 8'i sosyal ve duygusal öğrenme becerilerini organizasyonları başarıya götüren en önemli ama aynı zamanda bulunması en zor yetkinlikler olarak belirlemiştir.⁷³

Dünyada yaşanan hızlı küreselleşme, demografik ve teknolojik değişimlerin işgücü piyasasında aranan becerileri değiştirmesi "beceri uyumsuzluğu" kavramının tüm dünyada ekonomik ve insani bedeli ağır bir sorun olarak ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

OECD ülkelerinde beceri uyumsuzluğu beş çalışandan ikisini etkilerken, yapılan çalışmalara göre beceri uyumsuzluğu kaynaklı kayıp işgücü üretkenliği küresel ekonomi üzerinde her yıl % 6'lık bir potansiyel kaybına yol açmaktadır.⁷⁴

Beceri uyumsuzluğu Türkiye için de önemli bir problemdir.

Ülkeler arasında temel veya daha iyi dijital becerilere sahip olan nüfusun karşılaştırması, Türkiye'deki işgücünün çağın en çok ihtiyaç duyulan becerisi olan dijital becerilerde sonlarda yer aldığını göstermektedir. Üstelik, dijital beceri karşılaştırması 16-24 yaş arası gençler için yapıldığında da durum çok farklı çıkmamaktadır.



Türkiye'nin yeni kalkınma anlayışı için gençlerin sadece bugünün değil yirmi birinci yüzyılın becerilerine sahip olması gerekecektir. İşgücünün geleceğin teknolojilerini kullanma becerilerine sahip olması, eğitim müfredatının, küreselleşme, beyin göçü, teknolojik değişim, yapay zeka uygulamalarının yaygınlaşması, iklim değişikliği gibi birçok alanda meydana gelmekte olan değişimler doğrultusunda gözden geçirilmesini gerektirmektedir. Eğitimin öğrencilere piyasada talep edilen becerileri kazandırmasında meslek lisesi-sanayi, üniversite-sanayi işbirlikleri sundukları fırsatlardan da yararlanılmalıdır.

Şekil 2-5. Yetkinlikler sıralaması

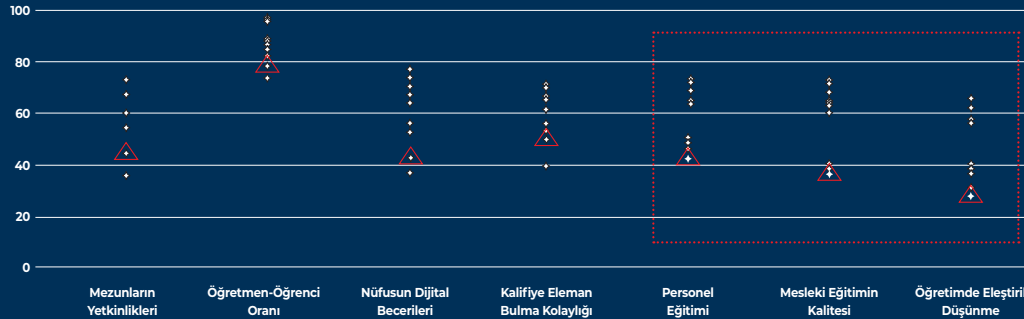
WEF YETKİNLİKLER SIRALAMASI (141 Ülke)



◆ Grafik üzerindeki her bir nokta ilgili bileşen için seçili ülkelerin puanını temsil etmektedir.

△ İlgili bileşen için Türkiye'nin puanını ve diğer ülkeler içindeki konumunu gösterir.

WEF Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi, Yetkinliklere İlişkin Seçili Alt Bileşenler*



Kaynak: Dünya Ekonomik Forumu (WEF) Küresel Rekabetçilik Raporu 2019

1. Endeksin alt başlıkları 100 üzerinden değerlendirilmiştir. 2. İlköğretimde öğretmen-öğrenci oranını temsil eder, bu oranın düşük olması tercih edilir.

Eğitime ayrılan kaynaklar, eğitim yönetişimi ve öğretmenler

Kaliteli eğitimin sağlanabilmesi, eğitime ayrılan kaynaklar, eğitim sisteminin yönetişimi ve eğitimciler ile yakından ilgilidir.

Türkiye yıllar içinde eğitime yapılan toplam harcamaları ciddi oranda artırmıştır. Ancak genç ve eğitim hayatındaki nüfusun yüksek olması nedeniyle öğrenci başına harcamada Türkiye OECD ülkeleri arasında sondan üçüncü sırada yer almaktadır.⁷⁵ Öğrenci başına yapılan harcamaya okul öncesinden yükseköğrenime kadar her eğitim seviyesinde OECD ortalamasının altındadır.

Eğitime eşit erişimin sağlanması, eğitim kalitesinin artırılması ve yenilikçi eğitim yöntemlerinin uygulanması başta olmak üzere birçok alanda ciddi bir kaynak ihtiyacı ortaya çıkarmaktadır. Eğitime ayrılacak kaynakların uzun vadeli getirisi, bugünkü maliyetinin yanında önemsiz kalmaktadır. Türkiye bu maliyeti rahatlıkla üstlenebilecek finansal imkânlarla sahiptir.

Türkiye diğer ülkelere kıyasla devlet okulları ağırlıklı bir sisteme sahip olmasına rağmen, OECD ülkeleri arasında eğitime yapılan özel harcamaların oranının yüksek olduğu ülkeler arasındadır.⁷⁶ OECD ülkelerinde eğitime yapılan özel harcamalar % 16 seviyelerinde iken Türkiye'de bu oran % 24'ü bulması, maddi durum kaynaklı eşitsizliklerin daha da derinleşmesine yol açmaktadır.⁷⁷ Türkiye'deki özel harcamaların yüksek olmasının en önemli sebebi okul sonrası sınava hazırlık kursları ve özel dersler gibi destekleyici faktörlere sıklıkla başvurulmasıdır. Bu veriler, eğitime ayrılan kaynakların kaliteyi de gözeterek biçimde dengeli dağıtılabileceğini daha da kritik hale getirmektedir.

Şekil 2-6. Öğrenci başına yapılan eğitim harcaması (Türkiye ve OECD ortalaması)



Türkiye’de eğitimin yönetim şekli de eğitim performansını etkileyen olumsuz faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye’de eğitim sisteminin yönetişi incelendiğinde, okulların merkezi bir şekilde yönetildiği ve okullar için özerkliğin zayıf olduğu, bu durumun da performansı olumsuz etkilediği bilinmektedir.⁷⁸ Türkiye, OECD ülkeleri arasında okulların özerkliğinin en düşük olduğu ülke olarak göze çarpmaktadır. Okullarda finansal kaynakların yönetimi, müfredat, öğrenci disiplin politikaları gibi birçok konuda merkezi otorite etkindir.

Geride kalmakta olan sanayileşme döneminin farklı yerlerdeki fabrika ve işyerlerinde standart ürünlerin ve hizmetlerin standart süreçlerde, belli standartlara sahip çalışanlar tarafından üretildiği üretim bandı yönteminde, eğitim sisteminin belli standartlardaki işgücünü temel becerilerle donatmak ve sonuç odaklı bireyler yetiştirmek üzere merkezi olarak yönetilmesi, dönemin özelliklerine uygun bir tercihtir. Oysaki dijital ekonomi döneminin gerektirdiği işgücü için eğitim sisteminin de değişmesi gerekecektir. Geleceğin belirsizlikleri ve öngörülemezlikleri karşısında sorumluluk alabilen, hızlı düşünebilen, kompleks sorunları bütüncül olarak algılayıp yaratıcı çözümler geliştirebilen çok yönlü bireylerin merkezi otoritenin etkin olduğu bir eğitim sisteminde yetişebilme koşulları zayıftır. Okulların yönetiminde, önümüzdeki dönemde, daha geniş bir ekosistemin parçası olarak, tüm paydaşlarla etkileşimi önceleyen bir bakış açısı gerekecektir. Sadece sonuç odaklı olmak yerine, süreci de gözetken, gerilim, çatışma ve açmaz içeren sorunlara çözüm üretebilen, inovasyonun gerektirdiği farklılığı ve çeşitliliği barındıran işgücünün yetiştirilmesi için, okulların özerk olduğu bir yönetim modeline ihtiyaç duyulmaktadır.

OECD ülkelerinde okullarda bir bilgisayar başına düşen öğrenci sayısı 4,7 iken Türkiye’de bu oranın 44,9 olması, okullarda bilgisayar ve internet kullanımını da ciddi anlamda kısıtlamaktadır. Dijital teknolojilerin sunduğu imkânlardan yararlanılabilmesi de bu süreci kolaylaştırıcı olacaktır. Dijital teknolojiler sayesinde öğrenciler, kendileri için daha uygun olduklarını düşündükleri bir ders programını, farklı eğitim kurumlarından alarak kendilerine uygun zaman dilimleri içinde hedefledikleri yetkinliklere ulaşabilirler. Bu çerçevede, okulların yönetim özerkliğinin, eğitim müfredatının esnekliği, öğretim ve kaynaklarla ilgili kararlarda özerkliği kapsayacak şekilde anlaşılması önem kazanmaktadır.⁷⁹

Öğretmenlerin mesleki yeterlikleri, gelişim ihtiyaçları, bu ihtiyaçların karşılanma düzeyi ve kendilerini “güçlü” hissedebilmeleri, eğitim sisteminde yeterli sayıda öğretmen bulunması kadar önemlidir. Bir ülkede eğitimin en önemli önceliklerden biri olup olmaması, o ülkedeki öğretmenlik mesleğinin çekiciliği ve öğretmen maaşlarının



seviyesi ile anlaşılabilir. Türkiye’de öğretmen maaşları, hem mesleğe yeni başlamış hem de tecrübeli öğretmenler için OECD ülkeleri ortalamasının altındadır.⁸⁰

Türkiye, öğretmenlerinin sayısı konusunda ciddi bir gelişme kaydetmiş olsa da, öğretmenlerinin eğitim seviyeleri OECD ortalamasının oldukça altında kalmaktadır. İlköğretim ve lise öğretmenleri arasında yüksek lisans veya doktora sahip öğretmenlerin oranı Türkiye’de % 9 iken, OECD ortalaması % 45’dir.⁸¹

2.2.1.2. İnsana yakışır iş ve istihdam

Dünya Çalışma Örgütü’nün kapsamlı tanımına göre insana yakışır iş, üretken ve adil bir ücret getiren, işyerinde güvenlik ve ailelere sosyal koruma sağlayan, kişisel gelişim ve toplumla bütünleşme açısından fırsatlar sunan, insanların kaygılarını serbestçe dile getirme özgürlüklerine sahip oldukları, örgütlenerek yaşamlarını etkileyen kararların alınmasına katılabildikleri ve kadın, erkek, genç, yaşlı herkesin eşit fırsatlardan yararlanıp eşit muamele gördükleri işler olarak tanımlanmaktadır.⁸² Birleşmiş Milletlerin belirlediği ve 2030’a kadar tüm dünyada gerçekleştirilmesi için çaba sarf edilen “Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri” içinde insana yakışır iş için ayrı bir başlık açılmış ve bu bağlamda somut hedefler belirlenmiştir.

Dijitalleşme işgücü piyasalarında hızlı ve köklü bir dönüşüme neden olmaktadır. Mevcut işler otomasyon riski ile karşı karşıyadır.⁸³ Bu risk en çok düşük eğitimli işgücünü tehdit etmektedir. Otomasyon riski Türkiye için de geçerlidir.⁸⁴ 2012-2019 arasında neredeyse tüm OECD ülkelerinde düşük eğitimli işgücünün oranı gerilemiştir.⁸⁵ Otomasyon riski olmayan işler de önemli değişimlere uğrayacaktır.⁸⁶ Teknoloji ortadan kaldıracığı işlerin yanında milyonlarca yeni iş de yaratabilecektir. İşgücü piyasalarına hâkim olan eşitsizlikler ve dışlanmalar, Covid-19 pandemisi öncesinde de ciddi boyutlara ulaşmıştı.⁸⁷ Pandemi bu süreci daha da hızlandırmıştır.⁸⁸ Daha 2019’da küresel işgücünün %61’ini oluşturan 2 milyar çalışan kayıt dışı işlerde çalışmakta idi. Dünyada işgücünün gelirden aldığı pay 2004’deki %54 düzeyinden 2017’de %51’e gerilmiş ve gelir dağılımı bozulmuştur. Pandemi öncesinde dünyada 630 milyon çalışan yoksulluk ya da aşırı yoksulluk koşullarında yaşamaktaydı.⁸⁹

Geçtiğimiz on yılda teknolojinin istihdam üzerindeki olası etkileri hakkında pek çok tartışma yapılmıştır. Bu tartışmalara rağmen, birçok meslek dalında tam zamanlı, sürekli ve çalışma mevzuatına tabi olan standart istihdam yaygınlığını korumuştur. Fakat yeni istihdam biçimleri, Covid-19 pandemisinin de etkisiyle hızlı bir artış göstermektedir. Birçok işyeri ve meslek için, çalışanın fiziki mekânda olma mecburiyetinin olmadığı bir çalışma düzeni kendini göstermiştir. Kendi hesabına çalışma, platformlar üzerinden çalışma, her yerden her zaman çalışma gibi dijital teknolojilerin olanaklı kıldığı yeni çalışma biçimlerinin önümüzdeki 10 yılda daha da yaygınlaşması beklenmektedir. Artan esneklik ihtiyacına cevaben gelişen bu yeni çalışma biçimleri işçi hakları üzerinde olumsuz bir sonuç doğurmamalı, insana yaraşır iş kavramıyla ve kapsayıcı büyüme anlayışıyla çelişmemelidir.

İnsana yakışır iş perspektifinin başlangıç noktasını istihdam oluşturur. Türkiye’deki çalışma ortamı göz önüne alındığında kadınların, gençlerin ve dezavantajlı grupların işgücüne katılımı OECD ülkelerine göre oldukça gerilerdedir. Türkiye’de yaşayan ve çalışma iznine sahip olan göçmen sayıları, göçmenlerin neredeyse tamamına yakınının kayıt dışı çalıştırıldığını ortaya koymaktadır. İstihdam piyasalarının toplumun tüm farklı kesimlerini kapsamı öncelikle daha adil bir toplumsal yapıya ulaşmanın temel koşuludur. Öte yandan, farklı toplumsal kesimlerin işgücü piyasalarına katılımı iş yaşamında yetenek çeşitliliğine ve değişik müşteri gruplarının taleplerini daha iyi karşılamaya imkân sağlayarak şirketlerin performans artışına da katkı yapmaktadır. Bu bölüm, istihdam piyasasına ilişkin bu konuları ele almaktadır. Gençler ve kadınlar gibi farklı kesimlerin işgücü piyasasına katılımı bir sonraki bölümde ele alınmaktadır. Engellilerin, çocuk işçilerin, kayıt dışı çalışanların durumu ve iş sağlığı ve güvenliği konuları ise insana yakışır iş başlığında incelenecektir.

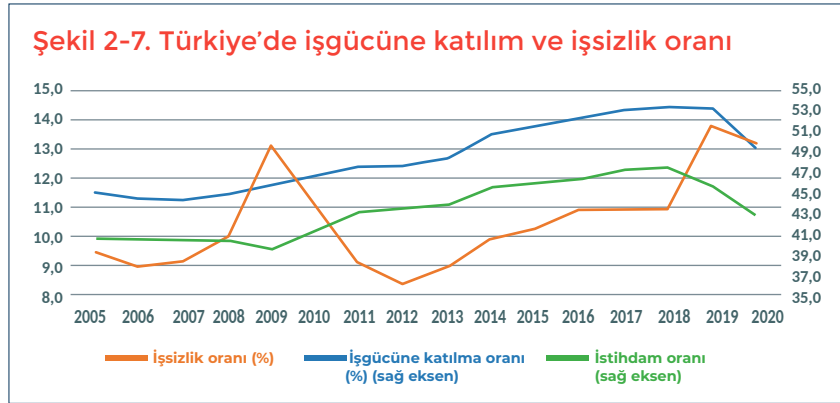
Türkiye’de işgücü piyasaları

Yıllar içerisinde değişen ekonomik ve toplumsal yapı, küresel işgücü piyasalarını olduğu kadar Türkiye’deki istihdam piyasasını da etkilemiştir. Türkiye’de işgücüne katılım oranları yıllardır %50 düzeylerinde seyrederken, işsizlik oranı %10 seviyesinin altında kalıcı olamamıştır.

2018’in başında 29 milyon olan toplam istihdam bu tarihten itibaren gerileme sürecine girmiştir. 2018’deki kur şoku ve arkasından Covid-19 pandemisi nedeniyle yaklaşık 2 milyonluk istihdam kaybı ortaya çıkmıştır. İstihdam yaratılamaması gelir dağılımı problemlerinin çözülmesini de zorlaştırmaktadır.

İşsizlik sorunu yapısal ve döngüsel işsizlik olarak ayrıştırılabilir. Döngüsel işsizlik ekonominin durgunluğa girmesi veya kısa süreli resesyonlar sonucu ortaya çıkan işsizlik olarak tanımlanırken, yapısal işsizlik bir ekonomideki temel değişimlerin neden olduğu uzun süreli işsizlik olarak ifade edilmektedir.

Yapısal işsizlik beceri uyumsuzluğu, işgücü piyasası esnekliği, istihdam vergileri, teknoloji ve rekabet gibi konulardan etkilenir.⁹⁰ Türkiye’de istihdam piyasaları incelendiğinde, işsizlik sorununun yapısal boyutunun önemli olduğu görülmektedir. Döngüsel işsizlik, makroekonomik istikrar politikaları ile ekonomide büyüme sağlanmasıyla aşılabilecekken, yapısal işsizliğin çözülmesi için yapısal sorunlara odaklanacak politikalar kurgulanması gerekmektedir.



Son 15 yılın işsizlik rakamları incelendiğinde, Türkiye ekonomisi giderek artış eğiliminde olan bir işsizlikle mücadele etmektedir. Türkiye’nin 2008 krizinden ciddi anlamda etkilenen İspanya ve Yunanistan’dan sonra OECD ülkeleri arasında en yüksek işsizlik oranına sahip ülke olduğu görülmektedir. Türkiye 2014 sonrasındaki yıllık ortalama % 11 olan genel işsizlik oranı ile 2020 sonunda %6,8 olan OECD ortalamasından oldukça daha kötü bir performans göstermektedir.⁹¹

Yüksek büyüme hızlarına rağmen devam eden yüksek işsizlik, problemin yapısal olduğuna işaret eder. Nitekim son yıllarda uzun süreli işsizlik oranları⁹² da daha önce hiç görülmediği ölçüde artmaya başlamıştır. 2019 yılında uzun süreli işsizlerin toplam işsizler içindeki oranı % 23,5’e ulaşmıştır. Tüm bu gelişmeler, iş bulma ümidi olmayanların sayısının da hızla artmasına ve işgücü piyasasından ayrılmasına neden olmuştur.

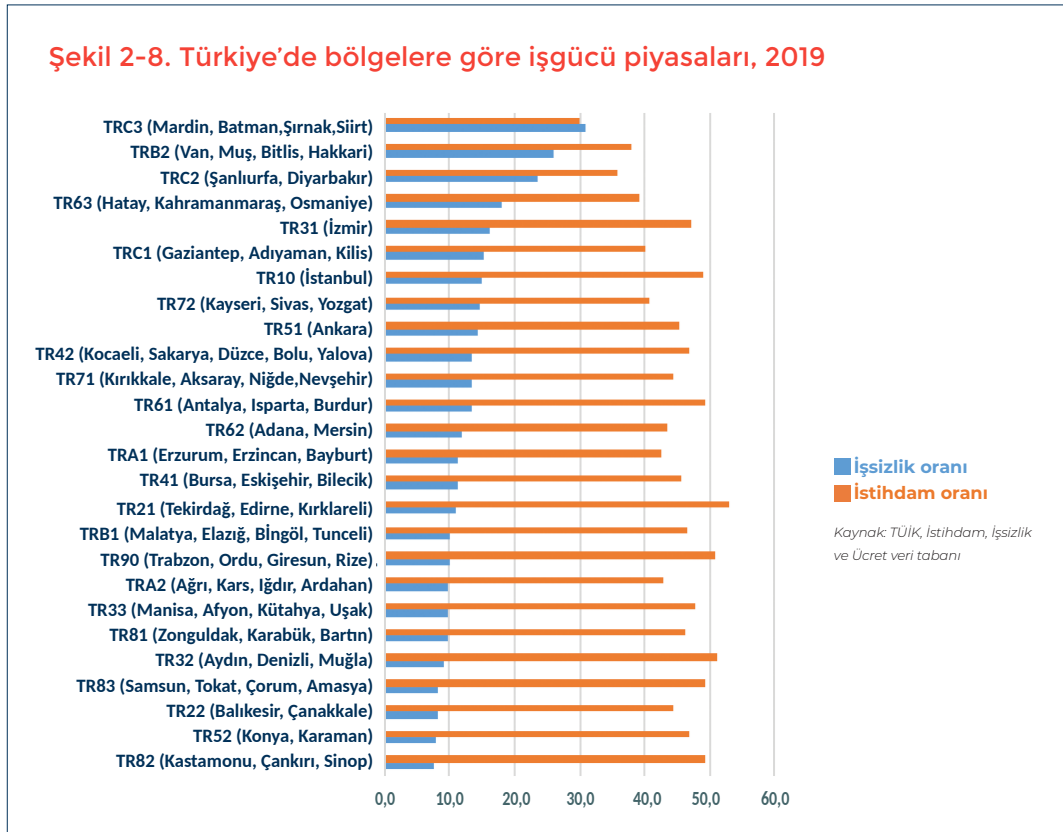
Ekonomideki yavaşlama, istihdam kaybı ve artan işsizliğin yanısıra reel ücretlerin de gerilemesine neden olmuştur.⁹³ Reel ücretlerdeki gerileme ve istihdam kayıplarının ücret düzeylerinin düşük olduğu inşaat ve tarım sektörlerinde yoğunlaşması, yoksulluğun da derinleşmesine katkı yapmıştır. Eşdeğer hanehalkı kullanılabilir



fert medyan gelirinin %60'ı dikkate alınarak belirlenen yoksulluk sınırına göre, yoksulluk oranı 2019 yılında 0,1 puan artarak %21,3 olarak gerçekleşmiştir. Yüksek işsizlik gelir dağılımı ve yoksulluk üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle toplumsal kalkınmayı da olumsuz etkilemektedir.

Türkiye'de bölgeler itibariyle işgücü piyasaları

Türkiye'de işgücü piyasalarının bir başka özelliği de bölgeler itibariyle gösterdiği farklılıklardır. İstihdam açısından en fazla sorun yaşayan bölge Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt'ten oluşan TRC3 bölgesidir. Bu bölgede istihdam oranı sadece %30'da kalırken, işsizlik oranı %31'e yükselmektedir. En az sorun görülen bölge ise Kastamonu, Çankırı ve Sinop'dan oluşan TR82 bölgesidir. Bu bölgede istihdam oranı %50 iken işsizlik oranı sadece %7,6'dır. İşgücü piyasaları itibariyle bölgeler arasındaki bu farklılıklar, 5.bölümde ele alınacağı gibi bölgesel kalkınma farklılıklarına yansımaktadır.



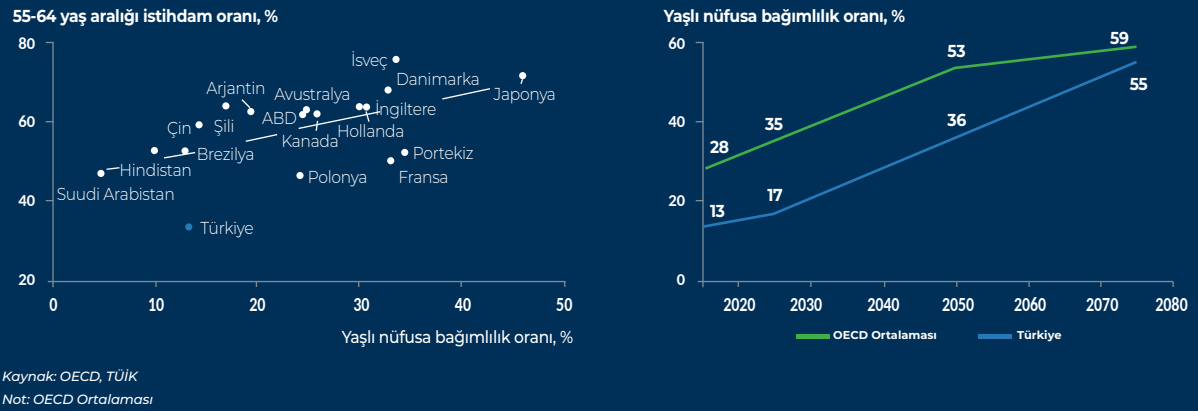
Kadınların ve gençlerin işgücüne katılımı⁹⁴

Türkiye bir yandan, istihdam oranını artırma, başta kadınlar ve gençler olmak üzere toplumun tüm kesimlerine iş olanakları yaratma gibi işgücü piyasasında mevcut sorunları çözmeye çalışırken diğer yandan çalışma biçimlerindeki bu değişimlere de hazırlıklı olmalıdır.

Kadınların eğitim düzeyi ve işgücüne katılım oranları yıllar içinde artış gösterse de, Türkiye hâlen kadınların işgücüne katılım oranında en gerideki OECD ülkesi olarak ön plana çıkmaktadır. Türkiye’de kadınların işgücüne katılımı sadece OECD ve Avrupa ülkelerinin değil, muhafazakâr kültürel eğilimlerin görüldüğü Katar, Kuveyt, Malezya gibi ülkelerin bile çok gerisindedir.⁹⁵

İşgücü piyasaları açısından en önemli unsur genç nüfusun durumudur. Türkiye’nin birikimleri bölümünde de işaret edildiği gibi genç nüfus en önemli avantajlarımızdan birisidir. Genç nüfusu diğer ülkelere göre nispeten fazla olan ülkeler, gençlerin işgücüne katılımını arttırabilirlerse bu durumdan ekonomik olarak faydalanabilmektedirler. Gelişmiş birçok ülkeye kıyasla daha genç bir nüfusa sahip olan Türkiye’nin bu demografik avantajının 2050 yılına kadar sürmesi öngörülmektedir.

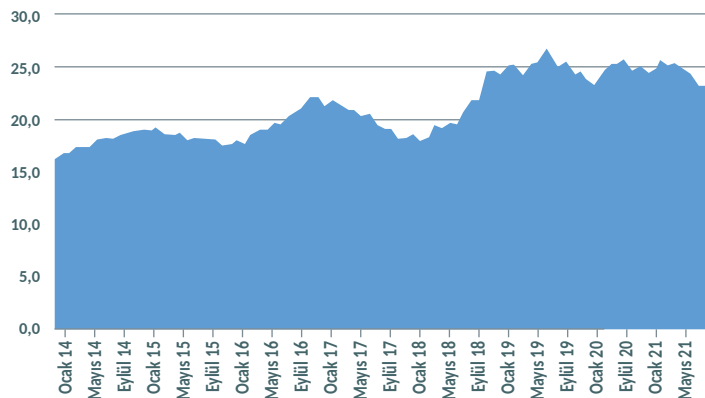
Şekil 2-9. Türkiye’nin demografik fırsat penceresi



Öte yandan, gençlere uygun bir eğitim verilmediği ve piyasada aranılan beceriler kazandırılmadığında, demografik fırsat penceresinden yararlanmak mümkün olmayacağı gibi, gençler arasındaki yüksek işsizlik psikolojik, toplumsal, ekonomik ve siyasi bir dizi soruna da yol açma potansiyeline sahiptir.

Şekil 2-10. Türkiye’de genç işsizliği

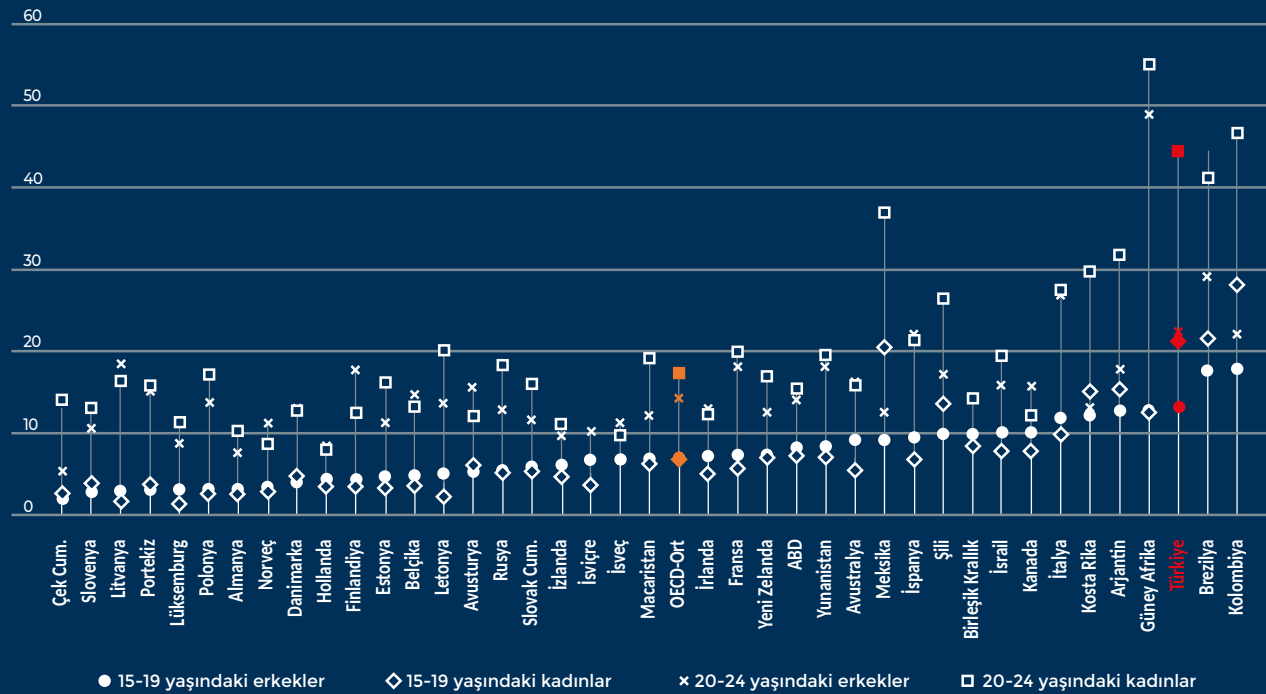
15-24 yaşları arasındaki genç nüfusta işsizlik oranı (Mevsim etkisinden arındırılmış, %)





1,2 milyon işsiz genç ve 3,2 milyon ne eğitim gören ne de işgücünde olan gencin bulunduğu ülkemizde gençler arasındaki işsizlik ciddi bir sorundur. 2020 Nisan itibarıyla % 26,6'ya ulaşmış olan genç işsizliği bu tarihten sonra bir miktar gerilese de Ekim 2020 itibarıyla %25'tir. Bu oran OECD ortalaması olan % 16'nın oldukça üzerindedir. Üstelik yıllar içinde gençler arasında eğitim seviyesinin artması da genç işsizliğini beklenenin aksine olumlu etkilememiştir. Bu durum, yüksek öğrenimin kalitesi ve gençlere çağın becerilerini kazandırmadaki kapasitesi ile ilgilidir. Türkiye'de istihdamda veya eğitimde olmayan gençlerin oranı da OECD ülkelerine göre çok yüksektir.⁹⁶ Durum özellikle genç kadınlar açısından daha da dikkat çekicidir. 20-24 yaş arası kadınların neredeyse yarısı ne istihdamda ne de eğitimdedir.

Şekil 2-11. Ne istihdamda ne eğitimde olan gençlerin oranı*



* 2020 ya da mevcut olan en son veri

Kaynak: <https://data.oecd.org/youthinac/youth-not-in-employment-education-or-training-neet.htm>, erişim tarihi: 2 Ekim 2021

İnsana yakışır iş

Özellikle 2008 krizinin ardından sürdürülebilir kapsayıcı büyüme ve yoksulluğun ortadan kaldırılması için üretken istihdam ve insana yakışır iş, temel kavramlar olarak kabul görmeye başlamıştır.⁹⁷ Sosyal güvenlik, sosyal koruma, toplumsal diyalog ve örgütlenme hakkı, işgücü piyasalarının değişimlere adaptasyonunu sağlamakta önemli bir işlev görürler.⁹⁸ Sendikalaşma oranları genelde OECD ülkeleri arasında hızla azalmıştır. Çalışma biçimlerinde görülen (üretim sürecinin parçalanması ve uzaktan ve esnek çalışma modelleri gibi) hızlı değişime uyum ve esneklikle kapsayıcılık arasındaki dengeyi kurma ihtiyacı sosyal diyalogu önemli kılmaktadır.⁹⁹

Engellilerin işgücüne katılımı

Teknolojik gelişmeler ve değişen çalışma alışkanlıkları ile birlikte son yıllarda küresel işgücü piyasalarında engellilerin istihdamının da güçlendiği gözlenmektedir. Engellilerin becerilerinin yeni çalışma biçimleri ve teknolojik gelişmelere uyumlu şekilde güçlendirilmesi halinde Covid-19 pandemisi ile birlikte iş hayatının vazgeçilmez bir parçası haline gelen uzaktan ve esnek çalışma modellerinin de engellilerin işgücüne katılımına pozitif etkisi olacağı öngörülmektedir.

Türkiye'deki engelli nüfusun istihdama ve dolayısı ile sosyal hayata katılımı incelendiğinde, önemli bir yol kat edilmesi gerekliliği öne çıkmaktadır. TÜİK verilerine göre Türkiye'deki engelli nüfusun yalnızca % 22'si işgücüne katılmaktadır; engelli kadınlarda ise bu oran % 12'lere kadar gerilemektedir.¹⁰⁰

Engelli istihdamının düşük seviyelerde seyretmesinin altında yatan en önemli sebebin, engelli çalışanların diğer çalışanlara kıyasla daha düşük üretkenlikle çalışacağına yönelik yanlış önyargılar olduğu düşünülmektedir. Nitekim, İŞKUR, yaptığı araştırmalar doğrultusunda Türkiye'de işverenlerin her 10 açık işin 3'ünde engelli bir çalışan tercih edebileceğini tespit etmiştir.¹⁰¹

Çocuk işçiliği

ILO, çocuk işçiliğini, çocukların ve ergenlerin sağlıklarına ve kişisel gelişimlerine zarar verecek, eğitimlerini aksatacak, çocukluklarını yaşamaktan alıkoyacak işler olarak tanımlar.¹⁰² TÜİK tarafından 2019 yılında yapılan araştırmada yaş grubu 5-17 yaş olarak belirlenmiş ve bu yaş grubundaki çocuk sayısı 720 bin kişi olarak bulunmuştur. Söz konusu araştırmaya göre 5-17 yaş grubunda çalışan çocukların aynı yaş grubundaki çocuklar içindeki payı % 4,4 olmuştur.

Tüm önleme çalışmalarına rağmen, Türkiye'de 15-17 yaş grubundaki çocuk işçi oranı % 15,6 ile oldukça yüksek bir düzeydedir. Çocuk işçilerin çalışma nedenleri incelendiğinde hane gelirine katkıda bulunmak ve hane halkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak en yaygın konular olarak ön plana çıkmaktadır. Çocuk işçiliği; yoksulluk, eğitime erişim, kırdan kente göç, yetişkin aile bireylerinin işsizliği gibi çok boyutlu bir yapıya sahiptir ve bu faktörlerin bir arada çözülmesini gerektirmektedir.¹⁰³ Ancak çocuk işçiliğinin ana nedeni yoksulluktur ve bu nedenle çocuk işçiliğini önlemek için yoksulluğu ve yoksulluğa yol açan tüm alt faktörleri ortadan kaldıracak önlemlere öncelik verilmelidir.¹⁰⁴

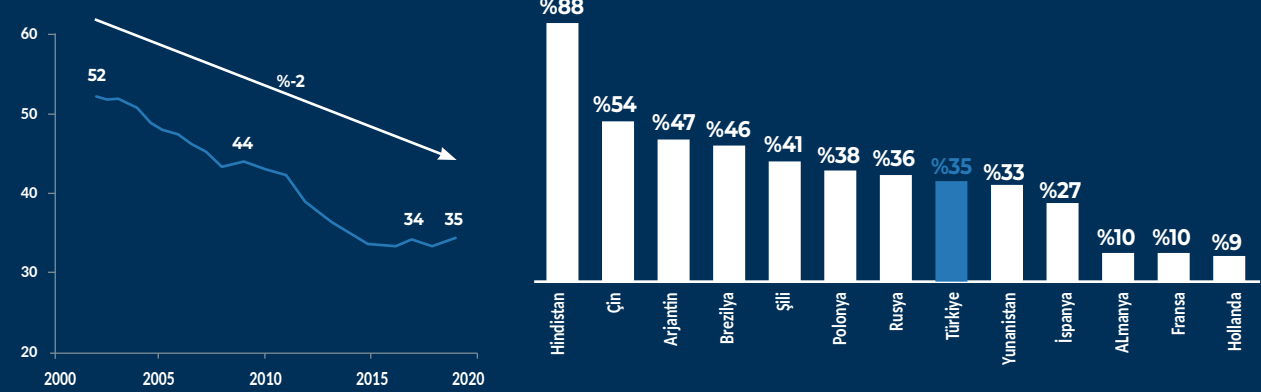
Kayıt dışı istihdam

Kayıt dışı istihdamın istihdam piyasaları üzerinde olduğu kadar tüm ülke ekonomisi üzerinde de sayısız olumsuz etkisi vardır. Türkiye'de de kayıt dışı istihdam zaman içinde azalmış olsa da, hâlâ önemli boyuttadır. Türkiye'deki kayıt dışı istihdam oranının (%34¹⁰⁵) yüksek olmasının yanı sıra, kayıtlı çalışanların da gelirleri eksik beyan edilebilmektedir.



Şekil 2-12. Kayıt dışı istihdamın toplam istihdamdaki payı (Türkiye ve diğer ülkeler)

Kayıt dışı istihdamın toplam istihdamdaki payı (%)

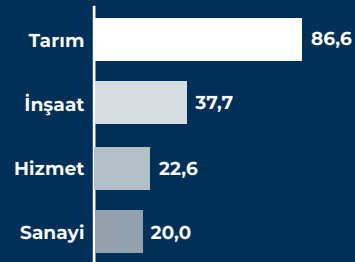


Kaynak: OECD, TÜİK

Türkiye'de kayıt dışı istihdam en yoğun olarak tarım sektöründe ve mikro ölçekli işletmelerde görülmektedir.¹⁰⁶ Tarımda çalışanların en az %80'i kayıt dışı çalışmaktadır. Mikro işletmelerde de her iki çalışandan biri kayıt dışıdır.

Şekil 2-13. Türkiye'de kayıt dışı istihdamın özellikleri

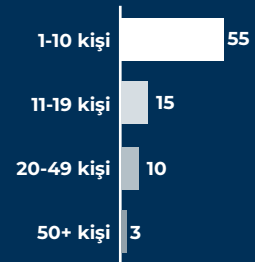
Kayıt dışı istihdamın oranı, 2019



Kayıt dışı istihdam-işteki durum



Kayıt dışı istihdam-firma ölçeği



Kaynak: TÜİK

1. Kendi hesabına çalışanlar sigorta yaptırmak zorunda olmadığı için, bu grubun tamamının kayıtdışı çalıştığı söylenemez. Ancak yine de büyük bir çoğunluğunun kayıt dışı istihdama dahil olduğu tahmin edilmektedir.

Son yıllarda kayıt dışı istihdamın en yoğun görüldüğü kesim göçmenlerdir. Türkiye'de yaşayan 6 milyon göçmenin en az dörtte birinin çalışma hayatında olduğu tahmin edilmektedir. Çalışma izni alabilen göçmen sayısının çok kısıtlı olması, göçmenlerin çoğunluğunun kayıt dışı çalıştırıldığını ortaya koymaktadır¹⁰⁷

Kayıt dışı istihdam, sadece vergi geliri kaybı anlamına gelmez; firmalar açısından finansmana erişim sorunu, çalışanlar açısından ise sosyal güvenlik ve işyeri güvenliği sorunları ile iç içe geçer. Bu nedenle, kayıt dışı istihdamın azaltılması kalkınmanın birçok başlığıyla ilişkilidir.

Çalışanların iş sağlığı ve güvenliği

Yaşam ve sağlıklı yaşam hakkı, vazgeçilmez temel insan haklarının en başında gelir. Bu çerçevede, işyerlerinde işçi sağlığı ve güvenliğinin sağlanması da insana yakışır iş tanımının önemli boyutlarından birisini oluşturur. Çalışanların iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanmasındaki sorunlar can kayıplarına, yaralanmalara, sakatlanmalara yol açmakta ve önemli bir ekonomik kayıp da ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye fiziksel iş ortamı güvenliğini sağlamaya yönelik iş sağlığı ve güvenliği alanında birçok politikayı kararlılıkla hayata geçiren ülkelerden birisidir. Ancak buna rağmen, Türkiye’de iş kazaları ve meslek hastalıkları açısından başta inşaat ve madencilik sektörleri olmak üzere ciddi sorunlar yaşanmaya devam etmektedir. Türkiye’de iş kazası sıklık hızı ve meslek hastalığına tutulan sigortalı sayısı yıllar içinde artış göstermiştir. Kaza mortalite hızı yüz binde 7,7¹⁰⁸ seviyelerine inmiş olsa da, bu rakam Avrupa ülkelerinin tümünden yüksektir ve ortalama yüz binde 1,77 seviyesinin çok üzerindedir.¹⁰⁹

Covid-19 salgını iş sağlığı ve güvenliğine yeni boyutlar eklemiştir. Salgın sonrasında da uzaktan çalışmanın belli oranlarda kalıcı hale geleceği düşünülmektedir. Covid-19 dönemiyle birlikte artık uzaktan çalışma ortamlarının da güvenli hale getirilmesi gerekmektedir. Çalışanlar ile bağlantıyı koparmadan, ancak gizliliklerine saygı göstererek önlem almak, uzaktan çalışma sistemlerindeki güvenlik ve kontrol açıklarını değerlendirip kapatmak ve uzaktan çalışma modellerine uzun süre veya kalıcı olarak ihtiyaç duyulması durumuna hazırlık yapmak en önemli konular olarak ön plana çıkmaktadır. Bu nedenle önümüzdeki günlerde iş ortamının güvenliğinin sağlanması için düzenlemelerin, sadece madencilik ve inşaat sektörleri için değil, genel olarak güçlendirilmesi ve dijital dönüşümle gelişen uzaktan çalışma koşullarını ve Covid-19 benzeri salgınlarla mücadeleyi de kapsayacak şekilde daha kapsamlı hale getirilmesi gerekecektir.

2.2.1.3. Sağlıklı, mutlu bireyler ve toplumsal refah

İnsani gelişme ve yetkinleşme açısından öne çıkan üç boyuttan birisi de sağlıktır. Güçlü toplumlar sağlıklı ve mutlu bireyler üzerine kuruludur. Türkiye’nin kalkınma hikayesinin hedefi, insanımızsa, insanımızın sağlığı bu hedefin en önemli unsurlarındandır.

Sağlıklı bireyler

Ülke çapında sürdürülebilir toplumsal kalkınma ve ekonomik istikrarı sağlayan en temel unsur insan faktörü ise, insan için en önemli faktör de sağlıklı bir yaşamdır.

İnsanların iyi olması ve iyi hissetmesi olarak tanımlanan sağlık; alışkanlıklar, tıbbi bakım hizmetleri, sosyo-ekonomik durum ve fiziksel çevre gibi faktörler ile ilişkilendirilmektedir. Erişilebilir ve kaliteli bir sağlık sistemi yaratma konusunda Türkiye’nin genel performansı ele alındığında, son yıllardaki iyileştirmeler ile ortalama yaşam beklentilerinin OECD ortalamalarına yaklaştığı görülmektedir. 1970’li yıllarda doğumda ortalama yaşam beklentisi Türkiye’de 54 yıl, OECD ülkeleri ortalaması 70 yıl iken 2019 yılına gelindiğinde bu rakamların Türkiye’de 78 ve OECD ülkelerinde 81’e çıktığı gözlenmektedir.¹¹⁰ Bu iyileşmeye rağmen, Türkiye’nin performansı, çocuk ölümlerinde ve tedavi edilebilir sebeplerden yetişkin ölümlerinde OECD ülkelerine göre geriden gelmektedir.

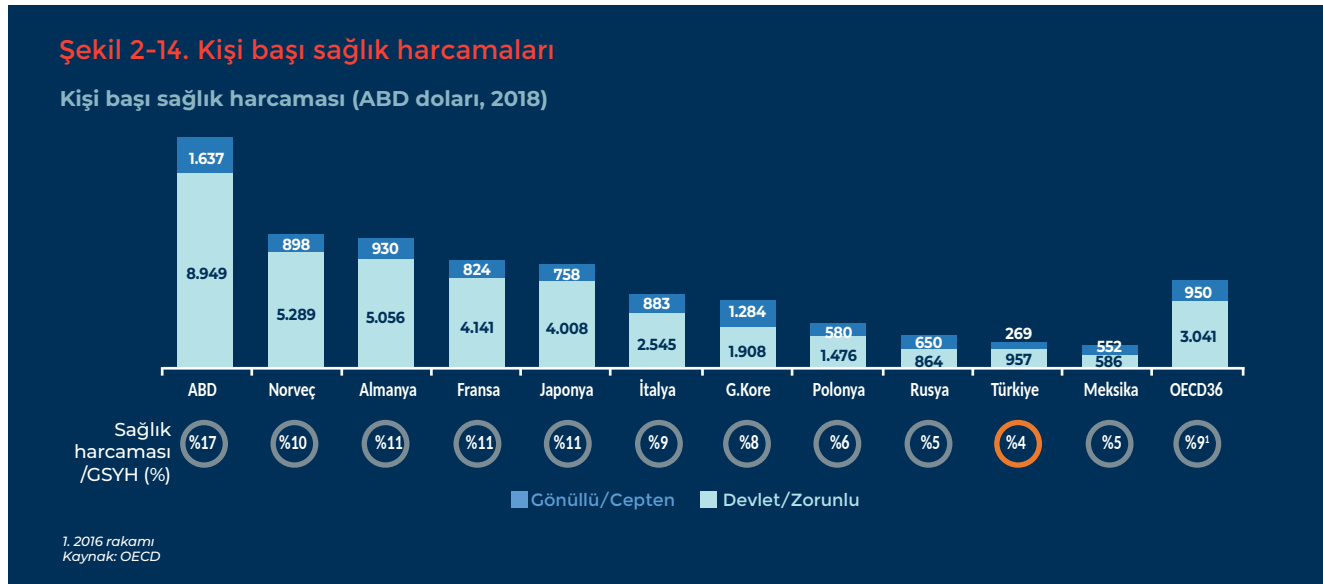
Yaşam süresinin uzaması yaşlanan nüfusun bakımı ve istihdamı gibi konuların da ağırlığını artırmaktadır. Tüm dünyada yaşlanan nüfusun bakımının artan önemi, bu alanda çalışacak işgücünün gerekli becerileri edinmesi durumunda, Türkiye için önemli bir alan olma potansiyeli taşımaktadır.¹¹¹

Türkiye’de diğer ülkelere benzer şekilde bulaşıcı hastalıklar Covid-19 öncesi dönemde etkisini azaltırken, bulaşıcı olmayan kronik hastalıklar öne çıkmıştır. Bu hastalıkların sigara ve alkol kullanımı, düzensiz yaşam ve aşırı kiloluluk

gibi “önlenebilir risk faktörleri” ile ilişkisi ve Türkiye’de 65 yaş üstü nüfus oranının artmakta olması koruyucu sağlık hizmetlerinin tüm vatandaşlar için ulaşılabilir olmasını önemli kılmaktadır.¹¹² Türkiye’de önlenebilir nedenlere bağlı ölüm oranları OECD ülkeleri ortalamasının üstündedir.¹¹³ Türkiye’de sağlık okuryazarlığı yüksek değildir.¹¹⁴ Yetersiz sağlık okuryazarlığı koruyucu sağlık hizmetlerinden yararlanmayı sınırlamaktadır.

Sağlık göstergelerindeki görece performans düşüklüğünün bir nedeni sağlık harcamalarının, hastane kapasitesinin ve sağlık görevlisi sayısının nüfusa oranla nispeten düşük olmasıdır.

Türkiye’de sağlık harcamalarının GSYH içindeki oranı % 4 ile % 9 olan OECD ortalamasının ve birçok OECD ülkesinin altındadır.



Türkiye sağlık hizmetleri erişiminde en önemli unsurlar olan hastane kapasitesi ve doktor sayısı gibi göstergelerde de OECD ortalamasının oldukça gerisindedir. Bin kişiye düşen hasta yatağı sayısında OECD ortalaması 4,7 iken Türkiye’de 2,8 yatak ile OECD ülkeleri arasında en düşük oranlardan birine sahiptir. Buna karşılık yoğun bakım yatak sayısı açısından en iyi durumda olan ülkelerden birisidir. Türkiye’nin son yıllarda sağlık yatırımlarını arttırması ve şehir hastaneleri projeleriyle yoğun bakımdaki yatak sayısı 2002¹¹⁵ yılında 2.214 iken 2019 yılında bu sayı 33.995’e yükselmiştir.¹¹⁶ 100 bin kişiye düşen yoğun bakım yatağı sayısı 47,74 olan Almanya’nın ardından Türkiye 41,42 yatakla ikinci sırada gelmektedir.¹¹⁷

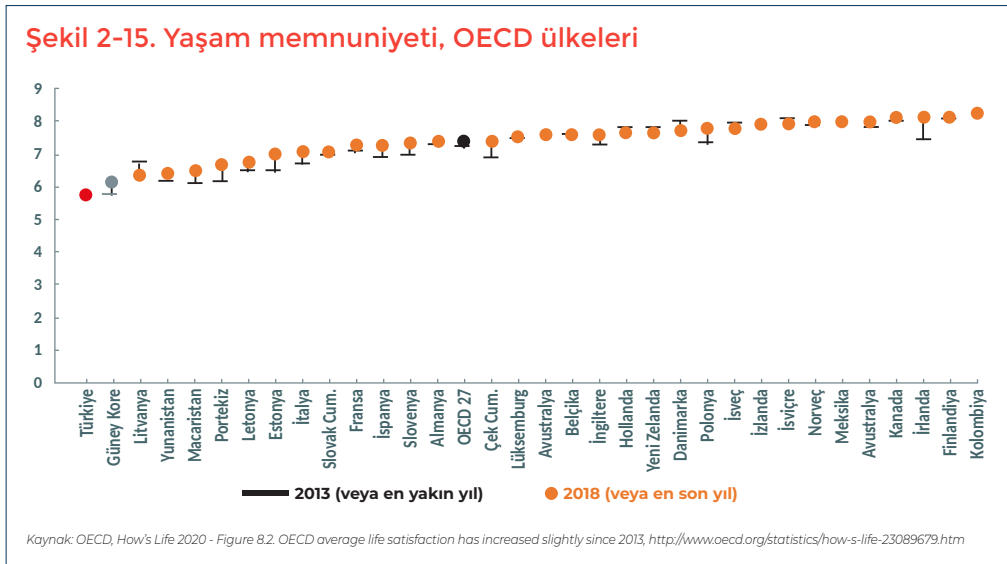
Ayrıca, son 15 yılda ciddi oranda artmasına karşın Türkiye’de hekim ve hemşire sayıları da hâlâ OECD ortalamasının çok altındadır. 2019 yılında 1.000 kişi başına düşen doktor sayısı Türkiye’de 1,9 ile OECD ülkeleri arasında sonuncu iken, hemşire sayısında 2,3 ile sondan dördüncüdür.¹¹⁸

Türkiye’de sağlık hizmetlerine erişimde en dikkat çekici unsurlardan birisi de bölgeler arası farklardır. Son 10 yılda sağlıkta bölgeler arasında dengeli bir seviye yakalamak üzere birçok proje hayata geçirilmişse de farklılıklar dikkat çekici boyutlardadır.¹¹⁹

Sağlık alanında son yıllarda yapılmış olan yatırımlar, Türkiye'nin Covid-19 ile daha iyi mücadele edebilmesini sağlamıştır. Çevre ülkelerde ilk vakaların görülmesinden sonra Türkiye'de Sağlık Bakanlığı ve diğer ilgili kurumlar eş güdüm içerisinde hareket etmiş, vakaların yükselmesi karşısında tedbirler sertleştirilmiştir. Covid-19 aşısının bulunmasıyla birlikte aşılama çalışmaları başlamıştır.

Daha mutlu yaşam

Genellikle toplumsal refahın ve huzurun yüksek, vatandaşların mutlu olduğu ve kendilerini güvende hissettiği toplumlar aynı zamanda ekonomik olarak da zengin toplumlardır. Zaten ekonomik zenginliğin esas amacı, insanların refah ve mutluluğunu yükseltmektir. OECD'nin How's Life 2020 başlıklı çalışmasında yer alan yaşam memnuniyeti verilerine göre Türkiye OECD ülkeleri arasında yaşam memnuniyetinin en az olduğu ülkedir.

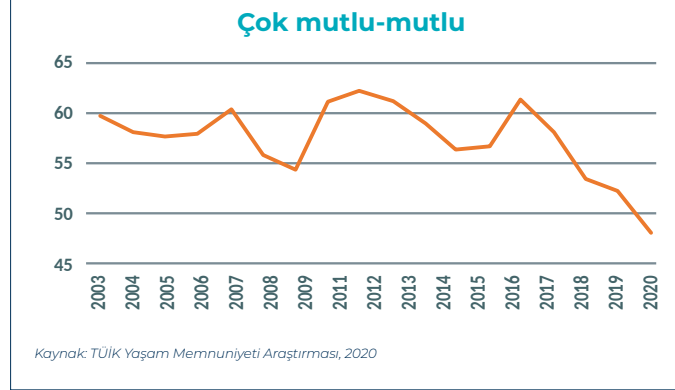


Türkiye'de kişi başına gelir artışının duraksadığı son yıllarda insanlardaki olumsuz duyguların da giderek arttığı dikkati çekmektedir. KONDA'nın araştırmasına göre, Türkiye'de kendini mutlu hisseden insanların oranı 2012 yılında % 62 iken, 2018 yılına gelindiğinde bu oranın % 43 seviyesine indiği gözlenmektedir.¹²⁰ Yaşam memnuniyeti giderek azalırken geleceklerini bu ülkede hayal edemeyen insanların sayısında ise artış yaşanmaktadır. Türkiye'den yurtdışına göç edenlerin sayısındaki artış ve göç edenlerin en büyük bölümünü 25-29 arası gençlerin oluşturması beyin göçünün önüne geçilmesinin önemine işaret etmektedir.

TÜİK verileri de genelde mutluluk seviyesinin düşmekte olduğunu göstermektedir. Kendini mutlu ve çok mutlu hissedenlerin oranı 2010'ların başında %60'ı aştıktan sonra gerileme eğiliminde olmuştur. 2020 yılında ise %48'e gerilemiştir. Bir başka ifadeyle 2020'de insanların yarısından fazlası kendisini mutsuz ve çok mutsuz hissetmektedir.

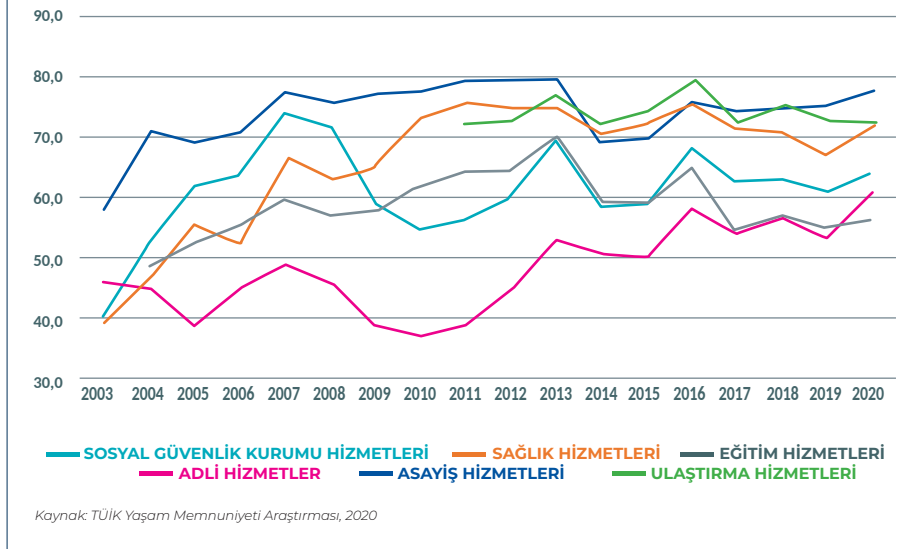


Şekil 2-16. Türkiye’de kendini mutlu ve çok mutlu hissedenlerin oranı



KONDA’nın araştırmasına göre, Türkiye’de toplumun yaklaşık % 45’i yasaların herkese adil ve tarafsız uygulanmadığını düşünmekte, bu da toplumsal güvenin oluşmasında ciddi bir engeli işaret etmektedir. TÜİK tarafından yapılan 2020 Yaşam Memnuniyeti Araştırması ise genelde kamu hizmetlerinden duyulan memnuniyetin yüksek olduğunu göstermektedir.

Şekil 2-17. Türkiye’de genel olarak kamu hizmetlerinden memnuniyet



2.2.1.4. Sonuç

Bu bölümde insan, kalkınmanın hem belirleyicisi hem de hedefi olarak ele alınmıştır. Kalkınmanın belirleyicisi olarak insan başlığında bireylerin kaliteli eğitime erişmeleri ve işgücünün nitelikleri önemlidir. Ele alınan göstergeler itibarıyla, Türkiye’de işgücünün ekonomik kalkınmayı hızlandırıcı niteliklerinin olmadığı, eğitim sisteminin bu nitelikleri kazandırmada etkin ve verimli sonuç üretmediği ve işgücü piyasalarında istihdam

olanaklarının yeterli olmaması nedeniyle tecrübe birikim sürecinin de arzu edildiği şekilde işlemediği anlaşılmıştır. İnsan kalkınmanın hedefi olarak ele alındığında ise, sonuçlar tatminkar olmaktan uzaktır. Ayrıca, bu başlık altında incelenen göstergeler itibarıyla toplumda cinsiyet, engellilik, bölgesel dağılım gibi kırımlar itibarıyla büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu sonuçlar, hızlanarak devam etmekte olan teknolojik değişime işgücünün adaptasyonunun kolay olmadığını ve politikalarda herhangi bir değişim olmaması durumunda bu dönüşümün sonuçlarının insanların refahını artırıcı olmayacağını göstermektedir. Eğitim, istihdam ve sağlık sistemi gibi bu başlık altında ele alınmış alanlardaki kurumsal çerçeve de tatminkâr olmayan sonuçlar üzerinde etkilidir.

2.2.2. Bilim, teknoloji ve inovasyon

Giriş bölümünde vurgulandığı gibi, büyümenin en önemli belirleyicilerinden biri teknolojik değişimdir. Diğer faktörlerdeki gelişme üst sınıra ulaştıktan sonra verimlilik artışının devam edebilmesinin koşulu yeni teknolojilerdir.

Sanayi devriminden bu yana yeni teknolojiler insan hayatında sürekli büyük değişikliklere yol açmıştır. Teknolojik gelişme ve inovasyon yaşam standartlarında ve insan sağlığında büyük ilerlemeleri mümkün kılmıştır. Günümüzde ekonominin temel dinamizmini teknolojiye bağlı değişimler ve inovasyon belirlemektedir. Yeni teknolojilerin geliştirilmesi, uygulanması ve yaygınlaşması küresel rekabet gücü açısından da kritik bir öneme sahiptir.

2018 yılı Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Paul Romer ekonominin, herkes için teknolojik yeniliği sağlaması gereken “büyük bir inovasyon keşif makinesi” olarak tanımlanabileceğini vurgulamaktadır.¹²¹ Veriler de Romer’in bu teorisini desteklemektedir. Bilimsel ve teknolojik alanda lider ülkeler aynı zamanda ekonomik olarak da en gelişmiş ülkelerdir.

Ampirik çalışmalar inovasyonun çeşitli biçimlerinin toplu halde büyümeye katkısının % 50'lere kadar çıkabildiğini göstermektedir.¹²² Teknolojik ilerleme ve inovasyon, verimlilik artışı ve büyümenin uzun vadedeki en önemli belirleyicisi olmanın yanı sıra güvenlik, sağlık, çevre, gıda güvenliği, eğitim, sosyal refah ve bir dizi ekonomik faaliyetin de anahtarıdır. Covid-19 pandemisi bu durumu tartışmasız biçimde gözler önüne sermiştir.

Dünya büyük bir teknolojik değişimin zirvesinde iken küresel arenada başarılı ülkelerin bilim, teknoloji ve inovasyon kapasiteleri de yüksek ülkeler olduğu görülmektedir. ABD, Almanya, İsveç gibi gelişmiş ekonomilere ek olarak son dönemde Singapur, Güney Kore gibi ülkelerin de bu alanlara ağırlık verdiği ve kaynaklarını yönlendirdiği görülmektedir. Bu ülkeler yüksek katma değerli üretime katkı verecek bilimsel çalışmaları desteklemekte, bu çalışmaların kullanılabilir ve öncü teknolojilere dönüşmesi için kurumsal altyapılarını güçlendirmekte ve bunu pazarda karşılık bulabilecek güçlü bir inovasyon ve girişimcilik ekosistemi ile desteklemektedir.

Bilimsel çalışmalar ve patentlerde lider ülkeler, dünyadaki teknolojik gelişmelere de yön verdikleri için bu ülkelerin aynı zamanda ekonomik gelişmişlik düzeyi en yüksek ülkeler olması tesadüf değildir.

Inovasyon ekosistemi yaratıcı fikirlerin ticari ürünlere dönüştüğü karmaşık bir süreçtir. Bu süreç çok sayıda faktörün etkileşimi altında şekillenir. Özgürlükçü ve eleştirel düşüncüyü kazandıran bir eğitim sisteminden, girişimciliği teşvik eden bir iş dünyasına, destek mekanizmaları ve regülasyonları ile kamunun rolünden üniversite-özel sektör-kamu iş birliklerine, geniş bir çerçevenin uygunluğu, yaratıcılık ve inovasyon potansiyelini harekete geçirir. Bir başka ifadeyle, bütün bu karmaşık sürecin başarısı teknolojinin, insan ve kurumlarla uyumuna bağlıdır.

Teknolojik ilerleme ve inovasyon için elverişli bir ortamın varlığı öncelikle insan unsuruna dayalıdır. Yaratıcılığı ve yenilikçiliği ortaya çıkartan, uzman araştırmacılar, iyi eğitilmiş bir işgücü ve yetkin profesyonellerdir. Bu süreçte insanın yanı sıra kurumların, kamu, üniversiteler, özel sektör, araştırma kurumları, temsil örgütleri gibi aktörlerin



nasıl konumlandıkları da önemlidir. Çoğu kez zannedildiğinin tersine icatlar ve inovasyon, tekil bir dehanın ürünü değil, ileri yetkinliklere sahip çok sayıda insanın uzun süreli etkileşiminin sonucudur. Bu nedenle özgür ve eleştirel düşünmeyi önceliklendiren bir eğitim sisteminin varlığı ve nitelikli üniversite eğitime erişebilen insanların çokluğu, teknolojik gelişmenin ön koşuludur. Bu çerçevede, aktif bir şehir hayatı, yaratıcı ve yenilikçi beyinlerin bir araya gelmelerini, fikirlerini tartışma ve mükemmelleştirmelerini ve yaratıcılığın ve yenilikçiliğin çoğalmasını ve yayılmasını sağlayan unsurdur. Tarih boyunca entelektüel ve yaratıcı zenginliğin ortaya çıkmış olduğu yerlere bakıldığında da, dünyada teknolojik ilerlemelerin ve yeniliklerin yoğun olduğu yerlere bakıldığında da kozmopolit kentlerin ve canlı bir entelektüel ve kültürel şehir hayatının önemi ortaya çıkar. İşte bu nedenle, teknolojik gelişme, küresel sisteme entegrasyon ve aynı zamanda dengeli bölgesel kalkınmayı da gerektirir.

Yaratıcılık ve inovasyon potansiyelinin artırılmasının çok önemli bir koşulu da toplumun farklı kesimlerinin sürece dahil edilebilmesidir. Yenilikçilikle ilgili temel başlıkların tamamında, girişimlerin büyüklüğü ve yönetim anlayışı, cinsiyet, bölge, dezavantajlı kesimler ve yaş grupları gibi alt kırımlar itibarıyla toplumun ve ekonominin farklı kesimleri arasında adeta uçurumlar olduğu görülmektedir.¹²³ Bu uçurumlar farklılıkların getirebileceği imkânlardan yararlanılmasını engellemektedir. Ayrıca, son teknolojik devrimle birlikte, bir önceki dönemin standart kitle tüketimi anlayışının yerini kişiselleştirilmiş tüketime bırakması da kimlik farklılıklarının zenginleştirici bir unsur olarak üretim ve inovasyon süreçlerine dahil edilmesini gerektirmektedir.

Ticari ürün ve üretim süreçlerine dönüşebilen Ar-Ge faaliyetleri, dünyadaki parlak beyinleri ülkeye çekebilecek bir düşünsel ve kültürel ortamın varlığına bağlıdır. Genel olarak yenilikçi fikirlerin mayalanmasına olanak verecek özgürlükçü, çoğulcu ve kapsayıcı bir ortamın sağlanmasının ve beyin göçünün engellenmesinin yanı sıra, teknolojik ilerleme ve inovasyon için öngörülebilir bir yatırım ortamıyla beraber başka kurumlara da ihtiyaç vardır. Fikri ve sınai mülkiyet hakları koruması bu açıdan önemlidir. Buluşlar, ticari marka ve telif hakları korumasının güçlü olmadığı, yargı sisteminin hızlı ve etkin çalışmadığı ve cezaların caydırıcı olmadığı durumlarda, uzun süren, çok meşakkatli olan ve önemli bütçelere mal olan Ar-Ge faaliyetlerinin sonuçlarından ekonomik olarak yararlanma imkânının düşük olması, Ar-Ge'yi ve dolayısıyla teknolojik sofistikasyonu olumsuz etkilemektedir.

Teknolojik ilerlemenin hızını ve yaygınlığını etkileyen üçüncü önemli unsur ise kamunun bu süreçte oynadığı role ilişkindir. Kamu destekli Ar-Ge faaliyetleri, başta ABD olmak üzere teknolojik ilerlemede başarı sağlayan bütün ülkelerde itici güç olmuştur.

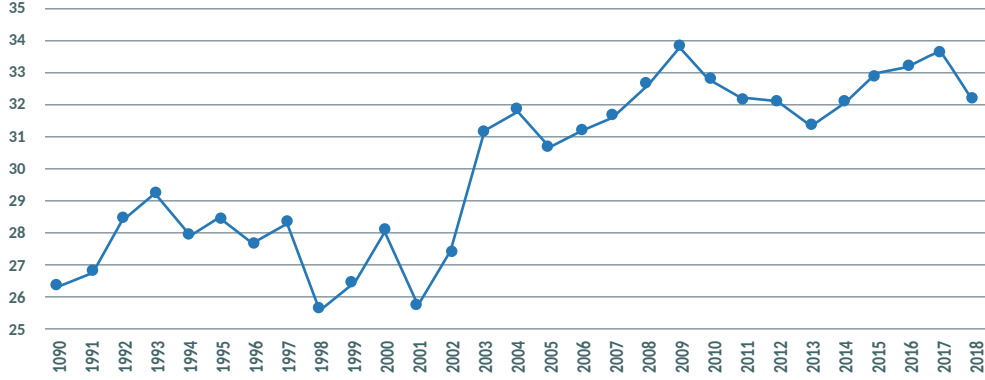
Teknolojinin geliştirilmesinde kamunun uzun süreli araştırma desteklerinin belirleyici bir önemi vardır. İhracat için aksam ve yedek parça üreticisi konumundan değer zincirinde yukarı tırmanarak küresel marka konumuna yükselebilmüş olan Japonya, Tayvan, G. Kore, Çin gibi ülkelerin bu başarısının arkasında stratejik bakış açısıyla iyi tasarlanmış bir sanayi politikası, üniversite eğitiminin kalitesi ile bilim ve kamunun Ar-Ge faaliyetlerine verdiği güçlü destek vardır.

Bu bölümde karşılaştırmalı olarak önce Türkiye ekonomisinde teknolojinin yeri değerlendirilecek, ardından bilim, Ar-Ge ve inovasyon düzeyi ve zaman içindeki gelişimine bakılacak ve Ar-Ge faaliyetlerinin sonucu olarak üretilen patentlerin durumu incelenecektir.¹²⁴ Bilgi ve iletişim teknolojilerini üretilip kullanabilme yetisi, verimlilik artışının en önemli kaynaklarından birisi haline gelmiş olduğu için, bu bölümde dijital dönüşüm ayrı bir başlık halinde incelenecektir.

2.2.2.1. Türkiye ekonomisinde teknolojinin yeri

Türkiye'nin orta-yüksek teknoloji sektörlerin imalat sanayi katma değer içindeki payı reformların ve AB üyelik sürecinin hızlanmış olduğu 2000'li yıllarda hızlı bir artış göstermiş ve 2002'de % 27'den 2009'da % 34'e yükselmiştir. Ancak küresel kriz sonrasında bu artış eğilimi devam ettirilememiştir.

Şekil 2-18. Türkiye’de orta ve ileri teknoloji endüstrilerin (inşaat dahil) toplam imalat sanayi katma değeri içindeki payı (%)

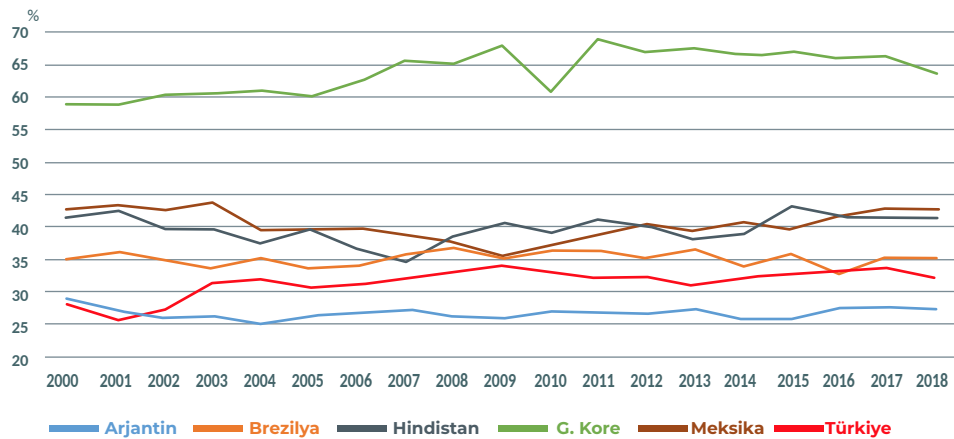


Kaynak: World Bank, <https://data.worldbank.org/Indicator/NV.MNF.TECH.ZS.UN?locations=TR>

Türkiye’de üretimde orta-yüksek teknoloji ürünlerin oranı incelendiğinde bu rakamların yıllardır düşük seviyelerde sabit kaldığı gözlenmektedir. Orta-yüksek teknoloji üretimimiz benzer ülkelere kıyasla da geridedir.

Dünya Bankası verilerine göre orta-yüksek teknoloji ürünlerin payı Türkiye’de % 32 iken, Brezilya’da % 35, Hindistan’da % 43 ve Malezya’da % 44’tür. Orta-yüksek teknoloji ürünlerin payının düşük olması ihracata da olumsuz yansımaktadır. Çünkü küresel ekonomide talebi hızla artan ürünler, ileri teknoloji ürünleridir.

Şekil 2-19. Türkiye’de ve seçilmiş ülkelerde orta ve ileri teknoloji endüstrilerin (inşaat dahil) toplam imalat sanayi katma değeri içindeki payı (%)

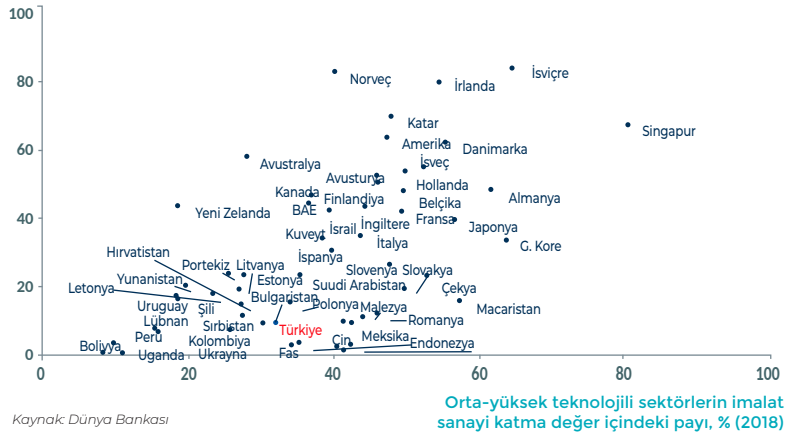


Kaynak: <https://data.worldbank.org/Indicator/NV.MNF.TECH.ZS.UN?locations=TR-CN-MX-BR-IN-AR-KR>

Orta-yüksek teknoloji üretim ile kişi başı gelir arasındaki kuvvetli ilişki, Türkiye’nin yüksek teknoloji ürünlerde 2002-2009 arasında yapmış olduğu sıçramayı tekrarlaması gerektiğini göstermektedir.

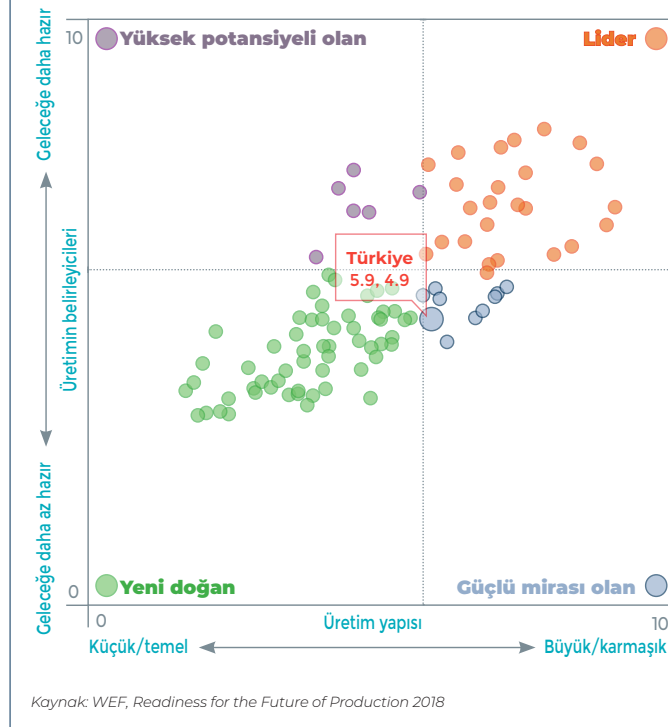
Şekil 2-20. Orta-yüksek teknoloji üretim ile kişi başı gelir

Ortalama kişi başı GSYH, bin US\$ (2018)



World Economic Forum (WEF) tarafından yayımlanmış olan Readiness for the Future of Production Report 2018 isimli çalışmada ülkelerin gelecekteki üretim kapasitesi, üretimin yapısı ve üretimin belirleyicileri olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflamada üretim yapısının basit ve karmaşıklığı ile üretimin geleceğini şekillendiren unsurların hazır olup olmamasına göre ülkeler, yeni doğan, güçlü mirası olan, yüksek potansiyeli olan ve lider başlıkları altında dört gruba ayrılmıştır.

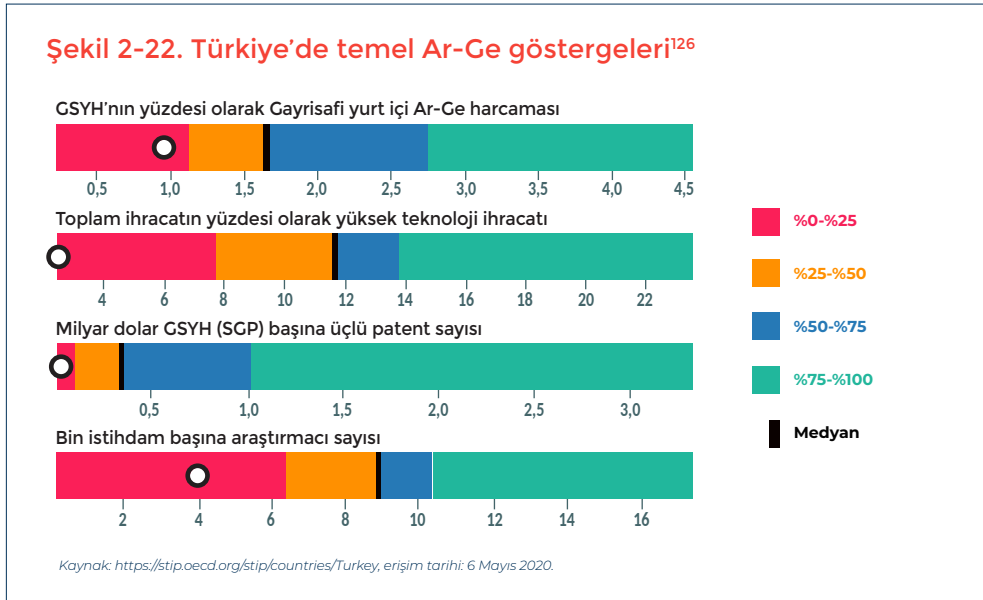
Şekil 2-21. Geleceğin üretim yapısına hazırlık



Türkiye, bu gruplar arasında, imalat sanayi üretiminin büyüklüğü ve üretebildiği ürünlerin yapısının karmaşıklığı itibarıyla ortalamanın biraz üzerinde bir performans sergilemektedir. Buna karşılık, üretimin geleceğini şekillendiren unsurların varlığının nispeten az olması nedeniyle bu performansını gelecekte devam ettirmesi riskli ülkeler grubunda yer almaktadır.¹²⁵

2.2.2.2. Türkiye’de bilim, Ar-Ge ve inovasyon faaliyetleri

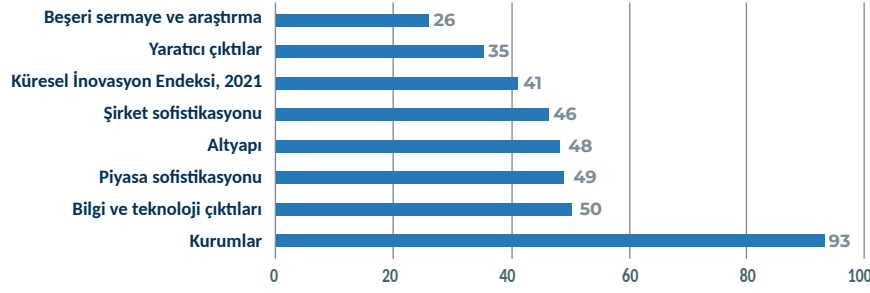
OECD ülkeleri ortalaması ile karşılaştırıldığında, Türkiye Ar-Ge harcama yoğunluğu, yüksek teknoloji ürün ihracatı, patentler ve araştırmacı sayısı gibi temel göstergelerde OECD ülkeleri ortalamasının bir hayli gerisinde kalmaktadır.



Bugünkü Ar-Ge harcamaları, bir ekonominin ileriki dönemlerdeki büyüme potansiyelini işaret eden önemli bir göstergedir. Aşağıdaki Şekil 2-24 seçilmiş ülkeler için Ar-Ge yoğunluğunu (Ar-Ge harcamalarının GSYH içindeki yüzdesi) göstermektedir. Türkiye'nin performansında istikrarlı bir iyileşme göze çarpmaktadır. Ancak 2018 yılında Türkiye’de Ar-Ge yoğunluğu % 1’in biraz üzerinde iken, Güney Kore’de % 4,5 ve Japonya’da % 3,3’tür. OECD ortalaması % 2,4, AB-28 ortalamasının ise % 2 olduğu göz önüne alındığında, Türkiye ile teknoloji ve ekonomide önde giden ülkeler arasında ciddi bir mesafe olduğu dikkat çekmektedir.

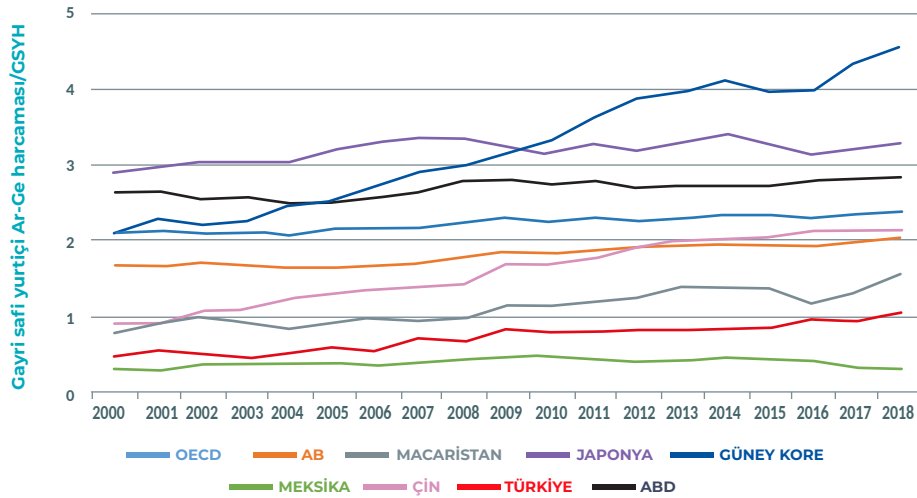
Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü Küresel İnovasyon Endeksi’nde Türkiye 132 ülke arasında 41’inci sırada yer almaktadır.¹²⁷ Dünya Ekonomik Forumu (WEF) tarafından hazırlanan Küresel Rekabetçilik Endeksi verilerine göre, İnovasyon Kabiliyeti sıralamasında 141 ülke arasında 49’uncudur.¹²⁸

**Şekil 2-23. Türkiye’de inovasyon göstergeleri
(132 ülke içindeki sıralamalar)**



Kaynak: Global Innovation Index 2021, https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021/tr.pdf

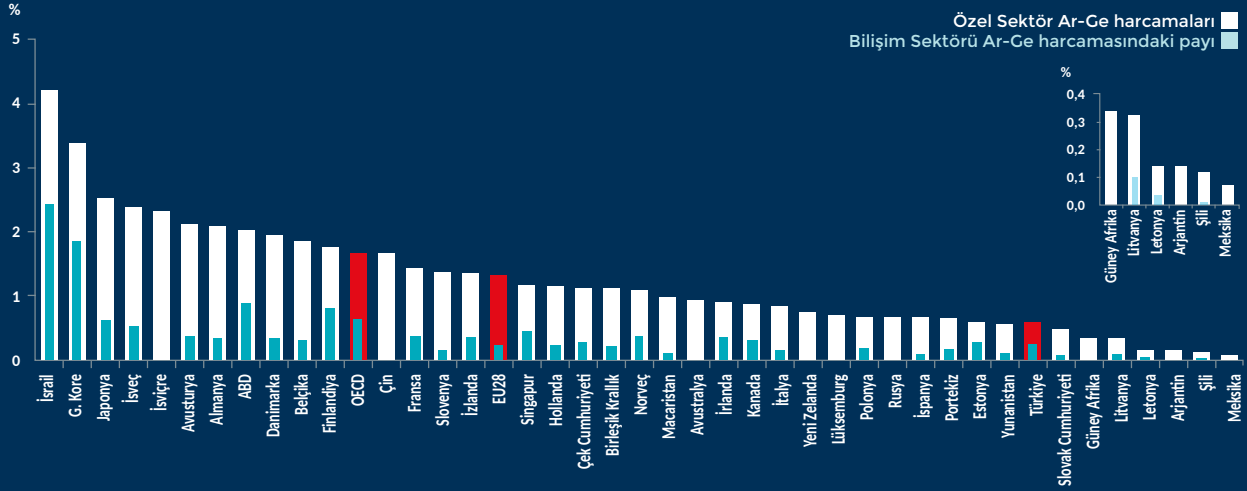
Şekil 2-24. OECD ülkeleri ve diğer ekonomilerde Ar-Ge yoğunluğu



Kaynak: OECD Bilim ve Teknoloji Göstergeleri, 2020, <https://www.oecd.org/sti/msti.htm>

İnovasyonu destekleyen önemli bir nokta da özel sektörün Ar-Ge harcamalarının yoğunluğudur. Türkiye’de özel sektörün Ar-Ge harcamalarının yüksek olmamasına karşılık, bilişim sektörünün payının % 40’ın üzerinde olması dikkati çekmektedir. Üniversite-sanayi işbirliklerinin gelişmesi, bilimsel çalışmaların inovasyonu desteklemesine katkı verecektir.¹²⁹ Türkiye OECD ülkeleri arasında Ar-Ge faaliyetlerine en fazla vergi teşviki veren birkaç ülkeden biri olmasına rağmen, özel sektörün Ar-Ge harcamaları diğer ülkelere göre düşüktür.¹³⁰ Bu durum verilen desteklerin etkinliği, Ar-Ge’nin ürünleştirmeye, ticarileştirmeye, markalaştırmaya, ürün sofistikasyonuna yansımada sorunlar olabileceğine işaret etmektedir. Teşviklerin karmaşık yapısının basitleştirilmesi, etkinliğinin artırılması, mikroekonomik düzlemde yol açabileceği rekabet sorunlarının belirlenmesi, mevcut şirketlerin yanısıra yeni kurulan ve ölçek artırmak isteyen girişimlerin de teşviklerden daha fazla yararlanmasının yolunun açılması, teşviklerin etkilerinin irdelenerek sistemin iyileştirilmesi, ayrılan kaynakların ürünleştirmeye, ticarileştirmeye, markalaştırmaya, ürün sofistikasyonuna yansımalarını destekleyici olacaktır.

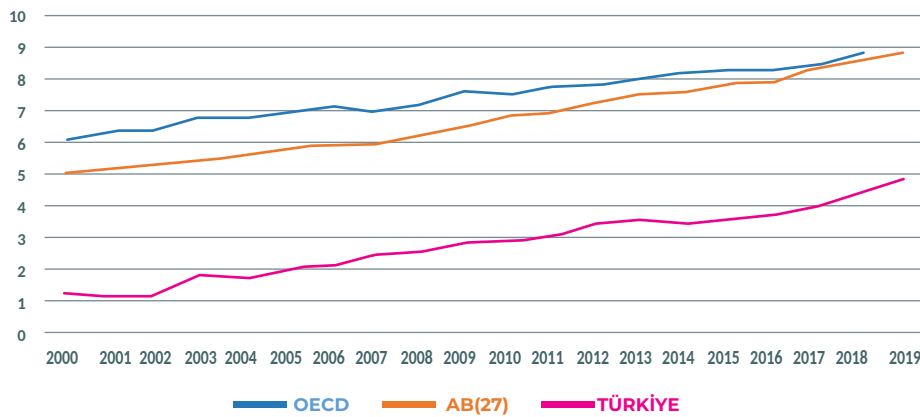
Şekil 2-25. OECD ülkelerinde bilgi iletişim teknolojilerinin özel sektör Ar-Ge harcamaları içindeki payı (2017, %, GSYH)



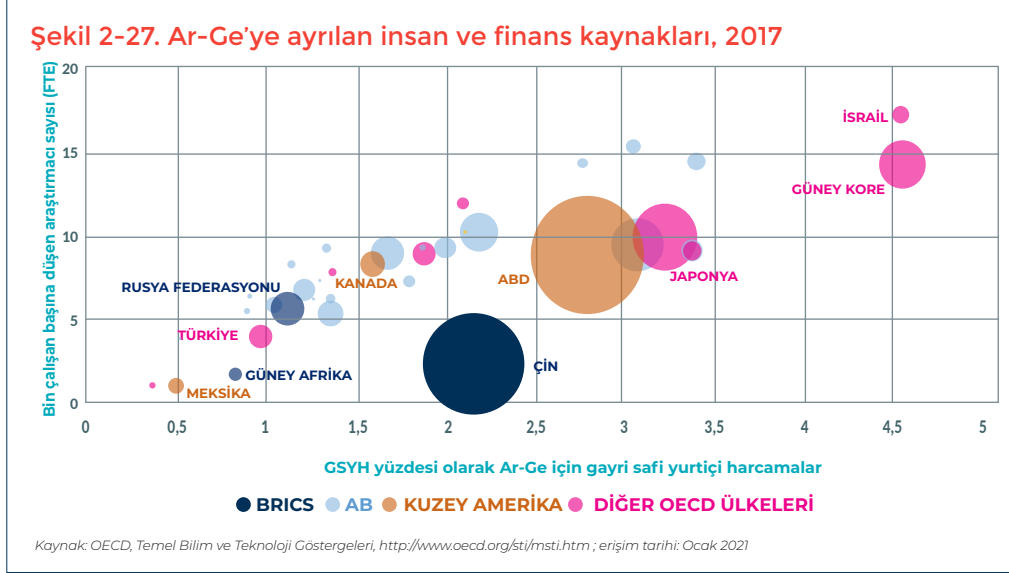
Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan parasal kaynaklar kadar önemli olan bir diğer unsur da insan kaynaklarıdır. Türkiye 2009'da 58 bin olan araştırmacı sayısını 2017'de 112 bine çıkarmayı başarmıştır. 1000 çalışan başına düşen araştırmacı sayısı ise 2009'da 2,8'den 2019'da 4,88'e yükselmiştir. Bu performansla Türkiye 8,8 olan AB 28 ortalamasının bir hayli altında kalmıştır. Ancak aradaki farkın daha da açılmasına izin vermemiştir.

Şekil 2-26. Çalışan 1000 kişi başına düşen araştırmacı sayısı

Araştırmacılar Toplam, Çalışan 1000 Kişi Başına



Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan parasal kaynaklar ile araştırmacı sayısı arasındaki ilişkiye bakıldığında, Türkiye'nin her iki gösterge itibarıyla alt sıralarda yer aldığı dikkati çekmektedir.

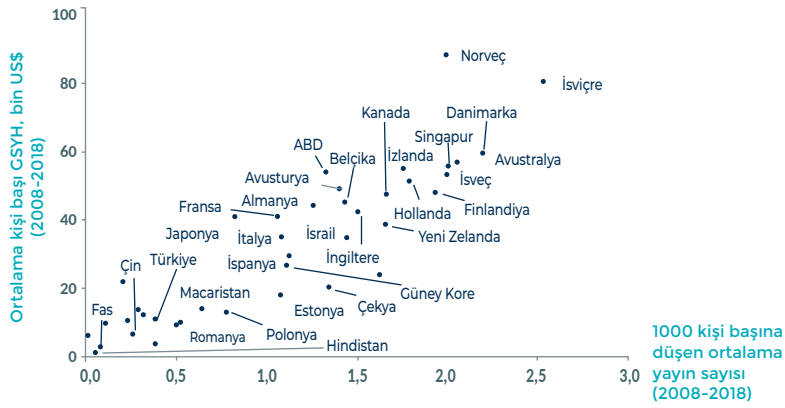


Bilimsel çalışmaların nicelik ve niteliği ile ekonomik zenginlik arasında güçlü bir ilişki vardır. Bilimsel çalışmalar ile GSYH arasındaki ilişki incelendiğinde, kişi başına düşen bilimsel yayın sayısı arttıkça kişi başına düşen GSYH'nin de üstel olarak arttığı görülmektedir.¹³¹ Bilimsel yayın sayısının ve kişi başı gelirin yüksek olduğu ülkelerle kıyaslandığında Türkiye ve başka gelişmekte olan ülkelere her iki değişkenin de seviyesinin düşük olduğu dikkati çekmektedir.



Üniversitelerin bilim, Ar-Ge ve inovasyonun gelişiminde önemli bir role sahip olması göz önünde bulundurulduğunda, yükseköğretime ayrılan harcama ile ortaya konan yayın sayısı arasında doğrusal bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de yükseköğretim harcamasının GSYH içindeki payı OECD ülkeleri ortalamasının üstündedir. Ancak yükseköğretim harcamasının GSYH içindeki oranı kendisine benzer olan ülkelere göre Türkiye'de bilimsel çalışmaların sayısı düşüktür.¹³² Bu da üniversitelerin, asli görev olarak bilimsel araştırma yapmaktan çok öğrenci yetiştirmek görevine odaklandıklarına ve/veya ayrılan kaynakların etkin kullanılmadığına işaret etmektedir.

Şekil 2-29. Kişi başına düşen bilimsel yayın sayısı ve kişi başı GSYH

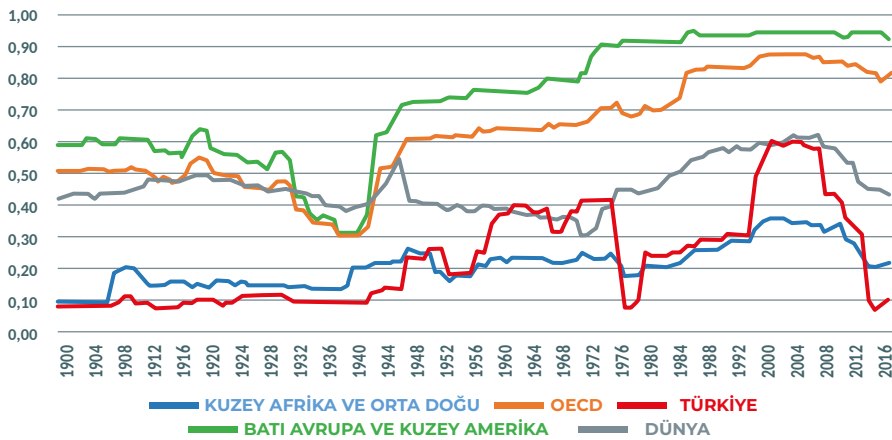


Bilimsel çalışmaların hızlanmasının bir belirleyicisi bu alana ayrılan kaynaklar ise diğeri de akademik özgürlüklerdir. Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi 2006 yılında kabul ettiği akademik özgürlüğe ilişkin kararında¹³³ da vurgulanmış olduğu gibi, tarih, akademik özgürlüğün ve üniversitenin özerkliğinin ihlalinin, entelektüel gerilemeye ve bunun sonucu toplumsal ve ekonomik duraklamaya yol açtığını göstermiştir.¹³⁴

Varieties of Democracy adlı kuruluşun derlediği akademik özgürlük endeksine göre,¹³⁵ Türkiye akademik özgürlükte dünya ortalamasının olduğu kadar Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerinin de gerisine düşmüştür.

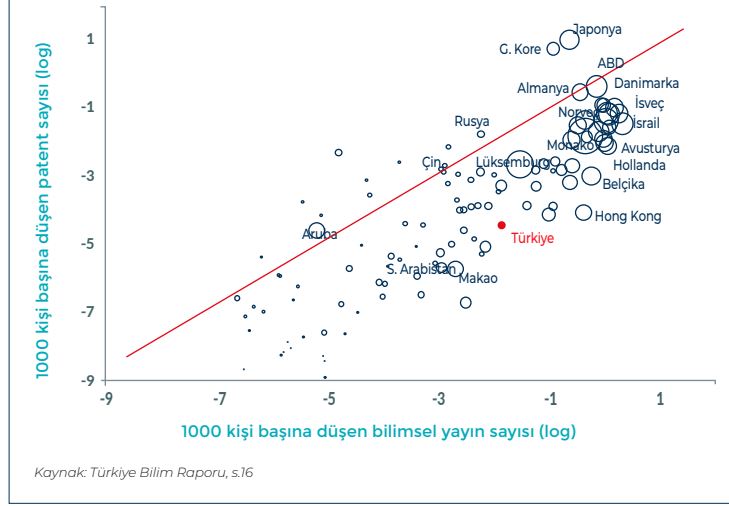
Şekil 2-30. Akademik Özgürlükler Endeksi

(Nüfusa göre ağırlıklandırılmış)



Bilimsel araştırmanın ekonomiye yansması patentler üzerinden takip edilebilir. Patent sayısı ile yayın sayısı arasında doğrusal ilişkiye bakıldığında Türkiye'de bilimsel yayınların patentlere dönüşümünde de sorun olduğu dikkati çekmektedir.

Şekil 2-31. Kişi başına düşen bilimsel yayın sayısı ve kişi başı patent



Bir başka ifadeyle, Türkiye ayrılan kaynaklara oranla az bilimsel çalışma yapmakta ve bilimsel çalışmaları ticari ürüne dönüştürme konusunda eksik kalmaktadır. Üniversitelerin sayıca artmasına rağmen bilimsel çalışmalarda istenilen seviyeye ulaşamamasında özellikle yeni kurulan üniversitelerin araştırma performansında yetersiz kalması, altyapı yetersizliği, akademik kadronun nitelik ve nicelik olarak ihtiyacı karşılayamaması, kurumsallaşamama¹³⁶, bilimsel yayınlar için sağladığı teşviklerin etkinliği gibi faktörler etkilidir.

Bilimsel araştırmaların ülke ekonomilerine yaptığı katkısı düşündüğümüzde, bilime ayrılan kaynakların uzun vadeli getirisi, bugün yapılması gereken maliyetin yanında önemsiz kalmaktadır. Uzun vadeli yüksek getirileri düşünülüğünde, Türkiye bilime daha fazla kaynak ayırabilecek bütçe imkânlarına sahiptir.

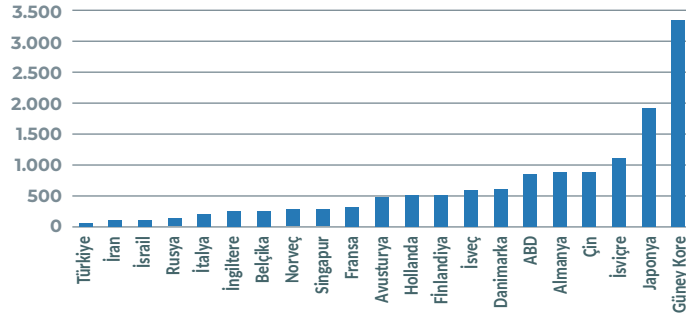
2.2.2.3. Türkiye’de patentler ve teknoloji standartları

Yirmi birinci yüzyılda sürdürülebilir kalkınmanın en temel bileşeni, inovasyon kapasitesi açısından fikrin üretilmesi ve korunmasıdır. Ekonomik, kültürel ve toplumsal ilerlemenin temel motoru olan inovasyon ve yaratıcılığın yaşamı iyileştirici piyasa ürünlerine dönüşebilmesinin yolu modern bir fikri haklar sisteminden geçer. Bu açıdan iyi tasarlanmış ve doğru işleyen bir fikri haklar sistemi ve ilgili tüm tarafların katılımı ile oluşturulacak bütüncül bir mevzuatın varlığı esastır. Patentler, markalar, tasarımlar, coğrafi işaretler ve diğer fikri mülkiyet unsurları, yenilik ve yaratıcılığın düzeyinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Şirketlerin yenilikçilik kapasitesi ve rekabet gücü fikri mülkiyetlerini ne kadar etkin yönetebildikleriyle doğrudan ilişkilidir.

2002 yılından bu yana Türkiye’de toplam patent başvurularıyla toplam Ar-Ge harcamaları birbirlerine uyumlu bir artış göstermektedirler. Türkiye’de patent başvurularında sürekli bir artış yaşanmış olmasına rağmen, karşılaştırmalı olarak bakıldığında patent başvuruları gerek GSYH gerekse nüfusla orantılandığında yeterli değildir. Nitekim, bir önceki alt bölümde de Türkiye’de yüksek öğretim harcamasının GSYH içindeki payına oranla yapılan bilimsel çalışma sayısının düşük kaldığı, benzer biçimde bilimsel araştırma sayısına oranla patent sayısının da düşük kaldığı vurgulanmıştı.

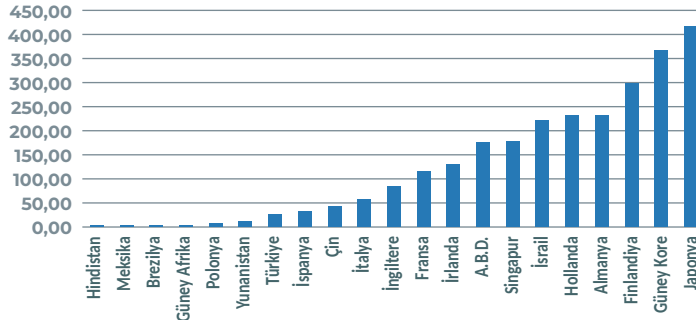
**Şekil 2-32. Patent başvuruları
(bir milyon kişi başına, 2019)**

Patent başvuruları, ilk 20 ülke ve Türkiye, 2019 bir milyon kişi başına



Kaynak: WIPO Statistics Database and World Bank, September 2020

**Şekil 2-33. Patent başvuruları (100 milyar dolar GSYH,
2017 SAP başına), 2019**



Şirketlerin teknolojiye yaptıkları yatırımları ticarileştirmenin ana yöntemlerinden biri de bunları teknoloji standartlarına dahil ettirmektir. Bir ürünün, sistemin ya da hizmetin teknik olarak nasıl çalışacağını tarif eden teknoloji standartları, farklı üreticilerin ürünlerinin ve hizmetlerinin birbiriyle uyum içinde çalışması gereken sektörlerin oluşturduğu pazarlarda var olmak isteyen şirketler için stratejik bir konudur. OECD'nin araştırmalarına göre teknoloji standartları dünya ticaretinin % 80'ini etkilemektedir. Dünya genelinde sektörler bazında standartları belirleyen onlarca organizasyon bulunmaktadır. Sektörlerinde lider ve Ar-Ge'ye milyarlarca dolar yatırım yapan uluslararası şirketler bu organizasyonlara üye olmanın yanı sıra, bu konuda çalışmak üzere personel istihdam etmekte ve özel birimler kurmaktadır. Böylelikle teknolojiye yaptıkları yatırımları geri döndürmenin, ticarileştirmenin ana yöntemi olarak bunları teknoloji standartlarına dahil ettirmektedirler. Standartlara uymak durumunda olan ve aslında kendi teknolojilerini kullanan rakiplerinden elde ettikleri lisans gelirleri ise konunun rekabetçi avantaj getiren ayrı bir yönüdür. Kısaca, teknoloji standartlarında söz sahibi olmak, ülkelere ve şirketlere rekabette maliyet avantajı elde etme ve Ar-Ge'ye yapılan yatırımları geri döndürmenin etkin araçlarından birine sahip olma imkânını sunmaktadır.

Teknoloji standartları konusuna, sadece uyum yönüyle değil, stratejik bir bakış açısıyla da yaklaşılması gerekmektedir. Bu alanda farkındalık oluşturulması, küresel ve yerel gelişmelerin takip edilmesi, kamu ile



etkili işbirlikleri tesis ederek ülkemizin teknoloji standartlarında pay sahibi olabilmesi için bir yol haritası oluşturulmasına ve icra edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır.

2.2.2.4. Türkiye'nin dijital dönüşüme uyumu

Birçok alt buluşun yapılmasına yol açan ve tüm sektörlerde verimlilik ve yeniliği uyarıcı etkiye sahip olan *Genel Amaçlı Teknoloji* olarak sınıflandırılabilen dijital teknolojiler günümüzde toplumsal, ekonomik ve siyasal tüm yapıları etkileyen dönüşümün temeli ve itici gücüdür. Bu özelliği nedeniyle bu çalışmada dijitalleşme, ayrı bir başlık olarak incelenmektedir.

Dijital dönüşüm sürecinde ucuz, yüksek performanslı ve kusursuz entegrasyonu sağlayan teknolojilerin yaygın kullanımı ile imalat süreçlerinde iyileştirme sağlanırken aynı zamanda yeni iş modelleri geliştirilmektedir. Şirketlerin tesis yapısı ve üretim süreçlerinde gerçekleştirdikleri iyileştirmeler ise üretkenliği ve verimliliği artırmaktadır.¹³⁷

Yeni nesil sanayi çalışmalarına göre, yapay zeka, endüstriyel internet, robot ve otomasyon gibi yeni teknolojilerin üretimde kullanılması sayesinde üretimde verimlilik % 30'lara kadar artarken, % 20 düzeyinde maliyet optimizasyonu sağlanabilmektedir.¹³⁸ Bu teknolojiler madencilikten otomotive, tarımdan lojistiğe kadar tüm sektörlerde ve değer zincirinin farklı noktalarında katma değeri yüksek üretimi mümkün kılmaktadır. Bu nedenle, bir ülkede dijital dönüşümün yaygınlaşması ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunmaktadır. Sadece dijital teknoloji üreten ülkeler değil aynı zamanda dijital teknolojileri kullanan ülkelerde de kişi başına gelir daha yüksektir.¹³⁹

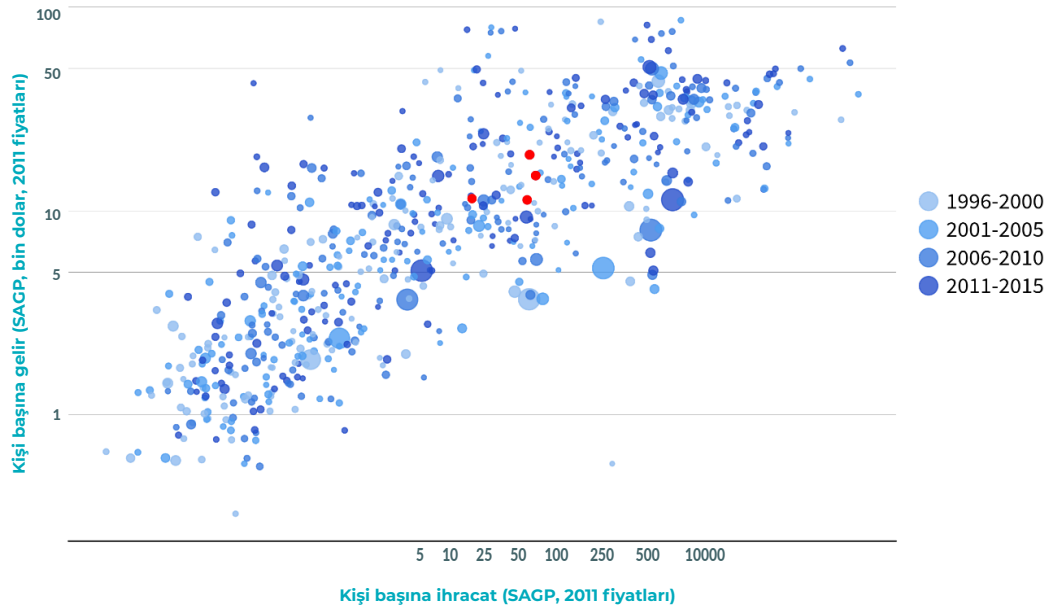
Dijital teknolojilerin kullanımında Türkiye'nin performansının yüksek olması bu açıdan bir avantajdır. Toplam indirilen uygulamalar itibarıyla dünyada yedinci büyük pazardır. E-ticaret hızla artmaktadır. 2015-2019 arasında artış hızı % 13'tür. 2015'te e-perakende satışların toplam perakende satışlar içindeki payı % 2,9 iken, 2019'da % 6,2'ye yükselmiştir. Bu oran gelişmekte olan ülkelerde % 6,7, gelişmiş ülkelerde ise % 12,3'tür.¹⁴⁰ Covid-19 pandemisi, bu eğilimlerde büyük bir hızlanma yaratmıştır.

Türkiye'nin dijital dönüşüm yolculuğunda ilerlemesi, küresel alanda rekabet gücünü koruyabilmesi açısından kritik önem taşımaktadır. Türkiye; dijital bilgi, teknolojik yapı, geleceğe hazırlık gibi temel alanların değerlendirildiği IMD Dijital Rekabetçilik Endeksi'nde 2020 yılında büyük bir sıçrama yapmış ve 63 ülke içinde yerini sekiz basamak birden yükselterek 44. sıraya yerleşmiştir.¹⁴¹ Bu sıralamada benzer dinamiklere sahip Polonya, Çekya, Şili gibi ülkelerin 30-40 bandında yer alması, Türkiye'nin dijital rekabetçiliğini geliştirmeye ihtiyacı olduğunu göstermektedir. 2020 yılındaki sıçramada en büyük katkı yetenek ve iş dünyasının çevikliği alt bileşenlerinden kaynaklanmıştır. Buna karşılık Türkiye ileri teknoloji alanlarındaki patentlerde (57.), üçüncü öğrenimde öğrenci/öğretmen oranı (58.) genişbant internet hızı (58.) gibi göstergelerde ülke karşılaştırmalarında en sonlarda yer almaktadır.

Türkiye yeni nesil teknolojilerin üretime entegre edilmesi konusunda da iyi örneklerin gerisinden gelmektedir. Dijital yetkinliklerin değerlendirilmesinde önemli bir gösterge olarak kabul edilen üretimde 10 bin çalışan başına düşen robot sayısında da Fransa, Almanya, Güney Kore gibi ülkelerin oldukça gerisindedir. Düşük işgücü maliyeti perspektifi ile benzer dinamiklere sahip Çin ve Malezya da robot sayısında Türkiye'nin önünde konumlanmış durumdadır.

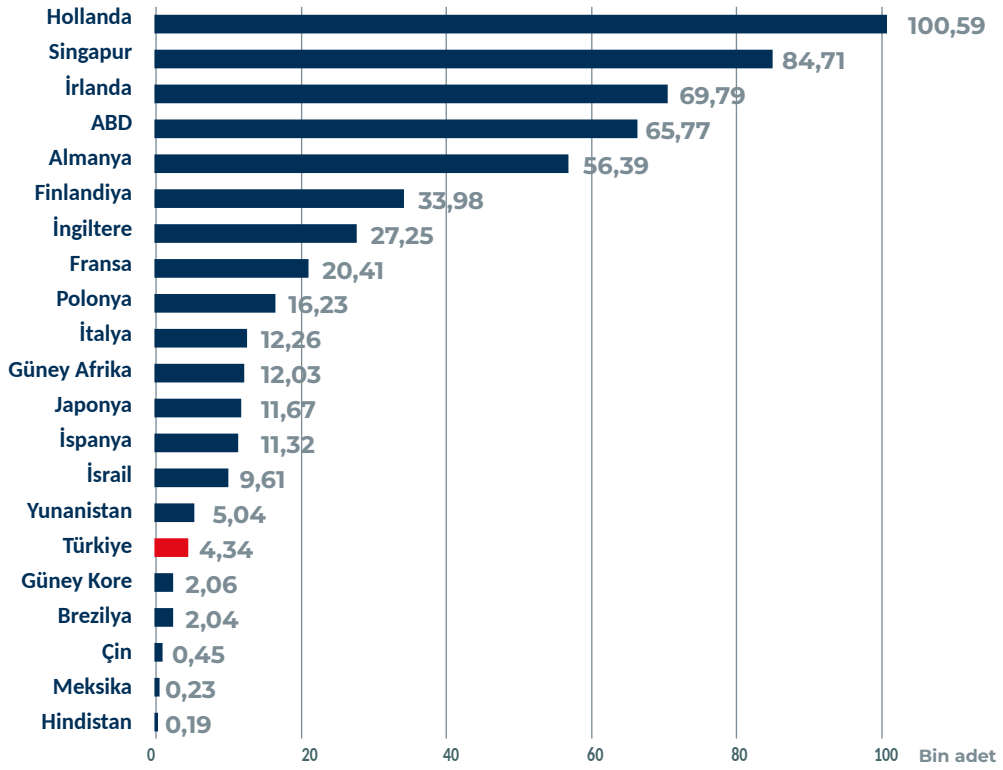
Günümüzde ihracatın da temel sürükleyicilerinden birisi dijital teknolojilerdir. Dijital teknoloji ürünleri ihracatı ile kişi başına GSYH arasında güçlü bir pozitif ilişki vardır.¹⁴²

Şekil 2-34. Dijital teknoloji ürünleri ihracatı ve kişi başına GSYH ilişkisi



Günümüzün değişen koşulları ile birlikte veri ve bilgiye erişim en az ulaşım kadar önemli hale gelmiştir. Hızlı ve ucuz internet erişimi dijital teknolojilerin üretimi ve tüketimi için en kritik araç olarak gösterilebilir. Türkiye altyapıda geçmişte hızlı bir gelişme göstermiş olsa da son yıllarda altyapı yatırımları yavaşlamıştır. Dünyada 5G teknolojisi hızla gelişirken Türkiye bu alanda yeteri kadar hızlı hareket etmemektedir.¹⁴³ Önümüzdeki dönemde birçok sektörde verimlilik artışı sağlayacak gelişmelerin yoğun veri işleme üzerine kurulu olacağı, hatta millî güvenlikte askeri güce oranla verinin, siber altyapının kazanacağı önem düşünüldüğünde, dijital dönüşüm için altyapının geliştirilmesi ihtiyacı daha açık hale gelmektedir. Hollanda'nın her 1 milyon kişilik nüfusa karşılık 100 binin, Singapur'un ise 84 binin üzerinde güvenli internet sunucusu varken Türkiye'de bu sayı 4.340'tır.¹⁴⁴ Özellikle Covid-19 pandemisinin etkisiyle uzaktan eğitim ve uzaktan çalışmanın da yaygınlaşması ile birlikte, Türkiye'nin tüm bölgelerinde internete erişimin sağlanmasının önemi daha açık hale gelmiştir.

Şekil 2-35. Güvenli internet sunucusu sayısı (1 milyon kişilik nüfusa düşen), 2020

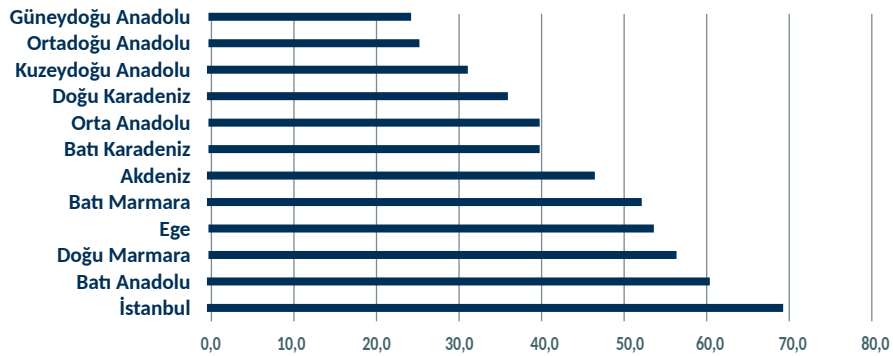


Kaynak: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

Türkiye OECD ülkeleri arasında internet erişiminde bölgesel eşitsizliğin en yüksek olduğu ülke konumundadır.¹⁴⁵ Ayrıca her bölgedeki sabit geniş bant hizmetine erişim oranları incelendiğinde birçok bölgede her iki evden birinin internete erişimi olmadığı görülmekte, bu eşitsizlik doğu kesimlerde daha da derinleşmektedir.¹⁴⁶

Şekil 2-36. Türkiye’de internet erişiminde bölgesel farklılıklar, 2020

Bölgelere göre evden genişbant bağlantı ile internet erişimi olan hanelerin oranı, 2020



Kaynak: TÜİK verilerinden hazırlanmıştır

2.2.2.5. Sonuç

Yukarıda ele alınan değişkenler toplu olarak değerlendirildiğinde, büyümenin önemli bileşeni olan teknoloji konusunda ve özellikle günümüzün genel amaçlı teknolojisi olan dijital teknolojiler konusunda Türkiye'nin performansının gelişmekte olmasına rağmen kısıtlı kaldığı dikkati çekmektedir. Teknoloji performansının düşüklüğünün nedenleri arasında bu alana ayrılan finansman ve insan kaynakları olduğu kadar, inovasyon ekosisteminin etkin işlemlerini sağlayan kurumsal çerçeve eksikliği olduğu da görülmektedir.

2.2.3. Kurumlar ve Kurallar

Daha önceki iki bölümde ekonomik ve toplumsal kalkınmanın belirleyicilerinden teknoloji ve insan boyutları itibarıyla Türkiye'nin performansı değerlendirilmiştir. Bu başlıkta ise diğer önemli boyut olan kurumlar ve kurallar ele alınacaktır.

Ekonomik ve toplumsal kalkınmanın insanların, siyasi ekonomik ve toplumsal etkileşimi biçimlendirmek üzere oluşturduğu formel ve enformel yapılar olarak tanımlanan kurumlar¹⁴⁷ ile ilişkisi Giriş bölümünde incelenmiş ve mülkiyet hakları, hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı, ifade özgürlüğü, demokrasi gibi kurumlar ile kalkınma arasındaki ilişki ele alınmıştır. Kalkınmanın genel çerçevesini çizen kurumlar, hiç şüphesiz kalkınmanın diğer belirleyicileri olan insan ve teknoloji unsurlarının şekillenmesinde etkilidir. İnsan ve teknoloji unsurlarının kalkınma üzerinde maksimum etki yaratması, doğru kurumlarla mümkündür. Bu bölüm, kalkınma için önemli görülen kurumlar açısından Türkiye'nin performansını irdelemektedir.

Kurumlar, alanlarına göre yasal, siyasi, ekonomik ve toplumsal kurumlar başlıkları altında sınıflandırılabilir. Buna göre, hukukun üstünlüğü ve temel hak ve özgürlükler, yasal; demokrasi ve kamu yönetimine dayanak teşkil eden kurumlar siyasi; ekonomik hayatla ilgili düzenlemeler ve politikalar ekonomik; toplumsal güven ve iş birliğini sağlayan kurumlar ise toplumsal kurumlardır. Kurumların ölçülmesi genellikle anketlerden elde edilen uzman görüşleri kullanılarak yapılır. Ayrıca bu kurumların da kendi aralarındaki korelasyon genel olarak yüksektir. Bir ülkede bu alanlar arasındaki kurumların gelişmişlik düzeyi arasında büyük farklılıklar görülmez.

Bir ülkede kurumların nasıl geliştiği, o ülkenin diğer ülkelerle olan ilişkilerinden, özellikle de ticaret, finans ve yatırım ilişkilerinden de etkilenir. Dış ticaret, finans ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ülkedeki standartlar ve düzenlemelerde uluslararası normların kullanımını yaygınlaştırır. Ülkede yatırım yapan çok uluslu şirketler, düzenlemelerin kalitesinden, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığına dek birçok alanda kendi ülkelerinde ve dünyada geçerli olan nitelikleri ararlar. Küresel ilişkiler sayesinde ülkedeki vatandaşlar, siyasiler, bürokratlar ve iş dünyası dünya çapında iyi kurumsal uygulamalar hakkında bilgi sahibi olur ve bu kurumları kendi ülkelerinde de uygular. Bu açıdan Gümrük Birliği ve AB üyelik sürecinin yanı sıra Türkiye'nin WTO, IMF, Dünya Bankası, OECD, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) gibi çok taraflı örgütlerle olan ilişkileri, kurumların gelişimi üzerinde etkili olmuştur.

Öte yandan, günümüz teknolojisinin getirdiği imkânlarla üretim, ticaret ve finansman kararlarının ulus devletlerin sınırlarıyla bağlı olmaksızın küresel düzlemde alınması, piyasalar ve devletler arasındaki ilişkilerin doğasını değiştirmiştir. Dünya ekonomisiyle üretim, ticaret ve parasal akımlar üzerinden kurulan ilişkiler, ulusal ekonomik performans üzerinde etkili olmaktadır.

Bu bölümde içeriye dönük kurumlar üzerinde durulacak, Türkiye'nin dış ekonomik ilişkileri ve uluslararası sistemdeki konumu, 4.bölümde ele alınacaktır.



Bu bölümde Türkiye’de kurumların kalkınmaya ne ölçüde destek verdiği Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri, UN Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri ve Legatum Refah göstergeleri kullanılarak değerlendirilecektir.

Dünya Bankası, Yönetişim Göstergeleri (Worldwide Governance Indicators, WGI) yönetime, bir ülkenin yönetimine dayanak teşkil eden gelenek ve kurumlar olarak yaklaşır. Bu çerçevede yönetim, hükümetlerin seçildiği, izlendiği ve değiştirildiği süreçleri; hükümetlerin etkin politikaları formüle etme ve uygulama biçimi ve kapasitesini ve vatandaşların birbirlerine ve devlete güven duymasını içerir. Daha iyi yönetim ve toplumsal kalkınma arasında kuvvetli bir ilişki vardır.¹⁴⁸

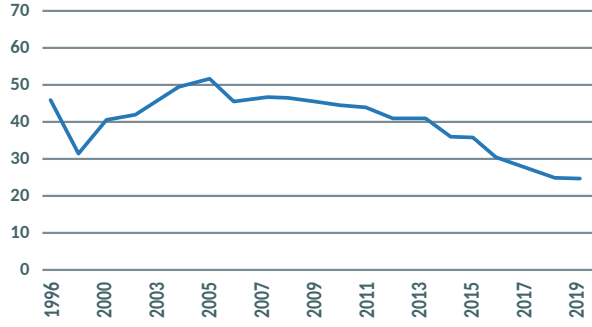
Dünya Bankası’nın Dünya Yönetişim Göstergeleri aşağıdaki başlıklardan oluşmaktadır.

- Söz hakkı ve hesap verebilirlik
- Siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu
- Kamu yönetiminin etkinliği
- Düzenleme kalitesi
- Hukukun üstünlüğü
- Yolsuzluğun kontrolü/önlenmesi

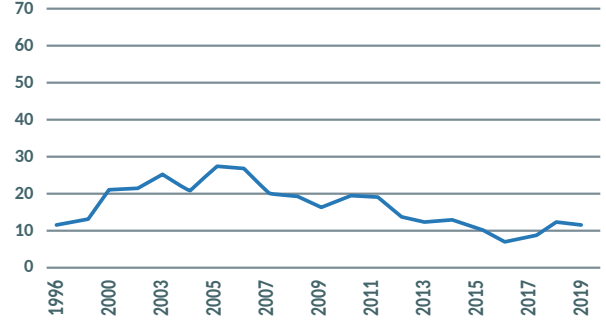
Dünya Bankası, Dünya Yönetişim Göstergelerinin alt bileşenlerine bakıldığında genel olarak Türkiye’de kurumların kalitesinin 2001 sonrasında iyileştiği ancak bu iyileşmenin bazı göstergelerde daha önce olmakla birlikte, genelde 2013 sonrasında yerini gerilemeye bırakmış olduğu görülmektedir.

Şekil 2-37. Dünya Bankası, Dünya Yönetişim Göstergeleri: Türkiye, yüzde sıralama

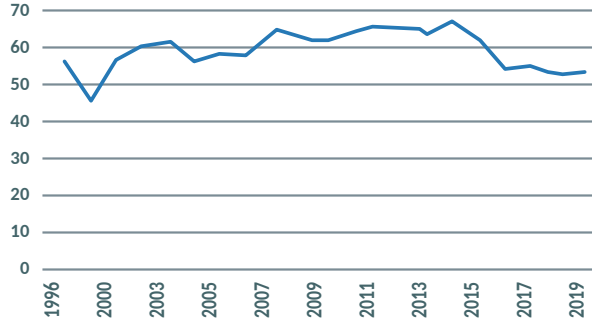
Söz hakkı ve hesap verebilirlik



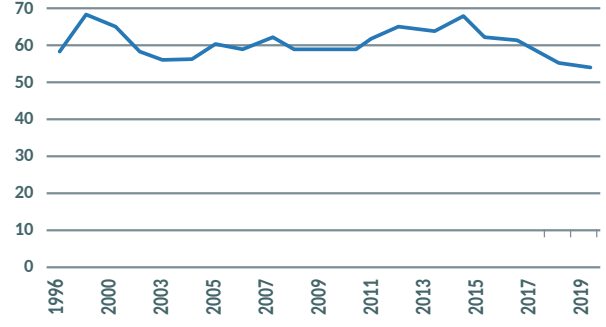
Siyasi istikrar ve şiddetin/terörün yokluğu



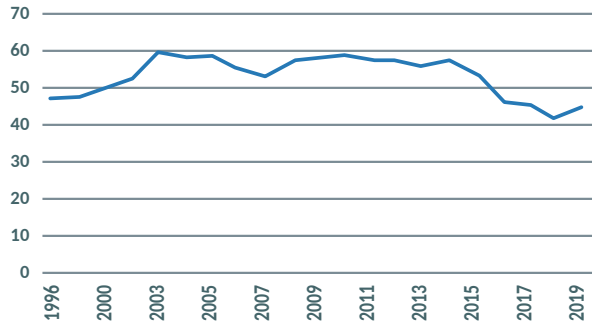
Kamu yönetiminin etkinliği



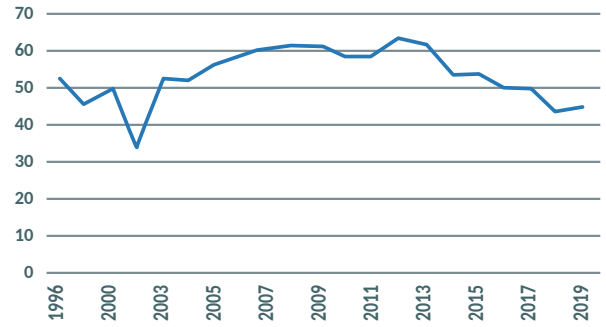
Düzenleme kalitesi



Hukukun üstünlüğü



Yolsuzluğun kontrolü/önlenmesi



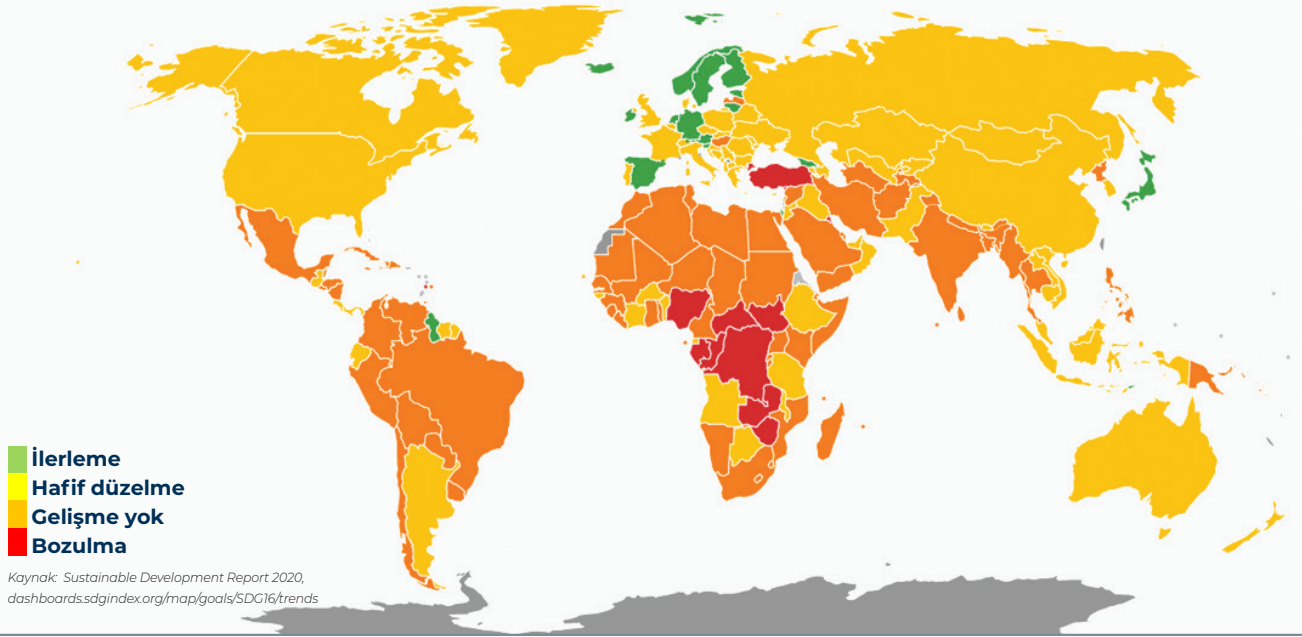
Kaynak: Worldwide Governance Indicators, 2019 <http://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Documents#doc-intro>

Dünya Bankası'nın yaklaşımı, Birleşmiş Milletlerin 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin on altıncısı olan barışçıl ve kapsayıcı toplumları yaygınlaştırmak, herkesin adalete erişimini sağlamak, her seviyede etkili, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumları inşa etmek hedefi ile uyumludur.

Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin barış, adalet ve güçlü kurumlar olan on altıncı hedefine göre Türkiye'nin performansının gelişimi, aşağıdaki haritadan da görüleceği gibi zayıftır.¹⁴⁹ Bu hedefte performansı gerileyen az sayıda ülke vardır. Türkiye, çoğunluğu Sahra-altı Afrika'da olan bu ülkelerden birisidir.



Şekil 2-38. BM Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri 2020: 16-Barış, adalet ve güçlü kurumlar (eğilim)



Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin (SKH) on altıncı hedefi olan barış, adalet ve güçlü kurumlar başlığının altında yer alan göstergeler itibarıyla Türkiye'nin durumu iki alan dışında sıkıntılıdır. Veri olan göstergelerin zaman içindeki gelişiminde bozulma eğilimi olduğu dikkati çekmektedir.

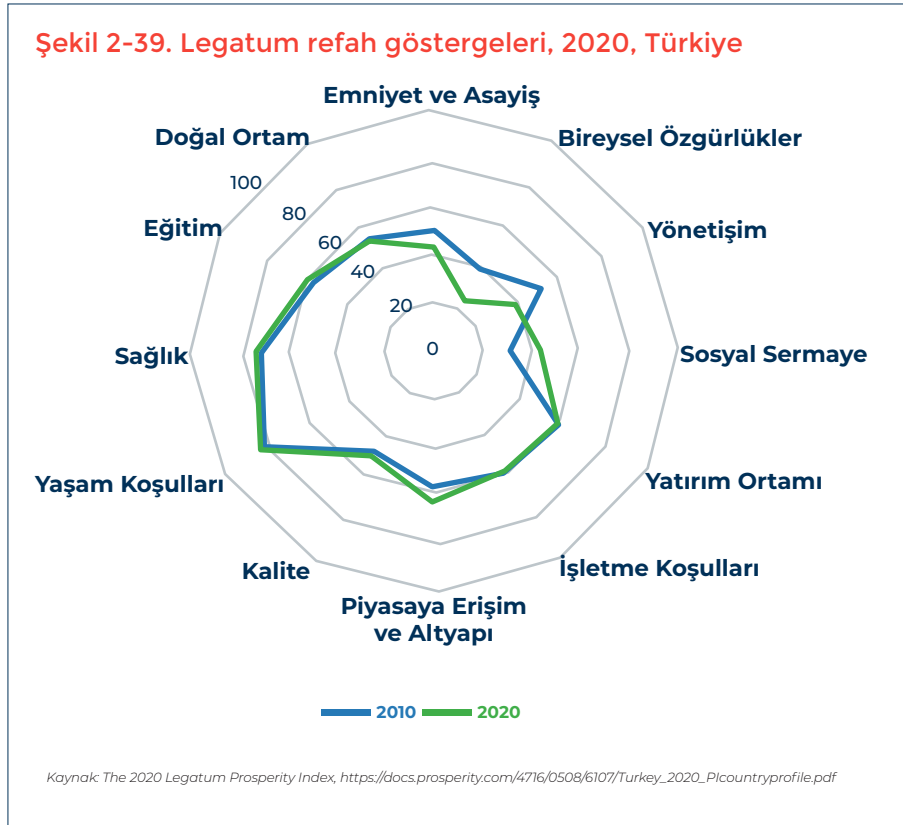
Tablo 2-2. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Türkiye: Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar

	Değer	Yıl	Değerlendirme	Eğilim
Cinayet sayısı (100.000 nüfus başına)	4,3	2012	Çok sıkıntılı	Veri yok
Mahkumiyet almamış tutuklu oranı (hapishanedeki tutukluların yüzdesi)	30,6	2018	Sıkıntılı	Bozulma
Yaşadıkları yerde gece yalnız yürürken kendilerini güvende hissedenden nüfusun yüzdesi (%)	56,8	2018	Hâlâ bazı alanlarda sıkıntı var	Bozulma
Mülkiyet hakları (En Kötü 1-7 en iyi)	4,3	2019	Sıkıntılı	Veri yok
Doğumların kaydedilme oranı (5 yaşın altındaki çocukların yüzdesi)	98,8	2018	Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ulaşılmış	Veri yok
Yolsuzluk algı endeksi (en kötü 0-100 en iyi)	39,0	2019	Çok sıkıntılı	Bozulma
Çocuk işçiliği oranı (5 ila 14 yaş arasındaki nüfusun yüzdesi olarak çocuk işçiler)	5,9	2016	Sıkıntılı	Veri yok
Konvansiyonel silah ihracatı (TIV sabit milyon ABD doları, 100.000 nüfus başına)	0,3	2019	Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ulaşılmış	Veri yok
Basın özgürlüğü endeksi (en iyi 0-100 en kötü)	52,8	2019	Çok sıkıntılı	Bozulma
Hapishanede tutulan kişiler (100.000 nüfus başına)	322,0	2017	Çok sıkıntılı	Bozulma

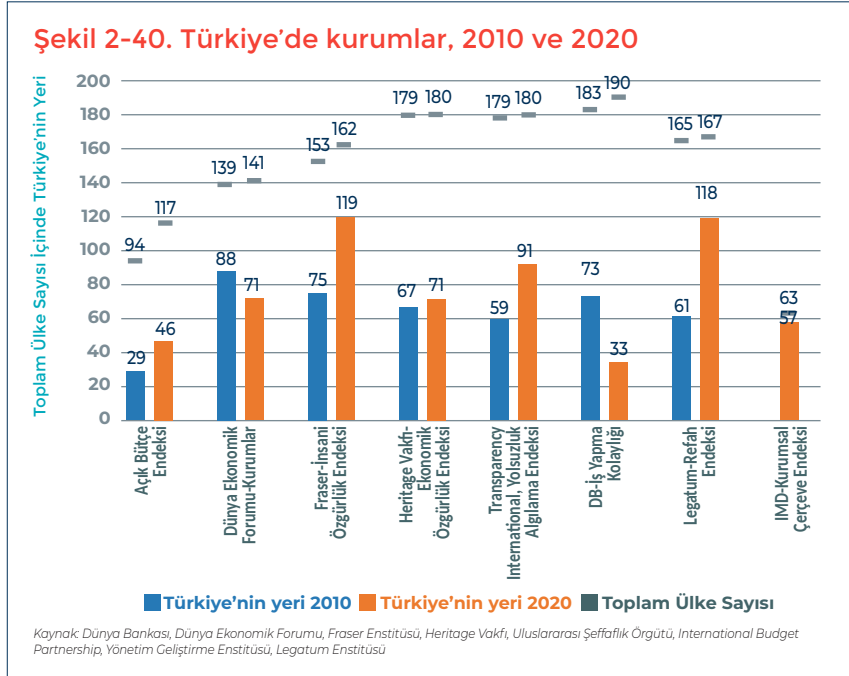
Kaynak: Birleşmiş Milletler, Sürdürülebilir Kalkınma Raporu 2020, <http://unsdsn.boun.edu.tr/sdr2020/>

Sürdürülebilir Kalkınma Göstergelerinin basın özgürlüğü ve mahkûmiyet almadan hapiste tutulan kişiler başlıklarında Türkiye OECD ülkeleriyle karşılaştırıldığında özgürlüklerin en az olduğu ülkedir. Yolsuzluk algısı açısından da Meksika'dan sonra yolsuzluk algısının en yüksek olduğu OECD ülkesidir.

Ekonomik kurumların yanı sıra yasal, siyasi ve toplumsal kurumları da kapsamaya önem veren Legatum Institute tarafından hazırlanan Refah endeksinde Türkiye 167 ülke arasında 94. sırada yer almaktadır. Yasal, ekonomik, siyasi ve toplumsal alanda geniş bir veri setinden hareketle bu çalışmada ele alınan 15 alanın 12'sinde 2020 yılında 2010 yılına göre Türkiye'de bir gerileme olduğu dikkati çekmektedir. Ayrıca, Türkiye'nin sıralamasının ekonomik kurumlarda daha iyiye, yasal, siyasi ve toplumsal kurumlarda daha geride olduğu da görülmektedir.



Aşağıdaki şekilde kurumları ölçen çeşitli endekslerde Türkiye'nin sıralaması gözükmemektedir. Şekilden anlaşılacağı gibi, Dünya Bankası'nın İş Yapma Kolaylığı ve WEF Kurumlar alt endeksi dışında Türkiye'nin performansı 2020 yılında karşılaştırma yapılan 2010 yılına oranla gerilemiştir. Ayrıca, Türkiye'de ekonomik kurumların siyasi ve toplumsal kurumlara oranla daha gelişmiş olduğu da görülmektedir. Dikkati çeken bir başka unsur da Türkiye'nin ekonomik olarak dünyada ilk yirmi ülke arasında girme iddiasına karşılık, kurumlar sıralamasında dünyadaki ilk yirmi arasında yer almamasıdır. Bu çalışmada sıklıkla vurgulandığı gibi ekonomik kalkınmanın önemli bir belirleyicisi kurumlardır. Türkiye'nin ilk yirmi ülke arasında yer almasının yolu yasal, siyasi, sosyal ve ekonomik kurumları güçlendirmesinden geçmektedir.



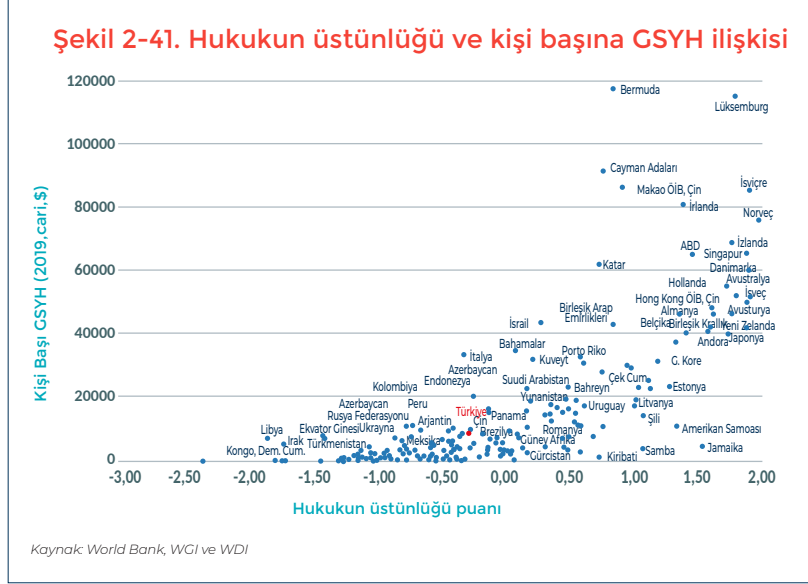
Yukarıda değerlendirilen çalışmalardan hareketle, Türkiye'de kurumların sağladığı çerçevenin ekonomik ve toplumsal kalkınma için elverişliliği, izleyen alt bölümlerde hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı, temel hak ve özgürlükler, demokrasi ve kuvvetler ayrılığı, kamu yönetiminin etkinliği ve düzenleme kalitesi başlıkları itibariyle değerlendirilecektir.

2.2.3.1. Hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı

Hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı sadece toplumsal hayatı değil, ekonomik ilişkileri de derinden etkilemektedir. Bu temel şartların sağlanmadığı ülkelerde, keyfi ve öngörülemez kurallara göre yargılanma kaygısı, yabancı yatırımcıların ülkeye ilişkin risk algısını yükseltirken, kısa vadeli portföy yatırımlarını ve uzun dönemli DYY'yi de olumsuz etkilemektedir.

World Justice Project tarafından hazırlanan Hukukun Üstünlüğü Endeksi-2021'de Türkiye, 139 ülke arasında 117. sırada yer almaktadır. 200'ün üzerinde ülkeyi kapsayan Dünya Yönetişim Göstergeleri Hukukun Üstünlüğü başlığında da Türkiye 2019 yılında 116. sırada yer almaktadır. Bu sıralamada Türkiye'nin Suudi Arabistan, Sırbistan, Güney Afrika gibi ülkelerin gerisinde kaldığı dikkati çekmektedir.

Hukukun üstünlüğü ile ülke risk primini ölçen CDS olarak bilinen kredi temerrüt takası göstergesi arasında istatistiki olarak son derece güçlü ve negatif bir ilişki bulunmaktadır. Hukukun üstünlüğünde 50. sıraya yükselen bir ülkenin CDS puanı genellikle 150'nin altına düşmektedir. Bu da çok daha uygun şartlarda ve daha büyük miktarda yatırım çekebilmeyi olanaklı kılmaktadır. Türkiye'nin CDS puanının 150-200 bandında olduğu dönemlerde borsada işlem gören şirketlerinin dolar cinsinden bugüne kıyasla 5-6 kat daha değerli olduğu ve Türkiye'nin yıllık 15-20 milyar dolar düzeyinde DYY çektiği gözlemlenmektedir.



Dünya Bankası'nın adil yargılama göstergesine göre Türkiye'nin sıralaması oldukça kısıtlı olarak tanımlanan ülkeler grubunda yer almaktadır.

Adil yargılanmanın ve hak arama taleplerinin karşılanmasında Türkiye'deki mevcut durumu gözlemlemek için AİHM kararları da önemli bir örnek teşkil etmektedir: 2019 yılında AİHM'de açıklanan 884 dava kararının 113'ü Türkiye aleyhine açılmış davalarlarken, bu davaların 97'sinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin en az bir maddesinin ihlal edildiğine hükmedilmiştir.

Türkiye'nin hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı alanında performansının düşük olması, kalkınma perspektifleri ile çelişki yaratmaktadır.

2.2.3.2. Temel hak ve özgürlükler

Güçlü kurumsal yapının bir diğer unsurunu da temel hak ve özgürlüklerin korunması oluşturmaktadır. Çok geniş bir yelpazede tanımlayabileceğimiz bu başlığın altında düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, bilgiye erişim hakkı, örgütlenme hakkı ve özel mülkiyetin korunması gibi bütün demokratik hukuk devletlerinde en ileri düzeyde güvence altına alınan ve vatandaşlarımızın da benzer düzeyde sahip olması gereken hakları ve özgürlükler kastedilmektedir.

Freedom House (Özgürlük Evi) adlı sivil toplum kuruluşu tarafından dünyaca kabul gören "Küresel Özgürlük Durumu" çalışmasında 2021 yılı raporu verilerine göre Türkiye özgür olmayan ülke kategorisindedir ve Kuveyt, Fas, Pakistan, Nijerya, Ermenistan gibi ülkelerin gerisinde yer almaktadır.

Yine aynı kurum tarafından yayımlanan "İnternet Özgürlük Durumu" verilerine göre Türkiye 2021 yılı değerlendirmesinde özgür olmayan ülkeler arasında yer almakta ve Uganda, Hindistan, Pakistan, Nijerya gibi ülkelerin gerisinde kalmaktadır.

Temel hak ve özgürlüklerin sağlanması, hukukun üstünlüğü ilkesine benzer şekilde yatırımlar ve ekonomik gelişme ile doğrudan ilgilidir. Ancak bunun da ötesinde, toplumun mutluluğu ve huzuru için de en önemli unsurların başında



gelmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar, temel hak ve özgürlüklerin üst düzeyde korunduğu ülke vatandaşlarının çok daha mutlu ve huzurlu olduklarını, geleceğe dair daha az kaygı taşıdıklarını göstermektedir.¹⁵⁰

2.2.3.3. Çoğulcu demokrasi ve kuvvetler ayrılığı

Hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı ile temel hak ve özgürlüklerin içerisinde anlam kazanacağı en sağlıklı yönetim şekli çoğulcu demokrasi ve kuvvetler ayrılığı ile oluşturulabilir. Demokrasi ile kişi başı gelir arasında yüksek bir ilişki vardır.

Karar alma ve yasa yapma süreçlerinin geniş bir toplumsal katılım, müzakere ve toplumsal rıza gözetilerek oluşturulması ülkeleri daha yüksek demokratik ve ekonomik standartlara taşır. Bu Türkiye için de geçerlidir. Benzer şekilde; yasama, yürütme ve yargı erklerinin kuvvetler ayrılığı ilkesi gereğince bağımsız işlevlerini ifa etmeleri ve denge ve denetleme mekanizmalarının işlevselliğini koruması da güçlü bir demokrasi için önemlidir. Demokratik kurumlara sahip ve kamu kurumlarının kalitesinin yüksek olduğu ülkeler makroekonomik dengesizliklere karşı daha dirençli ve korunaklıdır.

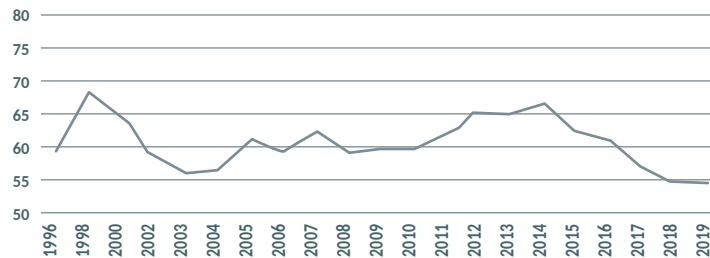
Dünyaca kabul gören Economist Intelligence Unit Demokrasi Endeksine göre Türkiye 2020 yılında 167 ülke arasında 104. sırada yer almaktadır.¹⁵¹ Endeksi oluşturan beş başlıkta da Türkiye alt sıralarda yer almaktadır.

2.2.3.4. Düzenleme kalitesi

Ekonominin çalışması açısından en önemli düzenlemeler, denetleyici ve düzenleyici kurumlara ait olanlardır. Bu kurumların siyasi otoriteden özerk çalışması, uzun vadede makroekonomik istikrar ve piyasaların rekabetçi yapısı açısından önemlidir.

2001 sonrası yapısal reformlarla başta TCMB, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu (BDDK), Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) ve Rekabet Kurumu olmak üzere bağımsız denetleyici ve düzenleyici kurumları etkin hale getiren ülkemiz fiyat istikrarının sağlanması, bankacılık sisteminin sağlıklı bir yapıya kavuşması, sermaye piyasasının gelişimi ve sağlıklı rekabet ortamının oluşturulması gibi alanlarda önemli yol kat etmiştir.

Şekil 2-42. Türkiye'nin düzenleme kalitesinde dünyadaki ülkeler arasında yüzde sıralaması



Kaynak: Worldwide Governance Indicators,
<https://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Reports>

Şeffaflık ve hesap verebilirlik kamunun kendine emanet edilen kaynakları kamu yararı, mali disiplin ve liyakat esaslarında yönetmesinin sağlanması için gereklidir. Bunu sağlamak için güçlü bir düzenleme ve denetleme yapısını kurulumak, bağımsız kurumları oluşturmak ve bu kurumların çalışması için gerekli özerkliği ve insan kaynaklarını

sağlamak önem kazanmaktadır. Bu çerçevede mevzuat ve yasaların da özel sektörün gelişimini teşvik eden bir yapıda olması önemlidir.

Dünya Bankası'nın hükümetlerin, özel sektörün gelişmesini teşvik edecek politikaları ve mevzuatı formüle etme ve uygulama kapasitesini ölçen "Düzenleme Kalitesi" endeksinde Türkiye'nin puanı, 2013 yılından bu yana gerilemektedir. 2019 yılında Türkiye 213 ülke arasında 84. sırada yer almaktadır. Bu başlıkta Türkiye'nin Kuveyt, Ürdün, Kazakistan, Meksika gibi ülkelerin gerisinde kaldığı görülmektedir.

Son yıllarda, işyeri açma, iflas süreçlerini kolaylaştırma, inşaat ruhsatı alma, vergi ödeme, ihracat ve ithalatı kolaylaştırma gibi alanlarda yapılan reformlar sayesinde Türkiye'nin Dünya Bankası iş yapma kolaylığı endeksindeki sırası yükselmiştir. Söz konusu endekse göre Türkiye 2014 yılında 189 ülke arasında 51'inci sırada iken, 2019 yılında 190 ülke arasında 33'üncü sıraya çıkmıştır.¹⁵² Ancak küresel yatırımları çekme konusunda ülkeler arasındaki yoğun rekabet nedeniyle yatırım ortamı reformlarının sürekliliği önem kazanmaktadır.

Türkiye'de yatırım ortamının diğer ülkelerle rekabet edebilmesi için öncelikle hukuk sistemine olan güvenin sağlanması gerekmektedir. WEF endekslerinin işaret ettiği siyasi ve ekonomik istikrar ve hukukun üstünlüğü başlıklarında Türkiye'nin diğer ülkeler karşısındaki zayıf performansı yatırım ortamının temellerindeki sorunlara işaret eder.

Mahkeme süreçlerinin kısılması, mahkemelerin tarafsız ve bağımsız oldukları konusunda kuvvetli bir kanaatin yerleşmesi, yabancı yatırımcıların getirdikleri sermayenin güvencede olduğundan emin olmaları gibi iyileştirmeler, Türkiye'deki yatırım ortamını rakiplerinin seviyesine taşıyacaktır.

Düzenlemelerde sık değişikliklerden kaçınılması da, mevcut düzenlemeler doğrultusunda verilen yatırım ve üretim fizibilitelerine kalıcılık sağlayarak uzun vadeli yatırım kararlarını destekleyici olacaktır. Çoğu kez, kararlar ve kurallardaki istikrar, basitliği de beraberinde getirir. Ancak, idari işlemleri azaltıp basitleştirirken idarenin güvenilirliğinin ve hesap verebilirliğinin korunması da önemlidir.

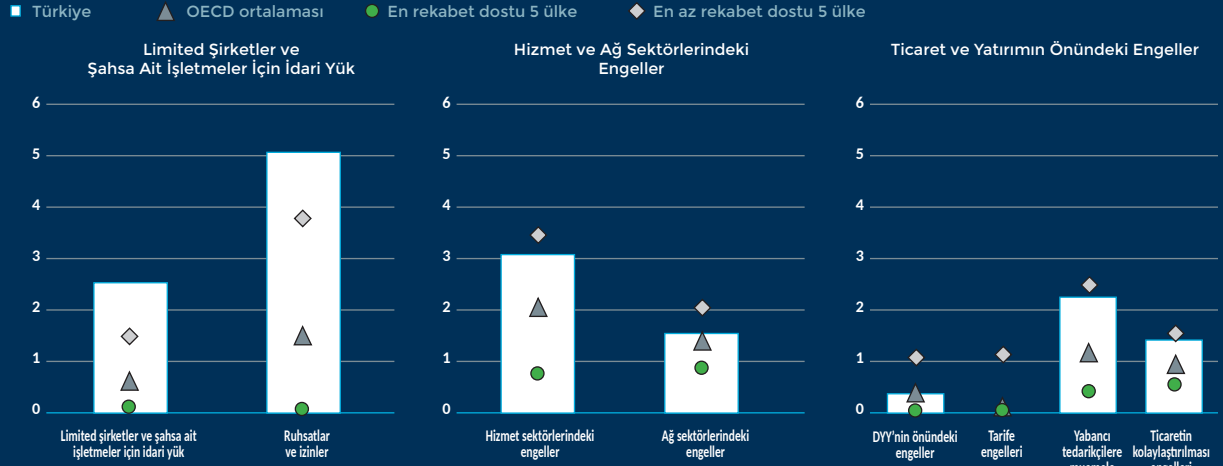
Nitekim, Dünya Bankası tarafından büyük veri analitiği kullanılarak yapılan bir analiz, iş dünyasını etkileyen kanun ve yönetmeliklerin sayısında ve değişim sıklığında çok hızlı bir artış olduğunu ortaya koymaktadır. 2007'de 551 olan düzenleme sayısı 2018'de 3800'e yükselmiştir. Değişiklik sayısı 2000-2009 arasında yılda 360'tan 2010-2018 arasında yılda 2100'e çıkmıştır. Ayrıca 2008 öncesi değişiklikler daha çok kanun yoluyla yapılırken 2009 sonrasında tebliğ ve yönetmeliklerle düzenlenmiştir.¹⁵³

TÜSİAD tarafından EBRD desteği ile IPSOS saha çalışması ile gerçekleşmiş olan 2019 Yatırım Ortamı Araştırmasına göre yatırım kararlarının ertelenmesine veya yavaşlatılmasına yol açan başlıca sorunlar kurum kaynaklı sorunlar (hukuk sistemi ve uyuşmazlıkların çözüm mekanizmalarındaki gerileme, kurallarda öngörülme ve sık yapılan değişiklikler) ve makroekonomik sorunlardır. Yatırım ortamı üzerinde etkili olan bir diğer kurum da dış politikadır. Yöneticilerin % 40'ı dış politikadaki gelişmeleri yatırım ortamını etkileyen ilk beş unsurdan biri olarak değerlendirmektedir. Avrupa Birliği'nden uzaklaşma ve birçok ülke ile gerginliğin artmış olması yatırım ortamını olumsuz etkilemektedir.

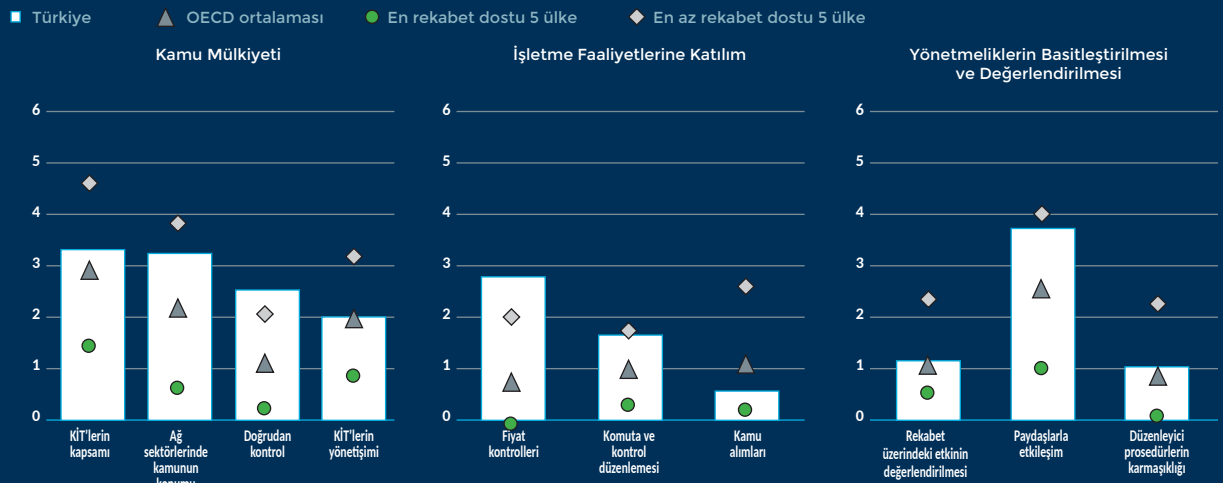
TÜSİAD 2019 Yatırım Ortamı Araştırmasının bir bulgusu da şirketler arasında eşit olmayan uygulamaların rekabet ortamını bozmasıdır.¹⁵⁴ OECD'nin son Türkiye ekonomisi değerlendirmesi de, ürün ve hizmet piyasalarının rekabetçi yapısındaki bozuklukların birçok sektörde yatırımları ve istihdamı olumsuz etkilediğine işaret eder. Kamu alımları, rekabetçiliği bozmanın yanı sıra ilave mali yüklerle de neden olmaktadır.¹⁵⁵ Piyasaya girişin zorlaşması, sektör içi verimlilik yükselmesini zorlaştırmakta ve verimsiz çalışan firmaların piyasa ağırlığının devam etmesine neden olmaktadır.¹⁵⁶

Şekil 2-43. Türkiye’de ürün piyasası düzenlemeleri

A. ÜRÜN PİYASASI DÜZENLEMESİ: YERLİ VE YABANCILARIN PİYASAYA GİRİŞİNİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

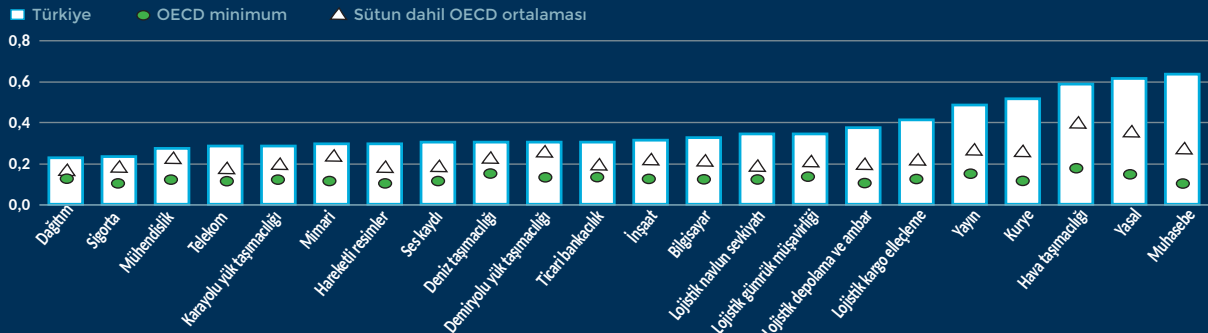


B. ÜRÜN PİYASASI DÜZENLEMESİ: DEVLETİN KATILIMINDAN KAYNAKLANAN ÇARPIKLIKLAR



C. OECD HİZMETLERİ TİCARETİ KISITLAYICILIK ENDEKSİ

0'dan 1'e (en kısıtlayıcı) ölçeklendirme, 2019

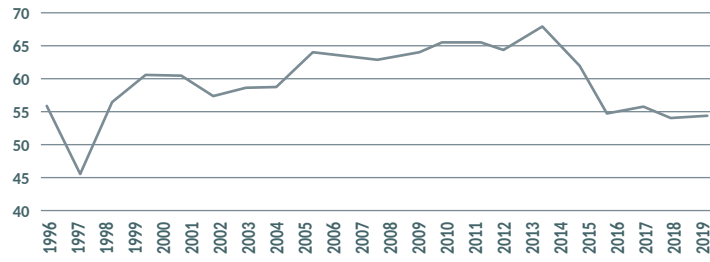


AÇIKLAMA: Endeks, düzenleyici şeffaflığı, rekabetin önündeki engelleri, diğer ayrımcı önlemleri, insanların hareketine getirilen kısıtlamaları ve yabancı girişine ilişkin kısıtlamaları içerir. 37 OECD Üyesi, Brezilya, Çin, Kosta Rika, Hindistan, Endonezya, Malezya, Rusya, Tayland ve Güney Afrika üzerinden Hizmet Ticareti Kısıtlamaları Endeksi (STRI) düzenleyici veri tabanı temelinde hesaplanır. STRI veritabanı, ölçümleri en çok tercih edilen ülkeler temelinde kaydeder. Tercihli ticaret anlaşmaları dikkate alınmaz. Hava taşımacılığı ve karayolu taşımacılığı, yalnızca ticari kuruluşu kapsar (buna eşlik eden insan hareketi).

Kaynak: OECD Economic Surveys: Turkey 2021, https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-turkey_19990480, Şekil 2-11

Düzenleme kalitesindeki bozulma kamu yönetiminin etkinliğinin gerilemesinde de etkili olmuştur. Dünya Bankasının Yönetişim göstergesine göre kamu yönetiminin etkinliği Türkiye’de 1997’den sonra iyileşme göstermiş ancak bu durum 2012 yılından sonra tersine dönmüştür.

Şekil 2-44. Türkiye’nin kamu yönetiminin etkinliğinde dünyadaki ülkeler arasında yüzde sıralaması



Kaynak: Worldwide Governance Indicators, <https://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Reports>

2.2.3.5. Sonuç

Bu bölümde Türkiye’nin kurumları uluslararası karşılaştırma yöntemiyle değerlendirilmiştir. Bu alanda yapılan çeşitli endekslerin ortaya koyduğuna göre Türkiye’nin performansı 2020 yılında 2010 yılına oranla gerilemiştir. Türkiye’de ekonomik kurumlar siyasi ve toplumsal kurumlara oranla daha gelişkindir.

Türkiye, dünyadaki ülkelerin, hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı alanlarında yarısının, özgürlükler ve demokrasi alanlarında dörtte üçünün, düzenleme kalitesinde ve kamu yönetiminin etkinliğinde %40’nın gerisindedir.

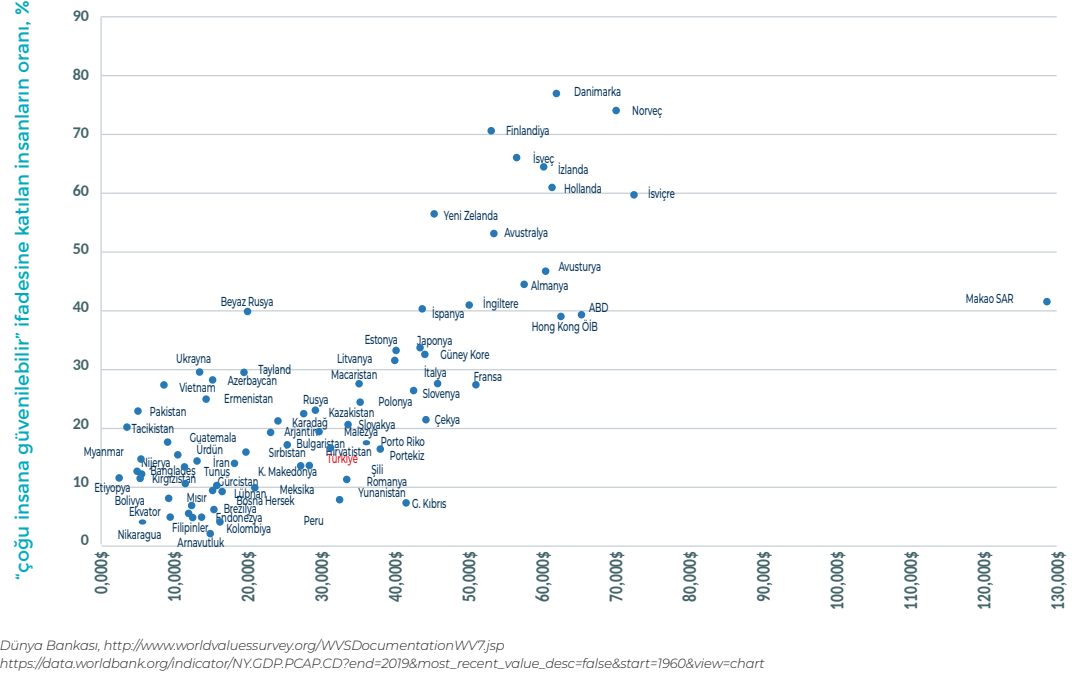
Ekonomik olarak dünyada ilk yirmi ülke arasında girme iddiasına karşılık, Türkiye’nin kurumlar sıralamasında dünyadaki ilk yirmi arasında yer almaması dikkat çekicidir. Türkiye’nin küresel ekonomiye eklenmesi 1990’ların ikinci yarısından itibaren özellikle Gümrük Birliği Anlaşması’nın da olumlu etkisi ile hızlanmış, bu durum da başta düzenleme kalitesi olmak üzere kurumlar üzerinde olumlu etkide bulunmuştur. Ancak son yıllarda, Türkiye’nin ihracat ve DYY performansının yavaşlamasının yanı sıra uluslararası ilişkilerdeki konumunda da bir gerileme ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışmada sıklıkla vurgulandığı gibi ekonomik kalkınmanın önemli bir belirleyicisinin kurumlar olduğu dikkate alındığında Türkiye’nin gelişmiş ilk 20 ülke arasında yer almasının yolunun yasal, siyasi, sosyal ve ekonomik kurumları güçlendirmesinden geçtiği görülmektedir. Ayrıca kurumların insan ve teknoloji unsurlarının gelişmesi üzerindeki etkileri dikkate alındığında, kurumların gelişmesi hem doğrudan hem de insan ve teknoloji yapıtaşları üzerinden dolaylı olarak büyüme ve kalkınma sürecini olumlu etkileyecektir.

2.3. Türkiye’de toplumsal ve siyasi güven

Toplumsal normlar ve güven kurumlar başlığı altında yer alır. Siyasi ve toplumsal güvenin yüksek olması, ekonomik ve toplumsal kalkınma hedeflerine ulaşmanın önemli belirleyicilerindendir. Kişi başı gelir ve güven seviyeleri arasında güçlü bir korelasyon vardır.

Şekil 2-45. Güven ve kişi başı GSYH

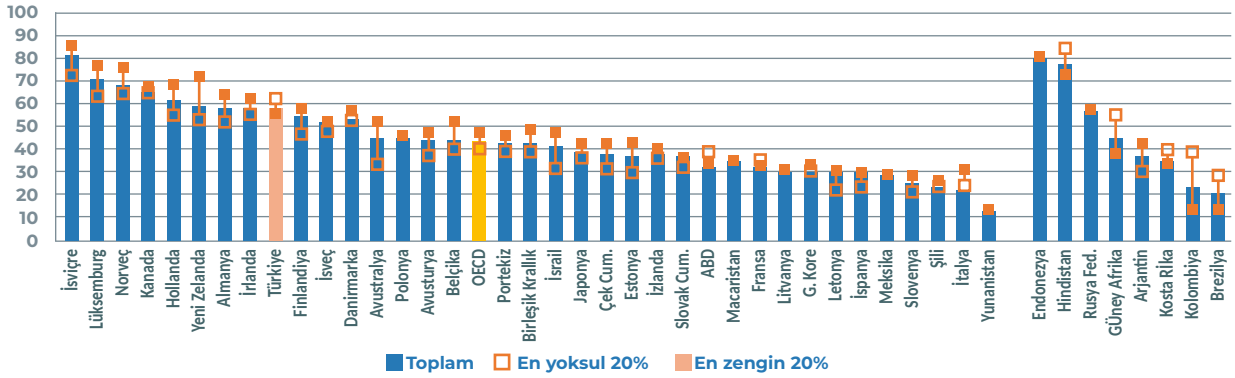


Toplumsal güven ve kişi başı gelir arasındaki ilişki, Türkiye’de toplumsal güvenin mevcut seviyesinde kişi başı gelirin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir. Bir başka ifadeyle, kişi başı gelirin daha üst seviyelere çıkması, toplumsal güvende sağlanacak artışla daha kolay olacaktır. Bu nedenle bu bölümde Türkiye’de siyasi ve toplumsal güven incelenmiştir.

2.3.1. Siyasi güven araştırmaları

OECD ülkelerinde hükümetlere duyulan güven genelde %50’nin altındadır. Siyasi güven ve yolsuzluk algısı genelde birlikte hareket eder. Hükümette yolsuzluğun yaygın olduğunu düşünenlerin oranı OECD ülkelerinde %50’nin üzerindedir. Türkiye siyasi güvenin nispeten yüksek olduğu bir ülkedir. Yolsuzluk algısının OECD ortalamasının altında olduğu Türkiye, OECD ülkeleri arasında hükümete en yüksek güvenin olduğu dokuzuncu ülkedir.

Şekil 2-46. Ulusal hükümete güvenenlerin yüzdesi, 2016-2017, hane gelirine göre



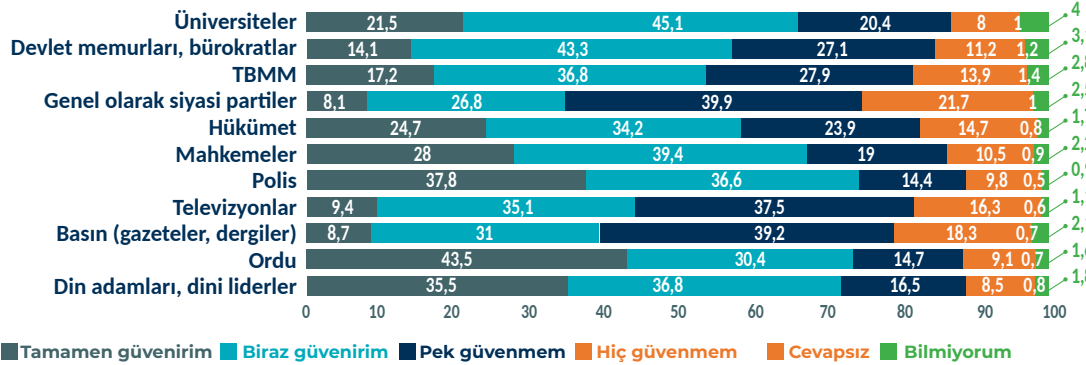
Kaynak: OECD, How's Life 2020 - Figure 16.3, <http://www.oecd.org/statistics/how-s-life-23089679.htm>

Türkiye'de siyasi güven araştırmaları yaygın yapılan araştırmalardan birisidir. Kadir Has Üniversitesi 2011'den itibaren her yıl yaptığı çalışmalarda kurumlara güven konusunu da ölçmektedir. Özel araştırma şirketleri de güven üzerine kamuoyu çalışmaları yapmaktadır. Ayrıca Türkiye, Dünya Değerler Araştırması (World Values Survey, WVS) içinde de kapsamaktadır.

Kadir Has Üniversitesi tarafından 2016 yılında yapılan çalışmada güven düzeyinin % 34,7 olduğu görülmektedir.¹⁵⁷ Yine aynı üniversite tarafından diğer yıllarda yapılan çalışmalarda ise son üç yıla ilişkin kurumlara olan güven düzeylerinin 2017 yılında % 49,1, 2018 yılında % 42,5 ve 2019 yılında ise % 44,5 olduğu görülmektedir.¹⁵⁸

Türkiye'nin en güvenilir ve en az güvenilen kurumlarının hangileri olduğuna bakıldığında genelde en çok güvenilen kurum ordu/polis olurken en az güvenilen kurum basın/medya olmaktadır. Kadir Has Üniversitesi, Dünya Değerler Araştırması, İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları ve Uygulama Merkezi, Kuantum Araştırma şirketi gibi kurumların farklı tarihlerde yaptığı araştırmalar benzeri sonuçları vermektedir.¹⁵⁹

Şekil 2-47. Dünya Değerler Araştırmasına göre Türkiye'de kurumlara güven, 2012

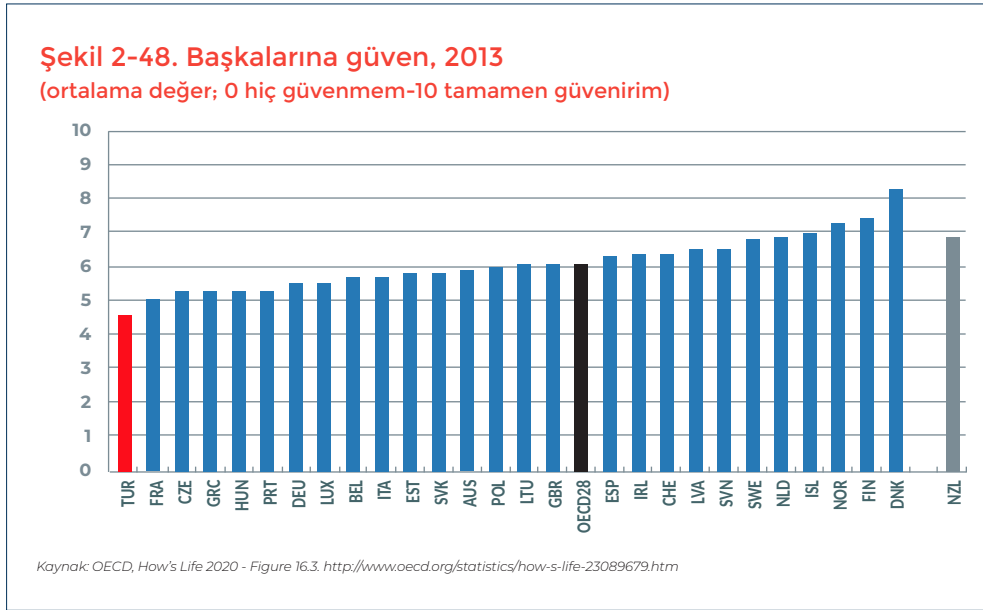


Kaynak: World Values Survey, Turkey 2012, s. 46-57, <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>

2.3.2. Toplumsal güven araştırmaları

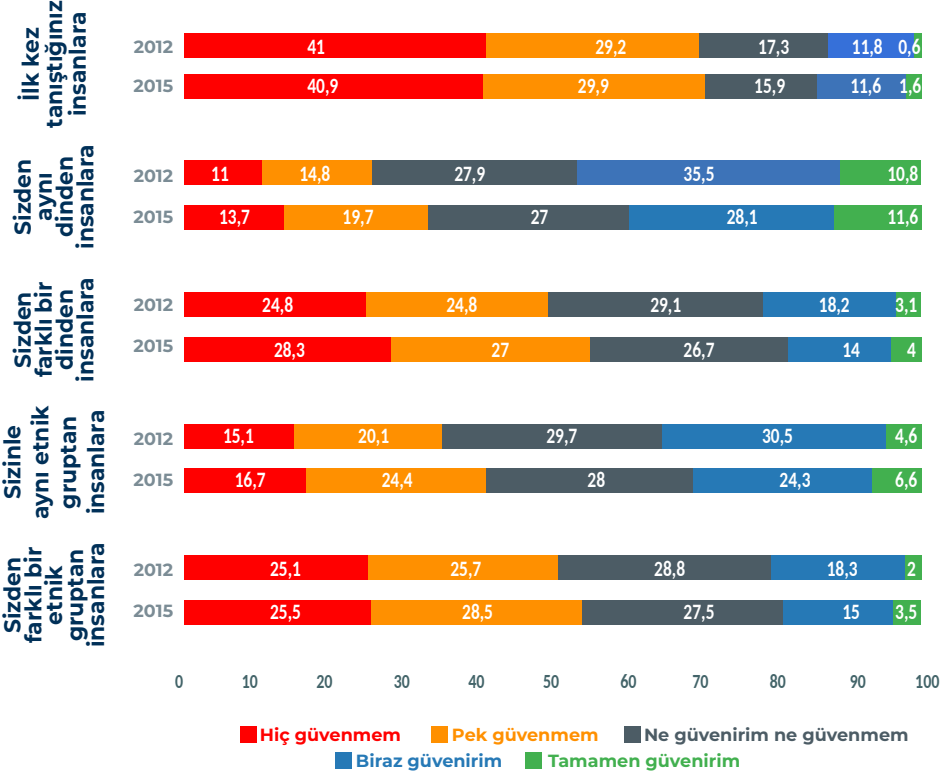
Konda Araştırma şirketinin 2012 yılında 2528 kişiyle gerçekleştirdiği Gündelik Hayatta Güven araştırmasında görüşülen kişiler genel olarak insanlara güvenmeseler de, belli özelliklerine dair bilgiye sahip olduklarında güven artmaktadır.¹⁶⁰ Araştırma katılan yanıtlayıcılar ilk kez tanıştıkları birine %12 gibi düşük bir güvene sahip olsalar da, bu oran kendiyle aynı dine sahip olanlara duyulan güvende %46 ya çıkmaktadır. Aynı etnik kimlikten birine duyulan güven ise %35 olarak gözükmemektedir. Yine Konda Araştırma şirketinin 2015 yılında 3486 kişiyle gerçekleştirdiği Güven ve Kürt meselesi araştırmasında bu oranın biraz daha artığı gözlemlenmektedir. Bu araştırmalara katılanlara göre insanlar en çok aynı dinden, ardından ise aynı etnik kimlikten olan kişilere güvenmektedir.¹⁶¹ 2015 yılında yapılan bir diğer çalışma ise Bilim Akademisi tarafından gerçekleştirilen Türkiye’de ve Dünya’da Vatandaşlık araştırmasıdır. Bu çalışmada ise yanıtlayıcıların “genelde insanlara güvenilebilir mi? yoksa dikkati elden bırakmamak mı gerekir?” sorusuna verdikleri yanıtı bakıldığında % 14 gibi düşük bir oranla diğer yapılan çalışmaların sonuçlarıyla benzerliğe sahip olduğu gözlemlenmektedir.¹⁶²

Türkiye OECD ölkeleri arasında başkalarına en az güven duyan ölkedir.



Türkiye’de toplumsal güvenin düşük olduğu Dünya Değerler Araştırmasının sonuçlarından da izlenebilmektedir. Dünya Değerler Araştırması’nın 2018 yılında 2415 kişiyle gerçekleştirdiği çalışmada katılımcıların % 96,9 ile en çok aile bireylerine güvendiği ve %25,1 ile en az yeni tanışılan insanlara güvendiği görölmektedir.¹⁶³ Dünya Değerler Araştırması’nın gerçekleştirdiği 2012 ve 2018 çalışmalarında da yönelttiği bir diğer soru olan “genel olarak konuşursak, çoğu kişiye güvenilebileceğini veya insanlarla ilişkilerde çok dikkatli olmanız gerektiğini söyleyebilir misiniz?” sorusuna katılımcılar 2012 yılında %11,6 ve 2018 yılında % 14 ile insanların çoğuna güvenilir derken yine sırasıyla %82,6 ve %84,1 dikkatli olmak gerekir cevabını vermişlerdir.¹⁶⁴ Aynı araştırmanın dünya ortalamasına bakılacak olursa insanların çoğuna güvenilir diyenlerin oranının sırasıyla %23,8 ve %22,7 ile Türkiye ortalamasından daha yüksek olduğu göze çarpmaktadır. Dikkatli olmak gerekir diye cevaplayanların ise sırasıyla %73,5 ve %70,6 ile yine Türkiye’den daha düşük çıktığı gözlemlenmektedir.¹⁶⁵

Şekil 2-49. Türkiye’de farklı gruplara güven



Kaynak: Konda Araştırma ve Danışmanlık, Güven ve Kürt Meselesi Eylül 2015, İstanbul, 2015, s8

Sonuçta, Türkiye’de yapılan güven araştırmaları siyasi kurumlara ve aile bireylerine güvenin yüksek olduğunu, buna karşılık toplumdaki diğer insanlara güvenin düşük olduğunu göstermektedir. Ekonomik ve toplumsal kalkınmanın sağlanmasında önemli olan kurumlar, kamplara bölünmüş ve birbirine güvenmeyen vatandaşlar tarafından oluşturulamaz. Türkiye’nin geleceğinin toplumu oluşturan farklı grupların katıldığı bir süreçte istişare ile belirlenmesi ihtiyacının karşılanabilmesi için sorunlara siz, biz perspektifinden değil hepimiz perspektifinden bakılmasına ihtiyaç vardır.

2.4. Sonuç

Bu bölümde, önce Türkiye’nin sıçrama yapmasını mümkün kılacak birikimleri ele alındıktan sonra, sıçramayı sağlayacağı düşünülen üç temel unsur olan “insani gelişme ve yetkinleşme”, “bilim, teknoloji ve inovasyon ve “kurumlar ve kurallar” itibarıyla mevcut durumu ve harekete geçme koşullarını hazırlayan toplumsal ve siyasi güven ortamı değerlendirilmiştir.

Üç temel alanda da hem birikmiş önemli bir kapasite hem de önemli sorunlar vardır. Bu temel alanların da kendi içinde karmaşık bir etkileşim içinde olması, birinin gelişmesindeki aksama ve yavaşlamanın diğerlerini de aşağı çekmesine, tersine birindeki iyileşmenin diğerleri üzerinde de olumlu etki yaratmasına neden olmaktadır. Bu durum, bu üç alandan herhangi birindeki dönüşümün sadece o alanla sınırlı politikalarla gerçekleştirilebilmesini de imkânsız kılmaktadır.

Eğitim sisteminin yeni teknolojilerin gerektirdiği becerileri sağlamak konusunda yeterli olmadığı Türkiye’de üretim yapısı da yüksek teknoloji ürün ve hizmetler ağırlıkta değildir. Bilimsel gelişme, Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerine



ayrılan kaynaklar kısıtlı, üniversite-sanayi-devlet işbirlikleri zengin ve verimli değildir. Bu durumun bir göstergesi, patent sayılarıdır. Türkiye dijital dönüşüme hazır ülkeler arasında da yer almamaktadır. Teknoloji ve yüksek katma değerli ürün ve hizmet geliştirme konusunda öz kaynaklar harekete geçirilemeyince, sadece yatırım mallarında değil, yüksek teknolojlili tüketici ürünlerinde de ithalata bağımlı bir yapı ortaya çıkmaktadır.

Kat edilmiş olan mesafeye karşılık, eğitim sistemi teknolojik ilerlemeyi gerçekleştirecek ve kapsayıcı, güvenilir ve güçlü kurumları inşa edecek donanımlı insanların yetiştirilmesinde yeterli değildir. Eğitim sistemi değerlendirildiğinde, okul öncesi öğrenimin yaygınlaştırılması, kaliteli eğitim hizmetinin toplumun tüm kesimlerine ulaştırılması, eğitim müfredatının günün koşullarına göre tasarlanması, beceri uyumsuzluğunun giderilmesi, yenilikçi eğitim yöntemlerinden daha fazla yararlanılması, öğretmenlerin niteliklerinin geliştirilmesi, eğitime ayrılan kaynakların artırılması ve okullara daha fazla yetki ve özerklik veren bir yönetim modelinin benimsenmesi başlıkları öne çıkmaktadır.

İyi yetişmiş gençlerin yaratıcı olabilmeleri, yetkinliklerini buluşlar ve yenilikler için harekete geçirebilmeleri, eğitim sisteminin dışında kalan unsurların da bir arada düşünülmesini gerektirir. Yenilikçilik ekosistemi derken eğitim kurumları, özel sektör ve kamu arasında iş birliklerini destekleyecek biçimde, teknoloji geliştirme süreçleri açısından elverişli bir ortam kastedilir. Gençlerin kendilerini gerçekleştirebilmesi, özel sektörün başarısını artırması, istihdam, katma değer ve vergi gelirlerinin artması ve en önemlisi Türkiye olarak hem ekonomik hem de toplumsal ilerlemenin sağlanması, teknoloji, kurumlar ve insan unsurlarının aralarındaki etkileşimler dikkate alınarak kurgulanması ile mümkün olabilir.

Kurumlar bu bölümde incelediğimiz üçüncü başlıktır. Risklerin azaltılması, işlem maliyetlerinin düşürülebilmesi, geleceğin öngörülebilirliğinin artması, karşı karşıya kalınan tehdit ve sorunların yönetilebilmesi, kalkınma için elverişli koşulların sağlanması Giriş bölümünde ayrıntılı biçimde açıklanmış olduğu gibi etkin kurumlarla mümkündür. İnsan ve teknoloji unsurlarını da destekleyecek olan bu kurumlar, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın temel belirleyicileri arasındadır. Bu bölümde incelenen temel kurumlar olan hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı, temel hak ve özgürlükler, çoğulcu demokrasi ve insan hakları, düzenleme kalitesi başlıklarında Türkiye'nin görece performansının ekonomik ve toplumsal kalkınmada arzulanan hızlanma için yeterli olmadığı görülmektedir.

Kısacası, bu bölümde yapılan değerlendirmeler, Türkiye'nin genç nüfus, gelişkin altyapı, yüksek sanayi kapasitesi, emsalsiz coğrafi konum, zengin tarih, canlı sivil toplum, canlı girişimcilik ruhu gibi birçok alanda çok güçlü birikimlerinin destekleyici politikalarla harekete geçirilmesi gerektiğini göstermiştir. İnsan, teknoloji ve kurumlar başlıklarının birbirleri ile olan etkileşimi dikkate alınarak tasarlanacak bir politika seti ile Türkiye'nin yeni yüzyılında ekonomik ve toplumsal gelişmesini bir üst lige çıkarmaması için hiçbir neden yoktur.

Ayrıca, bu bölümde Türkiye'de güven algısı üzerine yapılmış olan araştırmaların incelenmesinden çıkan sonuç, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın hızlanması için toplumsal güvenin güçlenmesi ve geleceği hep beraber kurma perspektifinin hâkim olması ihtiyacını ortaya koymuştur. Toplumsal taraflar arasında gerilimin düşük, iş birliği ve güvenin yüksek olduğu ülkeler ekonomik şoklar karşısında hızlı ve etkin bir cevap vermekte ve gereken önlemleri hayata geçirmekte diğerlerine oranla daha avantajlıdır.

Çalışmanın izleyen bölümlerinde Türkiye için düşünülen; çevreyi önceliklendiren, uluslararası alanda rol model olan, güçlü ve istikrarlı bir ekonomiyi ve adaletli ve kapsayıcı bir toplumsal yapıyı hedefleyen bir kalkınma hikayesi arayışı ayrıntılandırılmıştır. Bu kurgu, Türkiye'nin geleceğinin toplumu oluşturan farklı grupların katıldığı bir süreç içinde istişare ile belirleneceği anlayışı üzerine inşa edilmiştir. Yedinci bölümde ise siz, biz perspektifinden değil hepimiz perspektifinden bakılarak, üzerinde uzlaşılacak olan kalkınma hikayesinin yaşama geçirilmesi için bu bölümde tespit edilen eksikliklerin giderilmesini sağlayacak öneriler ortaya konulmaktadır.

Dipnotlar

- 38** T.C Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, Nitelikli ve Rekabetçi İş Gücü, <https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/top-reasons-to-invest-in-turkey/sayfalar/skilled-and-cost-competitive-labor-force.aspx>
- 39** TÜİK, Orta sınıf, medyan gelirin % 60 ile % 120'si arasında geliri olanlar olarak tanımlanmıştır.
- 40** Yükseköğretim Kurulu 2020 Yılı Yükseköğretim Kurumları Sınavı Raporu verilerinden hesaplanmıştır.
- 41** TÜİK, İstatistiklerle Gençlik, 2020 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2020-37242>
- 42** T.C Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, Stratejik Konum, <https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/top-reasons-to-invest-in-turkey/sayfalar/strategic-location.aspx>
- 43** T.C Dışişleri Bakanlığı, Biyolojik Çeşitlilik, <https://www.mfa.gov.tr/biyolojik-cesitlilik.tr.mfa>
- 44** NUH'UN GEMİSİ: Ulusal Biyolojik Çeşitlilik Veritabanı: Türkiye'nin Biyolojik Çeşitliliği. (2021, 2 Mayıs): <http://www.nuhungemisi.gov.tr/Library/TurkiyeBiyocesitlilik>
- 45** T.C Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, Neden Türkiye, <https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/sayfalar/default.aspx>
- 46** T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/11/2021_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf
- 47** Türkiye, Dünya ve Avrupa Havalimanları toplam yolcu sayısı sıralamasında; 2003 yılında dünyada 18. Sırada iken 2019 yılında Brezilya'nın ardından 10. sıraya yerleşmiştir.
- 48** Türk sahipli deniz ticaret filomuz 2003 yılında 8,9 milyon DWT kapasite ile dünyada 17'nci sırada iken 2020 yılı başında 29,4 milyon DWT'lik kapasite ile 15'inci sıraya yükselmiştir.
- 49** Oya Narin vd. Turizm'de Dönüşüm Senaryoları, TÜSİAD ve TTYD, 2019
- 50** OECD Economic Surveys: Turkey 2021, 2021
- 51** Presidency of the Republic of Turkey Investment Office, The State of Turkish Start-up Ecosystem, 2020 <https://www.invest.gov.tr/en/library/publications/lists/investpublications/the-state-of-turkish-startup-ecosystem.pdf>
- 52** Startups.watch Girişimcilik Ekosistemi 2. Çeyrek raporu <https://egirisim.com/2021/07/14/turkiyede-2021-yilinin-ikinci-ceyreginde-63-girisim-746-milyon-dolar-yatirim-aldi/>
- 53** CB insight listesinden hesaplanmıştır.
- 54** UNESCO, Youth and Skills: Putting Education To Work, EFA Global Monitoring Report, 2012
- 55** MEB, Millî Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2019-2020
- 56** Eğitim Reformu Girişimi, Eğitim İzleme Raporu 2020: Öğrenciler ve Eğitime Erişim, <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2020-ogrenciler-ve-egitime-erisim/>
- 57** TÜSİAD-ERG, Covid-19 Etkisinde Türkiye'de Eğitim, 2021. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10820-tusiad-erg-covid-19-etkisinde-turkiye-de-egitim>
- 58** Eurostat, Adult learning statistics, 2020 https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Adult_learning_statistics#:~:text=In%202019%2C%20the%20proportion%20of,the%20corresponding%20share%20for%202014.
- 59** Ufuk Akçığit ve Elif Ö. Tok, age.
- 60** Ekonomist James Heckman'ın çalışmalarına göre erken çocukluk eğitime yapılan yatırımlar, eğitim kademeleri içinde en yüksek getirisi olan yatırımlardır. Heckman'ın özellikle sosyo-ekonomik risk altındaki çocukları hedefleyen analizleri, yüksek kalitede ve süreklilik sağlanan 0-5 yaş arası erken çocukluk eğitimi programına yapılan harcamanın eğitimsel, ekonomik, sağlığa ve sosyal çıktılara yönelik katkılarıyla beraber çocuk başına yılda %13,7 oranında yatırım geri dönüşü sağlanacağını göstermektedir. Programı finanse etmek için harcanan her doların 7,3 dolar değerinde fayda yarattığı ortaya konmuştur. (Garcia vd., 2017). <https://heckmanequation.org/resource/invest-in-early-childhood-development-reduce-deficits-strengthen-the-economy/>
- 61** OECD, Education at a Glance 2021 <https://www.oecd.org/education/education-at-a-glance/> s. 17
- 62** MEB, Millî Eğitim Bakanlığı İstatistikleri, Örgün Eğitim, 2019-2020
- 63** Age.
- 64** OECD, Regions and Cities at a Glance Turkey, 2018
- 65** TÜSİAD, Sosyal ve Duygusal Öğrenme Becerileri: Yeni Sanayi Devriminin Eşiğinde İş ve Yaşam Yetkinliklerinin Anahtarı, 2019. <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10450-sosyal-ve-duygusal-ogrenme-becerileri>



66 Age.

67 OECD, Learning Compass 2030

68 Yeliz Düşkün, ve Özgenur Korlu, Eğitim izleme raporu 2020: Eğitimin çıktıları. Eğitim Reformu Girişimi. 2021. . s. 40 <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2020-egitimin-ciktilari/>

69 MEB, PISA 2018 Türkiye Ön Raporu, https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/03105347_PISA_2018_Turkiye_On_Raporu.pdf

70 Yeliz Düşkün, ve Özgenur Korlu, age. s.14

71 EF, İngilizce Yeterlilik Endeksi Sıralaması, 2020 https://www.ef.com.tr/assetscdn/WIBlwq6RdJvcD9bc8RMd/legacy/_/-/media/centralefcom/epi/downloads/full-reports/v10/ef-epi-2020-english.pdf

72 OECD, Skills Matter 2019, 2019, <https://www.oecd.org/skills/piaac/Skills-Matter-Turkey-Turkish-version.pdf>

73 Aspen Institute. . National Commission on Social, Emotional and Economic Development. From a Nation at Risk to a Nation at Hope, 2018 http://nationathope.org/wpcontent/uploads/2018_aspen_finalreport_full_webversion.pdf adresinden erişildi.

74 Boston Consulting Group, Fixing the Global Skills Mismatch, 2020.

75 OECD, Bir Bakışta Eğitim.2021 s.234,

76 OECD, Education at a Glance 2021, s. 259

77 OECD, Education at a Glance 2021, s. 304

78 Alt ikinci öğretimde merkezi yönetimin alınan kararlardaki payı 2017 yılında Türkiye'de %73 iken OECD ortalaması %24'tür. <https://www.oecd-ilibrary.org/docserver/b7c69f4c-en.pdf?expires=1621337826&id=id&accname=guest&checksum=54A92C09A52E61DD7E54641306473358> s. 24

79 OECD, School autonomy, 2020, <https://gpseducation.oecd.org/revieweducationpolicies/#!node=41701&filter=all>

80 OECD, Education at a Glance 2021, s. 375

81 OECD, TALIS 2018 Results (Volume I), Table 1.4.8 Teachers' highest educational attainment, 2019

82 ILO, Decent work, <https://www.ilo.org/global/topics/decent-work/lang--en/index.htm>

83 WEF'e göre önümüzdeki on yıl içinde mevcut işlerin üçte birinin otomasyon nedeniyle yok olma riski vardır. <https://www.weforum.org/agenda/2020/09/short-history-jobs-automation/>. OECD'ye göre bu risk %14'tür. <https://www.oecd.org/future-of-work/reports-and-data/what-happened-to-jobs-at-high-risk-of-automation-2021.pdf>

84 OECD, The Future of Work, 2018 <https://www.oecd.org/employment/Automation-policy-brief-2018.pdf>

85 OECD, What happened to jobs at high risk of automation? Policy Brief on the Future of Work , 2021, <https://www.oecd.org/future-of-work/reports-and-data/what-happened-to-jobs-at-high-risk-of-automation-2021.pdf>

86 OECD'ye göre otomasyon riski olmayan işlerin %32'si de önemli değişimlere uğrayacaktır. <https://www.oecd.org/employment/Automation-policy-brief-2018.pdf>

87 ILO, World Employment and Social Outlook Trends 2020, 2020 <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2020/lang--en/index.htm>

88 ILO, World Employment and Social Outlook 2021: The role of digital labour platforms in transforming the world of work

89 ILO, World Employment and Social Outlook Trends 2020

90 TÜSİAD, Türkiye'de İşsizlik: Yapısal ve Yapısal Olmayan Özellikler, 1997

91 OECD veri tabanı, 2021 <https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm>

92 12 ay ve üzeri işsiz kişilerin oranını ifade eder

93 World Bank, Turkey Economic Monitor, October 2019 : Charting a New Course

94 Kadınların işgücüne katılımı, 5. Bölümde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği başlığı altında detaylı olarak tartışılacaktır. Bu nedenle bu başlıkta kadınların işgücüne katılımı konusunda genel bir tespit yapılmakta ve gençlerin işgücüne katılımına ağırlık verilmektedir.

95 World Bank, World Development Indicators, 2021, <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

96 OECD, Education At a Glance, 2020, s.57

97 ILO, Decent work,

98 OECD, Employment Outlook 2019

99 OECD Negotiating Our Way Up: Collective Bargaining In A Changing World of Work. 2019, <https://www.oecd.org/els/negotiating-our-way-up-1fd2da34-en.htm>

100 TÜİK, Engelli bireylerin işteki durumu, çalışma durumu ve cinsiyete göre dağılımı, 2012, 2014, 2016, 2019

- 101** İŞKUR, İşgücü Piyasası Araştırması, 2019, <https://media.iskur.gov.tr/34629/turkiye.pdf>
- 102** ILO, Child Labour, 2017, <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm>
- 103** T.C Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı, 2017-2023, 2017, https://www.csgb.gov.tr/medias/11752/cocuk_isciligi_rev_23032017.pdf
- 104** T.C Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, Çocuk İşçiliği Ve Eğitim Öğretmen El Kitabı, https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/19084/cocuk_isciligi_elkitabı.pdf
- 105** T.C Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, On birinci Kalkınma Planı, 2019. s. 134
- 106** TÜİK İşgücü İstatistikleri
- 107** Suriyeli göçmenlerin %92'si üretkenliğin nispeten düşük olduğu düşük vasıflı pozisyonlarda kayıt dışı çalışmaktadır. Luis Pinedo Caro (2020). Türk İşgücü Piyasasında Suriyeli Mülteciler ILO Türkiye Ofisi. s13
- Birleşmiş Milletler, Uluslararası Göç Raporu, 2020, <https://www.un.org/en/desa/international-migration-2020-highlights>
- 108** 2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, s. 282
- 109** EUROSTAT, Accidents at work statistics, 2018 https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Accidents_at_work_statistics
- 110** OECD, <https://stats.oecd.org>
- 111** TÜSİAD, Türkiye Hizmet İhracatında Yeni Hedefler: Yaşlı Bakım Turizmi, 2019. <https://tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/10695-turkiye-hizmet-i-hracatında-yeni-hedefler-yasli-bakim-turizmi>
- 112** WHO, Türkiye Hane halkı Sağlık Araştırması Bulaşıcı Olmayan Hastalıkların Risk Faktörleri 2017 https://www.who.int/ncds/surveillance/steps/WHO_Turkey_Risk_Factors_A4_TR_19.06.2018.pdf
- 113** OECD, Health at a Glance: Europe 2020, 2020
- 114** Liliane Moreira, Health Literacy For People-Centred Care Where Do Oecd Countries Stand? OECD Health Working Paper No.107, OECD Publishing, Paris, 2018 <https://doi.org/10.1787/d8494d3a-en>.
- 115** T.C Sağlık Bakanlığı, <https://rapor.saglik.gov.tr/istatistik/rapor/>
- 116** T.C Sağlık Bakanlığı, <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/39024,haber-bulteni-2019pdf.pdf?0>
- 117** Our World in Data. <https://ourworldindata.org/grapher/intensive-care-beds-per-100000?tab=table>
- 118** OECD, 2020, <https://data.oecd.org/healthres/nurses.htm#indicator-chart> <https://data.oecd.org/healthres/doctors.htm#indicator-chart>
- 119** T.C Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2019, <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/40564,saglik-istatistikleri-yilligi-2019pdf.pdf?0>
- 120** KONDA, Toplumun Ruh Hali, 2018, https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2019/07/TR1609_Barometre68_Toplumsal_Ruh_Hali.pdf
- 121** David Brancaccio and Jonaki Mehta, (26 Ekim 2018) Why Nobel Prize winner Paul Romer sees the economy as a "huge innovation discovery machine, Marketplace, <https://www.marketplace.org/2018/10/26/why-nobel-prize-winner-paul-romer-sees-economy-huge-innovation-machine/>
- 122** OECD, Innovation Strategy 2015 An Agenda For Policy Action, <https://www.oecd.org/sti/oecd-innovation-strategy-2015-cmin2015-7.pdf>
- 123** Yeşim Ü. Gürel vd. Türkiye'nin Dijital Ekonomiye Dönüşümü, Türkiye Bilişim Sektörü: Yeri, Önemi, Evrimi ve Yetenekleri, TÜBİSAD, Bilişim Sanayicileri Derneği, 2018
- 124** Nitelikli insan gücü insan ve yetkinlikler başlığı altında incelenmiştir.
- 125** Üretimin geleceğini şekillendiren unsurlar, teknoloji ve inovasyon, beşerî sermaye, kurumsal çerçeve, küresel ticaret ve yatırım, sürdürülebilir kaynaklar ve talep ortamıdır. Üretimin geleceğini şekillendiren unsurlar itibarıyla ilk üç sırayı ABD, Singapur ve İsviçre alırken, Türkiye 57'inci sırada gelmektedir.
- 126** Veriler OECD STIP Compass veri tabanından alınmıştır. 8 Mart 2021 yılı itibarıyla güncellenmiş olan son verileri yansıtmaktadır.
- 127** WIPO. Global Innovation Index 2021 https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_2000-section3.pdf
- 128** WEF, Global Competitiveness Report 2019 <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-report-2019/competitiveness-rankings/#series=GCI4.D.12>
- 129** Ufuk Akçığit ve Elif Ö. Tok, Türkiye Bilim Raporu, 2020
- 130** OECD, Economic Surveys: Turkey 2021
- 131** Ufuk Akçığit ve Elif Ö. Tok, age.
- 132** Ufuk Akçığit ve Elif Ö. Tok, age. s. 18
- 133** Council of Europe, Parliamentary Assembly, Academic freedom and university autonomy, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17469&lang=en>



- 134** Rıza Türmen, (2021, 07 Ocak). Boğaziçi Üniversitesi'ne rektör ataması, T24 Bağımsız İnternet Gazetesi, <https://t24.com.tr/yazarlar/riza-turmen/bogazici-universitesi-ne-rektor-atamasi,29360>
- 135** V-Dem Institute, Varieties of Democracy, <https://www.v-dem.net/en/data/data/v-dem-dataset/>
- 136** Ufuk Akçığit ve Elif Ö. Tok, age. s. 35
- 137** TÜSİAD, Türkiye'nin Sanayide Dijital Dönüşüm Yetkinliği, 2017 Sanayide Dönüşüm Grubu Çalışmaları, 2020
- 138** BCG, Industry 4.0: The Future of Productivity and Growth in Manufacturing Industries, 2015
- 139** TÜSİAD, Dijital Teknolojiler ve Ekonomik Büyüme, 2018
- 140** TÜBİSAD, Türkiye'de E-Ticaret 2019 Pazar Büyüklüğü, https://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/tubisad_e-ticaret_2019_pazar_buyuklugu_raporu.pdf
- 141** IMD, World Digital Competitiveness Ranking, 2020, <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-digital-competitiveness-rankings-2020/>
- 142** TÜSİAD, Dijital Teknolojiler ve Ekonomik Büyüme, 2018
- 143** Ümit İzmen vd. Türkiye'nin Dijital Dönüşüm Endeksi 2020 Raporu, TÜBİSAD
- 144** Age.
- 145** OECD, Regions and Cities at a Glance Turkey, 2018
- 146** Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, Faaliyet Raporu, 2018
- 147** North D.C, age.
- 148** Daniel Kaufmann, Aart Kraay, and Pablo Zoido, Governance Matters (August 1999). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=188568>
- 149** Kuncic'in ülkeleri kurumsal kalitelere göre yaptığı sınıflandırmada, Türkiye 5 üzerinden 2 puana sahip olan düşük kaliteli kurumlara sahip ülkeler arasında yer almıştır. Aljaz Kuncic, Institutional quality database, Kiel Advanced Studies Working Papers, No. 457, Kiel Institute for the World Economy (IfW), Kiel 2012
- 150** Dünya Mutluluk Endeksi Raporu 2020, <https://worldhappiness.report/ed/2020/#read>
- 151** Economist Intelligence Unit, Democracy Index 2020, <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/>
- 152** World Bank, Ease of Doing Business rankings, 2019, <https://www.doingbusiness.org/en/rankings> erişim tarihi: 7 Mayıs 2020
- 153** World Bank, Turkey Economic Monitor, s.55
- 154** TÜSİAD, 2019 Yatırım Ortamı Araştırması, 2019.
- 155** OECD, Economic Surveys: Turkey 2021
- 156** Age.
- 157** Kadir Has Üniversitesi, Türkiye Araştırmaları Merkezi, Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimler Araştırması, s. 17, İstanbul, 2016.
- 158** Kadir Has Üniversitesi, Akademetre, Türkiye Eğilimleri 2019, s.21, İstanbul, 2020
- 159** Bazı araştırmalarda en güvenilen kurum cumhurbaşkanlığı çıkarken bazı araştırmalarda en az güvenilen kurumun muhalefet partileri olduğu görülmüştür.
- 160** Konda Araştırma ve Danışmanlık, Gündelik Hayatta Güven- Eylül 2012, İstanbul, 2012, s.9
- 161** Konda Araştırma ve Danışmanlık, Güven ve Kürt Meselesi- Eylül 2015, İstanbul, 2015, s.8
- 162** Ali Çarkoğlu ve Ersin Kalaycıoğlu, Türkiye'de ve Dünya'da Vatandaşlık, İstanbul, 2015, s.61
- 163** World Values Survey, s. 18-19, <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>
- 164** World Values Survey, 2012, s.43
- 165** World Values Survey, 2018, s.17

İnşa etmek istediğimiz Türkiye; gelişmiş, saygın, adil, çevreci

Geçen bölümde, Türkiye'nin sıçrama yapmasını mümkün kılacak birikimleri ve sıçramayı sağlayacağı düşünülen üç temel unsur olan "insani gelişme ve yetkinleşme", "bilim, teknoloji ve inovasyon" ve "kurumlar ve kurallar" itibarıyla mevcut durumu ele alınmış ve hedefler doğrultusunda harekete geçme koşullarını belirleyen toplumsal ve siyasi güven ortamı değerlendirilmişti. İzleyen dört bölümde yirmi birinci yüz yılın ikinci çeyreği için Türkiye'nin kalkınma anlayışının ana hatları ortaya koyulmaktadır.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, mevcut birikimlerimize güveniyoruz. Bu birikimlerimizin bizi gelişmiş ülkeler arasına sokabileceğine inanıyoruz. Bunun için büyümenin belirleyici faktörlerinde bazı atılımlar yapmamız gerekiyor. Bu atılımların neler olması gerektiğini 7. bölümde detaylandıracağız. Öncesinde, Türkiye'nin yeni kalkınma anlayışının temel özelliklerini tartışmaya açıyoruz. Bu bölümde tariflenen temel özellikler, teorik çerçeve, önümüzdeki dönemde küresel ekonomi politiğin nasıl şekilleneceğine dair değerlendirmeler ve bir önceki bölümde yapılmış olan durum tespitinden hareketle belirlenmiştir.

Türkiye'nin yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğindeki kalkınma anlayışı, AB üyelik sürecinin hız kazanması ile içeride yapılan ekonomik ve siyasi reformlar üzerine kurulmuştu. Bu sayede ekonomide hızlı bir büyüme elde edilmiş ve kişi başı gelir kısa sürede üç katına ulaşmıştı.



Yirmi birinci yüzyılın ikinci çeyreğinin koşulları ise ilk çeyrekte farklıdır. Bu nedenle Türkiye'nin geleceğini inşa etmek için yeni bir kalkınma anlayışına ihtiyacı vardır.

Önümüzdeki dönemde küresel ekonomi politikanın şekillenmesinde etkili olacağı düşünülen eğilimlerin jeopolitik gerilimler, teknolojik değişim, doğal kaynak baskısı ve iklim değişikliği, kentleşme, demografik ve toplumsal değişim başlıkları altında toparlanması mümkündür.¹⁶⁶

- Dünyada jeopolitik gerilimlerin bir süre daha devam edeceği,
- Korumacı politikaların geçmiş on yılda artış göstermiş olmasına rağmen küreselleşme eğilimlerinin süreceği,
- Bilişim sektörlerinde başlamış olan teknolojik devrimin kapsamının genişleyeceği ve ekonomik ve toplumsal etkilerinin hızlanarak artacağı,
- Talep artışına paralel olarak doğal kaynaklar üzerindeki baskının şiddetleneceği ve çevresel etkileri dikkate almayan bir ekonomik modelin yerini yeşil ekonomi modeline bırakacağı,
- Kentleşmenin devam edeceği, nüfus yaşlanmasının ve demografik dönüşümün etkili olacağı, göçmen hareketliliğinin toplumsal yaşamı etkileyeceği öngörülmektedir.

Bir dünyada tüm bu değişim ve dönüşümlerin ortaya çıkartabileceği toplumsal riskler, bu çok boyutlu dengesizliklerin iyi yönetilmesini gerektirmektedir. Bu sayede ortaya çıkacak fırsatlardan en iyi biçimde yararlanmak da mümkün olacaktır. Gelecek, geçmişten ve bugünden radikal biçimde farklı olacak ve bu farklılık riskleri ve fırsatları da beraberinde getirecektir. Türkiye benimseyeceği yeni bir kalkınma yaklaşımı ile dezavantajları avantaja çevirebilecek ve

- Ekonomik istikrara sahip, sürdürülebilir büyümeyle kişi başı geliri yüksek, gelişmiş
- Diplomasi ve iş birliğiyle rol model, uluslararası hukuka ve sözleşmelere bağlı, saygın
- Hiçbir kesimi kalkınmada geride bırakmayan, adil
- Yeşil dönüşümü başaran, çevreci

bir ülke olabilecektir.

Bu kalkınma yaklaşımı

- İnsani gelişme ve yetkinleşme
- Bilim, teknoloji ve inovasyon kapasitesinin yükseltilmesi
- Kurumsal kapasitenin, yönetişimin geliştirilmesi ve doğru politikaların izlenmesi

ile mümkün olacaktır.

Giriş bölümünde kalkınmanın çok boyutlu bir süreç olduğu belirtilmişti. Ekonomik ve toplumsal kalkınma ile çevre ve uluslararası ilişkiler mutlaka bu boyutların en önemlileri arasındadır. Hiç şüphesiz Türkiye'nin kalkınma politikalarında tüm bu boyutlarla ilgili hedefler, hazırlıklar ve birikimler mevcuttur. Nitekim 11. Kalkınma Planı'nın vizyonu da "daha fazla değer üreten, daha adil paylaştan, daha güçlü ve müreffeh Türkiye" olarak belirlenmiştir. 11. Kalkınma Planı'nın uzun vadeli kalkınma amacı, ülkemizin uluslararası konumunu yükseltmek ve halkımızın refahını artırmaktır. Planın beş alt başlığı da istikrarlı ve güçlü ekonomi; rekabetçi üretim ve verimlilik; nitelikli insan, güçlü toplum; yaşanabilir şehirler, sürdürülebilir çevre; hukuk devleti, demokratikleşme ve iyi yönetişimdir. Görüldüğü gibi, kalkınma planının bu başlıkları, burada tariflenen kalkınma anlayışı ile uyum içindedir. Bununla birlikte, bu çalışmada ortaya konan kalkınma anlayışı, yukarıda belirtilen "insani gelişme ve yetkinleşme", "bilim, teknoloji ve inovasyon" ve "kurumlar ve kurallar" olarak özetlenebilecek üç temel unsuru odakta tutarak bu başlıkları ele almaktadır.

Burada tariflenecek olan kalkınma yaklaşımının özelliği, son teknolojik dönüşümlerin yaratacağı küresel, ekonomik, ekolojik ve sosyolojik etkileri dikkate alarak tüm bu alanlara bütüncül ve uzun vadeli bir bakış açısı getirmesidir. Burada dikkat çekici nokta, 2. Dünya Savaşı sonrasında oluşan küresel düzende Türkiye'nin de benimsemiş olduğu sanayileşme ağırlıklı modelin, yerini ekonomik, ekolojik ve sosyolojik olarak sürdürülebilirliği öne çıkartan bir modele bırakmasıdır. Hiç şüphesiz merkezinde dijital dönüşümün olduğu bu değişim, ilk işaretleri onlarca yıl önce ortaya çıkmış olan ve uzun zamana yayılan bir süreçtir. Ancak, Covid-19 pandemisi bu süreci çok hızlandırmıştır. Pandemi sonrasının eğilimleri kalkınmayla ilgili bütün alanlara yeniden ve birbirleriyle ilişkilerini dikkate alan bütüncül bir perspektifle bakmayı zorunlu hale gerektirmektedir. Bir başka ifadeyle, ulusal stratejik önceliklerimizi, küresel ticaret ve yatırımlarla; ulusal kurum ve düzenlemeleri, küresel norm ve kurallarla; ekonomik büyümeyi çevreyle önceliklendiren bir anlayış ve toplumsal adalet ile birlikte düşünmek gerekmektedir.

Bu nedenle benimsenecek kalkınma yaklaşımı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci yüzyılının ilk 10 yılında, liberal ve kural bazlı uluslararası sistemin saygın bir üyesi olarak, Türkiye'nin hızla büyüyerek gelişmiş ülkeler arasına girmesini hedeflerken, bu büyümenin çevreyi koruyarak ve toplumsal adaleti hedefleyerek sağlanması anlayışı üzerine kurulmuştur. Bu anlayışı, burada önerilen başlıklar arasından, bazılarının seçilmesiyle hayata geçirmek mümkün değildir. Gelişmiş, saygın, adil ve çevreci bir Türkiye, topyekûn bir zihniyet değişikliğini ve tüm alanlarda eş zamanlı ve eş güdümlü uygulamaları gerektirmektedir.

Kalkınma yaklaşımının bu dört ayağı arasındaki dengelerin gözetilmemesi, idealden uzaklaşılmasına yol açacağı gibi, kalkınma sürecinin de bir süre sonra tıkanması kaçınılmaz olacaktır. Örneğin, kişi başı geliri artırarak zengin ülkeler arasında girme hedefinin diğer hedeflerin önüne geçmesi durumunda, zaman içinde toplumsal adaletsizlikler sosyal ve siyasi gerilimlere yol açacak, doğal kaynakların tükenmesi üretim maliyetlerini artıracak, uluslararası sistemde yumuşak güç aşınması büyüme için gereken finansmanı çekmeyi zorlaştıracaktır. Sonuç, büyüme sürecinin zaman içinde tıkanmasıdır. Benzer biçimde, diğer üç hedefi dikkate almadan ülkenin yükselen güç olma hedefinin öne çıkartılması, hatta bu hedefin yumuşak güçten çok sert güç unsurlarıyla planlanması, Türkiye'nin çevre konusunda uluslararası anlaşmalara katılmaması ve ekonomik ve toplumsal sorunlarını çözememesi durumunda, küresel sistem içindeki konumu da aşınacaktır. Yine, toplumsal adaleti tesis edecek mekanizmalar güçlü bir ekonomik büyümeye desteklenmediği, uluslararası finansman ve "know-how" imkânlarından yararlanılmadığı ve ekolojik dengenin bozulmasının engellenemediği durumda, refahın artan bölümünün paylaşımı yerine, kaynakların bir kesimden diğerine aktarılması ile sonuçlanarak tıkanacaktır. Ekonomik büyümenin güçlü olmadığı, uluslararası finansman ve "know-how" imkânlarından yararlanılmadığı ve toplumsal adaletsizliklerin sürdüğü bir ortamda doğal varlıkların tükenmesinin önüne geçilecek bir modelde artan maliyetlerin finansmanı mümkün olmayacaktır. Bu nedenle



bu dört hedefin dengeli ve birbirlerini besleyecek biçimde gelişmesi Türkiye'nin bu çalışmada tariflenen kalkınma anlayışını hem başka kalkınma yaklaşımlarından farklılaştıran hem de hayata geçmesini mümkün kılan noktadır.

Bu çerçevede, izleyen bölümlerde Türkiye'nin kalkınma yaklaşımının aşağıdaki başlıklarda ele alınabileceğini düşünüyoruz:

- Ekonomik istikrara, öngörülebilir yatırım ortamına, düşük enflasyona ve güçlü makro ekonomik dengelere sahip, istihdam yaratan, sürdürülebilir büyümeye kişi başı geliri yüksek, **gelişmiş bir Türkiye,**
- Uluslararası alanda diplomasi ve iş birliğiyle rol model olan, AB entegrasyonu başta olmak üzere Batı dünyası ile ilişkilerini güçlendiren, uluslararası hukuka ve sözleşmelere bağlı, **saygın bir Türkiye,**
- Gelir adaletini tesis eden, bölgesel farklılıkları gideren, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayan, dil, din, mezhep, ırk, köken ayrımı olmadan herkesin eşit ve özgür yaşadığı, toplumda hiçbir kesimi kalkınma sürecinde geride bırakmayan, **adil bir Türkiye,**
- Ekosistemin dengesini gözetken, karbon nötr kalkınmayı başaran, gelecek kuşaklara yeşil ekonomik dönüşümü içselleştirmiş bir yönetim sistemi sunan, **çevreci bir Türkiye.**

Bu dört başlığın, birbirleriyle olan yoğun etkileşimi nedeniyle, bu alanlarda izlenecek olan politikaların birbiriyle uyumlu olması, her birinin etkinliği için gerekli bir koşuldur. Ayrıca, bu dört başlıktan herhangi birisinde atılacak adımlar diğerlerini de harekete geçirerek toplamda güçlü bir çarpan etkisi ortaya çıkartacaktır. Böylece, bir hedefin öne geçmesi durumunda yaşanabilecek negatif sarmal, dört hedefin beraber gözetilmesiyle yerini pozitif bir sarmala bırakacaktır.

Türkiye'nin kalkınma yaklaşımının detaylandırılacağı 3., 4., 5. ve 6. bölümlerinin ardından, bu stratejinin hayata geçebilmesi için insan, bilim ve kurumlar alanlarında ne tür politikalar izlenmesi gerektiği 7. bölümde tartışılmaktadır.

Dipnotlar

166 21 yüzyıla hâkim olacak mega trendler hakkında seçilmiş çalışmalar için bkz: https://fas.org/irp/nic/global_trends_2030.pdf, <https://ec.europa.eu/assets/epsc/pages/espas/chapter1.html>, <https://www.pwc.com/gx/en/government-public-services/assets/five-megatrends-implications.pdf>, <https://www.dni.gov/index.php/global-trends-home>, <https://www.blackrock.com/sg/en/investment-ideas/themes/megatrends> WEF_The_Global_Risks_Report_2021

3. Gelişmiş Türkiye

Bu çalışmada önerilen kalkınma yaklaşımındaki hedeflerden biri; ekonomik istikrara, öngörülebilir yatırım ortamına, düşük enflasyona ve güçlü makro ekonomik dengelere sahip, istihdam yaratan, sürdürülebilir büyümeyle kişi başı geliri yüksek, gelişmiş bir Türkiye'dir. Kişi başı GSYH ile ölçülen ekonomik refah bir ülkenin kalkınmasında tek kıstas olmasa da kalkınmanın tüm diğer alanlarıyla ilişkili olması nedeniyle en önemli boyutu olduğu ileri sürülebilir. Bu bölümde öncelikli olarak Türkiye'nin hızlı büyüyerek kişi başı gelirini artırması ve zengin ülkeler arasına girmesi hedefi ele alınacaktır. Ancak Türkiye için önerilen kalkınma yaklaşımı her şeye rağmen hızlı büyüme değildir. Nasıl bir büyüme sorusunun yanıtında dört ilke öne çıkmaktadır:

- Piyasa ekonomisi ilkelerine bağlı kalarak,
- Liberal küresel sistemin üyesi olarak,
- Ekonomik faaliyeti ekolojik dengeye uygun sürdürerek,
- Refahın paylaşılmasında toplumsal adaleti gözeterek.

Bu ilkeler arasında özellikle son ikisi, geçmişe oranla önemli bir değişim anlamına gelmektedir. Kalkınmayı gerçekleştirirken de, ortaya çıkan refahı dağıtırken de anahtar kelimeler çeşitlilik ve sürdürülebilirliktir. Türkiye'nin kalkınma anlayışı, biyoçeşitliliğin ve toplumsal farklılıkların zenginliği üzerine kuruludur. Büyüme, doğal varlıkları önceliklendirmeyi hedefleyen bir süreç olmalıdır. Ekonomik faaliyetin gerçekleştirilmesinden refahın paylaşılmasına kadar olan süreçler toplumsal kapsayıcılık anlayışı ile yapılmalı, hiçbir grup dışarıda bırakılmamalıdır.

Giriş Bölümünde Dünya Bankası'nın Ulusların Zenginliği çalışmasını ele almış ve büyümenin belirleyicileri olarak teknoloji, beşerî sermaye ve kurumları ön plana çıkartmıştık. Bu başlıklar itibarıyla Türkiye'nin durumunu 2.bölümde değerlendirmiştik. Büyümenin hızlanması için bu başlıklarda neler yapılması gerektiğini de 7.bölümde ele alıyoruz. *Çevreci Türkiye* başlığında ele aldığımız doğal kaynakları önceliklendiren kalkınma anlayışını, *Adil Türkiye* başlığında ele aldığımız toplumsal adaleti ve *Saygın Türkiye* başlığında ele aldığımız liberal küresel sisteme entegrasyon için Türkiye'nin durumunu ilerleyen bölümlerde değerlendirdikten sonra bu hedeflere ulaşılması için neler yapılması gerektiğini de 7.bölümde ele alacağız. Bu başlıkta ise büyümenin hızlandırılabilmesi için gerekli olan koşullara odaklanacağız. Çünkü makroekonomik istikrar sağlanmadan, ekonominin şoklara dayanıklılığı artırılmadan ve uzun vadeli yatırımlar için uygun bir yatırım iklimi tesis edilmeden, yüksek büyümeyi orta ve uzun vadede sürdürebilmek mümkün olmayacaktır.

Türkiye ekonomisi, 2007 yılından bu yana dalgalı bir seyir izlemektedir. Bunda 2008-2009 küresel finansal krizi, 2016 darbe girişimi, 2020 Covid-19 pandemisi gibi tamamen dışsal faktörlerin payı olsa da yapısal sorunların mevcudiyeti ve ekonominin şoklar karşısında dirençli olmaması, hem bu dışsal faktörlerin etkisini derinleştirmiş hem de ilave dalgalanmalara yol açmıştır. Ekonomik büyümenin yıllık olarak yüksek düzeyde gerçekleşmesi kadar önemli olan büyümenin istihdam yaratmasıdır. İzleyen bölümde Türkiye ekonomisinin büyüme ve istihdam yaratma performansı değerlendirilecektir.

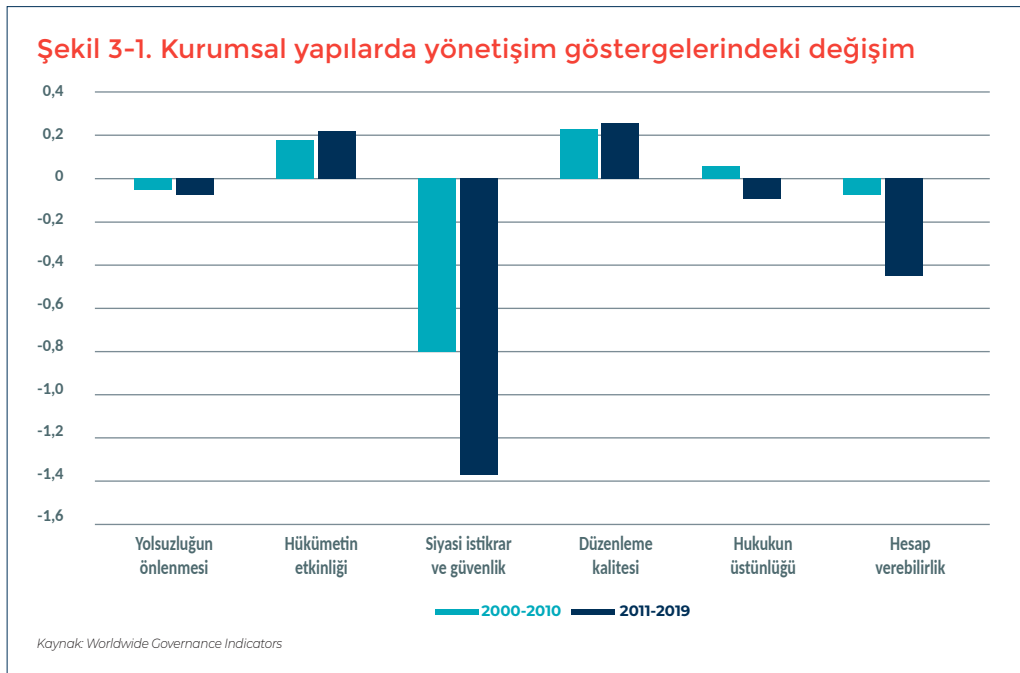


3.1. Büyüme ve istihdam

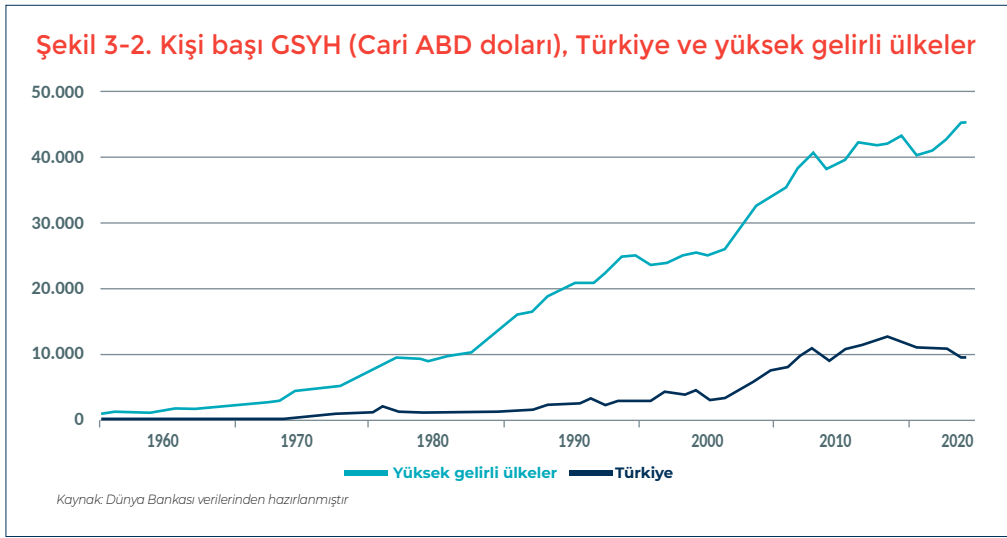
3.1.1. GSYH büyümesi

Zengin ülkeler arasına girmek, GSYH büyüme hızının oldukça uzun bir dönem yüksek seviyelerde gerçekleşmesini gerektirir. Nüfus artış hızı düştükten sonra %3,5 civarında olan bir büyüme hızı yaklaşık bir jenerasyon içinde kişi başı geliri iki katına çıkartarak Türkiye'nin yüksek gelirli ülkeler arasında yer almasını sağlar. Böylesi bir performans bugünkü küresel koşullarda iddialı gözükse de, Türkiye'nin yakın geçmişinde örneği yaşanmıştır. 2002 sonrasında da bu tarihsel performansın üzerine çıkan bir ekonomik büyüme başarısı gösterilmiştir. Türkiye'de kişi başına millî gelir 2001 yılındaki 3.100 dolar düzeyinden 2013 yılında 12.500 dolar düzeyine çıkmıştır. Bu büyüme içeride yapılan ekonomik ve siyasi reformlar ve AB üyelik sürecinin hız kazanması üzerine kurulmuştur.

2002-2007 arasında sağlanan ortalama %7,1 büyümenin yanı sıra, enflasyon, kamu açığı, faiz oranları ve borç yükleri de düşmüş, TL değer kazanmıştır. Bu güçlü ekonomik performansa AB süreci ve yapısal reformlar eşlik etmiştir. Düzenleyici otoritelerin ekonomi yönetimindeki ağırlığının artması, Merkez Bankası bağımsızlığının tesis edilmesi, bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması, bütçe dışı fonların bütçe içine alınması, mali hesap verebilirliğin artırılması, kamu ihale kanunu ile kamuda israf ve yolsuzlukların önlenmesi gibi kurumsal düzenlemeler ekonomi yönetiminde yıllardır hüküm sürmüş olan popülist yaklaşımı değiştirmiştir. Ekonomiye politik kısa vadeli bakış açısının yerini, uzun dönemde büyüme için elverişli koşulları yaratan mali disiplini ve fiyat istikrarını önceliklendiren para ve maliye politikalarının uygulanması almıştır. Ekonomik ve siyasi kurumlardaki reformlar ve AB üyelik sürecinin hız kazanması ile uluslararası düzende Türkiye'nin kazandığı itibar, yurtdışı fonlara erişimi mümkün kılmış, bu da büyümenin finansmanını kolaylaştırmıştır. Aşağıdaki grafikten de görüleceği gibi AB üyelik sürecinde iyileşen ve ekonomik performansı destekleyen kurumsal yapı 2013 yılından sonra zayıflamıştır.



Güçlü bir temele dayanmayan, genişlemeci para ve maliye politikalarıyla hızlandırılan ekonomik büyüme ilerleyen yıllarda sürdürülemez ve yerini ekonomik daralmaya bırakır. Ekonomik ve siyasi kurumların gerilemesine paralel olarak hızlı ekonomik büyüme önce duraklamış ardından düşmeye başlamıştır. Borçlanmayla finanse edilen büyümenin kalitesi düşük olmuş, verimlilik artışı sağlanamadığı gibi kaynaklar verimliliği düşük inşaat sektörüne yönelmiştir.¹⁶⁷ Sonuçta, zengin ülkelerle aradaki fark kapanmak yerine açılmıştır. Türkiye’de 2002 yılında OECD ülkeleri ortalamasının %36’sı olan satın alma gücü paritesine göre kişi başına gelir 2013’te OECD ülkeleri ortalamasının %59’una yükselmiş ancak 2014’ten sonra yakalama süreci durmuştur. 2019 yılında Türkiye’de kişi başına gelir OECD ülkeleri ortalamasının %60’ı olmuştur. Türkiye’nin yeni hikâyesinde yakalama sürecinin hızlanmasını ve bu oranın yeniden yükselme eğilimine girmesini öngörüyoruz. Türkiye’nin yıllık ortalama %5 ve üzeri kişi başı GSYH büyümesi yakalaması, orta gelir tuzağından kurtulmasını ve gelişmiş ülkelerin gelir seviyesine yakınsamasını sağlayacak bir büyüme hızı olacaktır.



Uzun dönemli büyümeyi sağlayan ve bu sayede gelişmiş ekonomileri yakalamayı başaran İrlanda, Güney Kore, Singapur gibi örneklerde makroekonomik istikrarın sağlandığı, ekonomi yönetimine ilişkin kararların öngörülebilir bir patikada alındığı, iç ve dış yatırımcı için güven veren bir yatırım ortamının tesis edildiği görülür. Serbest piyasa ekonomisinin işlerliğini koruyacak kurumlar ve etkin yönetim yapısı (örn. hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı, temel hak ve özgürlükler, bağımsız denetleyici düzenleyici kurumlar vb.) güven ve öngörülebilirliği sağlamanın temel koşullarını oluşturur. Türkiye için de geliştirilen kalkınma yaklaşımında kurumsal koşullar sağlandıktan sonra, güçlü tasarruflar ve yatırımlar, beşerî sermaye birikimi ve Ar-Ge ve inovasyon politikaları üzerine kurulu verimlilik artışlarının sürekli hale gelmesiyle zengin ülkelerle aradaki farkın kapanması yoluna girilmesi hedeflenmektedir.

3.1.2. İstihdam

Büyümedeki hızlanma ile amaçlanan refah artışıdır. Bunun sağlanabilmesinin koşulu da büyüme sürecinin istihdam yaratmasıdır. Oysa son 20 yılda, Türkiye ekonomisi yüksek işsizlikle mücadele etmektedir. Büyümeye rağmen devam eden yüksek işsizlik, problemin yapısal olduğuna işaret eder. 2018’deki kur şoku ve arkasından Covid-19 pandemisi sorunu daha da ağırlaştırmış, 2018’in başında 29 milyon olan toplam istihdam bu tarihten itibaren gerileme sürecine girmiştir. Covid-19 pandemisi istihdamdaki gerilemeyi hızlandırmış ve yaklaşık 2 milyonluk istihdam kaybı ortaya çıkarmıştır.¹⁶⁸

Ekonomideki yavaşlama, reel ücretlerin de gerilemesine neden olmuştur.¹⁶⁹ Reel ücretlerdeki gerileme ve istihdam kayıplarının ücret düzeylerinin düşük olduğu inşaat ve tarım sektörlerinde yoğunlaşması, yoksulluğun

da derinleşmesine katkı yapmıştır. Yüksek işsizlik gelir dağılımı ve yoksulluk üzerindeki olumsuz etkileri nedeniyle toplumsal kalkınmayı da olumsuz etkilemektedir. Nitekim 5. bölümde *Adil Türkiye* başlığı altında gösterilmiş olduğu gibi 2007 sonrasında Türkiye’de gelir adaleti de bozulmuştur.

3.2. Ekonomik yapıda dönüşüm

Yirmi birinci yüzyılda zengin ülkeler arasına katılmanın yolu, doğal varlıkları önceliklendiren, teknolojik ilerleme ve verimlilik artışını istihdam yaratma ile dengeleyen, böylece gelir dağılımını iyileştiren bir modelin benimsenmesidir. Türkiye’nin büyüme modelinin de bu doğrultuda değişmesi gerektiği açıktır.

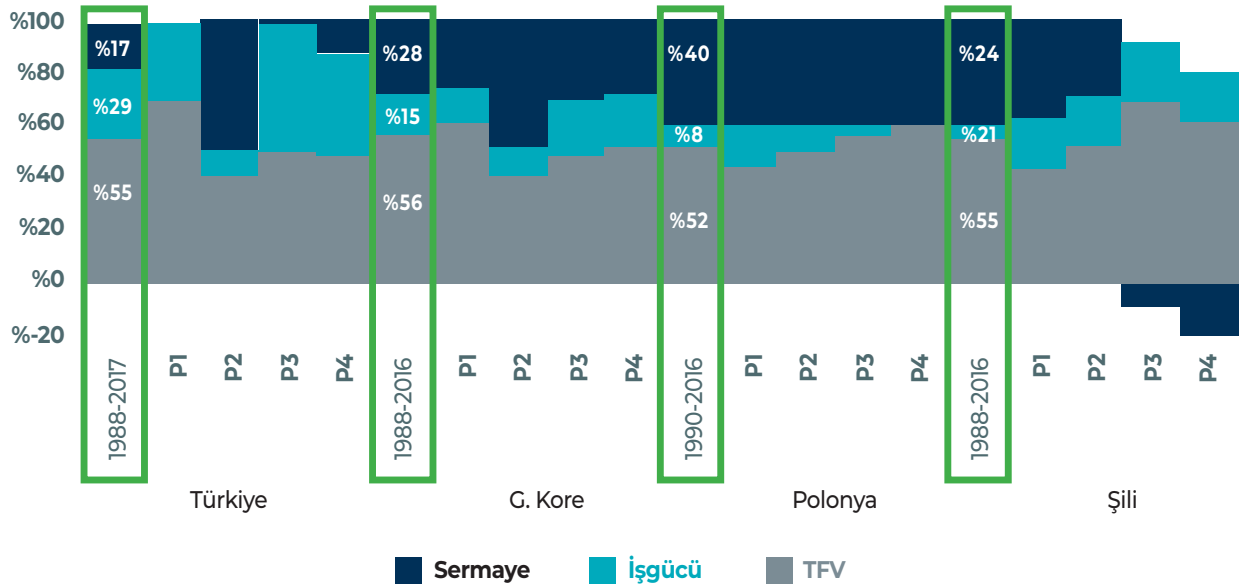
Türkiye’de yüksek büyümenin devamlılığının sağlanması Ar-Ge ve inovasyon politikaları ve beşerî sermayeyi güçlendirecek politikaları gerektirir. Bu başlıkları 2.bölümde ele almıştık. Bu bölümde ise verimlilik artışlarına sektörler arası, sektör içi ve firma içi açılardan baktıktan sonra büyüme sürecinin başlaması için makroekonomik temellerinin güçlendirilmesi ve yatırım ortamının iyileştirilmesi konularını ele alacağız.

3.2.1. Verimlilik artışına dayanan büyüme

Giriş bölümünde detaylandırılmış olduğu gibi, kalıcı ve istikrarlı bir büyüme ekonomide TFV artışı ile ölçümlenebilecek ciddi verimlilik artışlarına dayanır.

Türkiye’nin son 30 yıllık büyüme dinamikleri incelendiğinde, toplam faktör verimliliğinin büyümeye katkısının Güney Kore ve Polonya gibi yüksek performanslı ülkelere kıyasla düşük kaldığı; Türkiye’nin büyümesini şekillendiren en temel unsurların sermaye ve işgücü katkısı olduğu gözlenmektedir.¹⁷⁰

Şekil 3-3. Türkiye ve seçili ülkeler için üretim faktörlerinin ve TFV’nin büyümeye katkısı



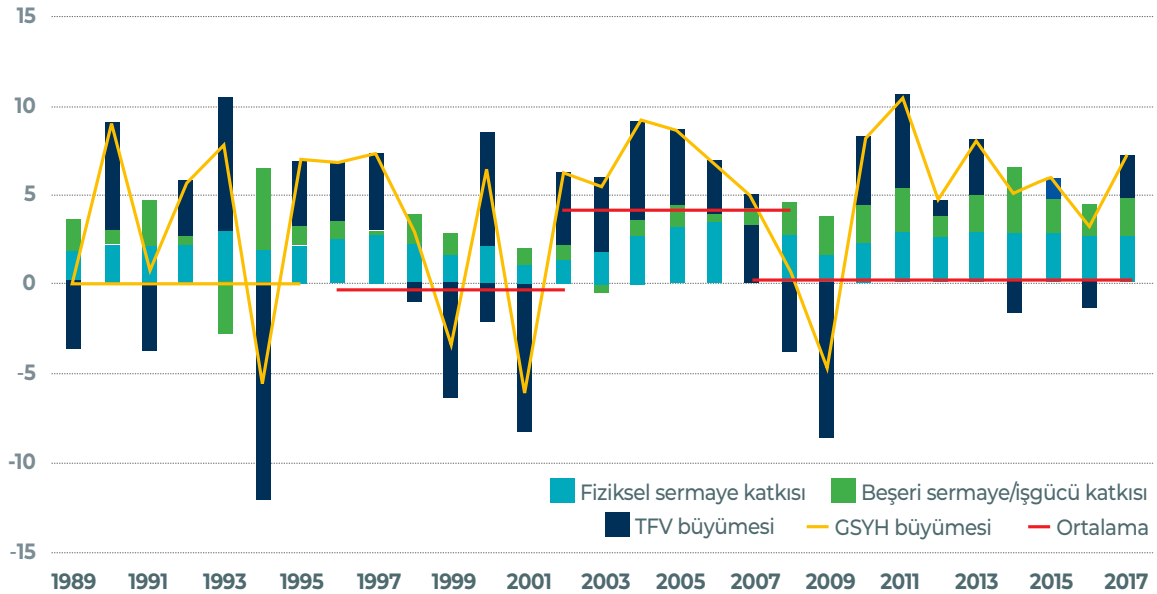
P1, P2, P3 ve P4 dönemleri Türkiye için 1988-2001, 2002-2007, 2008-2011, 2012-2017; Polonya için: 1990-1996, 1997-2007, 2008-2011, 2012-2016; G. Kore için: 1988-1997, 1998-2007, 2008-2011, 2012-2016 ve Şili için: 1988-2001, 2002-2007, 2008-2011, 2012-2016 biçimindedir.
Kaynak: World Bank (2019, s. 11)

2013 sonrası dönemde ise büyüme tamamen sermaye ve işgücü sayesinde gerçekleşmiş, verimlilik artışı olmamıştır.

Son 30 yıla bakıldığında TFV'nin büyümeye en büyük katkısı verdiği dönem 2002-2007 dönemidir. Bu dönem yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi makroekonomik istikrarın tesis edildiği, yapısal reformların yapıldığı ve AB üyelik sürecinin hızlandığı dönemdir. Tüm bu unsurlar verimlilikte önemli bir sıçramaya yol açmış ve sermaye birikimi ve istihdam sayesinde sağlanabilen büyümenin en az 4 puan üzerine çıkılabildiğini mümkün kılmıştır (2002-2007 döneminde ortalama büyüme hızı %7'dir).¹⁷¹ Reform ivmesinin zayıfladığı, AB üyelik sürecinin yavaşladığı ve ekonomide dalgalanmaların sıklaştığı 2014-2018 döneminde ise TFV'de büyüme gerçekleşmemiş ve Türkiye'nin büyüme hızı %4,8'de kalmıştır. Bir başka ifadeyle ekonomideki reform ivmesi ve dolayısıyla verimlilik artışları devam ettirilebilmiş olsaydı 2002-2007 dönemindeki yüksek büyüme hızlarının izleyen dönemde de korunması mümkün olurdu.

Verimlilik artışları sayesinde elde edilecek sürdürülebilir yüksek büyüme, beraberinde istihdam artışı ile ilişkilendirilebilirse ekonomide yapısal bir dönüşüm getirecektir. Bu dönüşüm Türkiye'nin kurumlarını bu doğrultuda reforme etmesi ve eğitim ve Ar-Ge faaliyetlerine daha fazla kaynak ayırması ile sağlanabilir. Bu konulardaki öneriler 7.bölümde belirtilmektedir. Bu bölümün devamında verimlilik artışının sektörel ve firma bazlı kökenleri ele alınmaktadır.

Şekil 3-4. Dönemler itibariyle Türkiye'de üretim faktörlerinin büyümeye katkısı



3.2.1.1. Her sektörde katma değer yaratan dönüşüm

Önümüzdeki dönemde Türkiye'nin verimliliği artırabilmesi, büyümesini hızlandırabilmesi, sektörel seviyede iki biçimde gerçekleşebilir: sektörlerin kendi içindeki verimliliğini artırmak ya da kaynakları verimliliği düşük sektörlerden daha verimli sektörlerle kaydırmak.

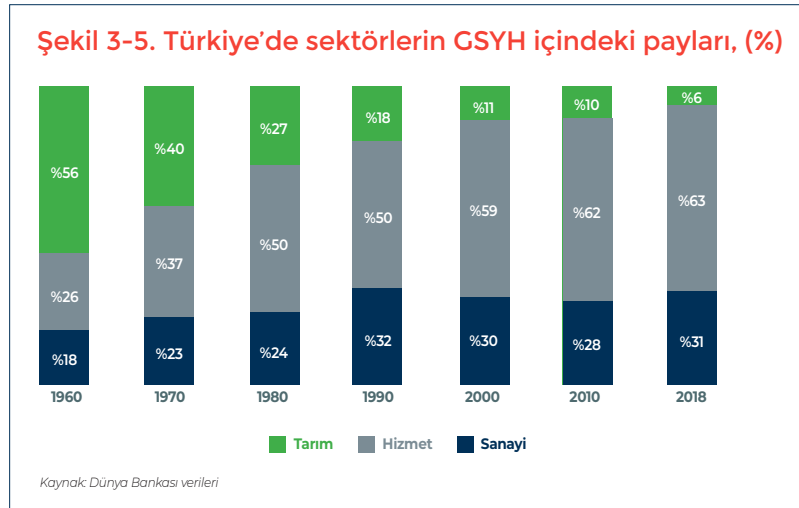


Büyümenin belirleyicileri itibarıyla bakıldığında, daha önce de vurgulanmış olduğu gibi Türkiye ekonomisinin büyümesine en önemli katkı sermaye stoku artışından kaynaklanmıştır. Sermaye birikiminin sektörlere göre dağılımı incelendiğinde inşaat ve hizmetlerdeki artışın tarım ve sanayi sektörlerine göre daha hızlı olduğu görülmektedir. Özellikle son 10 yılda sanayideki sermaye artışı yatay seyrederken, inşaaata ayrılan kaynakların hızla arttığı ve bu iki sektör arasındaki kaynak ayrımının yer değiştirdiği gözlenmektedir. İşgücü artışının büyük çoğunluğu ise hizmet sektörlerinden kaynaklanmıştır. Sektörler arasında, toplam faktör verimliliği ölçümüyle verimlilik artışının en istikrarlı olduğu sektör ise sanayi olmuştur.

Kaynakların sektörel olarak inşaat gibi nispeten daha düşük verimliliğin olduğu bir sektöre kanallize olması yerine aynı kaynakların daha yüksek verimliliği olan sektörlerde kullanılması daha yüksek büyüme hızlarını mümkün kılacaktır. Bu şekilde elde edilecek büyümenin istihdam yaratması sağlanabilirse gelir dağılımının iyileşmesine de katkıda bulunacaktır.

Diğer ülke deneyimlerine bakıldığında özellikle gelişmekte olan ülkelerde sanayi, işgücü için verimliliği yüksek ve kaliteli iş yaratılmasını sağlamıştır. Uluslararası ticaretle birlikte üreticilerin iç piyasanın sınırlarını aşmaları ve ölçek ekonomilerinden faydalanmaları mümkün olmuş ve yükselen işgücü verimliliği ile kişi başına gelir artmıştır.

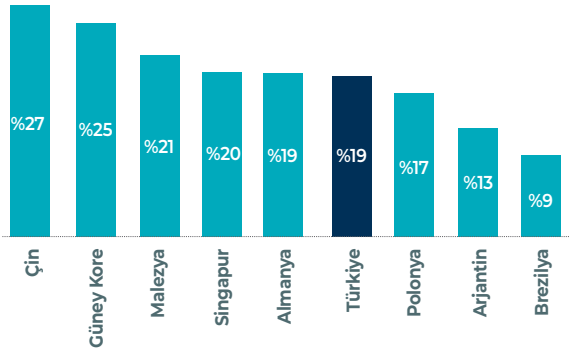
Türkiye'de de yıllar içinde sanayinin ekonomideki yeri artmıştır. 2. Dünya Savaşı sonrasında %15'lerde olan sanayinin katma değerdeki payı 1990'ların sonunda gelindiğinde %25'lere kadar çıkmıştır.



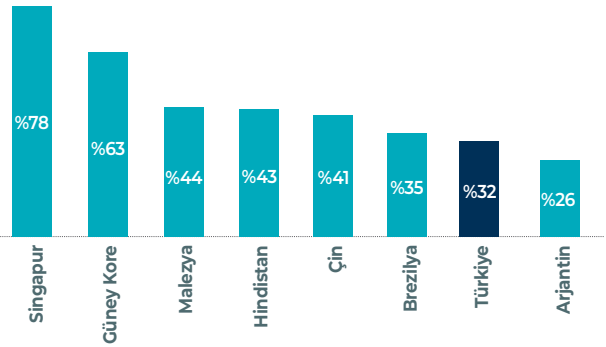
Türkiye'de sanayinin GSYH içindeki payı OECD içindeki benzer ülkelere ve OECD ortalamasına göre yüksek olsa da sanayide başarılı yükselen ekonomilerle kıyaslandığında görece düşüktür. Ayrıca sanayi katma değerinin içinde de düşük orta-yüksek teknoloji sektörlerinin payı %70 ile OECD ortalamasının bir hayli üzerindedir.¹⁷²

Şekil 3-6. Sanayi katma değeri ve orta-yüksek teknoloji ürünler açısından ülke karşılaştırmaları

Sanayi Katma Değerinin GSYH'deki Oranı - 2019 (%)



Orta - Yüksek Teknolojili Ürünlerin Üretimdeki Payı (%)



Kaynak: TÜİK, Dünya Bankası

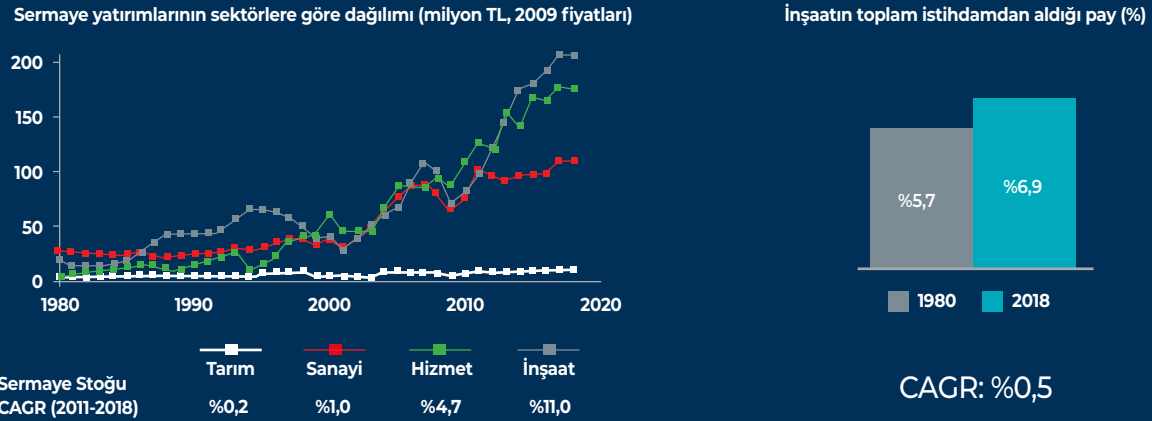
1. Sanayi sektörünün altında madencilik, imalat ve sanayi; hizmet sektörünün altında ise ulaştırma, turizm, eğitim, sağlık ve diğer hizmetler yer almaktadır.

Türkiye'nin kalkınmasının hızlanabilmesi için sanayi üretim yapısını daha yüksek teknoloji bir üretim yapısına dönüştürmesi gerekecektir. Yapay zekâ, endüstriyel internet, robot ve otomasyon gibi yeni teknolojilerin sanayi üretiminde kullanılması imalat sanayiinde verimliliği %30'lara kadar artırırken, %20 düzeyinde maliyet optimizasyonu sağlanabilmektedir.¹⁷³ Sanayi sektörünün daha yüksek katma değer tabanlı dönüşümünde Ar-Ge ve inovasyon politikalarının kurumsal düzenlemelerle ve işgücünün niteliğinin yükseltilmesi ile desteklenmesi önemli olacaktır.

İstihdamın en büyük kaynağı olan hizmet sektörlerinde de teknolojiye daha fazla yararlanma doğrultusunda bir dönüşüme ihtiyaç vardır. Dijital dönüşümün en önemli itici gücü konumunda olan yazılım birçok dijital sektörün doğuşuna sebep olduğu gibi mevcut sektörler üzerinde de devrimsel dönüşümlere yol açmaktadır. Bu dönüşümün hızlanabilmesi için yazılımda yerel kapasitenin gelişmesi önem kazanıyor. Yazılım sektörünün 2025 yılına kadar ekonomideki yerini 3-4 kat arttırabilecek potansiyeli olduğu değerlendirilmektedir.¹⁷⁴

Yeni kalkınma anlayışında dönüşüm geçirmesi gereken bir diğer sektör de Türkiye'nin özellikle son 10 yıldaki büyümesinde önemli bir etkisi olan inşaat sektörüdür. Son yıllarda otoyol, havalimanı, sağlık kampüsleri gibi dev altyapı projeleri hayata geçirilmesine rağmen, bina yatırımlarının¹⁷⁵ oranının hâlen yüksek olduğu inşaat sektörünün GSYH içindeki payı ise 10 yıl içinde iki kat artarak 2010'ların ikinci yarısında %8'in üzerine çıkmıştır. Türk inşaat şirketlerinin yurt dışında iş yapma becerisi gelişmiş, Türk müteahhitler 1972-2019 yılları arasında 126 ülkede 401 milyar dolar değerinde 10 binden fazla proje gerçekleştirmiştir.¹⁷⁶

Şekil 3-7. Türkiye’de inşaat sektörüne aktarılan sermaye yatırımı ve istihdamdan aldığı pay



Kaynak: TÜİK verileri

1. Sanayi sektörünün altında madencilik, imalat ve sanayi; hizmet sektörünün altında ise ulaştırma, turizm, eğitim, sağlık ve diğer hizmetler yer almaktadır.

İnşaat sektörü, ülkemizin altyapı kapasitesinin geliştirilmesi itibariyle önemli bir rol oynayacaktır. Türkiye’de inşaat sektörünün gelecek dönemdeki gelişiminin enerji ve su verimliliği, atık yönetimi, karbon emisyonu azaltımı gibi akıllı sistem tasarımları yönünde olması, sektörün katma değer artışını destekleyeceği gibi 5. bölümde yeşil ve akıllı şehirler başlığında ele alınmış olan yerleşim yerlerinin cazibe merkezi olma niteliğine de hizmet edecektir. Bu nedenle Türkiye’nin kaynaklarını üretim kapasitesini artıran makine ve teçhizat yatırımları ile altyapı ve yeşil şehirler yaratılması için gereken inşaat yatırımları arasında dengeli planlaması gerekecektir.

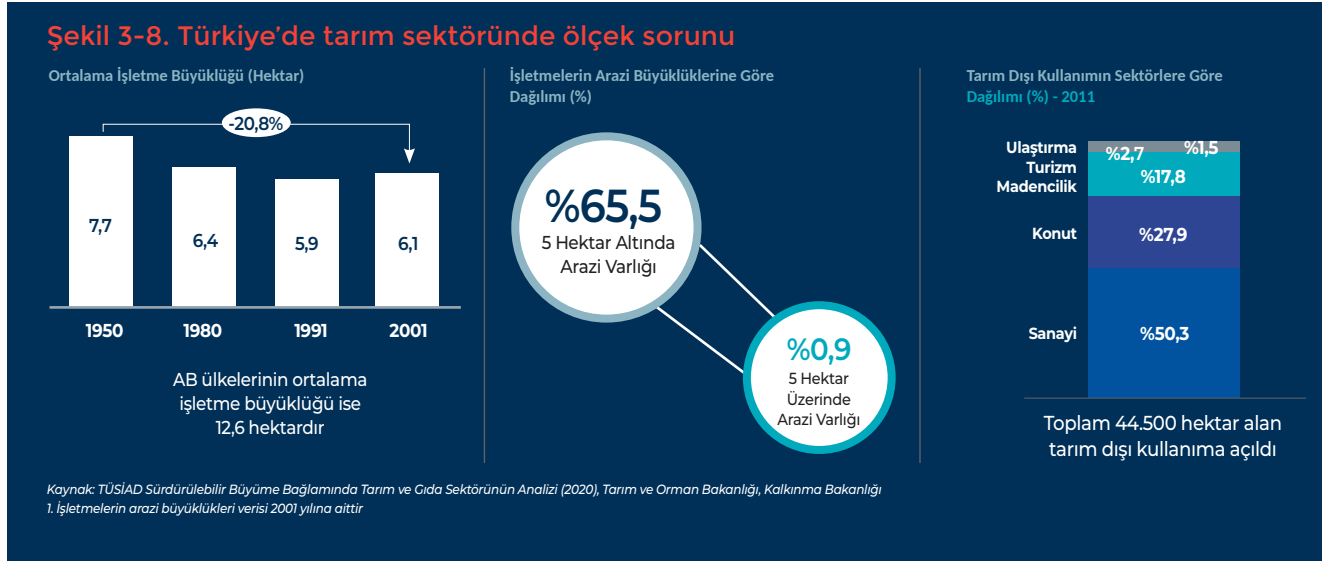
Ayrıca, makroekonomik istikrarın güçlendirilmesi ihtiyacı inşaat sektörü ile para politikasının sıkılaştırılması sürecinin de uyumlulaştırılmasını gerekecektir. Kısacası, inşaat sektörünün dönüşümünde işgücünün niteliğinin yükseltilmesi ve Ar-Ge ve inovasyon politikalarına ilaveten yedince bölümde belirtilecek olan kurumsal düzenlemelerin yapılması da önem taşımaktadır.

Gelecek dönemde hem verimlilik artışı, hem toplumsal kalkınma hem de çevresel sürdürülebilirlik açısından Türkiye için önemli olacak bir diğer sektör de tarım sektörü olacaktır.

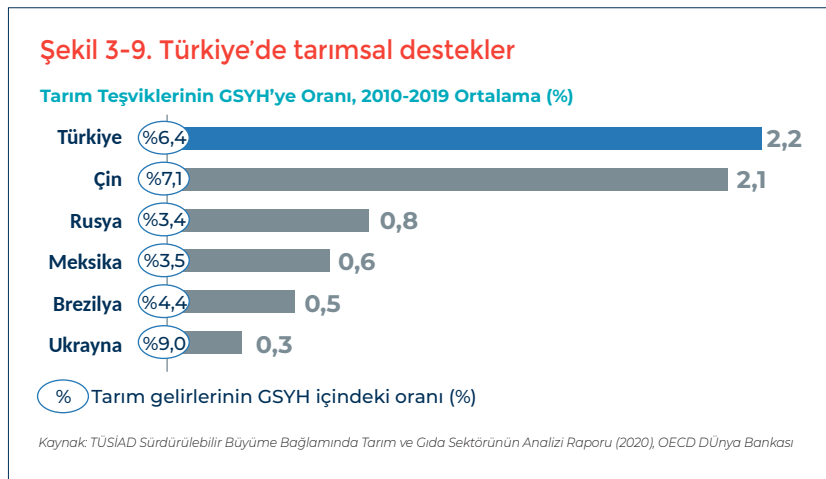
Tarımsal arazi hacmi ve tarım ve gıda sektörünün ürettiği katma değer bakımından dünyada ilk on ülke içerisinde yer almasının ortaya koyduğu gibi Türkiye’nin tarım ve gıda sektörlerinde önemli bir potansiyeli bulunmaktadır. Buna karşılık, dünyada Türkiye’nin arazi verimliliğinde yirmili ve emek verimliliğinde otuzlu sıralarda seyretmesi sektörde bir takım önemli yapısal sorunların varlığına da işaret etmektedir.¹⁷⁷ Türkiye’nin yeni kalkınma anlayışı bu yapısal sorunların çözülmesini hedeflemektedir.

Türkiye’de sektörel yapı, zaman içinde tarımdan sanayi ve hizmetlere kayarken, tarımsal katma değerın toplam içindeki payı da gerilemiştir. Türkiye’de tarımda çalışan nüfusun payı %18 seviyelerinde iken, tarım gelirlerinin GSYH içindeki oranı yalnızca %6 olarak gerçekleşmektedir. Farklı ülkelerde tarıma ayrılan işgücü ve üretilen katma değere birlikte bakıldığında Türkiye tarımının verimsizliği daha iyi ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’de tarımsal üretimin sektörünün verimsizliği, tarım arazilerinin yıllardır bölünmüş olması, tarım dışı amaçlarla kullanılıyor olması ve sektörün küçük ölçekli çok sayıda çiftçi ile yürüyor olmasıyla ilişkilidir.¹⁷⁸ Türkiye’de ortalama işletme büyüklüğü 6,1 hektar iken, AB ülkelerinde bu büyüklük 12,6 hektardır. Kooperatifler, kümelenmeler ve ağ yapıları gibi iş modelleri, bu dezavantajın aşılmasında önemli görülmektedir.



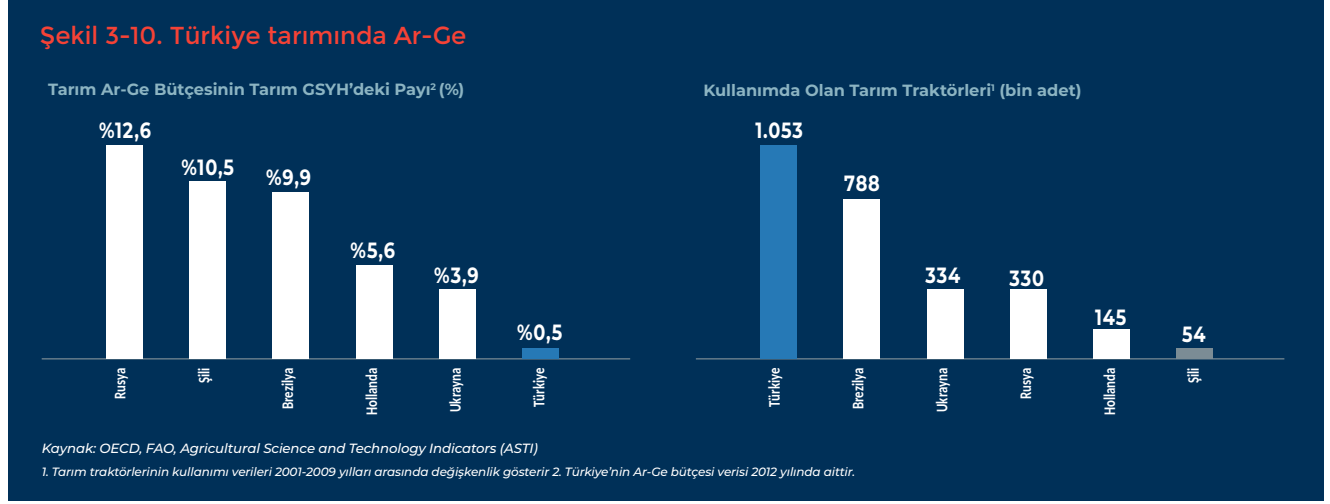
Türkiye’de tarımda yaratılan katma değeri artırmanın bir yolu da diğer ülkelere oranla yüksek olan tarımsal desteklerin daha verimli kullanılmasıdır. Böylece, tarım alanlarının modernizasyonunu sağlamak, tarım gelirlerini artırmak ve hektar başına düşen emek girdisini azaltmak gibi kazanımlar mümkün olabilecektir.



Tarımsal katma değerin artışını hızlandıracak bir diğer unsur da Ar-Ge ve inovasyon çalışmalarının hızlandırılması olacaktır.

Sonuç olarak Türkiye’de tarım sektörünün verimliliğinin artışı için arazi bölünmesi, kooperatifler ve tarım

destekleri, piyasa yapısı ve aracılık faaliyetleri gibi alanlarda kurumsal düzenlemeler yapılması, işgücünün niteliğinin yükseltilmesi ve tarımsal üretimden lojistik süreçlerine kadar tarım ve gıda değer zincirinin her halkasına dönük Ar-Ge ve inovasyon politikaları ve dijital teknolojiler öne çıkmaktadır.



Türkiye'de tarım, sanayi, inşaat gibi temel sektörlerde işgücünün niteliğinin yükseltilmesi ve Ar-Ge ve inovasyon politikalarına ilaveten kurumsal düzenlemelerin yapılması, verimlilik artışları yoluyla büyümeyi hızlandıracağı gibi, bu çalışma çerçevesinde öngörülen kalkınma yaklaşımının diğer boyutlarını da destekleyecektir.

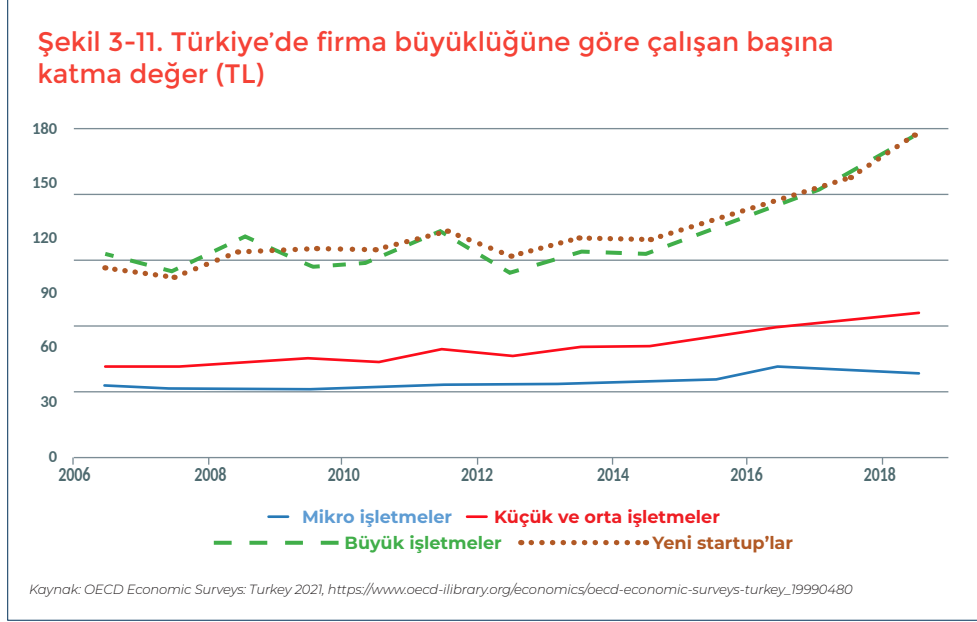
3.2.1.2. Her firmada verimlilik sağlayan dönüşüm

Her sektörde verimlilik artışı sağlanması için firma bazında verimlilik artışı sağlayabilmek gerekir. Bu da her şeyden önce Küçük ve Orta Boy İşletmelerin (KOBİ) verimliliklerinin artmasını ve girişimcilik ekosisteminin gelişmesini önemli kılar.

Girişimcilik ekosisteminin gelişmesi

Ülkemizin hızlı kalkınmasında etkili bir faktör de girişimcilik ekosisteminin gelişmesi olacaktır.

Son yıllarda dijitalleşmeye bağlı olarak iş modellerinde meydana gelen keskin değişimler karşısında müşteri ihtiyaç ve beklentilerine hızla cevap veren girişimler birçok ekonomide dinamizmin sürükleyicileri olmuşlardır. Büyümek ve sektörde önemli bir oyuncu olmak üzere başlatılan bu girişimler iş dünyasına dinamizm sağlamışlardır. Türkiye'de verimlilik genel olarak düşük olmasına karşılık, yeni girişimler ve büyük firmalar, mikro firmalar ve KOBİ'lere oranla hem daha verimlidir hem de verimlilik artışını sürdürebilmektedirler.



Türkiye’nin birikimleri bölümünde ele aldığımız üzere, ülkemizde girişimcilik bazı yüksektir. Son dönemde girişimcilik ekosisteminin gelişimi büyük bir ivme kazanmış ve ekosistemimiz 2021 yılında beş sıralık bir artışla dünya sıralamasında 44. sıraya yerleşmiştir.¹⁷⁹ Startups.watch verilerine göre, 2021 yılının ilk yarısında 129 girişim 1,3 milyar dolar yatırım almış ve toplamda 91 milyon dolarlık 5 fon kurulmuştur. Öte yandan ülkemizde, özellikle bilgi teknolojilerini kullanarak yenilikçi ve yüksek katma değerli ürün ve hizmet geliştiren girişimlerin kurulduktan sonra büyüebilmeleri için ihtiyaç duydukları finansmana, bilgiye ve pazara erişim imkânları ile desteklenmesi önemlidir. Çünkü girişimlerin pazara giriş oranlarının yüksek olmasına rağmen büyüme oranları ve ekosistemdeki yatırım miktarları küresel ortalamanın altında kalmaktadır. Bu da kalkınmanın bir unsurunun girişimcilik ekosisteminin desteklenmesi olduğuna işaret etmektedir.

Ülkemizde, özellikle bilgi teknolojilerini kullanarak yenilikçi ve yüksek katma değerli ürün ve hizmet geliştiren girişimlerin kurulduktan sonra büyüebilmeleri için ihtiyaç duydukları finansmana, bilgiye ve pazara erişim imkânları ile desteklenmesi önemlidir. Çünkü girişimlerin pazara giriş oranlarının yüksek olmasına rağmen büyüme oranları küresel ortalamanın altında kalmaktadır. Bu da kalkınmanın bir unsurunun girişimcilik ekosisteminin desteklenmesi olduğuna işaret etmektedir.

KOBİ’lerde katma değer yaratan dönüşüm

Her sektörde verimlilik artışının bir koşulu KOBİ’lerde verimlilik artışıdır. Çünkü Türkiye’de KOBİ’ler 2019 yılı sonu itibarıyla toplam girişimlerin %99,8’ini ve istihdamın %72,4’ünü oluşturur.¹⁸⁰ KOBİ’lerin katma değer içindeki payı %52,6, ihracatta ise %55,7’dir.¹⁸¹ İstihdamın %40’ı ise 10 kişiden az kişinin çalıştığı mikro firmalarda istihdam edilmektedir. Bu oranla Türkiye OECD ülkeleri arasında altıncı sırada gelmektedir.

Bu rakamların ortaya koyduğu gibi, kalkınmanın önemli bir unsuru KOBİ’lerde verimliliğin yükseltilmesi olmalıdır. KOBİ’lerde verimlilik artışı, ekonomik büyüme sürecini destekleyeceği gibi gelir dağılımı, istihdam ve bölgesel kalkınma gibi kalkınmanın toplumsal boyutları açısından da önemli olacaktır. KOBİ’lerin daha fazla katma değer



yaratması için son dönemde Ticaret Bakanlığı, KOSGEB ve TÜBİTAK gibi kurumlar tarafından finansman, eğitim, Ar-Ge ve yenilikçilik gibi alanlarda birçok program hayata geçirilmiş olmasına rağmen, ekonomide rekabet gücünün artırılması, yenilik ve girişimciliğin geliştirilmesi ile istihdam oluşturulması açısından KOBİ'lerin verimlilik artışı, büyüme ve kurumsallaşma ihtiyacı devam etmektedir.

KOBİ'lerin büyümesi ve rekabet gücünü artırması, insan kaynağı yetkinliklerinin güçlendirilmesi, teknolojik dönüşümlerinin hızlandırılması ve ilgili kurumsal düzenlemelerin yapılmasıyla sağlanabilecektir.

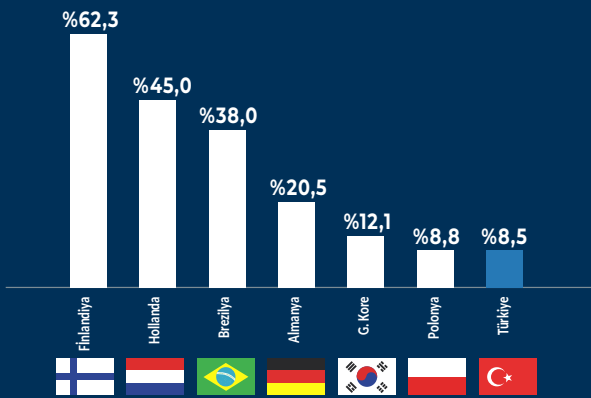
KOBİ'lerin verimlilik artışında en önemli unsur nitelikli insan kaynağına erişiminin güçlendirilmesi olacaktır.

Dijital teknolojiler ve küresel ekonomi KOBİ'lerde verimlilik artışı için büyük fırsatlar sunmaktadır. KOBİ'lerin fırsatlardan yararlanabilmesi için firma sahiplerinin ve çalışanların dil ve bilişim becerilerinin iyileşmesi önemli bir katkı sunacaktır.

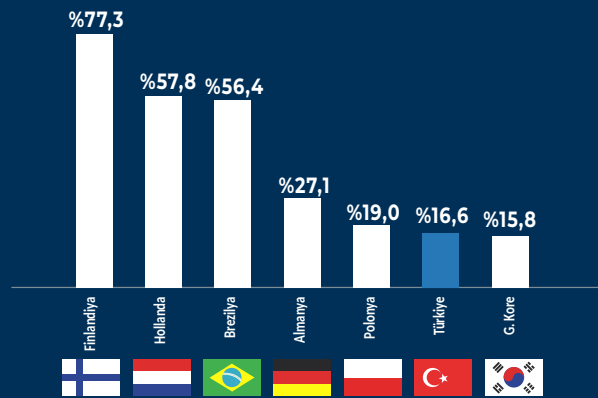
Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP), Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM) bulut bilişim gibi uygulamalar KOBİ'lerin küresel tedarik zincirlerine katılmasında kolaylaştıracak imkânlar sunmaktadır. Türkiye'de bu teknolojileri kullanan KOBİ'lerin oranının OECD sıralamasında en altlarda yer aldığı¹⁸² ve KOBİ'lerin dijital dönüşümü anlama ve yönetme becerilerinin sınırlı¹⁸³ olduğu dikkate alındığında, KOBİ'lerde dijital dönüşüm, öngörülen kalkınma yaklaşımının önemli bir bileşenini oluşturacaktır.

Şekil 3-12. KOBİ'lerin bilişim kapasitesi

Küçük Boy İşletmelerin Bilişim Teknolojilerini Benimseme Oranı¹
(%)-2018



Orta Boy İşletmelerin Bilişim Teknolojilerini Benimseme Oranı¹
(%)-2018



Kaynak: OECD, "SME and Entrepreneurship Outlook" raporu (2019)

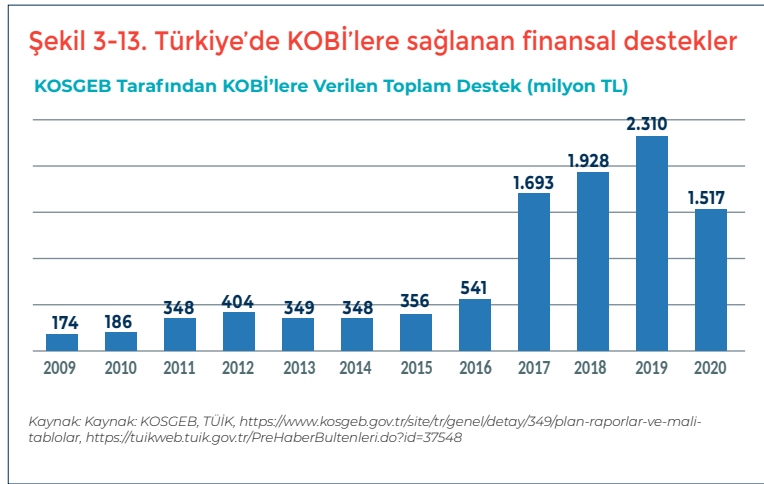
1. Bilişim teknolojilerindeki benimseme oranı 2018'de bulut bilişim hizmetleri satın alan firmaların yüzdesidir.

KOBİ'lerde verimlilik artışı için hedeflenmesi gereken üçüncü alan ise kurumlardır. Türkiye'de KOBİ'lerin yönetim yetkinlikleri oldukça zayıf ve kurumsallaşma düzeylerinin düşük olması, nitelikli işgücü haricinde geleneksel yönetim anlayışının değişmesini, kurumsallaşmanın güçlenmesini ve daha fazla katma değer yaratabilme ve küresel pazarlara açılmak için gereken dönüşümü yönetecek kapasitenin geliştirilmesini de gerektirmektedir.

Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de KOBİ'lerin en zorlandıkları konulardan bir diğeri de finansmana

erişimdir. Özellikle uzun vadeli ve yüksek riskli finansman ihtiyaçları için mevcut ticari bankacılık hizmetleri yetersiz kalmaktadır. Bankacılık sistemi içinde kullandırılan KOBİ kredi miktarının toplam krediler içindeki payı 2009 yılındaki %21 seviyesinden 2020 yılı Aralık ayı itibarıyla %24'e yükselmiş olsa da, KOBİ'lerde amaçlanan dönüşüm için bu oranın yükselmesi gerekecektir. KOBİ'lerin finansmana erişimini kolaylaştırmak için ülkemizde KOSGEB ve TÜBİTAK gibi kurumlar tarafından ciddi miktarda destek sağlanmaktadır. Bu desteklerin istihdama katkı sağlamaya ek olarak verimlilik artışını da hızlandıracak biçimde yapılması hedeflenmelidir.

Tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye'de de KOBİ'lerin en zorlandıkları konulardan bir diğeri de finansmana erişimdir.



KOBİ'lerde gelişimi sağlayacak bir başka düzenleme de kayıt dışılığın azaltılması olacaktır. Mikro şirketlerde kayıt dışılık oranı (çalışanların sosyal güvenlik sistemine kayıtlı olmadığı) %50'dir. Büyük ve küçük şirketler arasındaki kayıt dışılık farkı ile verimlilik farkının birbirine paralel olması, kayıtlı ekonomiye geçmenin KOBİ'lerin verimliliğine yapacağı olumlu etkiyi ortaya koyar. Bu nedenle firmaların büyümesi, rekabetçiliği ve kayıtlı ekonomiye dahil olması açısından bazı zorluklar taşıyan piyasa, işgücü ve vergi düzenlemelerinin gözden geçirilmesi önemli olacaktır.

Bu çalışmada geliştirilen kalkınma yaklaşımında kaynakların verimli sektörlerde kullanılması, her bir sektörün de kendi içinde verimlilik artışı gerçekleştirmesi hedeflenmektedir. KOBİ'lerin insan gücü kapasitesinin gelişmesi, kurumsallaşma, kayıtlı ekonomiye geçme, yenilikçi projeler geliştirme, ortaklıklar kurma, ortak proje geliştirme ve yeni iş modelleri kullanma gibi konularda yeterliliklerinin artması verimlilik artışı hedefini mümkün kılacaktır. İşgücü, kurumlar ve teknoloji kapasitesi itibarıyla 7.bölümde ayrıntılandırılan öneriler KOBİ'lerde verimlilik artışı sayesinde büyümeyi hızlandırır ve küresel rekabet koşullarını iyileştirirken, daha dengeli bir gelir dağılımına ulaşılması hedefini de kolaylaştıracaktır.

3.2.2. Makroekonomik temellerin güçlendirilmesi

Uzun dönemde büyümenin en önemli belirleyicisi verimlilik artışı olmasına rağmen, büyüme sürecinin başlaması ve devamı makroekonomik istikrar koşuluna bağlıdır. Yerli yatırımcılar kadar yabancı yatırımcılar da üretim



ve yatırım kararlarını öngörülebilirliğe ve ekonomiye güvene bağlı olarak alırlar. Bir başka ifadeyle Türkiye'nin sürdürülebilir kalkınma anlayışı için gerekli koşul makroekonomik istikrarın sağlanmasıdır. Türkiye'nin bu alandaki bilgi birikimi ve tecrübesi çok zengindir. Bu nedenle, bu bölümde ekonomide yapısal dönüşümü başlatabilmek için nasıl bir makroekonomik çerçeveye ihtiyaç olduğu kısaca ele alınacaktır.

3.2.2.1. Enflasyon ve para politikası

Makroekonomik istikrarın en önemli göstergesi fiyat istikrarıdır. Döviz kurlarının istikrarlı ve öngörülebilir olması ve faiz oranlarının yatırımları desteklemesi fiyat istikrarı ile yakından ilişkilidir.

Makroekonomik istikrarsızlığın en temel göstergesi olan yüksek enflasyon, öngörülebilirliği azaltarak yatırımcı güvenliğini sarsar; tasarruf eğilimini azaltır; toplumun düşük gelirli kesimlerinin alım gücünü düşürür ve yoksulluğu artırır. Bu nedenle, Türkiye'de ekonomik büyüme ve istihdam artışı sağlanması için enflasyonun kalıcı olarak düşük seviyelere indirilmesi hedeflenmelidir.

Enflasyonun düşürülmesini sağlayacak olan, uygun kurumsal yapılar ile para ve maliye politikalarının bu amaç doğrultusunda uygulanmasıdır. 1970'lerde dünyadaki petrol şoklarından sonra Türkiye'de başlamış olan yüksek enflasyon problemi 2000'li yıllarda yapısal reformlar ve ekonomi yönetiminde yeni kurumsal yapılar sayesinde tek haneli rakamlara indirilebilmiştir.



Son yıllarda bu düzenlemelerde geriye gidiş olmuş ve enflasyon yeniden dünya ortalamasının çok üstüne yükselmiştir. Gelişmekte olan ekonomilerin enflasyon ortalaması %4,7 iken, Türkiye, dünyada en yüksek enflasyona sahip birkaç ülkeden birisidir.

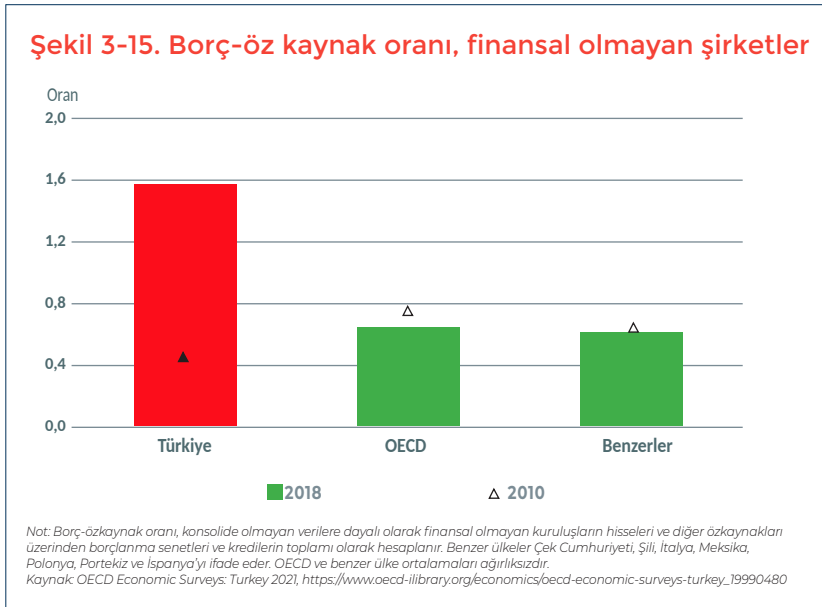
Fiyat istikrarının sağlanmasıyla Türkiye'de yatırım ortamı iyileşecek, öngörülebilirlik artacak, böylece üretim ve yatırım ufku genişleyecek, katma değeri yüksek yeni teknoloji yatırımlarını ülkemize çekmek mümkün olacaktır.

Türkiye’de ekonomik istikrarın sağlanması için enflasyonun %5 eşiğinin altına kalıcı olarak çekilmesi gerekecektir. Yüksek enflasyonun nedenleri olarak küresel koşullar, uluslararası gıda ve diğer emtia fiyatlarındaki yükseliş, kur şoku, iç talep koşulları, atalet gibi çeşitli faktörler sayılabilir de, enflasyonu düşürmenin yolu sıkı para ve maliye politikaları ve merkez bankası bağımsızlığıdır.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası’nın (TCMB) temel amacı, fiyat istikrarını sağlamaktır. Merkez Bankası Kanunu’nda, “Banka, fiyat istikrarını sağlama amacı ile çalışmamak kaydıyla Hükümetin büyüme ve istihdam politikalarını destekler” ifadesi yer alır.¹⁸⁴

2018 sonrasında jeopolitik risklerin artması, kur şokları ve büyümenin yavaşlaması Merkez Bankası’nın politika belirleme süreci üzerinde baskı yaratmıştır. Covid-19 pandemisi de genişlemeci politikalara devam edilmesini gerektirmiştir.

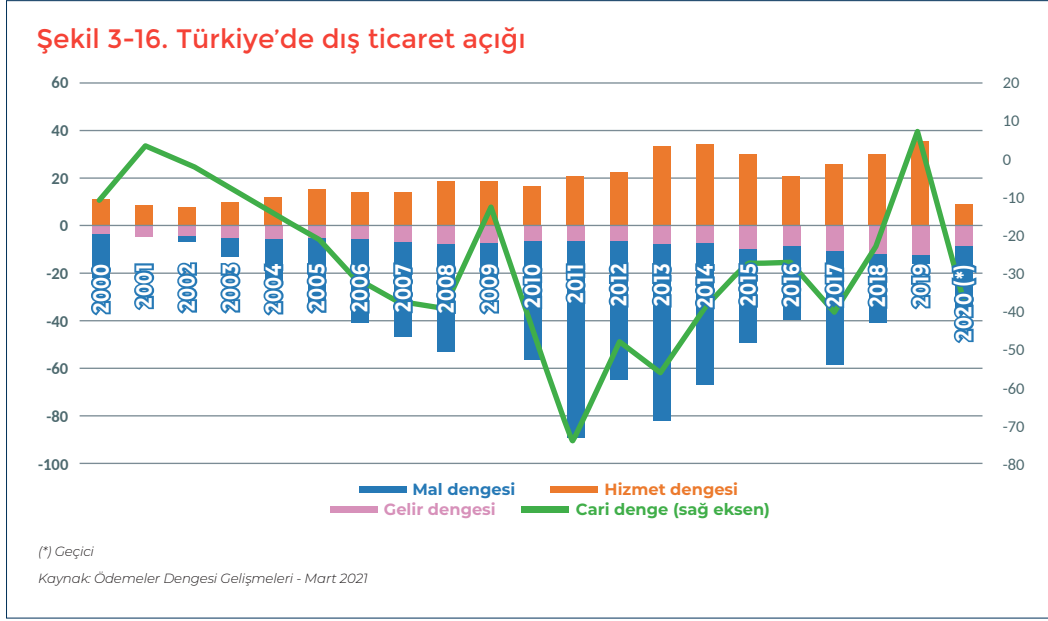
Bu genişlemeci politika, Kredi Garanti Fonu ve kamu bankalarının kullandığı kredilerdeki hızlı genişleme ile birlikte hanehalklarında ve özel sektörde borçluluk oranlarında hızlı artışlara neden olmuş ve Türkiye’nin yatırım iştahını olumsuz etkilemeye başlamıştır. Bu bölümde çizilmiş olan çerçeve içinde, makroekonomik istikrarın güçlenmesi, TL’nin değerinin istikrara kavuşması ve uluslararası rezervlerin yükselmesi sağlandığı takdirde şirketler kesimi ve bankacılık üzerinde oluşmuş olan riskler hafifleyecektir.



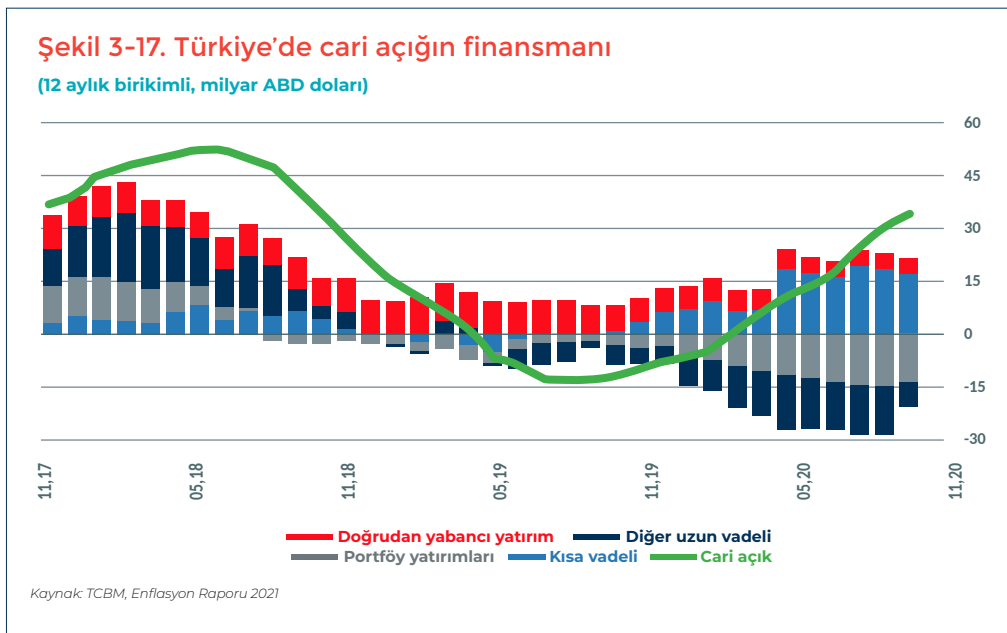
3.2.2.2. Cari açık ve finansmanı

Türkiye ekonomisinde arzulan makroekonomik istikrarın gereklerinden birisi de geçmişten bu yana çözülemeyen yapısal sorunlarından birisi olan dış ticaret açığının kapatılmasıdır. Bunun için üretimin ithal girdi ve yatırım malına bağımlılığının azaltılması, ihracatın dünya ticaretinin yavaş arttığı düşük teknoloji alanlardaki ağırlığının azaltılıp yüksek teknoloji ürünlerine yönelimin hızlandırılması gerekecektir.

Son 20 yılda ihracatın ve turizm gelirlerinin artmasına karşılık cari dengenin bozulmaya devam etmesinin nedeni olan üretim yapısının ithal hammadde ve ara malına bağımlılığının, bilim, teknoloji ve inovasyon politikalarıyla azaltılması mümkündür.



Bu dönüşüm sağlanmadan ekonominin büyümesi ile artan ithalat talebi ve cari açık arasındaki ilişkinin kırılması mümkün olmayacak, hızlı büyüme cari açığa yol açacak, cari açığın finansmanının borçlanmayla yapılması ise makroekonomik istikrar üzerinde risk oluşturacaktır. Nitekim 2018’den bu yana cari açığın finansmanının kısa vadeli borçlanmayla gerçekleştirilmiş olması makroekonomik istikrarın bozulmasında önemli rol oynamıştır.



Cari açığın uzun vadede üretim yapısındaki dönüşümle kapatılması hedeflenirken, kısa ve orta vadede ise açığın finansmanında borçlanma yerine DYY'den daha fazla yararlanılması öngörülmektedir.

Türkiye'nin gelecek dönem büyüme hikayesi verimlilik artışı, kurumlar, daha ileri teknoloji, ve becerilerin iyileşmesi üzerine kurulacaktır. Ancak, tüm büyüme süreçleri olduğu gibi bu süreç de verimli alanlara yatırımları, özellikle de makine ve teçhizat yatırımlarını gerektirecektir. Ülkemizde yurtiçi tasarrufların yükseltmesi bir dizi ekonomik, demografik ve toplumsal değişkenin karmaşık ilişkisinin sonucunda daha uzun vadede gerçekleşecek bir olgudur. Bu nedenle önümüzdeki dönemde Türkiye bir süre daha yurtdışı tasarruflardan yararlanmak durumunda olacaktır. Ancak yurtdışı tasarrufların kısa vadeli borçlanma yerine doğrudan yatırımlar biçiminde gerçekleşmesi Türkiye'nin borçlanarak kırılganlığını artırmadan yatırımlarını finanse etmesini sağlayacağı gibi teknoloji transferini de kolaylaştıracaktır.

Yirmi birinci yüzyılın ikinci çeyreğinde küresel yatırımların nasıl bir seyir izleyeceğinin ele alındığı 4.bölümde daha ayrıntılandırılacağı gibi, 2000'li yıllarda gerçekleşen yapısal reformlar ve AB tam üyelik sürecinin hız kazanmasıyla DYY, yıllık 20 milyar dolar düzeylerine ulaşmıştı. 2007 sonrasında ise DYY esas olarak gayrimenkul yatırımlarına yönelmiş ve "greenfield" yatırımları azalma eğilimine girmişti. Küresel yatırımlardan yeniden daha fazla pay alınabilmesi için para politikasının sıkılaştırılması ve sadeleştirilmesi ve bu sayede ekonomide öngörü ufkunun uzaması önemli bir başlangıç olacaktır. Ancak, DYY'lerin yeniden önemli bir finansman kaynağı haline gelmesinin mümkün olması, makroekonomik istikrarla beraber, 4.bölümde vurgulanacağı gibi hukukun üstünlüğü başta olmak üzere kurumsal yapının güçlendirilmesini ve yatırım ortamı iyileştirmelerini gerektirmektedir.

Cari açığın DYY ile finanse edilmesi, açığın uluslararası rezervlerde yarattığı baskıyı da ortadan kaldıracaktır. Fiyat istikrarını hedefleyen sıkı para politikasının maliye politikası ile de desteklenmesi ve kurumların güçlendirilmesi ile daha fazla küresel yatırım çekilebilmesi finansal istikrar üzerinde olumlu etki yapacaktır. TL'nin yeniden istikrar kazanması ve uluslararası rezervlerin yükselmesi, Türkiye'de büyümenin hızlanmasına önemli bir katkı yapacaktır.

3.2.2.3. Kamu maliyesi

Makroekonomik istikrarın güçlenmesinin bir ayağı da kamu maliyesidir. Bütçe açığı son yıllarda büyümeyi destekleyen maliye politikası ile yeniden artma eğilimine girmiş, Covid-19 pandemisi bu süreci daha da hızlandırmıştır. 2020 yılında merkezi yönetim bütçe açığının GSYH'ye oranının %4,9'a yükseleceği tahmin edilmektedir.¹⁸⁵ Bu artışa rağmen kamu açığı ve kamu borçlanması riskli seviyelerde değildir. Ancak, izlenmekte olan para politikasının fiyat istikrarı üzerindeki etkisi, maliye politikasının da uyumunu gerektirmektedir. 2001 krizi sonrasında Türkiye'nin küresel piyasaların yükselen yıldızı olduğu dönemde mali disiplinin bu algıya katkısı büyük olmuştu. Benzeri bir sürecin pandemi sonrasında da tekrarlanması, Türkiye'nin yeni büyüme hikayesinin gerektirdiği güçlü makroekonomik temellerin sağlanması açısından çok önemli bir kaldıraç işlevi görecektir.

Sıkı para ve maliye politikaları ve uygun kurumlarla sağlanacak olan makroekonomik istikrar, öngörülebilirliği ve güveni yaratarak yerli ve yabancı yatırımlar için gerekli koşulları sağlayacaktır. Ancak arzulanan verimlilik artışına dayalı bir büyüme sürecinin bir koşulu da cazip bir yatırım ortamının mevcudiyetidir.



3.2.3. Sonuç

Bu bölümde Türkiye’de büyüme sürecinin değişim ihtiyacı ele alınmış ve önümüzdeki dönemde verimlilik artışı sağlayacak alanlar olarak Ar-Ge ve inovasyon politikaları ve beşerî sermayeyi güçlendirecek politikaların yanı sıra ekonominin temellerinin güçlendirilmesi ve makroekonomik istikrarın sağlanması başlıkları incelenmiştir. Sektörler arası, sektör içi veya firma içi verimlilik artışlarının mümkün olması için yapısal reformlar ve yatırım ortamı iyileştirmelerine ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.

2002-2007 döneminde, AB süreci ile birlikte düzenleyici otoritelerin ekonomi yönetimindeki ağırlığının artması, Merkez Bankası bağımsızlığının tesis edilmesi, bütçe dışı fonların bütçe içine alınması, mali hesap verebilirliğin artırılması, kamu ihale kanunu ile kamuda israf ve yolsuzlukların önlenmesi gibi yapısal reformların ekonomik performansın güçlenmesine katkıda bulunmuş olduğu hatırlandığında, kurumların yeniden güçlendirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Türkiye’nin zengin ülkeler arasına katılması için herşeyden önce makroekonomik temellerin güçlendirilmesi gerekli olacaktır. Ancak, güçlü makroekonomik temeller, gerekli olsa da yeterli değildir. Bugünkü ekonomik yapının yüksek teknoloji ve yüksek katma değerli, aynı zamanda çevreye duyarlı ve kapsayıcı bir ekonomik yapıya evrilmesi ancak uzun dönemde sağlanacak bir dönüşümdür. Bu süreç, sektörel dönüşümü, firmaların daha verimli hale gelmesini, yatırım ortamının gelişmesini, yeni teknolojilerin üretilmesini ve kullanılmasını mümkün kılacak para ve maliye politikalarından sanayi politikalarına, yenilikçilik politikalarından eğitim politikalarına uzanan geniş bir alanda politikaların kararlılıkla uygulanmasını gerektirir. Ayrıca ekonomideki dönüşüm toplumsal yapıdaki dönüşümün de önemli bir belirleyicisi olacaktır. Türkiye’nin büyüme sürecinde yurtdışı tasarruflar ve özellikle DYY önemli olacaktır.

Kurumlarda 2013 sonrasında ortaya çıkan zafiyetin onarılması ve hukuk reformunun tamamlanarak hukukun üstünlüğü, yolsuzluklarla mücadele, hesap verebilirlik, Merkez Bankası bağımsızlığı, düzenleme kalitesi gibi alanlardaki performansın yükselmesi Türkiye’nin yurtdışından sermaye çekmesini de rahatlatacaktır.

Makroekonomik istikrarın tesis edilmesi ile siyasi ve hukuki kurumlarla ilişkili alanlarda yapılacak iyileştirmeler Türkiye’nin rakip ülkelerle kıyaslandığında dezavantajlarının ortadan kaldırılmasını ve yatırım çekme kapasitesinin genişlemesini sağlayacak olsa da birçok alanda somut yatırımların hayata geçmesi, mikroekonomik sorunların çözülmesini de gerektirir. Bu nedenle, kamu ile özel sektörün iş birliği içerisinde çalışarak yatırımları çekmek için ülkemizin diğer ülkelerle rekabetinde ihtiyaç duyulan reformları gerçekleştirmesi önem kazanmaktadır.

Makroekonomik istikrarsızlık ve hukuki kurumlarla ilgili sorunların çözülmesi ve yatırım ortamının iyileştirilmesi, bu sorunların yatırımları caydırıcı etkisini telafi etmek için teşvik verilmesi ihtiyacını ortadan kaldıracaktır. Böylece yüklü kamu kaynakları çok daha etkin kullanılabilecek, verimlilik artışına, teknolojik gelişmeye ve toplumsal adalete kanalize edilebilecektir.

Görüldüğü gibi Türkiye’nin yeni kalkınma anlayışı sadece makroekonomik istikrar ve ekonomik reformlarla sınırlı olmayıp çok daha geniş bir politika setinin bir arada ele alınmasını gerektirecektir. Bu başlıklar ilerleyen bölümlerde açılmaktadır.

Dipnotlar

167 Daron Acemoğlu, Murat Üçer, age.

168 Mevsim etkilerinden arındırılmış istihdam 2020 Nisan ayında 25,6 milyon kişiye kadar gerilemiştir. Yaz aylarıyla beraber pandeminin etkisi yavaşlamış ve istihdam Ekim ayında 27,2 milyona yükselmiştir.

169 World Bank, Turkey Economic Monitor

170 World Bank, Firm Productivity and Economic Growth, 2019, <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/31931>

171 2002-2006 dönemi için TFV artış hızı Dünya Bankası verilerine göre % 4.1, Acemoğlu ve Üçer'e (2019) göre ise % 5,2'dir. Bakış ve Acar (2020) ise 2003-2007 dönemi için TFV artış hızını % 3.1 olarak hesaplamaktadır.

172 OECD, Economic Surveys: Turkey 2021

173 BCG, Industry 4.0: The Future of Productivity and Growth in Manufacturing Industries, 2015

174 TÜSİAD, Türkiye'de Yazılım Ekosisteminin Geleceği <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10709-turkiye-de-yazilim-ekosisteminin-gelecegi>

175 TÜİK verilerine göre, 2015 yılında inşaata ayrılan 28.4 milyar TL sermaye yatırımının % 67'si bina ve inşaat, % 33'ü ise altyapıya tahsis edilmiştir.

176 TMB, Yurtdışı Müteahhitlik Hizmetleri Raporu, 2020

177 TÜSİAD, Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Tarım ve Gıda Sektörünün Analizi, 2020

178 Ayrıca, sulanabilir arazilerin kısıtlı olması ve kuru tarım sebebiyle tahıllarda verim düşüklüğü, kırdan kente göç, tarımsal örgütlenmede yaşanan sorunlar, üreticilerin düşük eğitim seviyesi ve finansal okuryazarlık seviyesinin düşüklüğü, sektördeki teşvik ve desteklerinin etkilerinin ölçülememesi, düşük seviyedeki Ar-Ge yatırımı, sektörün yatırım kapasitesinin düşük olması, sektörün yenilik ve inovasyona açık olmaması da tarımsal verimliliği olumsuz etkilemektedir.

179 Startup Blink - Global Startup Ecosystem Index 2021, <https://report.startupblink.com/#lp-pom-box-30>

180 TÜİK, <https://tuikweb.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=37548>

181 2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı

182 Yeşim Ü. Gürel vd. age.

183 Ümit İzmen vd. age.

184 TCMB, Fiyat İstikrarı ve Enflasyon, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Fiyat+Istikrari+ve+Enflasyon/>

185 T.C Hazine ve Maliye Bakanlığı, Türkiye Ekonomisi, Ocak 2021



4. Saygın Türkiye

Bu çalışmada kurguladığımız Türkiye hikâyesinin dört hedefinden birisi uluslararası alanda diplomasi ve iş birliğiyle rol model olan, AB entegrasyonu başta olmak üzere Batı dünyası ile ilişkilerini güçlendiren, uluslararası hukuka ve sözleşmelere bağlı saygın bir Türkiye'dir. Liberal sistemin bir üyesi olarak küresel ekonomi politikte yükselen güç olma hedefi, ekonomik kalkınma ve zengin ülkeler arasına girme, toplumsal adalet ve çevreyi önceliklendiren kalkınma hedeflerinin tamamlayıcısıdır.

Teorik çalışmalar olduğu kadar dünyanın yakın tarihi de ülkeler arasında iş birliğine dayalı bir küresel sistemin, çatışmaya dayalı bir sisteme tercih edilmesi gerektiğini ortaya koyar. Birçok çalışma, küreselleşme ve uluslararası ticaretin artışının ulusların refahına dört ana yönden katkı sağladığını gösterir:

- Dış rekabete açılan sanayi kollarında piyasa rekabeti güçlenir. Ekonomi genelinde verimlilik ciddi bir şekilde artar; verimsiz çalışan firmalar piyasadan çekilir, yerlerini verimli çalışan firmalara bırakır.
- Uluslararası ticaret ihracat odaklı bir ekonomik yapıyı destekler. İhracatçı sektörler yeni pazar imkânlarına kavuşur ve ölçek ekonomilerinden yararlanır. Bu da istihdamın ve gelirlerin artmasına imkân sağlar.
- Tüketiciler uygun fiyatlı ve kaliteli ürünlere yüksek gümrük vergileri ödemedene ulaşma imkânına kavuşur. Böylece tüketici refahı artar.
- Ticaret ile inovasyon arasında da çok güçlü bir ilişki vardır. Uluslararası ticaretin artışı teknoloji transferini kolaylaştırır. Uluslararası ticarete öncü olan ilk 10 ülke aynı zamanda inovasyonda öncü olan ülkelerdir. Küreselleşme ile inovasyon farklı coğrafyalara yayılır.

Küreselleşme ve uluslararası ticaretin ülkelerin gelişmesine yaptığı yukarıda özetlenmiş olan katkılar bilinmekle birlikte, liberal dış ticaret ekonomi politikasının ihtilaflı alanlarından birisidir. Aşağıda daha detaylı açıklanacağı gibi, özellikle ekonomik gidişatın parlak olmadığı dönemlerde korumacılık talepleri çok sık gündeme gelir. Nitekim, son on yılda dünyada liberal ekonomik sisteme eleştiriler artmıştır. Korumacı politikaların daha fazla gündeme gelmesine rağmen, finansal sistemin uluslararası doğası ve yerleşik küresel değer zincirleri ve dijital teknolojiler, küreselleşme dinamiklerini beslemektedir. Bu nedenle, herhangi bir ülkenin kalkınma modelinin küresel dinamikler ve küresel sistemle olan ilişkilerinin korumacılık mı yoksa uluslararası iş birliği üzerinden mi yürütüleceği dikkate alınmadan kurgulanabilmesi olanaklı değildir.

Bu bölümde, korumacılık yerine uluslararası iş birliğinin Türkiye'nin çıkarı açısından daha iyi olacağı ileri sürülecektir. Birikimlerimiz bölümünde belirtilmiş olan Türkiye'nin jeostratejik konumundan yararlanabilmesi de uluslararası sistem içindeki konumuna bağlı olacaktır.

Uluslararası güç dengesi, uluslararası kuruluşlar ve küresel ekonomi gibi küresel sistemin çeşitli veçheleri üzerinde etkiye bulunma kapasitesi olan ülkeler için yükselen güç kavramı kullanılır. Gücün diplomatik, askeri, siyasi veya ekonomik boyutları birbiriyle ilişkilidir. Ekonomik ve askeri gücün diplomatik ve siyasi güçle de desteklenmesi, yükselen güçlerin küresel mimarideki yerlerini pekiştirmelerine yol açar. Ekonomik büyüme, askeri güç için de alan açar. Fakat ekonomik ve askeri gücün küresel düzende etkiye dönüşebilmesi, ülkenin uluslararası

saygınlığının artması sayesinde meydana gelir. Yükselen güçler, küresel veya bölgesel düzeyde, diplomatik, askeri, siyasi veya ekonomik alanlarda etki sahibidirler.

Doğunun en batısında, batının en doğusunda yer alan Türkiye, yeni kalkınma anlayışına göre, dünyanın sayılı yükselen ve saygın güçlerinden birisi olarak konumlanmaktadır. Çoğunluğu Müslüman nüfusuyla, laik ve demokratik bir Türkiye, uzun yıllardır uluslararası sistemle kural ve değer temelli kurduğu ilişkilerle ve Avrupa Birliği tam üyelik perspektifiyle, bulunduğu coğrafyada sahip olduğu etki alanıyla böyle bir konuma yerleşmektedir.

Bu aslında yakın geçmişimizden aşına olduğumuz bir durumdur. Türkiye, 1980'lerden sonra küresel ekonomiye entegrasyon yönünde, 2000'den sonra da hukuk devleti ve demokratikleşme doğrultusunda önemli adımlar atmış ve bu sayede küresel ekonomik sistemin etkin bir aktörü haline gelmiştir. AB üyelik süreci sayesinde kural temelli uluslararası liberal demokratik düzene daha çok entegre olmuş ve bu sistemde güçlü bir ekonomik büyüme göstererek küresel mimarideki yerini pekiştirebilmiştir. Küresel ticaretten ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından aldığı payı artırmış ve doğu ile batı, Avrupa ile Orta Doğu, gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arasında oynadığı köprü rolüyle bölgesel bir güç haline gelmiştir. Türkiye için geliştirdiğimiz kalkınma yaklaşımında, yirmi birinci yüzyılın dinamiklerine uygun olarak ülkemizin bu konumunun yeniden güçlenmesini öngörüyoruz.

Dünya yirmi birinci yüzyılın ikinci çeyreğine küreselleşme trendinin zayıfladığı, uluslararası ticareti ve iş birliğini sınırlamayı hedefleyen korumacı politikaların daha sık gündeme geldiği bir konjonktürde girmiştir. Uluslararası iş birliği olanakları azalmış, Dünya Ticaret Örgütü'nün eski gücü korunamamış, Avrupa Birliği gibi ulusüstü kuruluşlar da yapısal bir dönüşüm içine girmiştir. Brexit kararı, ABD ile Çin arasındaki ticaret savaşı, birçok ülkede aşırı sağ siyasetçilerin iktidara gelmesi ya da iktidarın ortağı olmasıyla gündeme gelen içe kapanmacı ekonomik politikalar küreselleşmeye zıt yönde gelişmeler olmuştur.

Bu konjonktürde, Türkiye de iç dinamiklere daha çok odaklanmıştır. Bu konjonktürün dünyada ne kadar süre daha etkili olacağı belli değildir. Covid-19 pandemisi de küresel ekonomik ilişkilerin dönüşümünde çok önemli bir yapısal etki ortaya çıkartmıştır. Kısa vadede Covid-19 dünya ekonomisinde DYY'de ve küresel ticaret hacminde ciddi bir daralmaya yol açmaktadır. Ancak kısa vadeli bu olumsuz etkilerin ötesinde, Covid-19 pandemisinin de gösterdiği gibi, dünyanın karşı karşıya olduğu sorunların çözümü, uluslararası sistemin iş birliği temeline dayalı olarak işletilmesini gerektirmektedir.

Günümüzde, dünyanın karşı karşıya olduğu, ekonomik kriz (sığ büyüme), iklim krizi, mülteci krizi, siyasi kriz (otoriter ve populist yönetimler), sosyal kriz (gelir adaletsizliği, ırkçılık...), sağlık krizi ve teknolojik dönüşümün yol açtığı değişimler gibi problemlerin karmaşık ve ülke sınırlarını aşan bir yapısı vardır. Bu problemler karşısında ne piyasaların ne de ulus devletlerin tek başlarına bir çözüm oluşturması mümkün gözükmemektedir. Tüm ülkelerin büyüme potansiyelini sınırlayan bu problemlerin çözümü ülkeler arasındaki iş birliğini ve kural bazlı uluslararası sistemin aksaklıklarının giderilmesini gerektirmektedir. Yeni döneminin küresel düzeni, kendi ülkeleri içindeki gerilimleri azaltmış, güven ve yönetim sorunlarını çözmüş, kurumları ve ekonomisi güçlü ülkeler tarafından tasarlanacaktır. Küresel düzenin tasarımında söz sahibi olacak ülkeler sağlayacakları saygın konum ile yeni dönemin küresel fırsatlarından yararlanmak açısından da diğerlerine göre daha şanslı olacaklardır. Yeni kalkınma anlayışında Türkiye böyle bir noktaya konumlandırılmaktadır. Geçmişte olduğu gibi gelecekte de Türkiye küresel sistemin saygın bir üyesi olarak, bu çalışmada özetlenen



kalkınma yaklaşımının ekonomik büyüme, toplumsal adalet ve çevreye duyarlı kalkınma boyutlarını destekleyebilecektir.

Türkiye'nin geçmiş dönemdeki büyüme hikayesi, içeride demokratikleşme, makroekonomik istikrar ve yapısal reformlar, dışarıda ise küresel ekonomi ve liberal uluslararası düzenle artan entegrasyon üzerine kuruluydu. İçeride reform ivmesinin yavaşlaması ve uluslararası düzende iş birliği ivmesinin zayıflaması, Türkiye'nin küresel düzendeki yükselişini de etkilemişti. Covid-19 pandemisi sonrasında güçlenen eğilimler de dikkate alındığında, nüfusu itibarıyla orta büyüklükte bir ülke olan, tasarruf açığı bulunan ve enerjide dışa bağımlılığı devam eden Türkiye'nin, dünyanın zengin ülkeleri arasında yer alması, dünyada yükselen bir güç olmasıyla paralel gelişecek süreçler olacaktır.

Günümüzde küresel ekonomide etkin rol oynamak:

- Uluslararası ticarete daha yüksek bir ihracat payına sahip olmak
- Yabancı yatırımları daha fazla çekmek
- Küresel tedarik zincirlerinin içerisindeki yerimizi sağlamlaştırmak anlamına gelir.

Uluslararası ilişkilerde saygın rol ise:

- Küresel ilişkilerde diplomatik kanalları ve iş birliği olanaklarını daha etkin kullanmak
- Batı dünyası ile yakın ekonomik, siyasi ve toplumsal ilişkileri önceliklendirirken, diğer ülkeler ile de karşılıklı faydalar sağlayacak ilişkiler geliştirmek anlamına gelir.

Bir başka ifadeyle, küresel ekonomide etkin rol, uluslararası alanda saygın bir konumu, uluslararası alandaki saygın konum ise, küresel ekonomide etkin bir rol oynamayı getirecektir.

Kalkınma hikâyesinin bu boyutu diğer üç boyutla da yakından ilişkilidir. Makroekonomik istikrar ve çevre sorunlarına duyarlı bir ekonomik yapı da daha fazla ihracat yapılmasını ve doğrudan yatırım çekilmesini kolaylaştıracaktır. Küresel ekonomide etkin bir rol, teknoloji kapasitesinin artmasını, işgücünün niteliklerinin yükselmesini gerektireceği gibi, kurumları güçlendirmeyi de gerektirecektir. İleride daha detaylandıracağımız gibi, Türkiye'nin hukuk devleti anlayışını güçlendirmesi ve düzenleme kalitesini iyileştirmesi, başta iklim, çevre, çalışma, fikri haklar olmak üzere bir dizi alandaki uluslararası gelişmelere ve müktesebata uygun hareket etmesi, küresel ekonomiden daha fazla pay almasını sağlayacaktır. Küresel ekonomiden daha fazla pay alınması da dengeli kalkınmayı ve ekonomik büyümeyi hızlandıracaktır.

Türkiye'nin küresel ekonomideki ve uluslararası sistemdeki konumunun güçlendirilmesi için öneriler 7. bölümde yer alacaktır.

Bu bölümde Türkiye'nin yükselen güç olma perspektifini, uluslararası alanda saygın rol ve küresel ekonomide etkin konum başlıkları altında tartışacağız.

4.1. Uluslararası ilişkilerde saygın rol

Yeni yüzyılda Türkiye'nin yeni hikâyesinin dört boyutundan birini Türkiye'nin yükselen güç olma konumunun pekişmesi ve küresel düzlemde saygın bir rol üstlenmesi oluşturacaktır. Türkiye'nin uluslararası ilişkilerdeki konumu güçlendikçe, ekonomik performansı artacak; bu da yükselen güç konumunu pekiştirecektir.

Günümüz dünyasında bir ülkenin dış ekonomik ilişkileri üzerinde siyasi ve askeri güç ilişkileri de rol oynamakta, ülkenin dünya ekonomisi içindeki yeri, uluslararası alandaki konumuyla birlikte belirlenmektedir. Küresel düzlemde geçerli olan bu durum Türkiye için de geçerlidir.

Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasının dünyasında, transatlantik ittifakının siyasi değerlerini benimsemiş ve güvenlik şemsiyesine dahil olmuştur. Türkiye'nin uluslararası sistemdeki konumunu belirleyen temel dinamik ise AB ile ilişkileridir. AB'nin kuruluşuna giden ilk adımlardan itibaren Türkiye bu sürece önem vermiş, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun 1958 yılında kurulmasından kısa bir süre sonra 1959'da Topluluğa ortaklık başvuruda bulunmuştur. Ankara anlaşması ile atılan hukuki temelden sonra Türkiye'nin Avrupa Birliği ile bütünleşme hedefi başlamıştır. Farklı hükümetler altında 50 yıldan uzun bir zamana yayılan bu süreçte çeşitli iniş çıkışlar yaşanmış olsa da AB kriterleri Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve siyasi alanda gelişmesinin çerçevesini belirlemiştir. Bu süreç, önce Gümrük Birliği ve sonrasında tam üyelik yolunun açılması ile hızlanmıştır.

2000'li yıllarda AB üyelik sürecinin hız kazanması ile içerideki ekonomik ve siyasi reformlar pozitif bir sarmal içinde seyretmiştir. İçerideki demokrasi ve hukuk devleti başta olmak üzere siyasi reformların yapılması, ekonomide dünyada örnek gösterilir bir yapılanmaya gidiş, uzun yıllar çözümsüz kalmış Kıbrıs gibi dış politika sorunlarında çözüme yönelik girişimler, tarihimiz boyunca tabu olarak kalmış birçok sorunun daha rahat tartışılabildiği bir ortam, üyelik sürecinin ilerlemesini mümkün kılmıştır. Üyelik sürecinin ilerlemesi de Türkiye'nin uluslararası konumunu güçlendirmiş, rekabet gücünü arttırmış ve daha fazla yatırım çekmesini sağlamıştır. Ayrıca AB üyelik süreci, Erasmus gibi mekanizmalar ve AB projeleri aracılığıyla toplumsal gelişmeyi de hızlandırmıştır.

AB reform sürecinin sağladığı öngörülebilirlik, demokrasi ve istikrar ortamı sadece Batı ile değil, bölge ve komşu ülkelerle olan ilişkilerde de önemli ilerlemelere yol açmıştır. Türkiye, Batı ile son derece yakın ilişkiler geliştirmiş güçlü bir demokrasi olarak çevre coğrafyada, ticari ilişkilerin ötesinde, rol model olarak algılanan bir ülke haline gelmiştir. Türkiye'nin bölgesel güç olma konumunun yeni kalkınma hikayesi açısından önemi bir sonraki alt başlıkta daha detaylı ele alınacaktır.

Uluslararası sistemdeki ve küresel ekonomideki konumunun bir arada güçlenmesiyle Türkiye'nin uluslararası profili yükselmiş, BM Güvenlik Konseyi'ne uzun on yıllardan sonra geçici üye olarak seçilmiş; diplomatik yönden tarafsızlığı ve ideolojik olarak nötr konumu sayesinde birçok bölge ülkesinin sorunlarında güvenilir bir arabulucu haline gelmiştir. Medeniyetler İttifakı Girişimini başlatan ülkelerden birisi olmuş; OECD, Dünya Bankası gibi uluslararası kurumlar ve finans çevreleri tarafından örnek ülke olarak gösterilmiş; BRIC ülkelerinin ardından gelen, dünyanın yükselen ekonomi sıralamalarında CIVETS, N11, MINTS gibi grupların hepsinde yer bulmuştur.

2008 küresel krizi sonrasında Türkiye'nin yükselen bir güç olmasını destekleyen dinamikler tersine dönmüştür. Tüm dünyada üretim ve ticaret uzun yıllar baskılanmış, gelişmekte olan ülkelere giden fonlar gelişmiş ülkelere yönelmiştir. Kriz, Avrupa Birliği'nin de kendi iç sorunlarına odaklanmasına ve genişleme iştahını azaltmasına



yol açmıştır. Krizin yol açtığı sorunlar Avrupa'da Türkiye'nin adaylığı konusunda pek istekli olmayan partilerin yükselmesine yol açmıştır.

Dünyada korumacı ve popülist eğilimlerin güçlendiği uluslararası liberal düzenin ve transatlantik ittifakının sorgulandığı, AB'nin kendi iç sorunlarıyla boğuşarak genişleme perspektifinden uzaklaştığı dönemde Türkiye de daha çok içe kapanmış, Avrupa Birliği tam üyelik sürecinin gerektirdiği hukuki ve kurumsal uyum konusunda çaba göstermekten kaçınmıştır. İlkeler ve kurallar üzerine kurulu olan dış politika yerini kısa vadeli pazarlıklarla şekillenen bir yaklaşıma bırakmıştır. Kurumlar bölümünün diğer alt başlıklarında detaylı aktarıldığı gibi bu dönem Türkiye hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı ve temel hak ve özgürlükler açısından 2000'li yılların başlarında elde etmiş olduğu güçlü performanstan uzak düştüğü bir dönem olmuştur. Avrupa Konseyi 2017 yılında OHAL döneminde insan hakları, demokrasi ve hukukun üstünlüğü alanında ciddi endişeler temelinde Türkiye'ye yönelik gözetim sürecini yeniden başlatmıştır. AB-Türkiye ilişkileri stratejik bakışla yürütülmesi gerekirken, Suriye krizinin de tetiklemesiyle, her iki tarafın zamanla gelişen taktik bakışı ön plana çıkmıştır. Özellikle göç konusunda Türkiye'ye sığınmacılar karşısında tampon bölge işlevi yükleyen pazarlık esaslı model, ikili ilişkileri ilkeler ve değerler temelinde ilerletmenin önündeki en kritik engellerden birini oluşturmuştur. Bu modelin sürdürülemezliği yeni uluslararası göç dalgaları ile ortaya çıkmışken ilişkileri yeniden göç ekseninden entegrasyon eksenine oturtmak gereklidir.

AB üyelik sürecinin yavaşlamasının yanı sıra birçok komşu ülkeyle olumlu ilişkiler de zayıflamıştır. Dünya ekonomisindeki sorunların da katkısıyla ihracat, finansal akımlar ve DYY gerileme sürecine girmiştir. Türkiye'nin küresel ticaret, finans ve yatırım akımlarından aldığı paydaki azalma, büyüme hızını yavaşlatan bir faktör olmuştur. 2008 yılında 11 bin dolara yaklaşmış olan kişi başı gelir, TL'deki değer kaybıyla beraber 2020 yılında 8.599 dolara gerilemiştir.

Türkiye'nin yeni kalkınma hikâyesi, bu durumun geri çevrilmesini ve uluslararası ilişkilerde 2000'li yıllarda yakanmış olan ivmenin bir benzerinin tekrarlanmasını öngörmektedir.

Türkiye'nin yükselen bir güç olmasını destekleyen ancak 2008 küresel krizi sonrasında tersine dönmüş olan küresel dinamiklerin, yüzyılın ikinci çeyreğinde yeniden destekleyici olacağı değerlendirilmektedir.

Küresel krizin etkilerinin yavaşlamaya başladığı bir dönemde patlak veren pandemi karşısında alınan önlemler ise tüm dünyada ekonomileri küçülttüğü gibi ülkeleri daha çok kendi ulusal kaynaklarını kullanmaya zorlamıştır. Ancak pandemi sonrasında hem küresel ekonominin yeniden canlanması, hem de bir sonraki bölümde daha detaylı ele alınacak olan küresel tedarik zincirlerinde meydana gelmesi olası değişimler, Türkiye'nin bu fırsatlardan yararlanabileceğini ortaya koymaktadır.

Dünyada korumacı ve popülist eğilimlerin ortaya çıkmasıyla kural temelli uluslararası liberal demokratik düzen zayıflarken Çin ve Rusya'nın ekonomik ve siyasal ağırlığında görülen artışın devam edip etmeyeceği ve bu durumun küresel sistem üzerinde yol açabileceği çatışma ya da yeni bir iki bloklu dünya gibi olası etkiler tartışmaya açıktır. Diğer yandan, uluslararası liberal düzenin, yirmi birinci yüzyılın gerilimlerine cevap verecek şekilde yeniden yapılandırılması konusunda başlatılmış olan tartışmalar da devam etmektedir.

Yeni Türkiye hikâyesi açısından önemli olan küreselleşmenin ve iş birliğine dayalı bir uluslararası ilişkiler düzeninin devam etmesidir. Serbest ticaret yerine ekonomik korumacılık, çoğulcu demokrasi yerine siyasal popülizm,

kültürel çoğulculuk yerine kültür savaşları, ancak kısa vadeli kazanım üretebilen, uzun vadede ise aslında hiçbir ülkeye yaramayan politikalar. Bu nedenle çok da uzak olmayan bir gelecekte kural bazlı uluslararası sistemin aksaklıklarının giderildiği ve ülkeler arasında iş birliğinin yeniden tesisi edildiği bir sürece girilecektir.

Küreselleşme ve dış ticaretin sağladığı imkânlar sayesinde ekonomisini güçlendirmiş ve dünya sistemindeki yerini pekiştirmiş olan Türkiye'nin çıkarları, kendisini güçlendirmiş olan bu sisteme karşı çıkan ülkelerin yanında olmaktan değil, iş birliği ve kurallara dayalı küresel sistemin mevcut aksaklıklarının giderilmesi ve güçlendirilmesi için çalışan ülkelerin yanında olmaktan geçecektir.

Bu çerçevede, Türkiye'nin hukuki, siyasi ve ekonomik kurumları güçlendirmesi, makroekonomik istikrar, hukuk devleti, temel hak ve özgürlükler, demokratikleşme alanlarındaki adımları atması uluslararası konumunu güçlendirecek, küresel ekonomiden daha fazla pay almasını mümkün kılacaktır. Böylece, son yıllardaki ilişkilere hâkim olan negatif sarmal yerini yeniden pozitif sarmala bırakacaktır.

Bu çalışmada öngörülen kalkınma yaklaşımının unsurları olan uluslararası iş birliği, çok taraflılık, toplumsal adalet, iklim ve çevreyi öne çıkaracak bir büyüme anlayışı pozitif sarmalın yeniden işlemlerini mümkün kılacaktır.

Bu nedenle Türkiye'nin kalkınma yaklaşımında uluslararası ilişkiler, demokrasiye, serbest ticarete ve değer zincirlerine dayalı küreselleşmeye ve transatlantik ittifak eksenli çok taraflı uluslararası güvenlik mimarisine sahip çıkmak ve eksikliklerini düzelterek güçlendirmek üzerine oturtulmuştur. Bu yaklaşım, salgınla birlikte açığa çıkan uluslararası iş birliği ihtiyacı ve ABD başkanlık seçimleri sonrasında kurumsal yapıların, kurallar ve değerler üzerine kurulu politika anlayışının güçlenmesi beklentisi ile de uyumludur.

4.2. Bölgesel güç

Yeni kalkınma hikayesinin ana motiflerinden birisi olan Türkiye'nin liberal sistemin aktif bir üyesi olarak küresel ekonomi politikte yükselen güç olması, Batı dünyası ile kurulan yakın ekonomik, siyasi ve toplumsal ilişkilerin yanında diğer ülkeler ile de karşılıklı fayda sağlayacak ilişkilerin geliştirilmesini gerektirir. Türkiye'nin çevre coğrafyada ekonomik ve siyasi ağırlığını artırması, 2000'li yıllarda olduğu gibi, önümüzdeki dönemde de Türkiye hikayesinin tamamlayıcı bir ögesi olacaktır.

Tarihsel ve kültürel mirasıyla Türkiye'nin Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Orta Asya'da etkili bir güç olma potansiyeli yüksektir. Bölgesiyle olan tarihi ve kültürel bağları, Türkiye'nin küresel sistem içindeki konumunun güçlendiği dönemde bir etki alanına dönüşebilmektedir.

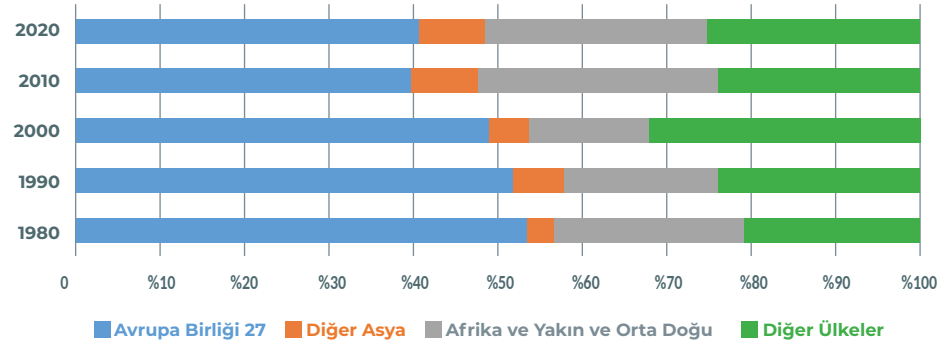
2000'li yıllarda sürdürülen etkin dış politika yönetimi bir yandan Avrupa Birliği ile tam üyelik görüşmelerinin hızlanmasını, bir yandan da yakın coğrafyamızdaki ülkelerle diplomatik ve ticari ilişkilerimizin güçlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu dönemde Türkiye "yumuşak güç" öğelerini başarıyla uygulamış; Suriye, Irak ve Yunanistan başta olmak üzere komşu ülkelerimizle son derece yakın ilişkiler kurulurken, Orta Doğu ve Afrika'daki ülkelerle de ticari bağlantılarımız güçlendirilmiştir. Küresel liberal sistemin işleyişindeki aksaklıkları ve bu sistemin kenarına itilmiş ülkelerin sorunlarını gündeme getirmesi, hem merkez hem de çevre ülkeler nezdinde Türkiye'nin pozisyonunu sağlamlaştırmıştır. Önemli ve etkili bir güç olarak sorunların çözümünde katkı sağlayabilecek bir ülke olarak algılanmış ve bu sayede ekonomik ve kültürel etki alanında ciddi bir genişleme elde etmiştir.

Ancak bir önceki bölümde anlatıldığı gibi, yurtdışında siyasi, yasal, demokratik ve ekonomik kurumların performansı zayıflayıp uluslararası sistemle kurulan kural ve değer temelli ilişkiler de bozuldukça, Türkiye'nin bölgesindeki konumu da değişmiştir. Batı ile olan değer bazlı ilişkileri bozulurken bölgesel cazibe merkezi olma özelliği de aşınmıştır.

Türkiye'nin Afrika ve Yakın ve Orta Doğu ülkelerine ihracatı AB üyelik sürecinin hızlanmış olduğu 2000'li yıllarda hızla artmış, ancak bu artış 2020'li yıllarda hız kesmiştir. Hatta Türkiye'nin toplam ihracatı içinde Yakın ve Orta Doğu ülkelere ihracatın payı azalmıştır. Afrika ülkelerinde de Kuzey Afrika ülkelere ihracatın toplam ihracat içindeki payı küçük bir artış gösterirken diğer Afrika ülkelere ihracatın payı ise azalmıştır.

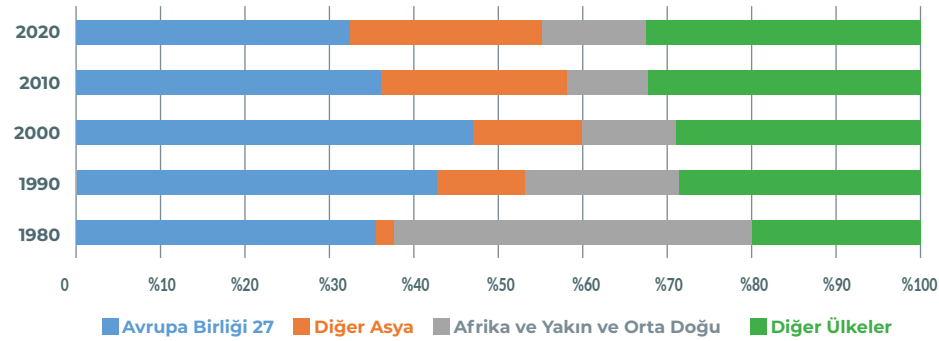
Şekil 4-1. Türkiye'de ülke gruplarına göre ihracat

Ülke gruplarına göre ihracat, %



Şekil 4-2. Türkiye'de ülke gruplarına göre ithalat

Ülke gruplarına göre ithalat, %



Kaynak: TÜİK verilerinden hesaplanmıştır.

Afrika'nın gelişimi özellikle önümüzdeki dönemde Türkiye için önemli fırsatları barındırmaktadır. Kültürel yakınlık, iş yapma biçimlerinde gösterilen esneklik gibi konularda Türk firmaları Afrika'da etkin olmakta, ortak tarihi ve kültürel mirası da olumlu yönde kullanılmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'nin küresel konumunun güçlü olduğu

dönemlerde Afrika'da daha fazla etkin olmak isteyen ABD ve Avrupa kökenli firmalar Türk firmaları ile iş birliği içerisinde hareket etmek istemektedirler. Türkiye'nin önümüzdeki dönemde uluslararası ilişkilerinin gelişmesine paralel olarak Türk firmalarının inşaat faaliyetleri ve proje yönetimini gerçekleştirdiği, Batılı firmaların da tasarım, ileri teknoloji içeren ürünler ve finansman konusunda destek olduğu bir modelin Türkiye için önemli bir dış hizmet geliri oluşturma potansiyeli bulunmaktadır.

Türkiye'nin yeni büyüme hikayesi için bu çalışmanın 7. bölümünde yapılması önerilen kurumsal düzenlemelerle dış politikada, ittifaklara ve tarihsel birikime yaslanan, değer ve ilkelere dayalı, uzun vadeli ve öngörülebilir bir anlayışın hâkim olması, birçok komşu ülkeyle zayıflayan ilişkileri yeniden güçlendirecek ve yakın coğrafyamızdaki diplomatik, ticari ve kültürel etkinlik yeniden tesis olacaktır.

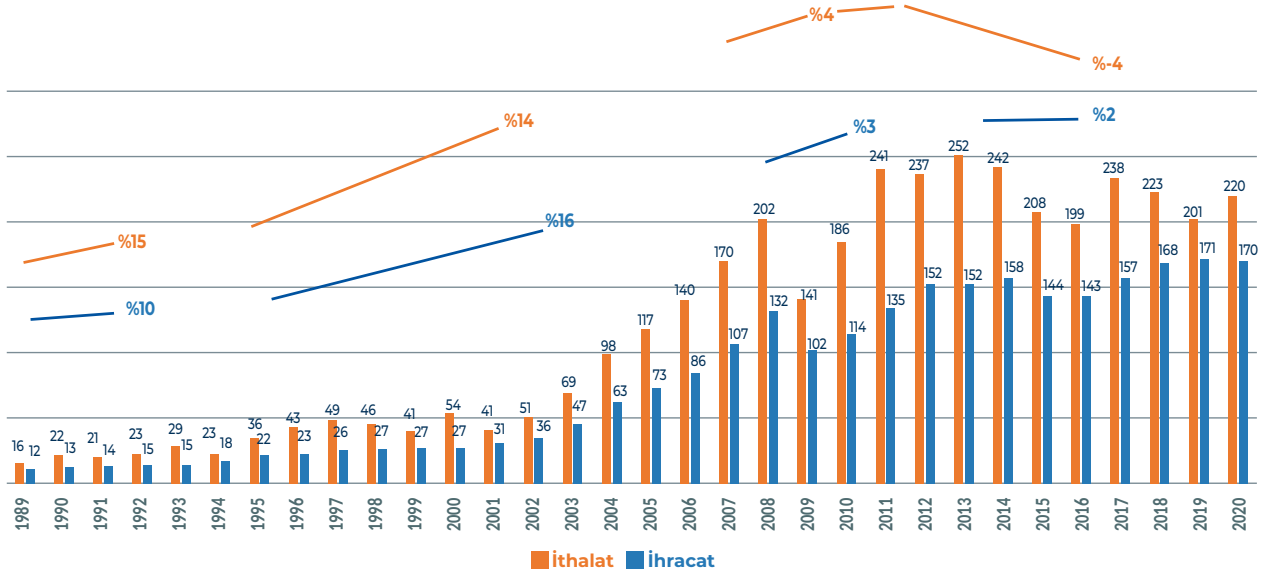
4.3. Küresel ticarete artan pay

Türkiye'nin kalkınma yaklaşımının bir unsurunu da geçmişte olduğu gibi küresel ekonomiye adapte olarak uluslararası ticarete daha güçlü bir konuma yükselmesi, küresel tedarik zincirlerinin daha etkin bir parçası olması ve daha fazla DYY çekmesi oluşturmaktadır. Bu sayede hem ekonomik büyüme için ihtiyaç duyduğu teknoloji, know-how, finansman gibi imkânlarla kavuşacak hem de ölçek ekonomisi avantajlarından yararlanma imkânı bulacaktır.

Türkiye 1980 sonrasında dünyada yaygınlaşan liberal modele uyum sağlamış ve sonrasında dışa açılma ve ihracatı teşvik politikaları izlemiştir. Gümrük Birliği Anlaşması'nın 1996 yılında yürürlüğe girmesiyle Türkiye ekonomisinin küresel ekonomiyle entegrasyonu hızlanmıştır. Ülke içi üreticiler yeni rekabet koşullarına iyi cevap vermiş, üretim çok daha rekabetçi hale gelmiş, teknolojik yatırımlar artmış, üretim ve hizmet standartları yükselmiştir. Bu sayede, üreticilerimiz yurt dışından gelen ürünlerle rekabet etmeyi başardıkları gibi, bunun da ötesine geçerek, çok güçlü bir ihracat yetkinliği ve başarısı kazanmışlardır. Böylece sadece Avrupa Birliği'ne değil diğer ülkelere de ihracat hızla artmıştır.

1996 yılından 2008 yılına kadar, Türkiye'nin ihracatı yıllık ortalama %16, ithalatı ise %14 artış göstermiştir. Önce 2008 küresel krizi, ardından Covid-19 pandemisi dış ticaretteki bu güçlü büyümeyi yavaşlatmıştır. Yine de 2020 itibarıyla Türkiye, 219 milyar dolar düzeyinde ithalat, 169 milyar dolar düzeyinde ihracat ile küresel çapta önemli bir dış ticaret oyuncusudur.

Şekil 4-3. Türkiye'nin 1989-2020 arası ticaret hacmi ve büyüme oranları



Kaynak: World Intellectual Property Organization, IP Statistics Data Center, <https://www3.wipo.int/ipstats/keyindex.htm>

Son 20 yıl içerisinde Türkiye, özellikle otomotiv ve yedek parça, tekstil ve hazır giyim, beyaz eşya gibi sektörlerde küresel tedarik zincirlerinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Bu sayede, Türkiye, uluslararası firmaların üretim üssü haline gelmeyi başarmış, ülke içindeki üreticiler de küresel firmalar için önemli bir tedarikçi ve ihracatçı konumuna gelmiştir.

Türkiye'nin AB ülkeleriyle dış ticaret açığı 3,3 milyar dolarda kalırken, Asya ülkeleriyle, 25 milyar dolara ulaşmaktadır. Türkiye'nin en büyük dış ticaret açığı yaşadığı iki ülke Rusya ve Çin'dir. 2020 yılında Türkiye'nin toplam dış ticaret açığı 50 milyar dolar iken, dış ticaret açığı Rusya ile 13,3 milyar, Çin ile 20 milyar dolara ulaşmıştır. İki ülkeyle olan dış ticaret açığının toplamı 33,5 milyar doları bulmuştur.

Covid-19 sonrası dönem Türkiye için çeşitli fırsatları ve riskleri beraberinde getirebilir. Küresel ticaret hacmi artarken, Çin ile AB ve ABD ticaretinin zayıflaması öngörülebilir senaryolar arasındadır.

Şekil 4-4. 2023 küresel ticaret beklentileri

Küresel ticaret hacmi beklentisi

Baz senaryo: Ticaret hacmi değişimi, 2023B vs. 2019 (Ana koridorlar¹, Milyar\$)

2023, T\$

\$21T

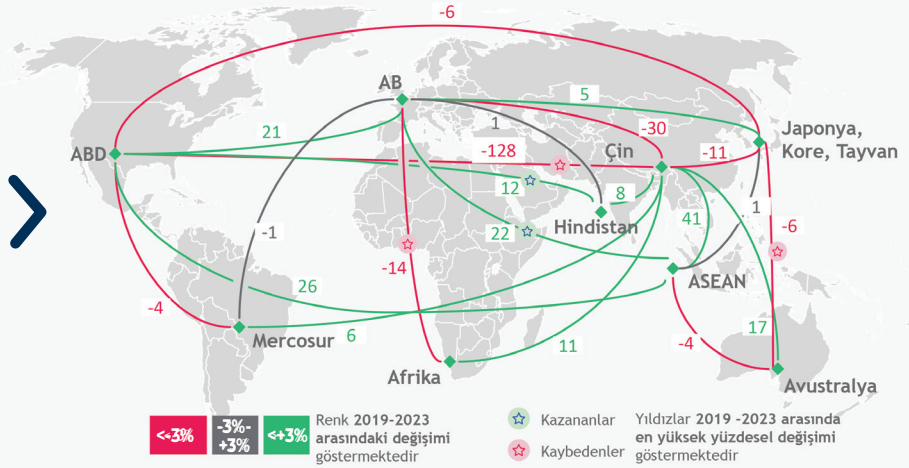
İyimser senaryo

\$18T

Baz senaryo
± 2019 küresel
ticaret hacmi
seviyesi

\$13T

Kötümser senaryo



1. Harita üzerinde belirtilen koridorlar dünya ticaretinin %32'sini oluşturmaktadır.

Kaynak: UN Comtrade, OECD, WEF, IHS, TradeAlert, BCG "COVID-19 Türkiye için Potansiyel Fırsatları (2020)

Aşağıda önümüzdeki dönemde Türkiye'nin küresel ticaretten aldığı pay açısından hem riskleri hem de fırsatları beraberinde getirebilecek üç gelişmeye (Küresel tedarik zincirlerinin yeniden yapılanması, yüksek teknoloji ürün ihracatı ve Çin'in Kuşak ve Yol girişimi) yer verilmektedir.

4.3.1. Küresel tedarik zincirlerinin yeniden yapılanması

Covid-19 ile birlikte, küresel ölçekteki birçok şirket tedarik zincirlerinde yeni bir yaklaşım benimseye başlamıştır. Covid-19 öncesi birçok ülkenin tedarik zincirinde Çin'e giderek artan bir bağımlılık yaşanmaktaydı. Bu durum Amerika için olduğu kadar Avrupa için de geçerliydi. Bütün dünyanın Çin'e bağımlılığı artarken Çin ise tedarik zincirlerini kendi içine taşımakta ve ithalatını azaltmaktaydı.

Pandemiyle birlikte, sadece maliyet ya da verimlilik odaklı bir tedarik zinciri yönetiminin içerdiği risklerin ortaya çıkmasıyla birçok şirket tedarikte risklerin minimize edildiği bir modele doğru geçiş yapmaya başlamıştır.

Bu yeni yapıda tedarik zincirlerinin ana üretim merkezine yakınlaştırılması ve farklı coğrafyalara dağıtılarak bir merkezde toplanmasının önlenmesi gibi farklı yaklaşımları gözlemlenmektedir. Tedarik zincirlerindeki bu değişimler küresel ekonomik ilişkileri de yeniden şekillendirecektir. Bu durum Türkiye'yi olumlu etkileme potansiyeline sahiptir.



Şekil 4-5. Tedarik zincirleri değişiminin 3 farklı formu

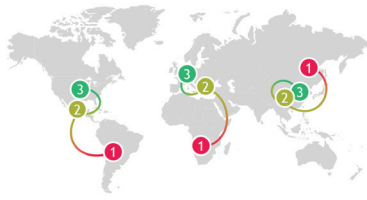
Üretimin ülke içine taşınması (reshoring)

Tedarik zincirlerin kritik üretimler için yurtiçine veya yakın bölgelere kaydırılması



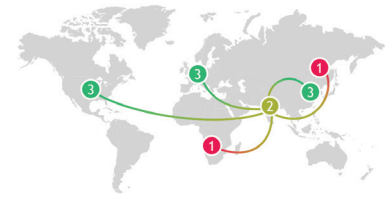
Bölgeselleşme

Tedarik zincirlerinin devlet teşvikleri veya riskleri önlemek için son tüketiciye yakın konumlandırılması



Çeşitlendirme

Küresel tedarik zincirlerinin jeopolitik riskleri azaltmak için yeni coğrafyalara kaydırılması



1 Kaynak 2 Üretim 3 Dağıtım

Kaynak: UNCTAD

Küreselleşme oranı



Tedarik zincirlerinde muhtemel bu değişimler, Çin'in tedarik zincirlerindeki güçlü konumunu kısmen zayıflatabilecektir. Son derece büyük bir iç pazar olan ve birçok sektörde ölçek ekonomisine ve olgunluğa erişen Çin'den toplu bir çıkış olması söz konusu olmasa da Çin'den tedarik edilen ürün ve hizmetlerin bir kısmının ABD ve Avrupa coğrafyasına yakınlaşması veya civardaki diğer ülkelere kayması muhtemeldir.

Ancak bu noktada Türkiye'nin Vietnam, Tayvan, Polonya ve Meksika gibi güçlü rakiplerinin olduğunu da unutmamak gerekir. Bu süreç Türkiye için bazı riskleri de beraberinde getirmekte, hali hazırda entegre olduğumuz küresel tedarik zincirlerindeki rolümüzü kaybetme riski de taşımaktadır.

Covid-19 ile beraber fırsatların iyi yönetilmesi durumunda Türkiye'nin küresel tedarik zincirlerindeki konumunu güçlendirmesi ve ticaret koridorlarında daha etkin bir rol oynaması mümkündür. Küresel tedarik zincirlerindeki değişime bağlı olarak, 2019 ile 2023 yılı arasında Türkiye'nin dış ticaret hacminin Avrupa ile 13,3 milyar dolar, ABD ile de 5,6 milyar dolar artabileceği hesaplanmaktadır.

Şekil 4-6. Türkiye'nin ticaret koridorlarında beklenen değişim (2019-2023)

Türkiye dış ticaret hacmi beklentisi

Baz senaryo: Türkiye dış ticaret hacmi değişimi, 2023 vs. 2019 (Milyar\$)

2023, Milyar \$

\$435
mia

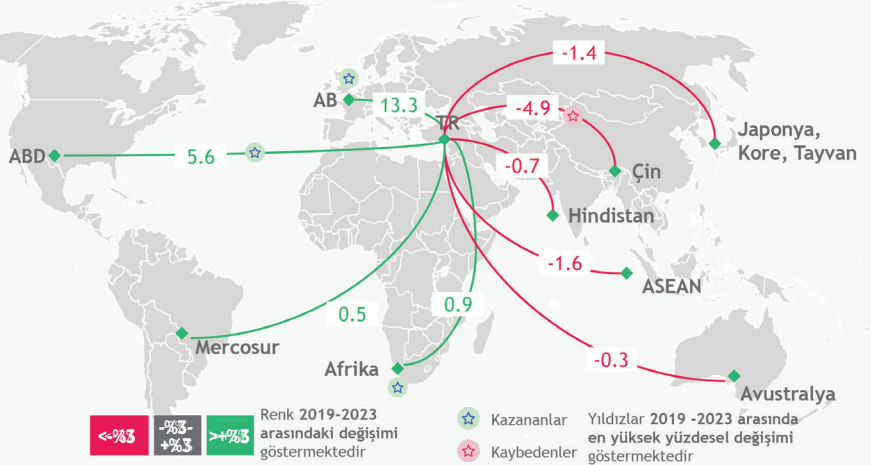
İyimser senaryo

\$387
mia

Baz senaryo
(± %4 vs 372
mia\$ 2019
ticaret hacmi

\$329
mia

Kötümser senaryo



Kaynak: UN Contrade, OECD, WEF, IHS, TradeAlert, BCG "COVID-19 Türkiye için Potansiyel Fırsatlar (2020)

4.3.2. Yüksek teknoloji ürün ihracatı

Dünya ticaretine bakıldığında, en yüksek artış hızının yüksek teknoloji ürün ihracatında olduğu görülür. Dijitalleşme sürecinin önümüzdeki dönemde daha da hızlanması ile birlikte bilişim sektörü mal ve hizmet ticareti daha da artacaktır. Türkiye'nin küresel ticaretten daha fazla pay alması, yüksek teknoloji ürün ihracatını artırmasına bağlı olacaktır.

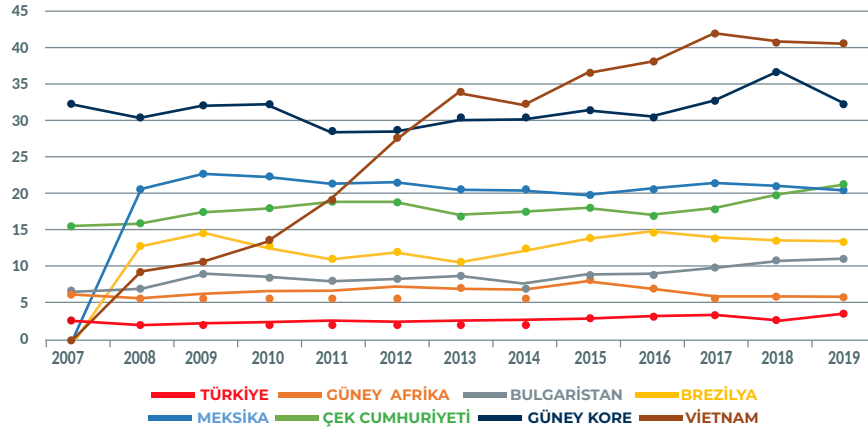
Pandemi yüksek teknoloji ürün ve hizmetlerin önemini daha da artırmıştır. Pandeminin başlarında Çin'den bazı bilişim ürünlerinin ithalatında sorun yaşayan ülkelerde ekonomik faaliyet birçok sektörde olumsuz etkilenmiştir.

Türkiye 2000'li yıllarda yüksek teknoloji ürünlere yönelmeye başlamış ancak bu performansı izleyen yıllarda devam ettirememiştir. Bugün Türkiye'nin yüksek teknoloji ürün ihracatının toplam imalat sanayi içindeki oranı benzer birçok ülkenin altındadır.

Dünya Bankası verilerine göre yüksek teknoloji ürün ihracatının toplam imalat sanayi içindeki oranı üst orta gelirli ülkelerde, yüksek gelirli ülkelerde ve dünyada % 24 civarında iken Türkiye'de sadece % 3'tür. Türkiye ihracatını daha hızlı artırabilmek için mal profilinde yüksek teknoloji ürünlere daha fazla yer vermesini sağlayacak politikalar Türkiye'nin kalkınma hikâyesinin önemli unsurlarındandır.



Şekil 4-7. Yüksek teknoloji ihracatının toplam imalat sanayi ihracatı içindeki payı, seçilmiş ülkeler



Kaynak: United Nations, Comtrade database through the WITS platform. <https://data.worldbank.org/indicator/TX.VAL.TECH.MF.ZS?end=2019&locations=TR-MX-BR-CZ-BG-ZA-KR-VN&start=2007&view=chart>

4.3.3. Çin'in kuşak ve yol girişimi

Türkiye için çevresindeki coğrafyada hem risk hem de fırsatları beraberinde getirecek çok önemli bir gelişme de Çin'in Kuşak ve Yol girişimidir (BRI). 2013'te Çin, jeopolitik pazardaki etkisini arttırmak ve komşu ülkelerle finansal ve siyasi iş birliği kurmak için Asya, Afrika ve Avrupa'yı ulaştırma ağları ile bağlayan önemli bir girişim başlatmıştır. Bu girişim küresel GSYH'nin yaklaşık üçte birini ve dünya nüfusunun üçte ikisini oluşturan 71 ülkeyi kapsamaktadır.¹⁸⁶ En büyük ticaret ortağı ABD ile yaşanan ticaret savaşı ve daralan ticaret hacmi de Çin'i bu çeşitlendirme konusunda teşvik etmektedir. Bu girişim çerçevesinde planlanan 1 trilyon dolar civarındaki yatırımın,¹⁸⁷ yaklaşık 440 milyar doları 2019 itibarıyla hayata geçirilmiştir. Coğrafi konumu Türkiye'yi bu girişim içerisinde yatırım çekebilecek önemli bir lojistik merkez haline getirmektedir. Bu yeni yapı içerisinde Türkiye'nin Orta Asya ve Orta Doğu'daki pazarlara daha hızlı bir şekilde ulaşabilmesi mümkün olacaktır. Yine de bu girişim, Batı dışındaki ülkelerle ticari ve kültürel bağlarımızın güçlenmesi için önemli bir fırsat sunmaktadır. Ancak aynı zamanda, bu girişim ile Türkiye'nin son derece etkin olduğu Avrupa, Orta Doğu, Kuzey Afrika gibi pazarlarda da Çin'in erişiminin ve tedarik hızının artacağını, bunun da Türkiye için bir risk oluşturacağını unutmamak gerekir. Bu nedenle, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi kapsamında söz konusu uluslararası koridorlarla bağlantı kurulması ve iç ulaşım modlarının bu koridorlarla bağlanması, ihracatın rekabet gücü ve yeni yatırımlar açısından önem taşıyacaktır.

4.4. AB entegrasyon sürecinde Gümrük Birliği'nin güncellenmesi

Yeni Türkiye hikayesinin, Türkiye'nin küresel ekonomiden aldığı payı artırması hedefinin yerine gelmesi için önümüzdeki dönemin başlıca önceliği Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği Anlaşmasının güncellenmesi olacaktır.

1995 yılında yürürlüğe giren Gümrük Birliği, hem Türkiye'nin üyelik süreci hem de Türkiye ekonomisi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren tam üyelik yönünde atılan adımlar hızlanmış, Türkiye ekonomisinin uluslararası entegrasyonu güçlenmiştir. Gümrük Birliği sadece Avrupa ülkeleriyle olan ticaretin artmasına değil, aynı zamanda Gümrük Birliği'nin kapsadığı sektörlerde kapsamlı bir dönüşüm gerçekleşmesine de imkân sağlamıştır.

Ancak, artık Gümrük Birliği Anlaşmasının üzerinden 25 yıldan fazla bir zaman geçmiştir. Bu süre içinde Dünya Ticaret Örgütü kurulmuş; Çin, Rusya, Hindistan, Brezilya gibi ülkeler önemli küresel ekonomik aktörler haline dönüşmüş; 2008 küresel krizi ve Covid-19 pandemisi ekonomiler üzerinde büyük etkiler yaratmış; bilişim teknolojilerinde büyük sıçramalar olmuş ve dijital ekonomi ortaya çıkmıştır. 2020'lerde gerek küresel ekonomide meydana gelen bu değişimler, gerekse AB'nin ve Türkiye'nin koşulları Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girdiği tarihten çok farklı bir ortama işaret etmektedir. Bu nedenle, görece iyi işlese de, biçim ve içerik olarak artık dönemin ihtiyaçlarının çok gerisine düşmüş olan Gümrük Birliği'nin güncellenmesi, Türkiye-AB arasında katılım müzakerelerinde statü kaybına izin vermeksizin, Türkiye'nin küresel ekonomideki güçlü konumunu koruması için önemli bir hedef oluşturmaktadır.

Avrupa Birliği, son dönemde Vietnam, Japonya ve Singapur gibi ülkelerle yeni serbest ticaret anlaşmaları (STA) imzalamaktadır. Avrupa Birliği bu yeni nesil STA'larda ekonomik, toplumsal ve çevresel boyutlarıyla sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uyulmasını gözetmektedir. Bu yeni anlaşmalar kamu alımları, uyuşmazlık çözümü, yatırım ortamı, çevresel koşullar ve toplumsal standartlar gibi birçok alanı kapsamaktadır.

Küresel değer zincirleri içinde bölgeselleşme eğilimlerinin güçlendiği dikkate alındığında, Gümrük Birliği'nin güncellenmesi daha da önem kazanmaktadır. Gümrük Birliği'nin güncellenmesi, AB'nin imzaladığı yeni nesil STA'ların Türkiye için ticaret sapması ve haksız rekabet yaratmasını önlemek için olduğu kadar Covid-19 sonrasında AB'nin tedarik zincirlerinde beklenen çeşitlenmeden Türkiye'nin yararlanabilmesi için de önemlidir. Gümrük Birliği'nin kamu alımlarını, tarım ve hizmet sektörlerini de içerecek biçimde güncellenmesi, yatırım ortamının AB standartlarına getirilmesini sağlayarak genel olarak ekonomide rekabetçiliğin yükselmesine de alan açacaktır.

Ayrıca, tarım, hizmetler, kamu alımları, anlaşmazlıkların çözümü mekanizması, dijital tek pazar, Yeşil Anlaşma ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerini de içeren geniş kapsamlı böyle bir adım atılabilmesi, Türkiye açısından uzun vadede üyelik hedefinin güçlenmesine de katkıda bulunacaktır.

Gelecek dönemde AB'nin yeni nesil ticaret anlaşmalarında çevresel sürdürülebilirlik önemli bir başlık olacaktır. AB, Yeşil Mutabakat kapsamında sınırda karbon düzenlemesi uygulamasına geçecektir. Gümrük Birliği güncellenmesinin olmaması halinde, AB'nin dış ticaret politikasındaki çevresel sürdürülebilirlik düzenlemeleri, Türkiye'nin ihracatına zarar verebilecektir. Bu çerçevede, 6. Bölümde ayrıntılı olarak ele alındığı gibi Türkiye'nin yeni kalkınma hikayesini çevreye duyarlı bir ekonomik modele oturtması, uluslararası ticaretten aldığı payı artırabilmesi, hatta koruyabilmesi için de bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin küresel ticaretten aldığı payı artırması açısından Gümrük Birliği'nin güncellenmesine ilaveten, AB üyeliğinden ayrılan Birleşik Krallık ile güçlü ekonomik, ticari ve yatırım ilişkilerinin devam ettirilmesi hedefiyle imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması önemlidir. Türkiye -Birleşik Krallık arasında imzalanan STA'nın AB – Birleşik Krallık Serbest Ticaret ve Yatırım Anlaşması ile eşgüdüm içerisinde güncellenmesi süreci ticaretimizde ciddi aksaklık veya kayıp yaşanmaması amacıyla yakından takip edilmelidir. Aynı şekilde, ABD ile mevcut ekonomik ve siyasi ilişkileri güçlendirmek de kritik öneme sahiptir. Türkiye ile Batı dünyasının ekonomik olarak daha fazla yakınlaşmasını sağlayacak bu adımlar, yeni Türkiye hikâyesinin önemli bir boyutunu oluşturacaktır.



4.5. Küresel yatırımlarda artan pay

Türkiye hikayesinin küresel ekonomiye eklenmesi ihracat hacmi artışıyla beraber doğrudan DYY da daha fazla pay almasını içerir.

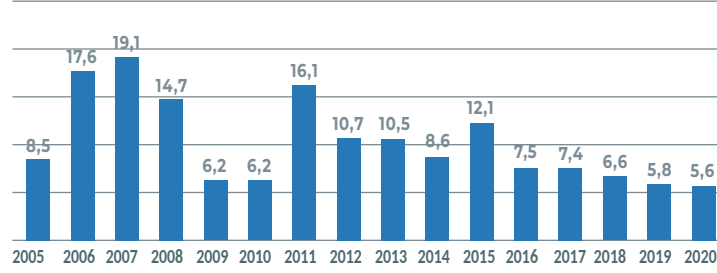
Küresel DYY eğilimlerini teknolojiye, finansa, ulaştırma ve haberleşmedeki dönüşümler ve uluslararası politikadaki gelişmeler şekillendirir. 2008 küresel krizinden sonra 1,5 trilyon dolara çıkmış olan küresel DYY akımları, Covid-19 pandemisi nedeniyle sert bir düşüş yaşamıştır. Bu nedenle ülkeler arasındaki rekabet de yoğunlaşmıştır. Dünyada artan korumacılık, devlet müdahaleciliği ve sanayi politikası uygulamalarına rağmen, 2019 yılında bu doğrultuda 54 ülkenin aldığı 107 önlemin dörtte üçü, DYY serbestleştirilmesi, kolaylaştırılması ve teşvik edilmesi doğrultusunda olmuştur.¹⁸⁸

Çok uluslu şirketler tarafından gerçekleştirilen uluslararası üretim dünya ekonomisinin önemli bir bölümünü oluşturur. Küresel DYY akımları, küresel üretim ve tedarik zincirleri ile iç içe geçmiş bir yapıdır. Dünya ticaretinin yaklaşık % 80'i küresel üretim ağları ile ilişkilidir.¹⁸⁹ Dijital teknolojilerdeki değişiklikler, çevresel ve toplumsal sürdürülebilirlik hassasiyetleri ve son yıllarda yatırım ortamı politikalarında artan korumacılık ve devlet müdahaleciliğinin küresel DYY ve tedarik zincirleri üzerindeki etkileri çok boyutlu ve karmaşık olacaktır. Bu etkiler sektörlere ve bölgelere göre farklı hissedilecektir.¹⁹⁰ Küresel değer zincirlerinde ortaya çıkabilecek bu çok yönlü değişimlerde ülkemizin yarar sağlayabilmesi için, dijital teknolojilerde kapasite oluşturmak, çevresel anlaşmaların parçası olmak ve üretim süreçlerini sorumlu tüketim eğilimlerinde dikkate alınan çocuk işçiliği, işyeri güvenliği, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi toplumsal hassasiyetlere uygun biçimde dönüştürmek gerekecektir.

Önümüzdeki yıllarda küresel DYY akımlarından en çok pay alacak ülkeler, bu konuda politika hazırlıklarını tamamlayan ve gerekli kurumları inşa eden ülkeler olacaktır. Gelecek dönemde küresel DYY kararlarında, ülkelerin yatırım ortamıyla beraber teknolojik hazırlık seviyeleri ve sürdürülebilirlik endişeleri önemli parametreler olacaktır.¹⁹¹ Bu çerçevede, Türkiye'nin gerekli hazırlıkları zamanında yapması halinde artacak olan küresel DYY'den daha fazla pay alması mümkündür. Küresel değer zincirleri içinde bölgeselleşme eğilimlerinin güçlendiği dikkate alındığında, Türkiye'nin küresel DYY'den daha fazla pay alması açısından da Gümrük Birliği'nin güncellenmesi önem kazanmaktadır.

Türkiye 1990'lı yıllardan itibaren dış ticarete bir ivme yakalamış olmasına rağmen DYY hızlanmasını sağlayamamıştır. DYY'nin artması, ancak 2001 krizi sonrası hayata geçirilen yapısal reformlar ve hukuk devleti, düzenleme kalitesi, yönetim gibi alanlarda sağlanan ilerleme sonucunda Avrupa Birliği entegrasyon sürecinin hız kazanması ile mümkün olmuştur. AB genişleme süreci, üyelik sürecinde yoluna devam eden, siyasi ve ekonomik reformlarını yerine getiren, ekonomik istikrarı sağlayan ülkelerin, uzun dönemli yabancı yatırımları hızla çekmeye başladıklarını gösterir. Bu durum Türkiye için de geçerli olmuş, AB üyelik süreci canlı biçimde devam ettiği sürece Türkiye'ye de DYY girişi hızlanmıştır.

Şekil 4-8. Türkiye’de doğrudan yabancı sermaye yatırımları (Milyar dolar)

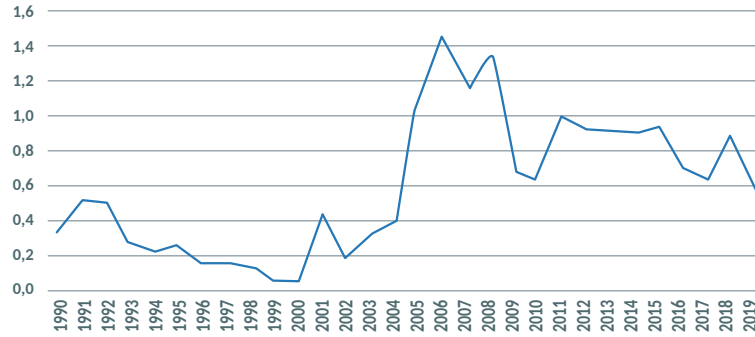


* Net yükümlülük oluşumu, yatırım

Kaynak: TCBM, Ödemler Dengesi İstatistikleri, Mart 2021

2000’li yıllar öncesinde 1 milyar dolar bandında hareket eden DYY, 2007 yılında 20 milyar dolar düzeyine çıkmıştır. Küresel DYY içinde %0,5’in altında pay alırken, bu oran %1,5 düzeyine yükselmiştir.

Şekil 4-9. Türkiye’nin küresel DYY içindeki payı (%)



Kaynak: UNCTAD, WIR 2020, FDI inflows, by region and economy, 1990-2019. <https://unctad.org/topic/investment/world-investment-report>

Ancak izleyen süreçte reform ivmesinin yavaşlamasına ve makroekonomik istikrarda dalgalanmalar gözükmesine paralel olarak DYY de azalış göstererek 6 milyar dolar düzeyine gerilemiştir. Bunun da yaklaşık 5 milyar doları gayrimenkul alımına gitmiştir. Üretken alanlarda DYY girişinin yavaşlamış olması, DYY’nin yukarıda sıralanan sermaye birikimini hızlandırma, istihdam yaratma, vergi geliri artışı sağlama, teknoloji transferini hızlandırma gibi yararlarını sınırlamıştır.

Türkiye’nin kalkınmasını hızlandırmak için daha fazla DYY çekmesi gerekmektedir. Bu nedenle, Türkiye’nin kalkınma hikayesinin gerçekleşmesinde uluslararası sistemle kurduğu ilişkinin güçlenmesi önemli bir bileşendir. Türkiye’nin kalkınma hikayesinin gerçekleşmesi için 7. bölümde yapılan öneriler arasında yer alan güçlü kurumlar, tarafsız ve bağımsız bir yargı, güçler ayrılığı, düzenleme kalitesi gibi yabancı yatırımcıların kararlarında önemli olan alanlarda sağlanacak ilerleme, Türkiye’nin 2000’li yıllarda olduğu gibi 2020’li yıllarda da güçlü bir DYY performansını sağlayacaktır.



4.6. Sonuç

Türkiye'nin kalkınma hikâyesinin önemli bir bileşeni de uluslararası sistemle kurduğu ilişkidir. Günümüzde, Kuzey Kore gibi tamamen dışa kapalı ülkeler hariç tutulursa, ülkeler kalkınma stratejilerini dışa açık bir model üzerine inşa etmektedirler. 2008 sonrasındaki dönemde yer yer görülen korumacı eğilimler de güçlü ve kalıcı olmamıştır. Bu nedenle Türkiye'nin önümüzdeki dönemdeki kalkınma yaklaşımının da uluslararası sistemin içinde saygın ve aktif bir oyuncu olması üzerine kurulu olması, beklenen ve yararlı olacak bir tercihtir.

Cumhuriyetin ikinci yüzyılında arzumuz ve beklentimiz Türkiye'nin uluslararası sistem içindeki konumunun daha da güçlenmesidir. Türkiye 2000'li yıllarda yükselen bir güç olarak görülmeye başlanmış ancak sonradan bu algı tartışmalı hale gelmişti. Türkiye'nin yeni kalkınma hikayesinde 2030'larla birlikte yükselen saygın bir güç olma konumunun pekişmesi öngörülmektedir.

Yükselen bir güç olma, uluslararası kurumlardaki konumun güçlenmesi ve küresel ekonomiden daha büyük bir pay almayı da beraberinde getirecektir.

Cumhuriyetin ilk 100 yılı, Türkiye'nin Batı sistemine entegrasyonu doğrultusunda şekillenmiştir. Özellikle 2000'li yıllardan itibaren AB üyelik sürecinin ivmesiyle beraber bu entegrasyon arttıkça Türkiye de yükselen güç konumunun avantajlarından yararlanmış; küresel finans, ticaret ve DYY akımlarından aldığı payı artırmıştır. Bugün bu akımlar içinde ağırlığı Batı ülkeleri oluşturmaktadır. Güçlü bir AB çıpasının bulunmadığı bir ortamda Türkiye'de reform süreci yavaşlamış ve küresel akımlardan alınan pay azalarak yükselen güç konumu tartışmalı hale gelmiştir.

Türkiye'nin çıkarları korumacılığın ve kısa vadeli pazarlıklar üzerine kurulu bir işleyişin egemen olduğu bir düzenden yana değildir. Kural bazlı uluslararası sistemin gelişmesi sayesinde hızla büyümüş olan Türkiye'nin çıkarları, iş birliği ve kurallara dayalı küresel sistemin mevcut aksaklıklarının giderilmesi ve güçlendirilmesi için çalışan ülkelerin yanında olmaktan geçer.

Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci yüzyılının başındaki kalkınma yaklaşımı, iş birliği ve kurallara dayalı küresel sistemin aksaklıklarının giderilmesi ve yeniden şekillendirilmesi için çalışan ülkelere birisi olacağı, yükselen güç konumunu pekiştireceği ve bu sayede de kalkınmasına ilave bir ivme kazandıracığı değerlendirilmesi üzerine kurulmuştur.

Ancak uluslararası ilişkilerdeki bu konum, kalkınma yaklaşımının diğer başlıklarındaki gelişmelerle beraber hareket etmektedir. Dünyada hâkim olan tüketim eğilimleri, çevre, çocuk ve kadın emeği ve işyeri güvenliği gibi standartlar açısından sorumlu tüketim anlayışına uygun olmayan ürünlerin ve üretim süreçlerinin dünya ticaretinde ve küresel DYY akımlarından pay almakta giderek zorlanacaklardır. Özetle, teknoloji ve yetişkin insan gücüne yatırım yapmak, hukukun üstünlüğünü, düzenleme kalitesini ve yönetimi güçlendirmek, iklim değişikliği ile mücadele, karbon nötr kalkınma ve döngüsel ekonomi doğrultusunda harekete geçmek ve makroekonomik istikrarı sağlamak Türkiye'nin uluslararası saygınlığını yükseltecek ve küresel yatırım, ticaret ve finans akımlarından daha fazla pay almasını mümkün kılacaktır. Böylece ülkenin zengin ülkeler sınıfına girmesinin yolu açılırken, artan refah da toplumsal adaleti sağlama ve iklim değişikliği ile mücadeleyi kolaylaştıracaktır.

Dipnotlar

186 World Bank, Belt and Road Initiative, 2018

187 OECD, China's Belt and Road Initiative in the Global Trade, Investment and Finance Landscape, 2018.

188 UNCTAD, World Investment Report, 2020

189 Age.

190 Age.

191 Age.



5. Adil Türkiye

Bu çalışmada ortaya konan kalkınma yaklaşımının hedeflerinden biri; gelir adaletini tesis eden, bölgesel farklılıkları gideren, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayan, dil, din, mezhep, ırk, köken ayrımı olmadan herkesin eşit ve özgür yaşadığı, toplumda hiçbir kesimi kalkınma sürecinde geride bırakmayan, adil bir Türkiye'dir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci yüzyılı için geliştirilen kalkınma yaklaşımı her şeyden önce insan içindir. İnsanımızın iyilik ve mutluluğunun öncelikli hedef olması, ekonomik büyüme modelinin de çerçevesini belirleyen ana unsurdur. Önümüzdeki dönemin büyüme modeli kapsayıcı olmalı, refahın toplumun tüm kesimlerine yayılmasını sağlamalıdır.

Toplumsal adalet, kalkınma yaklaşımının bir amacı olmasına ilaveten, aynı zamanda Türkiye'nin kalkınmasının bir aracıdır. Giriş bölümünde belirtilmiş olduğu gibi, demokratik kurumlarla birlikte gelir adaleti, dengeli bölgesel kalkınma, eğitim ve sağlık sisteminin yetkinliği, temiz bir çevre gibi unsurlar toplumsal güvenin yükselmesini, bir arada mutlu ve huzurlu yaşama iradesini, karşılaşılan zorlukları aşip müreffeh bir gelecek kurmayı mümkün kılar.

İkinci bölümde "Sağlıklı, mutlu bireyler ve toplumsal refah" başlığında OECD How's Life 2020 başlıklı çalışmasında yer alan yaşam memnuniyeti verilerine göre Türkiye'nin OECD ülkeleri arasında yaşam memnuniyetinin en az olduğu ülke olduğunu belirtmiştik. Konda verilerinin de Türkiye'de kendini mutlu hisseden insanların oranının 2012 yılına göre gerilemiş olduğunu gösterdiğini aktarmıştık.

Bu veriler, kalkınma yaklaşımının merkezine insanın iyiliğini ve mutluluğunu almanın ne kadar yerinde ve gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Mutluluğun ve yaşam memnuniyetinin yükselmesine hizmet etmeyecek bir büyüme patikası, büyüme oranı ne olursa olsun, bir başarı olmayacaktır.

Kalkınma anlayışımızın bir boyutunu da iyilik ve mutluluğa ortalama değer olarak bakmamak oluşturur. Kalkınma süreci toplumun farklı kesimlerinin önceliklerini ve hassasiyetlerini dikkate almalı, bu sayede, kimseyi refah artışının dışında bırakmazken, kaynakların var olan adaletsizliklerin azaltılması doğrultusunda kullanılmasını hedeflemelidir.

Tarihsel olarak baktığımızda toplumların gelişmesi hiyerarşilerin ve bazı kesimlere sağlanan ayrıcalıkların ortadan kalkması sürecidir. Bu süreç geçtiğimiz yüzyılda hızlanmış olmasına karşılık, toplum içindeki çok boyutlu eşitsizlikler bugün de varlığını sürdürmektedir. Bu eşitsizlikler çoğu kez belli kesimler için eğitime, sağlığa erişimde, siyasete, toplum yaşamına ve istihdama katılımı fırsat eşitsizlikleri gibi biçimlerde ortaya çıkmaktadır. Eşitsizlikler suç oranı, güven, ekonomik performans, mutluluk gibi başka birçok toplumsal refah göstergesiyle yakından ilişkilidir. Belli kesimlerin sistematik olarak karşı karşıya kaldığı fırsat eşitsizlikleri zamanla sorunları derinleştirerek toplumsal kırılmalara yol açmaktadır. Derin uçurumlar, farklı toplumsal grupların refaha erişimden dışlanmış olması siyasi gerilim yaratarak büyüme sürecini kesintiye uğratır. Eşitsizliklerin derin olduğu toplumlarda kalkınma programları da demokrasiler de çalışmaz. Bu nedenle Türkiye'nin kalkınma hikayesinin önemli bir ayağını toplumsal adalet oluşturmaktadır.

Birleşmiş Milletlerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerindeki ilerleme açısından Türkiye'nin en sorunlu olduğu

üç başlık, açılığa son, toplumsal cinsiyet eşitliği ve gelir dağılımı başlıklarıdır.¹⁹² Bu başlıklar, toplumsal adalete ulaşmada Türkiye'nin odaklanması gereken alanlara da işaret eder.

Ülkemizde yaşayan tüm insanların bir arada, adil ve eşitlikçi bir topluma kavuşmaları için toplumsal cinsiyet eşitliğini, adaletli gelir dağılımını ve dengeli bölgesel kalkınmayı sağlamayı amaçlamalıyız.

Bir toplumda farklı eşitsizlik türleri genelde iç içe geçer ve çoğu kez birbirini besler. Servet ve gelir eşitsizliği, kaliteli eğitime erişimde sorun çıkartır, eğitim farklılıkları işgücü piyasasına yansır ve buradan tekrar gelir eşitsizliklerini büyütür. İyi bir eğitime ve iyi bir işe erişimde karşılaşılan eşitsizlikler bu çalışmanın ikinci bölümünde ele alınmıştır. Bu bölümde ise iyi bir eğitime ve iyi bir işe erişimle gelir adaletsizliği arasındaki ilişkiyi akılda tutarak, gelir adaletsizliği konusunu ele alacağız ve Türkiye'de gelir adaletsizliğinin farklı boyutlarının ortadan kaldırılmasına odaklanacağız.

Bu bölümde inceleyecek olduğumuz bir başka eşitsizlik ise toplumsal cinsiyet eşitsizliği olacak. Burada kadınların ekonomik, toplumsal ve siyasi hayata katılımındaki eşitsizliklerin giderilmesi gerektiğini ele alacağız. Kadınların ayrımcılığa uğraması, yoksul kesimler üzerinde yoksulluğun kendini yeniden üretmesine imkân sağlayarak gelir adaletsizliğini de büyüten bir sonuç üretir. Doğal olarak, kalkınma hikayemizin çok önemli bileşenlerinden birisi de toplumun yarısını oluşturan kadınların ayrımcılığın hiçbir türüne tabi olmamasıdır.

Bu bölümde inceleyecek olduğumuz üçüncü eşitsizlik ise bölgesel kalkınma farklılıklarıdır. Bölgesel eşitsizlikler de gelir adaletsizliğinin yeniden üretilmesine zemin oluşturur. Farklı eşitsizlik türleri arasındaki etkileşimi dikkate aldığımızda, bölgesel eşitsizlikler ekonomik kalkınma modelinin çalışmasını aksatmanın yanı sıra, demokratik gelişme açısından da sorunlar ortaya çıkmasına yol açar. Bu nedenle gelecek dönemde Türkiye'nin kaynaklarını seferber etmesi gereken alanlardan birisi de bölgesel kalkınmadır.

Toplumsal eşitsizliklerin azaltılması ve artan refahın daha adil paylaşılması izlenen ekonomik modellerle çok yakından ilişkilidir. Büyüme modelinin çevreci olup olmamasının bir sonucu da ekonomik faaliyetin nimetlerinin nasıl bölüşüleceğidir. İklim değişikliğinin en çok etkileyeceği sektörler ve doğal kaynakların çıkarılması ve işlenmesi, atıkların toplanması gibi birçok faaliyet, hem gelir adaleti ve yoksullukla mücadeleyi hem de çevrenin korunmasını ilgilendirir. Bu nedenle toplumsal adalet hedefi, çevreyle dost bir ekonomik yaklaşımı gerektirir. Türkiye için tasarladığımız kalkınma hikayesinde kurgulanan büyüme modeli KOBİ'lere, küçük esnafa, çiftçilere, kırsal kesime, yerel kültüre ve değerlere zarar verecek ve bu nedenle eşitsizlikleri büyütecek ekonomik faaliyetleri öngörmez. Tam tersine, üretirken de tüketirken de hem çevreye saygılı hem de kapsayıcı olan bir büyüme modeli tasarımı bu açıdan da önem kazanır.

Toplumsal eşitsizliklerin azaltılması ve artan refahın daha adil paylaşılması bireyin güçlendirilmesini gerektirirken, en büyük rol kurumlarla ilişkilidir. Toplumsal cinsiyet, gelir dağılımı ve bölgesel kalkınma başlıklarında adaletsizlikleri azaltma, eğitim, sağlık, istihdam, KOBİ, kayıt dışı ekonomi ile mücadele, sosyal güvenlik, sosyal yardımlar, kırsal kalkınma gibi alanlardaki politikalar sayesinde olacaktır. Bireyi ve toplumu güçlendirmek ve adaleti sağlamak için ne tür kurumlara ihtiyaç olduğu ve ne tür politikalar izlenmesi gerektiği 7. bölümde tartışılmaktadır.



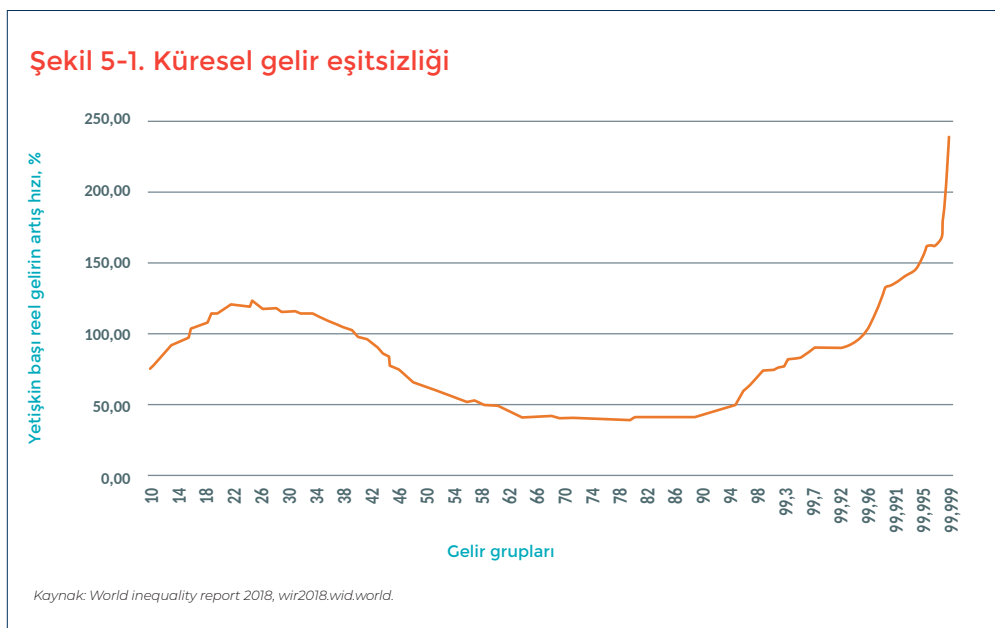
5.1. Gelir adaletinin sağlanması

Gelir ve servet adaletsizliği diğer toplumsal adaletsizliklerle beraber seyreden bir olgudur. Kalkınma hikayesinin en güçlü vurgularından birisini bireysel gelir adaletinin iyileştirilmesi oluşturmaktadır.

Ekonomik büyüme toplumdaki birçok adaletsizliğin azaltılmasına imkân veren güçlü bir araçtır. Ancak tek başına yeterli bir araç değildir. Özellikle teknolojik değişimin hızlı olduğu dönemlerde, büyüme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkinin de doğası değişmektedir. Hızlı büyüme elde edilse bile, bu büyümenin gelir adaletsizliğini azaltması, bir dizi alandaki politikalar arasında bu amaca dönük güçlü bir koordinasyonu gerektirecektir. Dijitalleşmenin, tekrarlanabilir ve bir algoritmaya dökülebilir meslekler üzerinde yarattığı tehdit, toplumun yoksul kesimlerine teknolojik dönüşüme uygun beceriler kazandırılması ile azaltılabilecektir. Önümüzdeki dönemde tüm dünyayı etkileyen bu süreci Türkiye de iyi yönetmelidir.

Büyüme olarak ifade ettiğimiz ortalama gelirin artışı eğer toplum içinde adil biçimde dağılmıyorsa, genel bir refah artışı olduğundan söz etmek mümkün değildir. Örneğin birçok gelişmiş ülkede 1980 sonrası dönemde en zengin % 1'lik kesimin geliri artarken en yoksul % 50'lik kesimin geliri azalmıştır (Piketty, 2014). Gelir dağılımı eşitsizliklerinin yaşandığı ülkeler siyasi, sosyal ve ekonomik birçok sorunla baş etmek zorunda kalmaktadır. 2008 küresel krizi sonrasında gelir dağılımının bozulmuş olması, yoksulluğun artması başta ABD olmak üzere birçok ülkede sosyal ve siyasi dengeleri sarsmıştır. Artan eşitsizlikler, küresel risk raporlarında en sık işaret edilen riskler arasındadır.¹⁹³

Küreselleşme süreciyle birlikte birçok yoksul ülke dış ticaret ve DYY sayesinde büyümesini hızlandırabilmiş ve bu sayede milyonlarca insan aşırı yoksulluktan kurtulmuştur. Ülkeler arası eşitsizliklerdeki azalmaya karşılık ülkelerin kendi içlerindeki eşitsizliklerde artış meydana gelmiştir. 1980 sonrası, en yoksulların ve en zenginlerin gelirlerinin hızla arttığı bir dönem olmuştur. Bu durum, fil eğrisi¹⁹⁴ olarak isimlendirilmektedir.



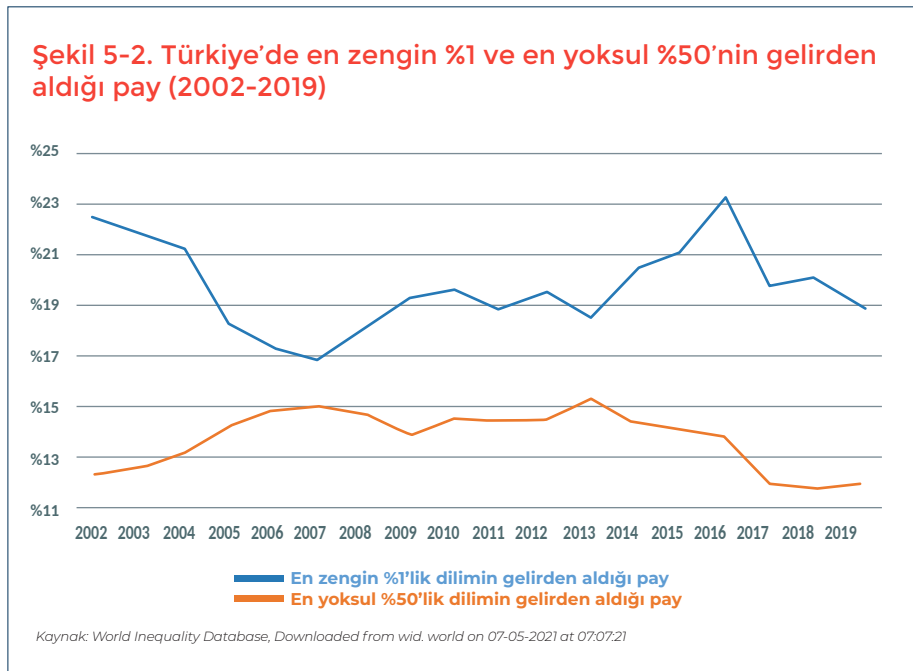
Aşırı yoksulluğu ve açlığı ortadan kaldırmak Birleşmiş Milletlerin Binyıl Kalkınma Hedefleri arasına girmişti. Bunların yanına, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine gelir dağılımının iyileştirilmesi hedefi de eklenmiştir. Bu hedeflere karşılık, eşitsizlik ölçüsü olan Gini endeksi 2010-2017 döneminde 84 ülkeden sadece 38'inde düşürülmüştür. Ülkeler arasındaki gelir eşitsizliği azalırken, ülkelerin yarısından fazlasında gelir eşitsizlikleri azalmamış veya artmıştır. Eşitsizlikleri azaltmayı başaran ülkelerde ise etkin kurumlar ve üretilen tutarlı politikaların önemli bir rol oynadığı görülmektedir.¹⁹⁵

Ekonomik krizler ve pandemi gibi ekonomik koşullarda ani bozulmalar tüm ekonomileri genelde kötü etkilerken; kadınlar, çocuklar, yaşlılar, engelliler, mülteciler gibi dezavantajlı gruplar üzerinde ortalama daha kötü sonuçlar yaratmaktadır. Bu nedenle, 2008 krizi ve ardından gelen Covid-19 pandemisi ülke içi gelir adaletsizliklerinin daha da yükselmesine yol açmış ve düşen büyüme nedeniyle yoksullukla mücadele de zorlaşmıştır.

Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Bir ülkede gelirlerin dağılımının eşit olup olmadığını gösteren en önemli ölçüm olarak kabul edilen Gini katsayısına göre Türkiye OECD ülkeleri içinde gelir adaletsizliğinin en yüksek olduğu ülkeler arasında yer almaktadır.¹⁹⁶

Türkiye'de gelir eşitsizlikleri 2002 yılından itibaren azalmış ancak 2007 yılından itibaren gelir dağılımı yeniden bozulmaya başlamıştır.¹⁹⁷

World Inequality veri tabanına göre, fil eğrisi Türkiye için de geçerlidir. 2002-2007 arasında hızla yükselmiş olan en yoksul % 50'nin geliri 2013 yılından sonra yeniden düşme eğilimine girmiştir.



Tüm dünyada farklı ülkeler gelir eşitsizliklerinin üstesinden gelmek için alternatif çözümlerin arayışındadır.¹⁹⁸



Türkiye dahil birçok ülke, aynı ve nakdi yardımları farklı sosyo-ekonomik sorunlarla bir arada ele alan programlar üzerinde çalışmaktadır. Türkiye de yeni kalkınma yaklaşımında gelir eşitizliklerindeki artışı durdurmalı, gelir dağılımının yeniden düzelme eğilimine girmesini sağlamalıdır.

Yoksulluk kaliteli eğitime erişimle çok yakından ilişkilidir. Eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert medyan gelirinin % 50'si dikkate alınarak hesaplanan yoksulluk oranına göre; okur-yazar olmayan fertlerin % 26,1'i yoksul iken, bu oran bir okul bitirmeyenlerde % 22,4, lise altı eğitimlilerde % 13,4, lise ve dengi okul mezunlarında ise % 6'dır. Yükseköğretim mezunları ise % 2,5 ile en düşük yoksulluk oranının gözlendiği gruptur. Bu nedenle kaliteli eğitime erişim, istihdam imkânlarının artırılmasının yanı sıra gelir dağılımının iyileştirilmesi açısından da önemli bir politika alanıdır.

Yoksulluk yüzünden bir dizi ürün ve hizmeti satın alamamak insanların yaşam koşullarını da olumsuz etkilemektedir. TÜİK verilerine göre, 2019 yılında ciddi maddi yoksunluk oranı¹⁹⁹ %26,3 olarak gerçekleşmiştir. İnsanların üçte birinden fazlası, yaşadığı konutlarda ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu çalışmada Türkiye için önerilen yeni kalkınma yaklaşımı, yoksulluk ve yoksulluğun yol açtığı bu tür sorunların ortadan kaldırılmasını hedefler.

Gelir dağılımı ve yoksullukla ilgili sorunların çözümü için, izlenecek ekonomik model, refah artışının toplumun düşük gelirli kesimlerine mutlaka yansması, ekonomik kalkınmanın yanı sıra toplumsal adaletin mutlaka sağlanması üzerine kurulu olmalıdır.

5.2. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması

Daha adil bir toplum hedefinin en önemli unsurlardan birisi toplumsal cinsiyet eşitliğidir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği Birleşmiş Milletlerin Bin Yıl Hedeflerinden sonra 2015 yılında kabul ettiği ve 2030'a kadar dünya gündemini şekillendirmesi beklenen Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasında da yer almıştır. Birleşmiş Milletlere göre, kadınların toplum içindeki konumunun güçlenmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması hedefleri diğer Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerini etkilemektedir. Bu alanda hedeflerin tutturulması açıkça gözetilmeden diğer alanlarda iyileşme de kesintiye uğrayacaktır.²⁰⁰

Toplumsal cinsiyet eşitliği alanındaki sorunların kalkınmanın diğer tüm boyutlarıyla etkileşim içinde olması, Türkiye'nin bu alanda atacağı adımlarda toplumsal kalkınmanın diğer alanlarındaki çalışmalarla eşgüdümlü ve eşzamanlı hareket edilmesini zorunlu kılmaktadır.

Tüm ülkelerde ekonomik krizler genelde yoksul kesimleri daha fazla etkilerken en çok etkilenen kesimlerin başında yoksul kadınlar gelmektedir. Covid-19 pandemisi de aynı şekilde en çok yoksul kadınları etkilemiştir. Bu durum Türkiye için de geçerlidir. Bu nedenle, gelir dağılımı adaletsizlikleri ve yoksullukla savaşa kadınlara dönük politikalar ayrı bir önem taşıyacaktır.

Kadınlar arasında yoksullukla mücadele, burada önerilen kalkınma yaklaşımında olduğu gibi, çevreyi önceliklendiren bir kalkınma perspektifini de önemli kılmaktadır. Çünkü iklim değişimi ve çevresel bozulmadan en çok etkilenecek kesimlerin başında, kırsal faaliyetlerde ücretli aile işçisi olarak geçimini sağlayan eğitim seviyesi düşük kadınlar gelmektedir.

Türkiye’de kadınların konumu ve çevreyi önceliklendiren büyüme arasındaki karşılıklı etkileşimler dikkate alınmalıdır. Kadınların topluma eşit katılımındaki sorun, bölgeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle Türkiye’de, toplumsal cinsiyet eşitliği sağlanırken, bunun farklı bölgelerde çok daha ciddi bir sorun olması dikkate alınarak bölgesel politika ile eşgüdüm içinde tasarlanmalıdır.

Kadınların ekonomik, siyasi ve toplumsal hayata erkeklerle eşdeğer düzeyde katılmıyor olmalarının, yoksulluk ve gelir adaletsizliği sorunlarını besliyor olmasının ötesinde, toplumsal cinsiyet farklılıklarının olumsuz etkileri daha geniş bir alana yayılır. Bu nedenle yeni kalkınma hikayesinde, kadınların potansiyellerini tam olarak kullanması öngörülür. Bu, siyasi ve kültürel gelişmenin yanı sıra ekonomik gelişmeyi de hızlandıracaktır.

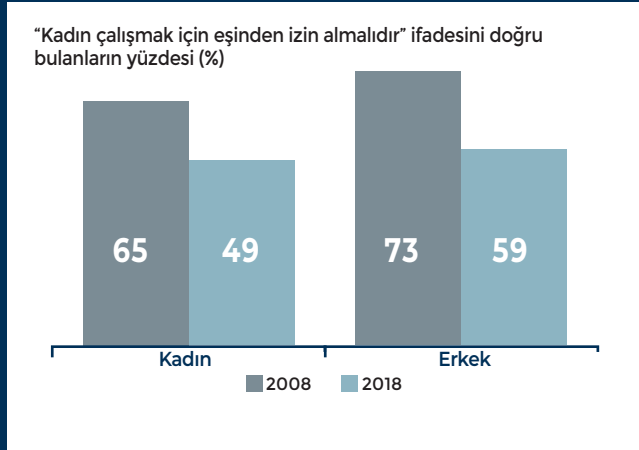
Böylece, Türkiye’nin yeni kalkınma hikayesinde kadınların toplumsal hayattaki konumunun güçlendirilmesi, kalkınmanın daha adil olmasını sağlayacağı gibi büyüme sürecini de hızlandırıcı bir rol oynayacaktır. Uluslararası Çalışma Örgütü’ne göre, ekonomik hayata katılımındaki cinsiyet farkını 2025 yılına kadar % 25 oranında kapatmak, küresel GSYH’yi 5,8 trilyon dolar artırma potansiyeline sahiptir.²⁰¹ Bu pozitif etkiler yalnızca ülkeler için değil, şirketler için de geçerlidir. Sekizden fazla ülkede 1700 şirket ile gerçekleştirilen bir araştırma, üst düzey yöneticileri arasında ortalamanın üzerinde bir cinsiyet çeşitliliğine sahip şirketlerin % 19 daha fazla gelir elde ettiğini ortaya koymuştur.²⁰² Benzeri biçimde, McKinsey Global Institute tarafından yapılan bir çalışma da, toplumsal cinsiyet eşitliği açısından ilk dörtte birde yer alan şirketlerde finansal getirilerin ulusal ortalamaların üzerinde yer aldığını göstermiştir.²⁰³

Gelecekte Türkiye’de kadın-erkek eşitliği çalışmalarının hızlandırılması gerekecektir. 2015-2019 için ülkelerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine göre Türkiye toplumsal cinsiyet eşitliği başlığında gelişme gösterememiştir.²⁰⁴ Dünya Ekonomik Forumu tarafından yapılan Küresel Cinsiyet Uçurumu endeksi de Türkiye’nin performansının düşüklüğünü teyit etmektedir.²⁰⁵ Bu çalışmaya göre Türkiye 156 ülke arasında 133. sırada yer almaktadır.



KONDA’nın 2019 yılında yaptığı toplumsal cinsiyet eşitliği araştırmasında, “Kadın çalışmak için eşinden izin almalıdır” ifadesini doğru bulanların yüzdesi kadınlarda % 49, erkeklerde ise % 59 oranındadır. Bu araştırma kadının işgücüne katılımı başta olmak üzere kemikleşmiş cinsiyet rollerinin boyutlarını net olarak ortaya koymaktadır.

Şekil 5-4. Türkiye’de toplumda cinsiyet rolleri



Kaynak: KONDA İstanbul Sözleşmesi Ağustos 2020, KONDA Toplumsal Cinsiyet Raporu Kasım 2019

- %20** Erkek adam ağlamaz ifadesine katılan erkek yüzdesi
- %21** Konu namus meselesi olunca kanun dışına çıkabilir diyenlerin yüzdesi **2010** yılında bu oran **%45**
- %32** Kadınlar şiddet ve tacize uğramamak için giyimlerine dikkat etmelidir diyenlerin yüzdesi **2015** yılında bu oran **%80**
- %6** Erkek döver de söver de diyenlerin yüzdesi **2008** yılında bu oran **%20**

Kadın – erkek eşitliğinin sağlanmasında en büyük engellerden birisi de siyasette kadın temsiliinin çok düşük olmasıdır. Bu durum yasalarda kadınlar lehine değişimlerin yapılmasını zorlaştırmaktadır. Türkiye’de kadınlar seçme seçilme hakkını birçok gelişmiş ülkeden önce alsa da, günümüzde kadınlar mecliste yeterli düzeyde temsil edilmemektedirler. Meclisteki kadın milletvekili oranı 2000 yılı ile kıyaslandığında 15 yılda üç katına çıkmış olsa da hâlen dünya ortalamasının altındadır. Kadın milletvekili oranı İsveç, Finlandiya gibi ülkelerde % 50'lere yaklaşmışken, İspanya % 44, İtalya %35, Almanya % 31, ABD’de % 27 seviyelerinde iken, Türkiye’de % 17 olması kadınların siyasete katılımının artırılmasını kalkınma hikayesinin önemli bir maddesi yapmaktadır. Kabinede % 12 kadın bakan oranı ile Türkiye bu konuda kadın-erkek farkının en yüksek olduğu ülkelerden birisidir.²⁰⁶

Şekil 5-5. Türkiye’de kadınların siyasetteki yeri

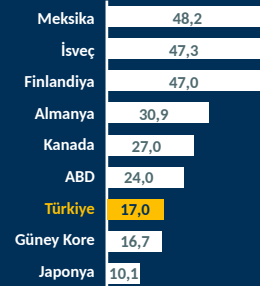
Türkiye’de kadınların seçme seçilme hakkını elde ettiği tarih



TBMM milletvekilleri dağılımı (2020)



Ülkeye göre meclisteki kadın oranı (%)



Kaynak: TBMM, World Economic Forum "Global Gender Gap Report 2020"

Türkiye'nin yeni kalkınma hikayesi, ülkenin her yerinde kadınların erken çocukluk eğitiminden başlayarak eğitimde fırsat eşitliğini yakaladığı, yüksek öğrenim gördüğü, iş hayatına her meslek dalında, her kademedede ve her statüde katıldığı, mecliste, yerel ve merkezi hükümette erkeklerle eşit düzeyde temsil edildiği bir gelecek öngörür.

5.2.1. Eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması

Türkiye'nin toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmasının başlıca yolu tüm kız çocuklarına kaliteli bir eğitim fırsatı vermesinden geçecektir. Daha iyi bir eğitim, daha iyi iş olanaklarına kapı açacak, geleneksel kalıp yargılara karşı zihinsel dönüşümü hızlandıracak ve kadının birey olarak aile ve toplum içindeki konumunu güçlendirecektir.

Türkiye'de zorunlu eğitimin 12 yıla çıkartılmasıyla kız çocuklarına eğitimde fırsat eşitliği sağlanması yolunda önemli bir mesafe kat edilmiştir. MEB'in çalışmalarının yanı sıra geçtiğimiz yıllarda uygulanan "Haydi Kızlar Okula" ve "Kardelenler" gibi projelerin de etkisiyle, eğitimde okullaşma oranı bakımından cinsiyet eşitliği büyük oranda sağlanmıştır. Ancak özellikle ortaöğretimde eğitime erişimde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde hâlen cinsiyete dayalı farklar gözlenmektedir.

Eğitim çağı dışına çıkmış yetişkin kişilerin açık öğretim fırsatlarından yararlanmalarının teşvik edilmesi de kadınların eğitim oranını iyileştirmede yardımcı olmuş; kadın ve erkekler arasında okuryazarlık oranı farkının giderek azalmasını sağlamıştır. Buna rağmen, hâlen aradaki fark tam olarak kapanmamıştır.

Kadınların toplumsal konumuna ilişkin dikkat çekici bir gösterge de ne eğitimde ne istihdamda olan, halk arasındaki deyişle ev kızı olan nüfusun çokluğudur. Kadınların 15-19 yaş grubunda % 21'i, 20-24 yaş grubunda ise % 45'i ne eğitimde ne istihdamdadır. Ülkenin geleceği iyi yetişmiş genç nesillere bağlı olduğu için Türkiye'nin geleceğinde bu oran da değişmek zorundadır.

Çocukların cinsiyete dayalı iş bölümü yaklaşımı yerine toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımını benimsemesinde en etkili araçlardan birisi eğitim sistemidir. Bu nedenle, yeni kalkınma yaklaşımında, geleneksel cinsiyet rollerinin yerini toplumsal cinsiyet eşitliğine bırakması için eğitim müfredatının bu açıdan titizlikle gözden geçirilerek toplumsal cinsiyet eşitliği yaklaşımına aykırı tüm örnekler ve vakaların ayıklanması ve kız öğrencilerin bilim-teknoloji alanlarına yönelmelerinin teşvik edilmesi önem taşımaktadır. Türkiye'de STEM alanlarından mezun olan kadınların oranı (% 14,2) erkeklerin oranının (% 26) yarısı kadardır.²⁰⁷ Öte yandan, 2019'da AB28'de bilim ve mühendislik alanlarında çalışan kadınların oranı % 41 iken Türkiye'de % 43 olmuştur.²⁰⁸

5.2.2. Kadınların işgücüne katılımının artması

Türkiye'nin yeni kalkınma hikayesinde kadınların işgücüne katılımında ve kariyer imkânlarında erkeklerle eşit koşullara sahip olması öngörülmektedir. Bu ise mevcut durumda görülen yüksek eşitsizliğin hızla kapatılması için, kalkınma yaklaşımının diğer boyutlarını da dikkate alan, eğitim ve becerilerin geliştirilmesi, iş-özel yaşam uyumunu destekleyecek bakım kurumlarının yaygınlaştırılması ve karar alma mekanizmalarında daha çok kadının yer almasının sağlanması gibi kapsamlı bir politika setini gerektirmektedir.

Türkiye, kadının işgücüne katılımı alanında OECD ülkeleri arasında en son sırada yer almaktadır. 2019 yılı itibarıyla kadınların işgücüne katılım oranında OECD ortalaması %65,1 iken, Türkiye'de bu oran %38,7 seviyelerindedir.²⁰⁹

Covid-19 pandemisi durumu daha da kötüleştirmiştir. Pandemi genelde işgücüne katılımı düşürürken, bu düşüş kadınlarda daha fazla olmuştur. 2020 yılında işgücüne katılım oranı, erkeklerde % 70 kadınlarda ise % 31'e gerilemiştir.

Türkiye, Dünya Ekonomik Forumunun hazırladığı Küresel Cinsiyet Uçurumu endeksine göre, kadınların ekonomiye katılımı ve fırsat eşitliği kategorisinde 156 ülke arasında 140. sırada yer almaktadır.²¹⁰

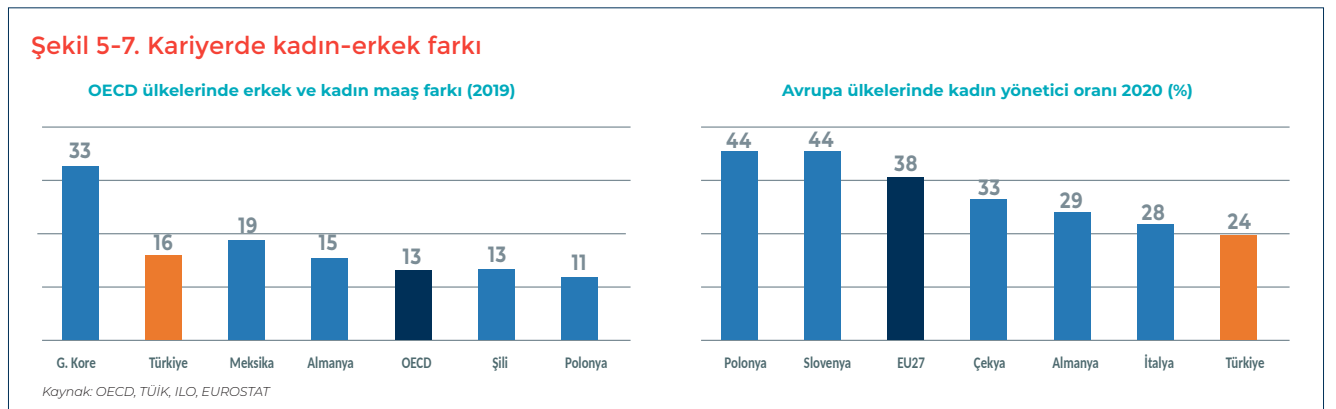
Türkiye'de kadınların işgücü piyasasındaki durumu sadece OECD ülkelerinin değil uzak doğu ve orta doğuda muhafazakâr kültürel değerlerin yaygın olduğu birçok ülkenin de gerisindedir. Bir dizi ekonomik ve sosyo-kültürel faktörün sonucu olan bu durumun değişmesi, Türkiye'nin birçok alanda sorunlarını çözmesinin de zeminini oluşturacaktır.

Kadınlar, bir dizi engeli aşıp istihdam edilseler dahi, işteki durumları açısından erkeklere oranla dezavantajlıdır. Kadınların sadece binde 1,6'sı işveren konumunda iken % 23'ü ücretsiz aile işçisi olarak eşlerinin ya da babalarının yanlarında onlara yardımcı olarak çalışmaktadır. Bu nedenle, kadın istihdam politikasının unsurlarından birisi de kadın girişimciliğinin geliştirilmesidir.



İstihdamda olan kadınlar ise sistematik bir şekilde erkeklerden daha az ücretlendirilmekte ve kariyer imkânlarında gizli bir cam tavan ile karşılaşmaktadır. Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması 2018 verisi kullanılarak yapılan çalışmaya göre Türkiye'de cinsiyete dayalı ücret farkı %15,6 düzeyindedir.

Bu nedenle, Türkiye'nin yeni kalkınma hikayesi kadınların sadece daha fazla istihdam edilmesini değil, işteki pozisyon ve ücret itibarıyla da ayrımcılığa uğramamalarını öngörür.



Kadınların işgücü piyasalarındaki dezavantajlı konumu sadece ücretsiz aile işçiliğinde ve düşük ücretli işlerde geçerli değildir. Yönetim kurullarında da kadınların oranı erkeklerin çok gerisindedir.²¹¹ BIST'e kayıtlı olan 397 şirketin pay sahipleri 2020 yılı genel kurullarında yönetim kurullarına 2698 direktör atamıştır. Bu direktörlerin %30'unu bağımsız yönetim kurulu üyeleri oluşturmuştur. Kadın üye oranı ise 2019 yılındaki yavaş iyileşmeyi takip ederek %17'ye yükselmiştir. 2020'da 458 kadının %42'si hâkim ortak olan ailelerin üyeleri arasından seçilmiştir. Cam tavanı kırarak yönetim kurullarına seçilen 265 kadın BIST şirketleri yönetim kurulu üyeliklerinin sadece %9,8'ini oluşturmaktadır.²¹²

Oysa ki özellikle üst düzey yönetimde olmak üzere gerçek anlamda toplumsal cinsiyet çeşitliliğine sahip işletmeler, önemli ölçüde kâr artışı da dahil daha iyi performans göstermektedirler. Yönetim kurulundaki kadın oranı bakımından en yüksek çeyrekteki grupta yer alan şirketler, yönetim kurulundaki kadın oranı bakımından orta sıralardaki şirketlerden %15 oranında daha iyi finansal performans sergilemektedir.²¹³

Kadınların işgücüne katılımı toplumsal eşitlik açısından olduğu kadar, daha önce belirtilmiş olduğu gibi ülkelerin ekonomik performansı açısından da büyük önem taşır. Kadın istihdamı ile GSMH büyümesi arasında pozitif ilişki vardır. Dünya geneli için kadınlar işgücüne erkekler ile eşit oranda katılım sağlarsa, GSYH'nin yaklaşık 28 trilyon dolar artış göstereceği tahmin edilmektedir.²¹⁴

İşgücü piyasalarında toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasının en güçlü araçlarından birisi yükseköğrenimdir. Yükseköğrenim kadınların işgücü piyasalarına katılımı üzerinde çok etkilidir. Kadınların işgücüne katılımının artması kadın erkek eşitsizliğinin toplumsal ve siyasi hayat boyutlarını da düşürecek bir etki yapar. İşgücüne katılma oranı yükseköğrenim görmüş olan kadınlarda %65'in üzerinde iken, lise ve altı eğitim görmüş kadınlarda bu oran %30'un altına düşmektedir.

Yükseköğrenim olanaklarına kavuşamamanın yanı sıra toplumsal normlar, çocuk ve yaşlı bakımının aile içinde kadınların üstlendiği bir hizmet olması, kadınların ücretlerinin düşüklüğü ve beceri uyumsuzluğu gibi başka faktörler de kadınların işgücüne katılımını düşüren nedenlerdir.

Türkiye'nin eğitim alanındaki en önemli sorunlarından birisi olan erken çocukluk eğitimi, kadınların istihdamını da etkilemektedir. Aile içinde çocuk bakım sorumluluğunu üstlenen kadın, erken çocukluk eğitiminin yaygın olmaması durumunda çocuğa bakmak için işgücünden çekilmek durumunda kalmaktadır. Araştırmalar göstermektedir ki, çocuk bakımı, kadınların çalışma konusundaki tercihlerinde belirleyici nedenlerden biridir ve çocuk sahibi olduktan sonra kadınlar, kaliteli ve güvenilir çocuk bakım desteği olmadığı için önce geçici sonra da genelde geri dönmeyecek şekilde işgücünden ayrılmaktadır. 2010 yılı Nobel Ekonomi Ödülü sahibi Christopher Pissarides her iki bireyin de çalıştığı ailelerde çocuk sahibi olduktan sonra çiftlerden birinin işi bırakmak durumunda olduğunu ve çift kazançlı haneden tek kazançlı haneye geçildiğini vurgulamaktadır. Bu durum sadece toplumsal eşitliği bozmakla kalmamakta, aynı zamanda verimlilik ve vergi kaybına da yol açmaktadır.²¹⁵ Türkiye'de kurumsal çocuk bakım hizmeti veren kurumlara yapılacak 20,7 milyar TL'lik kaynak tahsisinin doğrudan ve dolaylı yoldan yaratacağı istihdam potansiyeli 719 bin kişi iken, aynı meblağın inşaat sektörüne yatırılması durumunda ağırlıklı erkek istihdamının oluşturduğu 290 bin kişilik bir iş potansiyeli yaratılmakla sınırlı kalınacağı ortaya konmuştur.²¹⁶ Bu nedenle, bu çalışmada önerilen kalkınma yaklaşımında, kadınların işgücüne katılımını artırmak açısından önemli kurumsal yapılar olarak kreşlerin ve erken çocukluk eğitiminin yaygınlaştırılması öngörülmektedir.

Bu doğrultuda Türkiye'nin yeni kalkınma anlayışı, ülkenin her yerinde kadınların erken çocukluk eğitiminden başlayarak yükseköğretim dahil eğitimin her aşamasında fırsat eşitliğini yakaladığı, iş hayatına her meslek dalında, her kademedede ve her statüde katıldığı bir toplum modeline dayalıdır. Bu toplum modeli, kadınların birey olarak güçlendirilmesiyle ve kadının toplum içindeki konumunu fiilen erkeklerle eşitleyecek kurumların ortaya çıkmasıyla mümkün olabilecektir.

5.2.3. Kadına karşı şiddetin son bulması

Türkiye hikayesi hiç şüphesiz kadına karşı şiddetin de son bulmasını içerir. Türkiye'de kadın denilince en can yakıcı sorun, toplumdaki farkındalık eksikliğinin de tetiklediği, kadına şiddetin hâlâ önlenememiş olmasıdır. Kadına yönelik şiddet ciddi bir sorun ve bir insanlık suçudur. Kadınlar hem dünyada hem de ülkemizde çeşitli bahanelerle şiddete maruz kalmakta ve yaşam hakları ellerinden alınmaktadır. Kadınların ve çocukların hayatını karartan cinayet, tecavüz, taciz vakaları, zorla ve erken evlilikler kadını kadın olduğu için ayrımcılığa maruz bırakan zihniyet yapısının yansımalarıdır. Bu çalışmada önerilen kalkınma yaklaşımının önemli hedeflerinden birisi bu tablonun değiştirilmesidir.

Türkiye'de kadın cinayetleri son 10 senede ciddi oranda artış göstermiştir. Türkiye dünyada kadına karşı fiziksel ve cinsel şiddetin yaygın olduğu ülkelerden biri konumundadır.²¹⁷



Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi ya da bilinen adıyla İstanbul Sözleşmesi, kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddete karşı en önemli hukuksal dayanaklardan birisidir. Kadına karşı şiddeti bir insan hakkı ihlali ve ayrımcılık türü olarak tanımlayan, bağlayıcı nitelikte ilk uluslararası düzenleme olan İstanbul Sözleşmesinin ilk imzacı devletlerinden birisi Türkiye'dir. Bu çalışmada önerilen kalkınma yaklaşımına göre İstanbul Sözleşmesi kadına karşı şiddetin önlenmesinde önemli bir faktördür ve Türkiye sözleşmeye geri dönmelidir.

Sonuç olarak, Türkiye yeni kalkınma anlayışında bir yandan kadınların eğitim, işgücü ve karar alma mekanizmalarında birey olarak güçlenmesine ve şiddetten korunmasına odaklanarak, diğer yandan da kurumsal anlayışın bu yönde güçlenmesini sağlayarak toplumsal cinsiyet eşitliğini hedefleyecektir.

5.3. Dengeli bölgesel kalkınma

Refahın adil biçimde dağılmamasının toplumsal huzur ve güven ortamını bozmasına yol açan unsurlardan birisi de bölgesel kalkınma farklılıklarıdır. Türkiye’de toplumsal adalet iyileşirken, bunun meydana geleceği alanlardan birisi de bölgesel kalkınma farklılıklarının azalması olmalıdır.

Önümüzdeki dönemde tüm dünyayı etkileyecek jeopolitik gerilimler, teknolojik değişim, doğal kaynak baskısı ve iklim değişikliği, kentleşme, demografik dönüşüm gibi temel eğilimler sadece ülkeleri farklı düzeyde etkilemekle kalmayacak, ülkelerin kendi içlerindeki bölgeler de bu değişimlerden farklı düzeylerde etkilenecektir. Bilinçli bir politika müdahalesi olmaması durumunda bu etkilerin bölgesel kalkınma farklılıklarını daha derinleştirmesi muhtemeldir. Bölgesel kalkınma farklılıkları, bölgelerin dış ticaret ve küresel doğrudan yatırımlardan ne ölçüde pay alabildiğinden de etkilenecektir. Kalkınmada geri kalan bölgelerde bu etkilerin en çok hissedildiği kesim, yoksullar, kadınlar, çocuklar, yaşlılar, göçmenler gibi toplumun olumsuz etkilere en açık olan kesimleri olmaktadır.

Türkiye’de de teknolojiye yaşanacak dönüşümlerin, iklim değişikliğinin, küresel ekonomiye eklemlenme biçiminin ve demografik değişimlerin, zaten derin olan bölgesel eşitsizlikleri daha da derinleştirmesi riski bulunmaktadır. Bu nedenle gelecek dönemin en önemli kalkınma başlıklarından bir tanesi, tüm bu değişimlerin bölgesel kalkınmışlık farklılıklarını derinleştirmesini engellemek olmalıdır.

Genelde ülkelerin büyüme performansı üzerinde kurumların etkili olması gibi, bölgelerin performansında da merkezi ve yerel yönetime ilişkin kurumsal düzenlemeler etkilidir. Merkezi ve devletçi politikaların ağırlıkta olduğu 1980 öncesi dönemde birçok ülke bölgesel kalkınma hedeflerine altyapı geliştirme yoluyla veya büyük ölçekli ekonomik teşvikler ile ulaşma eğiliminde olmuştur. Önemli miktarda kamu finansmanı ve teşviklerin bu amaca tahsis edilmesine rağmen, uygulanan politikalar bölgesel eşitsizlikleri azaltmayı başaramamıştır. Bunun üzerine 1990’lardan itibaren birçok ülke ademi merkeziyetçi bakış açısını benimsemiş ve yerel yönetimlere daha fazla yetki ve sorumluluk devretmiştir. Bölgesel kalkınmanın sağlanmasında merkezi ve ademi merkeziyetçi bakış açılarının etkinliği üzerindeki tartışma henüz bir sonuca ulaşmamıştır; ancak kurumların önemi ve iyi yönetişimin bölgesel kalkınma farklılıklarını azalttığı genel kabul gören bir bulgudur.²¹⁸ Bölgesel kalkınmışlık farklılıklarının azaltılmasında, hangi politikanın uygulandığından çok politikaların, demokrasi, etkinlik ve hesap verebilirlik ilkelerinin hayata geçirilmesi için nasıl tasarlandığı ve uygulandığı daha önemlidir.²¹⁹

Yeni kalkınma hikayesinde Türkiye kaynaklarını daha iyi kullanmalı ve bölgelerin dezavantajlarını parasal teşviklerle telafi etmeye çalışmak yerine dezavantajları ortadan kaldıracak politikalar izlemeli ve bölgelerin cazibesini artırmaya odaklanmalıdır.

2008 küresel krizinin insanlar üzerindeki tahripkâr etkilerinden sonra bölgesel kalkınma politikalarında eşitsizlikleri giderme vurgusunun ağırlığı artmıştır.

OECD ülkeleri arasında Türkiye en yüksek bölgesel eşitsizliğe sahip ülkelerden birisidir.²²⁰ Eşitsizlik sadece gelirle sınırlı kalmamakta, hayatın diğer alanlarına da yayılmaktadır. Eğitim, geniş bant internet erişimi, ikamet edilen



konutun özellikleri, işsizlik oranı, genç işsizlik oranı, hava kirliliği gibi insani ve toplumsal gelişmenin birçok alanında Türkiye OECD ülkeleri arasında bölgesel farkların en derin olduğu birkaç ülkeden birisidir.²²¹

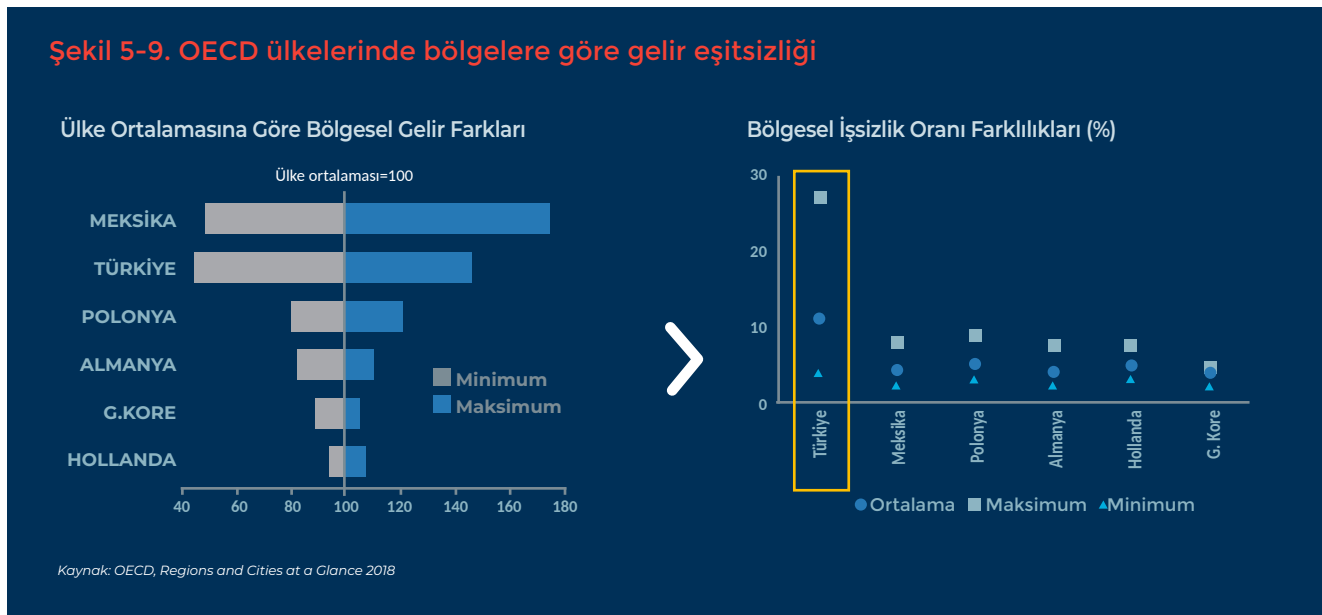
Erişilebilir Şehirler ve Bölgeler Raporu'na göre, en düşük performans gösteren üç bölgenin Doğu Karadeniz, Kuzeydoğu Anadolu ve Orta Doğu Anadolu olduğu görülmektedir.²²²

Dünyadaki teknolojik değişimler, dijitalleşme ve üretimin ve çalışmanın değişen doğası dikkate alındığında, OECD'nin ortaya koyduğu yeni yaklaşımın da işaret ettiği gibi dengeli bölgesel kalkınmayı sağlayabilmek, yalnızca ekonomik konuları değil sosyal konuları çözmeyi de gerektirmektedir. Bu nedenle yeni kalkınma hikayesinde, Türkiye'de bölgelerarası gelişmişlik farkının en aza indirilmesi hedefi bölgelere özgü dinamikler ile ekonomik büyüme ve bölgelerdeki yaşam kalitesinin artırılması çerçevesinde düşünülmelidir.

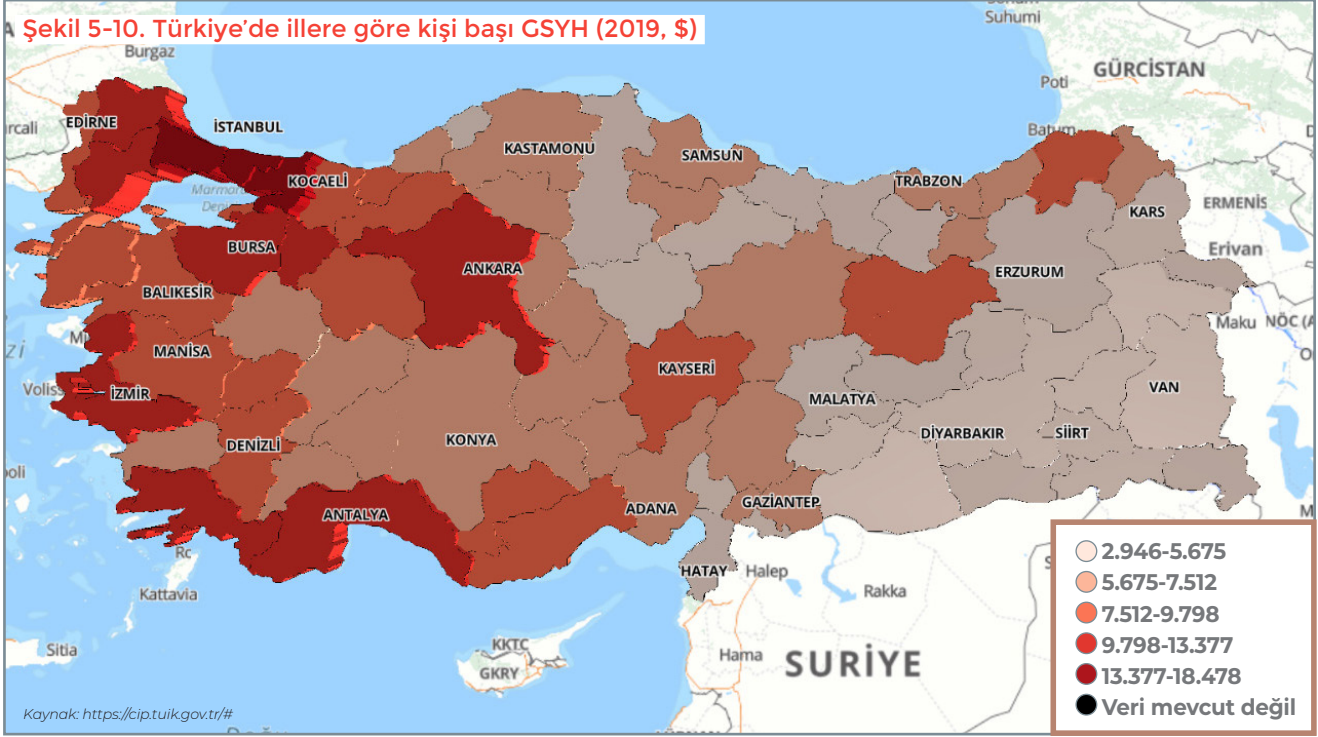
5.3.1. Bölgesel ekonomik farklılıkların azaltılması

Türkiye, diğer OECD ülkelerine kıyasla bölgesel eşitsizliğin kendisini çok derin şekilde gösterdiği ülkelerden birisidir. Ülkemizin en az ve en çok işsizliğe sahip bölgeleri arasındaki fark % 23 seviyelerinde iken, benzer dinamiklere sahip Polonya, Meksika, Çekya gibi ülkelerde bu fark % 5 düzeylerindedir.²²³

Şekil 5-9. OECD ülkelerinde bölgelere göre gelir eşitsizliği



Osmanlı'da ekonomik aktivitenin özellikle kıyı bölgelerinde yoğunlaşmış olmasının etkileri Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. İzlenmiş olan ekonomik politikalar ekonomik aktivitenin mekânsal dağılımını değiştirmekte başarılı olamamıştır.

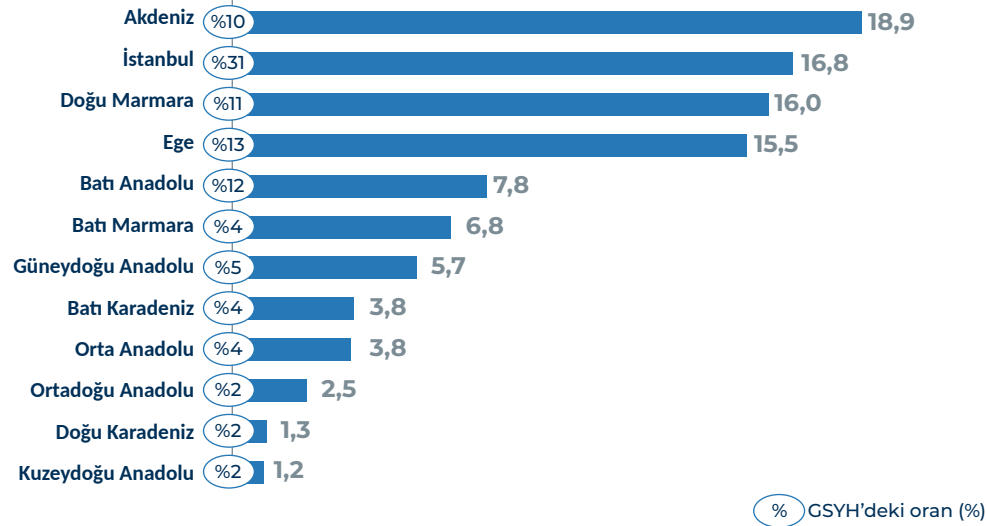


Bölgeler arası eşitsizlikler harcanabilir gelir, yoksulluk oranı, işsizlik oranı, kayıt dışılık oranı, ekonomik faaliyetlerin yoğunluğu, altyapı olanakları, ihracat potansiyeli, ödenen vergiler gibi çok sayıda göstergeye yansımaktadır. 2. Bölümde Türkiye’de işgücü piyasaları ele alınırken istihdam ve işsizlik oranları itibarıyla bölgeler arasında büyük farklılıklar olduğu, ekonomik aktivite yoğunluğunun düşük olduğu Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde istihdam edilen nüfusun oranının düşük, işsizlik oranının yüksek olduğu vurgulanmıştı. Bu bölgelerde istihdam olanaklarının artırılması, bölgesel gelir dağılımını da iyileştirecektir.

Türkiye bu eşitsizlikleri azaltmak amacıyla, diğer ülkelerle benzer bir şekilde az gelişmiş bölgeleri yatırım yoluyla canlandırma stratejisi izlemiştir. Son 10 yılda 1 milyar TL’yi aşkın yatırımı²²⁴ bölgelere aktarmış olsa da, bu teşvikler bölgeler arası gelişmişlik farklarını istenildiği ölçüde azaltamamıştır. Bölgesel kalkınma farklılıklarının süregelen olmasının arkasında birçok sebep sayılabilir. Bölgesel düzeydeki yatırımların birbirini yeterince tamamlayamaması, yatırım öncelikleri belirlenirken bölgesel düzeydeki farklılıkların ve potansiyellerin yeterince dikkate alınmaması, altyapı sorunlarının çözülmemesi, güven ve güvenliğin sağlanamaması gibi konulara ilaveten, nitelikli işgücünü çekecek bir sosyo-kültürel ortamın eksikliğinin de rol oynadığı dikkate alınmalıdır.

Türkiye’de bölgesel kalkınma farklılıklarının büyüklüğü veya tüm politika önlemlerine karşın farklılıkların kapatılamaması öncelikli olarak bu alandaki kurumlarla ilişkilidir. Türkiye’de tarihsel olarak kalkınma konusuna merkezi bir yaklaşım egemen olmuştur. Sadece ülke düzeyindeki kurumlara odaklanarak ülke düzeyinde politikalar üretmek bölgelerin rekabet güçlerini yükseltmekte ve bölgesel eşitsizliği azaltmakta istenilen sonucu vermemiştir. Bu yüzden uygulanan teşvik politikaları yatırımları geliştirmekte olan bölgelere yöneltememiş, gelişmiş bölgelerin teşvikler içindeki payı daha yüksek olmuştur.

Şekil 5-11. Türkiye’de bölgelere göre yatırım teşvikleri¹⁾, 2009-2019 arası (%)



(1) 2009-2019 yılları arasında verilen toplam teşviklerin bölgesel dağılımını ifade etmektedir.
Kaynak: Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü

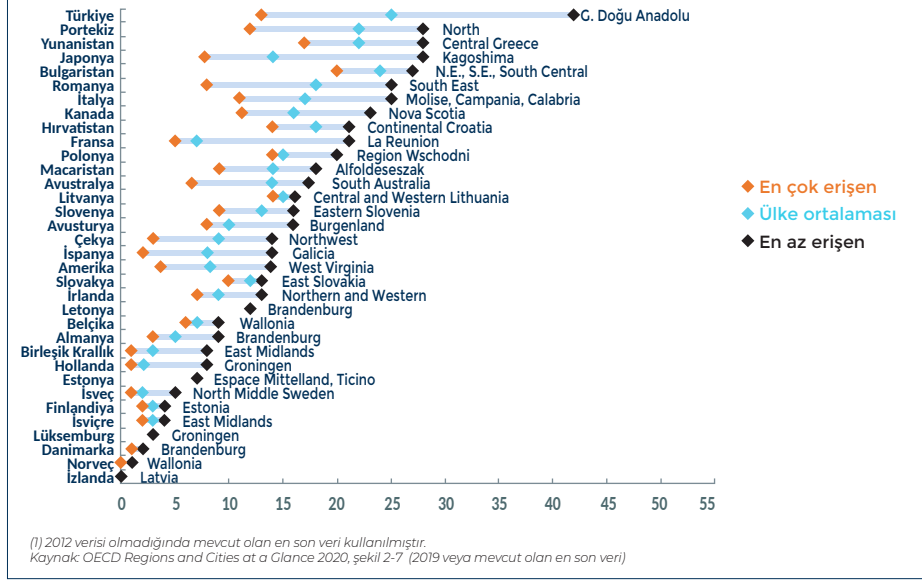
Merkezi bakış açısının bölgesel gelişmişlik farklılıklarını gidermekte istenilenleri vermemesi sonrasında Türkiye, bölgesel kalkınma yaklaşımına aşağıdan yukarıya bakış açısını entegre etme yoluna gitmiştir. Türkiye'nin AB'ye giriş süreci ile birlikte sermaye, özel sektör ve bölgesel rekabeti ön planda tutarak kalkınmayı sağlayabilmek amacı ile 26 adet bölgesel kalkınma ajansı kurulmuştur. Bu yaklaşıma uygun olarak kurulan bölgesel kalkınma ajansları da bölgeler arası eşitsizliklerin azaltılmasında istenilen ölçüde etkin çalışmamışlardır. Bölgesel kalkınma ajanslarına ayrılan 2018 yılı toplam bütçesi olan 2,5 milyar TL'nin yalnızca %25'inin projelerde kullanılmış olması, bunun en temel göstergelerinden biridir.²²⁵ Bölgesel kalkınma ajanslarının kurulmuş olmasına rağmen, hem ajansların yönetiminde hem de bölgesel yatırımlarda merkezi hükümetin ağırlığı devam etmiştir.

OECD genelinde toplam kamu yatırımlarının % 57'si yerel yönetimler tarafından yapılırken Türkiye'de bu oran sadece % 27'dir.²²⁶ Bölgeler arası büyüme farklılıklarının kaynakları incelendiğinde, büyümede hâlâ merkezi dinamikler bölgenin kendi rekabetçi dinamiklerinden daha etkilidir.²²⁷

Gelecekte, uygun politikalar devreye sokulmazsa dijital dönüşüm, bölgesel farklılıkların daha da büyümesine yol açacak bir risk alanı oluşturmaktadır. Bu durumda teknolojik dönüşümün bölgeler arasındaki gelir ve istihdam gibi ekonomik farklılıkları daha da derinleştirmesi muhtemeldir. İnternet erişimi ve internet kullanımı verilerindeki bölgesel farklılıklar, yoksulluğun ve işsizliğin zaten yaygın olduğu bölgelerin dijital teknolojilere erişimde ve kullanımda diğerlerine oranla daha geride olduğunu ve önümüzdeki dönemde dijitalleşme eğilimlerinin güçlenmesiyle eğer gereken adımlar atılmazsa bu dezavantajın daha da büyüyeceğini işaret etmektedir.

Bu nedenle, yeni kalkınma hikayesi bölgelerin ulaştırma, internet ve diğer altyapı eksikliklerinin giderilmesini, sosyo-kültürel ortamının zenginleştirilmesini ve nitelikli insan kaynaklarının güçlendirilmesini içermektedir. Ayrıca, bölgesel kalkınma kurumlarında da kapsamlı değişikliklerle yönetişimin iyileştirilmesi öngörülmektedir.

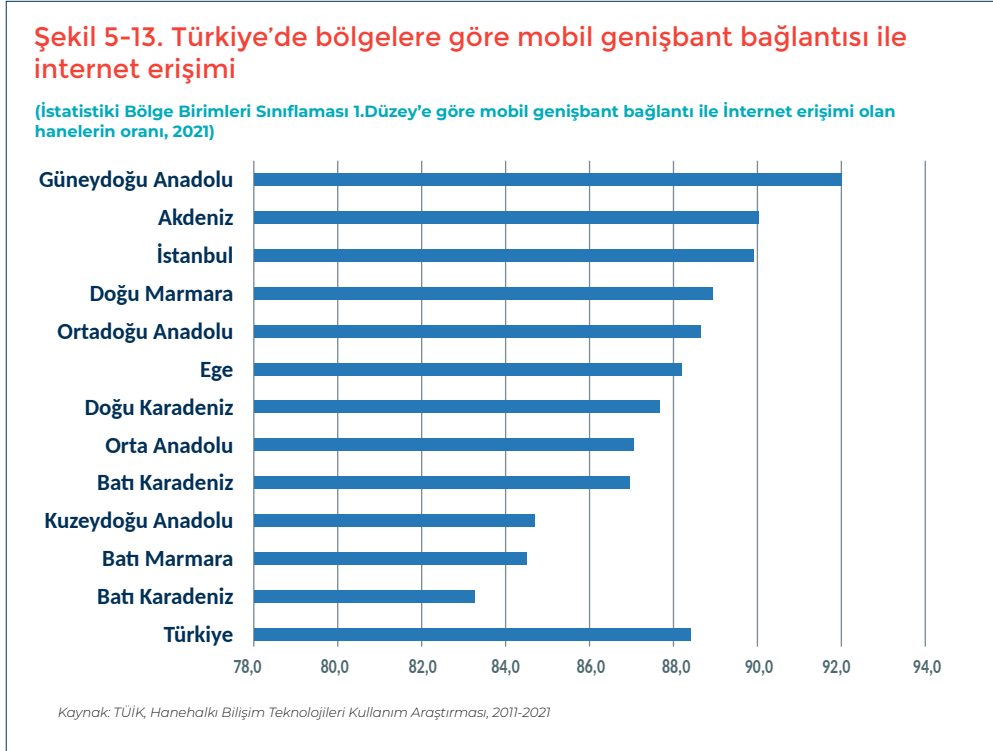
Şekil 5-12. OECD ülkelerinde bölgeler arası internet erişimi farklılıkları¹, 2019



Ekonomik olarak dezavantajlı bölgelerin en önemli sorunlarından birisi de dijital dönüşüme hazır olmamalarıdır. OECD ülkeleri arasında internet erişiminde ve dijital becerilerde en büyük bölgesel farklılıkların görüldüğü ülke Türkiye'dir. Gelecekte bilgi işlem, otomasyon, yapay zeka uygulamaları gibi teknolojiler hem daha ucuzlayacak hem de insanların yapmakta olduğu birçok iş makineler tarafından yapılabilir hale gelecektir. Otomasyon riskine açık olan meslekleri barındırma sıklığına göre, teknolojik gelişmelerin bölgeler üzerindeki etkisi asimetrik olacaktır. Bu teknolojilerin yaygın kullanılabildiği bölgeler istihdamı, yüksek katma değerli aktiviteleri, verimli şirketleri kendisine çeker ve küresel tedarik zincirlerinde yer alırken, bazı bölgeler istihdam kaybının yanı sıra ekonomik aktivitenin düşük katma değerli sektörlerle yoğunlaşması nedeniyle gelir kaybı da yaşayacaklardır.

Türkiye'nin yeni kalkınma hikayesinde bölgeler arasında gözlemlenen dijitalleşme farklarını azaltacak politikalar; yeni teknolojilere adapte olmak açısından kapasitesi sınırlı olan bölgelerdeki geleneksel yöntemlerle ve düşük verimlilikle çalışan şirketlerin yeni teknoloji şirketlerle rekabet edebilmesi ve bu şirketlerin küresel tedarik zincirlerinde yer bulabilmesi açısından önem taşır.

Az gelişmiş bölgelerin iletişim altyapılarının güçlendirilmesi, dijital teknolojilerin de kullanılarak bu bölgelerde eğitimin niteliğinin artırılması için bir fırsat oluşturabilir.



Uygun politikalar zamanında devreye sokulmazsa gelecekte bölgesel farklılıkların daha da büyümesine yol açacak bir başka risk alanı da iklim değişimi ve diğer çevresel konulardır. Çevre konularına hassas olan tarımsal faaliyetlerin de görece daha düşük gelirli bölgelerde yoğunlaşmış olması dikkate alınarak, gelecekteki muhtemel olumsuz çevresel koşulların bölgesel gelişmiş farklılıklarını daha da büyütmemesi için burada önerilen kalkınma yaklaşımında hem çevresel hem de bölgesel politikaların zamanında eşgüdümlü biçimde tasarlanması öngörülmüştür.

Yeni teknolojiler ve çevresel bozulma, altyapı ve kurumlar açısından hazırlık yapılmadığı takdirde, kırsal kesimleri, kentlere oranla daha olumsuz etkileyecektir. Ancak tam tersine, bu değişimlerin öngörülmesi ve zamanında adaptasyon önlemlerinin alınması halinde dezavantajlı bölgeler için bir fırsat da ortaya çıkabilecektir. Önerilen kalkınma yaklaşımında, kırsal kesimde ve çevre bölgelerde yaşayanlar ve buralardaki şirketler daha önce karşı karşıya kaldıkları uzaklık, uygun nitelikli çalışan bulamamak gibi bir dizi sorunu bilgi işlem teknolojileri, dronlar, 3D baskı, yapay zeka gibi uygulamalarla aşma şansına da sahip olacaklardır.²²⁸

5.3.2. Bölgeler arası sosyo-kültürel gelişmişlik farklılıklarının azaltılması

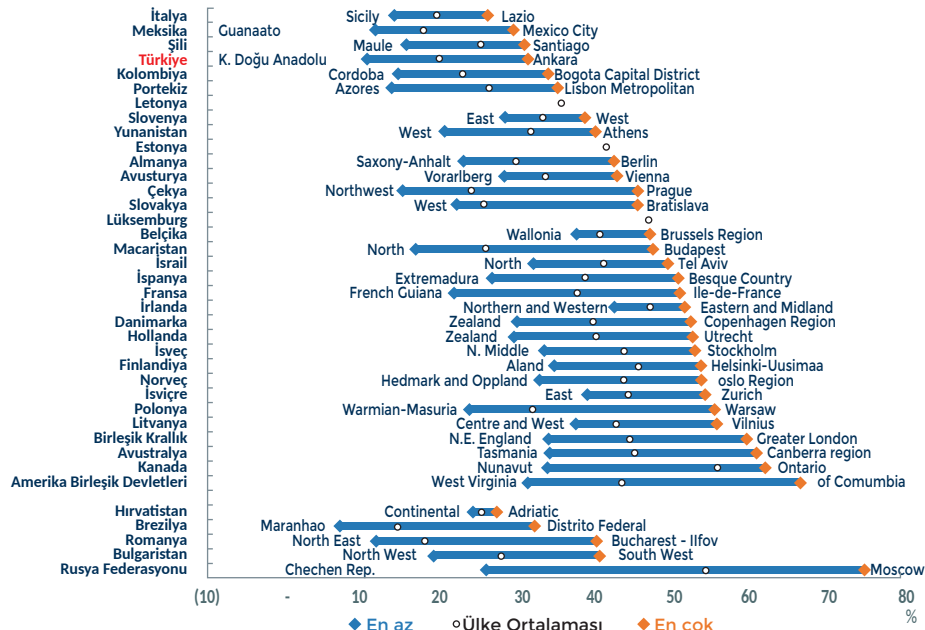
Bu çalışmada Türkiye’nin yeni yüzyıla girerken benimsemesi önerilmiş olan kalkınma yaklaşımında, bölgesel gelişmişlik farklılıklarının ortadan kaldırılmasında bölgenin sosyo-kültürel eksikliklerinin giderilmesi önemli bulunmaktadır. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, ekonomik farklılıklar çoğu kez sosyo-kültürel farklılıklarla beraber seyretmektedir. Ekonomik olarak geri kalan bölgeler sosyo-kültürel faaliyetlerin beslenebildiği bir ortam sunamamakta, bir şehrin sosyo-kültürel olarak gelişmemiş olması ise yenilikçi, yüksek katma değerli firmaların ve nitelikli çalışanların bu şehirleri tercih etmemesine yol açmaktadır. Böylece ekonomik az

gelişmişlik ile sosyo-kültürel az gelişmişlik arasında kendi kendini besleyen bir fasit daire meydana gelmektedir. Önerilen yeni kalkınma yaklaşımı, bu fasit dairenin kırılmasında, yeşil ve akıllı şehirler kapsamında günümüzün teknolojilerinden yararlanılmasını öngörmektedir.

Ortalama okullaşma oranı ve öğrenci başına düşen öğretmen gibi göstergelerde Türkiye'de bölgeler arası farklılıkların olması, eğitime erişimde bölgesel dengesizliğin hâlen giderilemediğini göstermektedir. Türkiye genelinde eğitimde cinsiyet eşitliği büyük oranda sağlanmış olsa da, bölgesel olarak özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde, eğitime erişimde cinsiyete dayalı ciddi farklar gözlenmektedir.

Okullaşma oranı hemen her bölgede % 100 seviyesine ulaşmış olsa da Türkiye'de bölgeler arası eğitim düzeyi farklılıkları yüksektir.

Şekil 5-14. OECD bölgeler arası eğitim düzeyi farklılıkları (Yükseköğrenim görmüş nüfus yüzdesi, 25-64 yaş arası nüfus, geniş bölgeler, 2019)



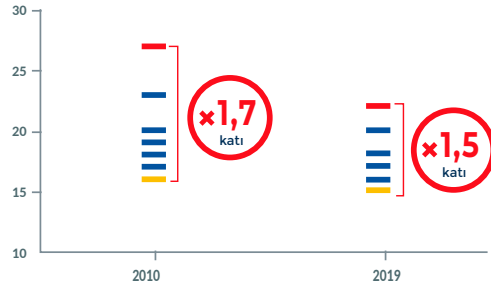
Kaynak: HYPERLINK "https://doi.org/10.1787/959d5ba0-en" OECD Regions and Cities at a Glance 2020 - © OECD 2020, Şekil 1.17

Eğitimin kalitesi üzerinde etkili olan öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 2010 yılından sonra azalmış olsa da bölgeler arasında önemli farklar göstermektedir.

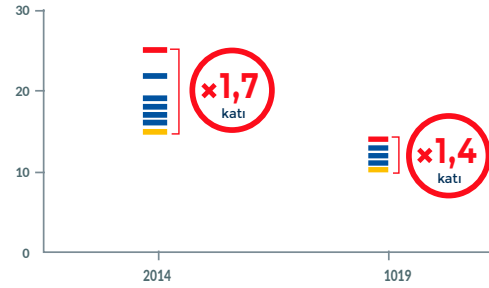


Şekil 5-15. Türkiye’de bölgelere göre öğretmen başına düşen öğrenci sayısı

İlköğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı



Ortaöğretimde öğretmen başına düşen öğrenci sayısı



Grafik üzerindeki her bir çizgi ilgili bileşen için 12 farklı bölgenin oranını temsil etmektedir.

Kaynak: Milli Eğitim Bakanlığı

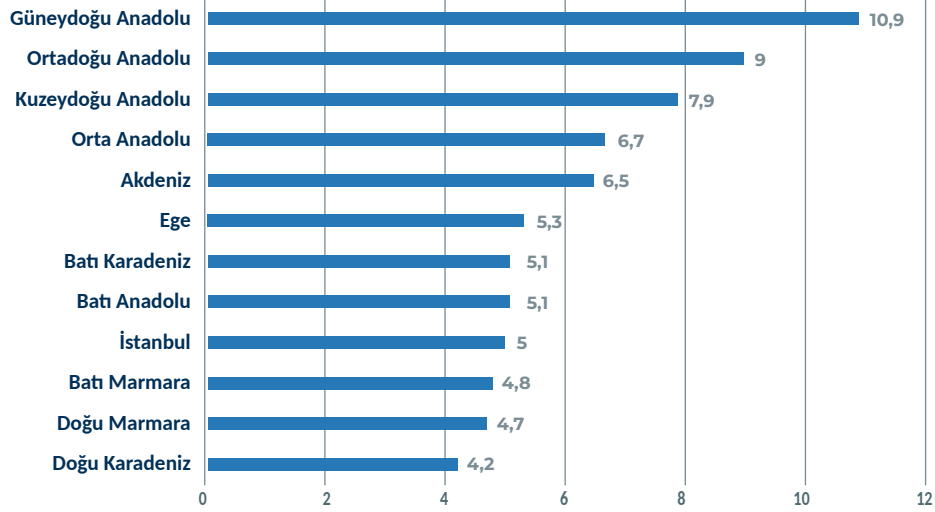
Eğitime erişimde en derin fark, toplumda dezavantajlı kesimlerin erişiminde ortaya çıkmaktadır. UNESCO’nun hazırladığı Küresel Eğitim İzleme Raporu’nda engellilerin okul terkinde Türkiye’nin Avrupa’da birinci sırada olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Türkiye’de yaşayan Suriyeli göçmen öğrencilerin okullaşma oranları % 60 seviyelerindedir ve dil bariyerinden dolayı ulusal eğitim sistemine entegrasyonları da tam olarak sağlanamamaktadır.

Eğitime erişim dışında sağlık hizmetleri açısından da bölgeler arasında büyük farklılıklar dikkati çekmektedir.

100 bin kişiye düşen hekim sayıları bakımından en iyi ve en kötü durumdaki bölgelerin rakamlarının birbirine oranı 2,2’dir.²²⁹ Aile hekimliği uygulaması ile birlikte hekim sayısı dengesizliği giderilmeye çalışılmış, 10 bin kişiye düşen hekim sayısında bölgesel fark 2010 yılında 2,5 kat iken bu oran 8 yıl gibi kısa bir sürede 2 kata kadar düşürülmüştür.

Türkiye çapında şehir hastanelerinin inşa edilmesi bölgelerin hastane ihtiyacının karşılanması için önemli bir adım olmuştur. 10 bin kişiye düşen toplam hastane yatağı sayısında bölgesel fark 2010 yılında 2,2 kat iken 2018’e gelindiğinde 1,4 kata kadar düşürülmüştür. Ancak yine de özellikle Türkiye’nin doğusundaki bölgelerde sağlık imkânlarına erişim diğer bölgelere kıyasla daha kısıtlıdır. Bu durum, bebek ölüm hızı gibi sağlık göstergelerinde olumsuz olarak kendini göstermektedir. 1000 canlı doğumda bebek ölüm hızı Batı Marmara’da 7, Ege’de 8 iken bu oranın Kuzeydoğu Anadolu bölgesinde 10, Güneydoğu Anadolu bölgesinde ise 13,5’e kadar çıkması buna örnek gösterilebilir.²³⁰ Ayrıca yetişkin ölümlerinde de bölgeler arasında ciddi farklılıklar göze çarpmaktadır.

Şekil 5-16. Türkiye’de bölgelere göre bebek ölüm hızı (1000 canlı doğumda), 2019

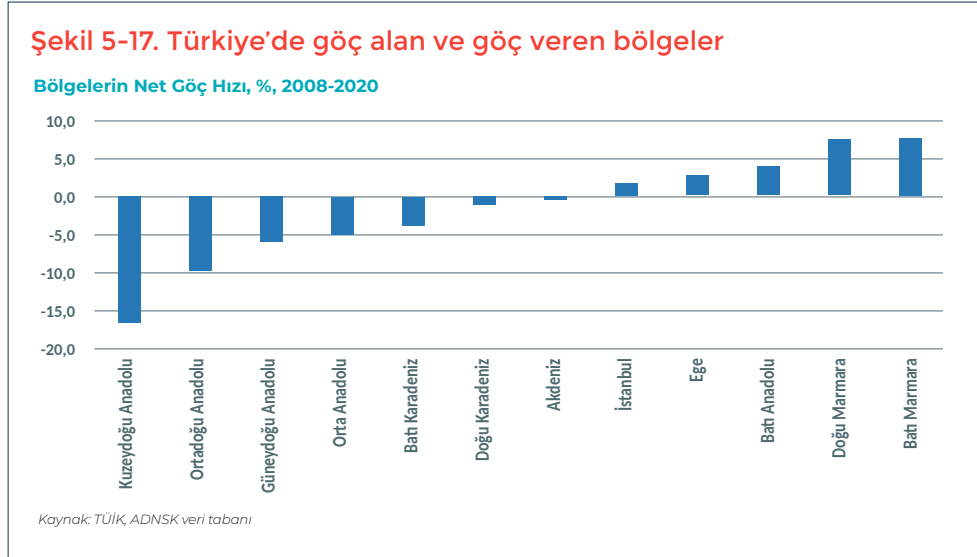


Kaynak: Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2019, <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/40564,saglik-istatistikleri-yilligi-2019pdf.pdf?0>

Bölgeler arasında yaşam kalitesi farkı yaratan bir diğer unsur da kültür ve sanat faaliyetleridir. Türkiye’de kültür ve sanata erişimin belli başlı büyük şehirlerde yoğunlaştığı bilinmektedir. Kişi başına düşen sinema koltuğu veya tiyatro koltuğu gibi göstergeler de bunu doğrular niteliktedir. Son yıllarda özellikle tiyatroya erişimde bölgesel farklar azaltılsa da, hâlen sanata erişimde ciddi bir eşitsizlik söz konusudur. Hatta Türkiye’de hiç sinema veya tiyatro salonuna sahip olmayan iller mevcuttur.²³¹

Sağlık, eğitim, kültür-sanat faaliyetleri itibarıyla bölgeler arasında gözlemlenen farklılıklar, verilen tüm yatırım teşviklerine rağmen bazı bölgelerin nitelikli çalışanları ve genç girişimcileri çekmesindeki en büyük engeldir. Bölgeler arası gelişmişlik farklarının bir diğer boyutu da demografik faktörlerdir. Nüfus artış hızının bölgeler arasında farklılaşması, yaşlanma, iç ve dış göçler ve kentleşme, bölge bazlı ekonomik ve sosyo-kültürel kalkınmanın önemli parametreleri arasında yer almaktadır. Yaşlanma ve doğurganlık oranının bölgeler arasında farklılaşması ve iç ve dış göçlerin ekonomik coğrafya üzerinde büyük bir etki yapması, önümüzdeki dönemde izlenecek bölgesel kalkınma politikalarında dikkate alınmalıdır.

Nüfus yaşlanması bütün bölgeleri etkileyecektir. İşgücü ve bağımlı nüfus dinamiklerinin yanı sıra talep edilen ürün ve hizmetlerin kompozisyonu da nüfus yaşlanması ile beraber değişecektir. Bugün birçok bölgede kırsal kesimde gözlemlenen nüfus yaşlanması ve nüfus daralması tarımsal ekonomik faaliyetleri de etkileyecektir. Ekonomik kalkınmanın yara almaması için bu sürecin verimlilik artışı ile dengelenmesi öngörülmektedir.



Yeni kalkınma yaklaşımı ekonomik ve sosyo-kültürel açıdan gelişmemiş bölgelerin iletişim altyapılarını güçlendirmeleri, çevresel sorunları çözmeleri ve insan kaynaklarını güçlendirmeleri halinde, dijital teknolojilerle bir dizi eğitim, kültür, sağlık hizmetine erişme ve dijital ağlarda çalışma fırsatı sağlayarak büyük şehrin sunduğu imkânları sunamamanın yol açtığı eski dezavantajlarını bertaraf edebilecekleri anlayışı üzerine kuruludur. Böylece bu alanlar daha ucuza daha kaliteli bir yaşam fırsatı sunmaları sayesinde cazibe merkezleri haline dönüşebileceklerdir. Covid-19 pandemisi sırasında uzaktan erişimle çalışabilen birçok meslek grubu çalışanın büyük şehirlerden ayrılarak çalışabileceğinin ortaya çıkmış olması, dijital olanakların daha öncenin geri kalmış kabul edilen bölgeleri için yeni rekabet avantajları yaratabileceğinin bir örneğini oluşturmaktadır.

5.3.3. Yeşil ve akıllı şehirler yaratılması

Demografik iklim, çevre, teknoloji gibi alanlardaki eğilimler, yüzyılın geri kalanında, bölgeleri ve şehirleri değişik biçimlerde etkileyecektir. Doğru kurumlar ve teknolojik imkânlardan yararlanılabilmesi durumunda bu etkiler, bölgesel kalkınmışlık farklılıklarını artırma yerine azaltma yönünde işleyebilecektir. Akıllı ve yeşil şehirler, bölgesel kalkınmada dezavantajlı olmuş yerlerin durumunu tersine çevirme imkânına sahiptir.

Şehirler, sundukları kümelenme avantajları nedeniyle teknolojik gelişmenin ve üretkenlik artışının merkezinde yer alırlar. Şehirler, çalışanların düşük verimliliğe sahip sektörlerden yüksek verimliliğe sahip sektörler kaymasına katkıda bulunur ve ekonomik ilerlemeyi hızlandırır. Şehirler ayrıca modernleşme, demokratikleşme, sekülerleşme ve toplumsal cinsiyet eşitliği gibi toplumsal kalkınmanın çeşitli veçheleri ile de ilişkilidir.²³² Kadınların ekonomiye ve sosyal hayata katılımı bakımından da şehirlerin güvenilir olması, sokakların aydınlatılması ve güvenli ulaşım önem kazanmaktadır.²³³

Fakat şehirleşme yoksulluk, çarpık kentleşme, çevre kirliliği gibi sorunlara da yol açabilmektedir. Aşırı yoksulluğun genellikle kentsel alanlarda yoğunlaşması, yoksullukla mücadelenin bir boyutunun da şehirleşme politikaları olmasını gerektirmektedir.

Şehirleri ve insan yerleşimlerini kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak BM'nin Sürdürülebilir

Kalkınma Hedefleri arasına girmiştir. Kentleri güvenli ve sürdürülebilir kılmak, güvenli ve erişilebilir konut sağlamak, gecekonduları dönüştürmek, toplu taşımacılığı iyileştirmek, kamusal yeşil alanlar yaratmak, kentsel planlama ve yönetimi hem katılımcı hem de kapsayıcı olacak şekilde iyileştirmek anlamına gelir.

Politikalarda değişiklik yapılmadığı takdirde şehirleşmeyle ilgili problemler önümüzdeki dönemde daha da yakıcı hale gelip bölgesel eşitsizlikleri derinleştirebilir. Öte yandan, bu çalışmada öngörüldüğü gibi teknolojik değişme, küreselleşme, iklim değişikliği ve çevreye duyarlı bir ekonomik büyüme modeli bölgesel eşitsizlikleri giderme fırsatlarını da beraberinde getirmektedir. Türkiye hikayesi yeşil ve akıllı şehir konseptini geliştirip yaygınlaştırarak bu fırsatlardan yararlanılmasını hedeflemektedir.

İstanbul gibi büyük şehirlerimiz dünya metropollerini ile kıyaslandığında kamuya açık yeşil alan oranlarında son sıralarda yer almaktadır. Dünya metropollerinde ortalama % 20 seviyelerinde bir yeşil alan oranı mevcut iken İstanbul'da bu oranın yalnızca %2,2 olduğu görülmektedir.²³⁴ Yeni kalkınma yaklaşımında, Türkiye'de şehirlerdeki aktif yeşil alanın artırılması önemli görülmektedir.

Karbon emisyonlarının azaltılması açısından döngüsel ekonomiden enerji verimliliğine, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımından doğal kaynak kullanımının verimliliğinin artırılmasına bir dizi alanda atılabilecek adımlar, çevre üzerindeki olumlu sonuçlarının yanı sıra ekonomiyi ve bölgesel kalkınmayı da destekleyici olacaktır.

3D baskı, yapay zeka, büyük veri, otonom araçlar nesnelerin interneti gibi yeni teknolojiler sadece kullanıldıkları sektörlerde değil şehirlerin yönetimi ve sundukları imkânlar üzerinde de dönüştürücü etkide bulunacaktır. Bu teknolojilere adapte olan şehirlerin yönetimi çok daha etkin, kapsayıcı ve demokratik hale gelebilecek ve bu şehirler cazibe merkezleri haline dönüşecektir.

Yeşil ve akıllı şehir konsepti altında bu şehirlerde enerji kullanımı, ulaşım, binalar gibi tüm bileşenler düşük karbonlu ve enerji verimli olarak tasarlanır. Yerel yönetimlerin ulaşım sistemleri, arazi kullanım planlaması, bina standartları gibi birçok alandaki düzenleme yetkisi, iklim değişikliği ile mücadele ve daha yaşanılır bir çevre açısından önem kazanacaktır. Yeşil ekonomiye geçişte bölgeler ve şehirler için geliştirilecek stratejiler önemli olacaktır. Merkezi hükümet ile birlikte yeşil ve akıllı şehir alanındaki düzenlemelerin birbirini desteklemesi, hem karbondioksit salımının en aza indirilmesi hem de daha yaşanabilir bir çevre açısından etkili olur. Bu çerçevede, çevre kalitesinin düzelmesinin, daha nitelikli işgücünü ve yenilikçi firmaları çekerek şehrin rekabetçiliğine de katkıda bulunması öngörülmektedir.

Şehirlerin yarına hazırlıklı olmaları açısından dikkate alınması gereken bir diğer başlık da doğal afetlerdir. Ekonomik faaliyet yığılaşmaları, imar planlaması hataları, kaçak yapılaşma, yeşil alanların yok edilmesi, altyapı sunumundaki ve kalitesindeki sorunlar ile doğal afetler ve çevre problemleri arasında çift yönlü bir ilişki vardır. Çarpık kentleşme, çevre problemlerini ağırlaştırırken, çevre problemlerinin ve doğal afetlerin olumsuz etkilerinin kötüleşmesine neden olmaktadır. Doğal afetler arasında çok ciddi insani ve ekonomik kayıplara neden olan depremler en öncelikli başlıklardan birisidir. İstanbul'un GSMH'nin % 30'unu, vergi gelirinin % 40'ını ve tedarik zincirlerinin % 50'sini oluşturduğu dikkate alındığında, olası bir depremin insani ve ekonomik kayıpları yüksek olacaktır. Bu nedenle, bu çalışmada olası bir İstanbul depremine karşı gerekli tüm hazırlıkların en kısa sürede tamamlanması öngörülmektedir. Kayıpların azaltılması için deprem öncesi ve sonrasında ilişkin hazırlık ve planlamalarda merkezi yönetim, yerel yönetimler, akademisyenler, sivil toplum kuruluşları, özel sektör-iş insanları gibi tüm paydaşların birlikte koordineli hareket etmesi önemlidir.



Yeşil ve akıllı şehir alanında bina standartları için getirilecek enerji ve kaynak verimliliği ve döngüsel ekonomi pratiklerine uygun çevresel düzenlemeler, depreme hazırlık için yürütülen kentsel dönüşüm süreci ile de entegre edilebilir. Bu düzenlemeler depremin yanı sıra kuraklık, sel gibi beklenmeyen aşırı hava olayları riskleri karşısında da altyapının hazırlıklı hale getirilmesi açısından önem taşıyacaktır.

Deprem, iklim değişikliği ve aşırı doğa olayları karşısında en büyük mağduriyeti yaşayacak kesimlerin toplumun yoksul kesimleri olması, bu çalışmalarını toplumsal adalet açısından da önemli kılmaktadır.

5.4. Sonuç

Modern, gelişmeye açık, daha yüksek katma değerli sektörler ve firmalar yerine, düşük verimlilikte, eski teknolojilerle çalışan, küresel tedarik zincirlerinde yer alamayan, rekabetçi olmayan sektörler ve firmaların varlığı, geri kalmış bölgelerin gelişme dinamiklerini de baltalamaktadır. Türkiye'nin yeni kalkınma anlayışında ekonomik gelişme ile sosyo-kültürel gelişmenin birbirini tetikliyor olması bölgesel kalkınma yaklaşımının önemli bir parçasını oluşturacaktır.

Uygun politikalar izlenmesi durumunda Türkiye'de teknolojide yaşanacak dönüşümler, iklim değişikliği ile mücadele, küresel ekonomiye eklemlenme ve demografik değişim, bölgesel eşitsizlikleri hafifletme fırsatı sunmaktadır. Bu nedenle gelecek dönemin en önemli kalkınma başlıklarından bir tanesi, tüm bu başlıkların kapsayıcı büyüme üzerinde pozitif etki yaratmasını sağlayacak politikaların geliştirilmesidir.

Kalkınma sürecinin hızlanması, toplumsal ve çevresel açıdan sürdürülebilirliği ve adil olması birbirini etkileyen dinamiklerdir. Ekonomik ilerleme ve çevreye dost bir kalkınma modelinden en çok yoksullar ve özellikle yoksul kadınlar avantaj elde edecektir. Toplumda gelir adaletsizliklerinin azalması, diğer adaletsizlikleri de hafifletecek ve toplumsal dokuyu ve güveni güçlendirecektir. Olumlu sosyal ve siyasi sonuçlar üreten bu süreç de dönüp kalkınma sürecini hızlandıracak ve büyümeyi canlandıracaktır.

Dipnotlar

192 Jeffrey Sachs, et al. Sustainable Development Report 2021. Cambridge University Press, 2021.

193 WEF, The Global Risks Report 2021, NIC (2021) Global Trends 2040. <https://www.dni.gov/index.php/global-trends-home>

194 Lakner, Christoph; Milanovic, Branko. Global Income Distribution: From the Fall of the Berlin Wall to the Great Recession. Policy Research Working Paper; No. 6719. 2013. World Bank, Washington, DC. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/16935>

195 UN, Inequality in a Rapidly Changing World, 2020

196 <https://www.oecd.org/social/income-distribution-database.htm>

197 TÜİK, Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, 2019

198 TESEV, Covid-19 Pandemisi Sonrası Evrensel Temel Gelir Tartışması: Zamanı Geldi Mi?, 2020. <https://www.tesev.org.tr/tr/research/evrensel-temel-gelir-kovid-19/>

199 Finansal sıkıntıda olma durumunu ifade eden maddi yoksunluk; çamaşır makinesi, renkli televizyon, telefon ve otomobil sahipliği ile ekonomik olarak beklenmedik harcamaları yapabilme, evden uzakta bir haftalık tatil masrafını karşılayabilme, kira, konut kredisi ve faizli borçları ödeyebilme, iki günde bir et, tavuk, balık içeren yemek yiyebilme ve evin ısınma ihtiyacını karşılayabilme durumu ile ilgili hanehalklarının algılarını yansıtmaktadır. Ciddi maddi yoksunluk oranı ise yukarıda belirtilen dokuz maddenin en az dördünü karşılayamayanların oranı olarak tanımlanmaktadır.

200 Independent Group of Scientists appointed by the Secretary-General, Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now – Science for Achieving Sustainable Development, (United Nations, New York, 2019). https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/24797GSDR_report_2019.pdf

201 ILO, World Employment and Social Outlook: Trends for women 2017, 2017 https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/trends-for-women2017/WCMS_557077/lang--en/index.htm

202 BCG, How Diverse Leadership Teams Boost Innovation, 2018

203 McKinsey Global Institute. How advancing women's equality can add dollar12 trillion to global growth, 2015.

204 Jeffrey Sachs, et al. Sustainable Development Report 2021

205 World Economic Forum, Global Gender Gap Report 2021, 2021, <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2021>

206 WEF, Global Gender Gap Report 2021.

207 Age.

208 Cristina Lago, (11 Feb 2021). Europe has more women scientists and engineers – but progress remains slow, Techmonitor, <https://techmonitor.ai/leadership/workforce/europe-more-women-scientists-engineers-progress-remains-slow>

209 https://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=LFS_SEXAGE_L_R

210 WEF, Global Gender Gap Report 2021.

211 International Labour Organization, İş ve Yönetimde Kadınlar, 2019, https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_703605/lang--tr/index.htm

212 Sabancı University Corporate Governance Forum, Women on Board Turkey 2020, 8th Annual Report. <https://cgft.sabanciuniv.edu/yayinlar/detay/2020-yonetim-kurulunda-kadin-turkiye-raporu>

213 McKinsey Global Institute, Why diversity matters, 2015b, <https://www.mckinsey.com/business-functions/people-and-organizational-performance/our-insights/why-diversity-matters>

214 TÜSİAD, Women Matter Turkey, 2016

215 TÜSİAD, İş ve Özel Yaşam Dengesi Yolunda Çocuk Bakım ve Eğitim Kurumlarının Yaygınlaştırılması, 2019

216 ILO, Sosyal Bakım Hizmetlerine Kamu Yatırımlarının İstihdam, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Yoksulluğa Etkileri: Türkiye Örneği, 2015. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_409805.pdf

217 World Bank, World Development Indicators, Intentional homicides, female (per 100,000 female) ,

218 OECD, A comprehensive approach to understanding productivity effects of local governments, 2021 https://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/a-comprehensive-approach-to-understanding-urban-productivity-effects-of-local-governments_5ebd25d3-en

219 OECD, Multi-level Governance Studies, 2019, https://read.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/making-decentralisation-work_g2g9faa7-en#page13

220 Kişi başına GSYH'de bölgesel eşitsizlik endeksi – nüfusun en az % 20'sini temsil eden en zengin ve en yoksul bölgeler oranlanarak hesaplanır



221 OECD, Regions and Cities at a Glance, 2020

222 T.C Kalkınma Bakanlığı Erişilebilir Şehirler ve Bölgeler Raporu, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Erisilebilir_Sehirler_Ve_Bolgeler_Erisilebilirlik_Bolgesel_Kalkinmaya_Etkisi_Ve_Iller_Bazinda_Erisilebilirlik_Endeksinin_Gelistirilmesi%20%80%8B.pdf

223 OECD, Regions and Cities at a Glance, 2020.

TÜİK Kurumsal Olmayan Nüfusun Yıllar ve Cinsiyete Göre İşgücü Durumu, Düzey 2, 2020 yılı verilerine göre işsizlik oranı %33.5 ile TRC3 (Mardin, Batman, Şırnak, Siirt) bölgesinde en yüksek iken, %6,6 ile TR82 (Kastamonu, Çankırı, Sinop) bölgesinde en düşük düzeydedir.

224 T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, 2019

225 T.C Sayıştay Başkanlığı, Kalkınma Ajansları Genel Denetim Raporu, 2018

226 OECD, Regions and Cities at a Glance, 2018

227 Ümit İzmen ve Zuhal O. Daş, Bölgesel Kalkınma Dinamikleri: Tekirdağ İçin Plansız Sanayileşme Tuzağından Çıkış Stratejileri ve 2023 Senaryoları, 2015

228 OECD, Regional Outlook 2019

229 OECD, How's Life, 2020, <http://www.oecd.org/statistics/how-s-life-23089679.htm>

230 T.C Sağlık Bakanlığı, Sağlık İstatistikleri Yıllığı, 2019, <https://www.saglik.gov.tr/TR,82386/saglik-istatistikleri-yilligi-2019-yayinlanmistir.html>

231 TÜİK, 2019

232 Purnamita Dasgupta, et al. "Economic Growth, Human Development, and Welfare." Rethinking Society for the 21st Century: Report of the International Panel on Social Progress, edited by IPSP, vol. 1, Cambridge University Press, Cambridge, 2018, pp. 141–186.

233 Örneğin, 19 mega şehrin değerlendirildiği bir çalışmada dünyada kadınlar için en tehlikeli 10 mega şehir arasında İstanbul da yer almaktadır. <https://bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/190694-dunyada-kadinlar-icin-en-tehlikeli-10-sehir-istanbul>

234 World Cities Culture Forum, Global Leadership On Culture İn Cities <http://www.worldcitiescultureforum.com/data/of-public-green-space-parks-and-gardens>

6. Çevreci Türkiye

Bu çalışmada kurguladığımız Türkiye hikayesinin dört boyutundan birisi ekonomik büyüme modelinin çevresel önceliklere duyarlı olmasıdır. Ekosistemin dengesini gözetken, karbon nötr kalkınmayı başaran, gelecek kuşaklara yeşil ekonomik dönüşümü içselleştirmiş bir yönetim sistemi sunan, çevreci bir Türkiye hedefi ortaya konmaktadır.

İnsanın bir parçası olduğu gezegenin sadece bir hammadde kaynağı olarak görülmesi dünyada çevre sorunlarını giderek ağırlaştırmaktadır. Biyoçeşitlilik, daha önce görülmemiş bir hızla azalmakta, bu da gezegenimizin mukavemetini, değişime adaptasyon yeteneğini ve verimliliğini düşürmektedir. Biyoçeşitlilik, aynen finansal risk yönetiminde olduğu gibi doğal risklerin azaltılmasının ön koşuludur. Yapılan çalışmalar insanlığın mevcut tüketim standartlarını devam ettirebilmesi için gezegenin 1,6 kat daha büyüğüne ihtiyaç olduğunu²³⁵ bu nedenle mevcut doğrusal üretim ve tüketim kalıpları ile devam edemeyeceğimizi göstermektedir.

1990'lı yıllardan beri Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması gibi çevreyi önceliklendiren çeşitli politika önerileri ve somut adımlara rağmen, dünya hâlen küresel ısınma tehdidi ile karşı karşıyadır. Bilimsel çalışmalar iklim değişikliğinin “yaygın, hızlı ve yoğun” ve “kesin” olarak insan faaliyetleri sonucu oluştuğunu ortaya koymaktadır. Geçmiş ve gelecekteki sera gazı emisyonları nedeniyle, küresel deniz seviyesi, buz örtüsü ve okyanuslardaki değişiklikler gibi bazı etkilerin “geri dönülemez” nitelikte olduğunu; ülkemizin içinde bulunduğu Akdeniz kuşağında tarımsal ve ekolojik kuraklığın gözlemlendiğini; tüm senaryolarda 1,5 derece limitinin 2021-2040 arasında aşıldığını göstermektedir.²³⁶ Tüm bunların etkisi ile çevresel faktörlerin dikkate alınması salt bir duyarlılık konusu olmanın çok ötesinde, uzun vadeli risk yönetiminin ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin bir parçası haline gelmiştir.

Türkiye'nin kalkınma hikayesi, doğal varlıkların azaltılması pahasına gerçekleşecek bir büyüme üzerine kurulu olmamalıdır. Türkiye için beşerî sermaye birikimi ve teknolojik gelişme, sürdürülebilir büyümeyi harekete geçirecek bir kurumsal çerçeve üzerine inşa edilmelidir. Bu, doğal varlıkları önceliklendiren bir birikim sürecidir.

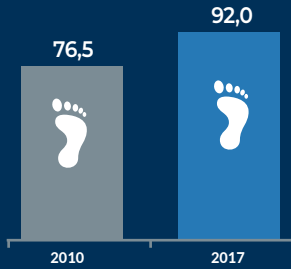
Dünya Ekonomik Forumu etki derecesi en büyük 10 riskten 5 tanesinin çevre ile ilgili olacağını öngörmektedir.²³⁷ Birleşmiş Milletlerin belirlediği 17 sürdürülebilir kalkınma amacı çevre ile ilgili başlıkları da içermiştir. Çevresel etkiler ekonomi politikalarında, uluslararası ilişkilerde ve toplumsal yaşamda önümüzdeki dönemde daha da belirleyici olacaktır.

Yirmi birinci yüzyılı yirminci yüzyıldan, bilişim bazlı sanayi devrimini daha öncekilerden ayıran temel özelliklerden birisi de çevre ve sürdürülebilirlik konuları olmuştur. Ekonomik sistem ve ekosistem arasındaki ilişkiye bakış açısı değişmiştir. Daha önceki sanayi devrimleri dönemlerinde çevre üzerinde yaratılan tahribatı dikkate almayan kalkınma modellerinin yol açtığı sorunlar, insanlığın böylesi bir kalkınma modeli ile devam etmesini olanaksız hale getirmiştir.



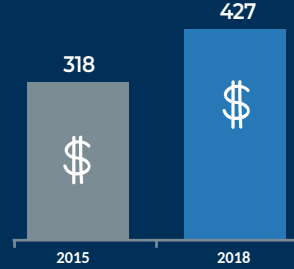
Şekil 6-1. Doğal kaynaklarda sürdürülemez gidişat

Küresel Malzeme ayak izi
(milyar metrik ton)



- Su kullanımı azaltılmadığı sürece dünyanın yarısının 2030 yılına kadar şiddetli su stresi ile karşı karşıya kalacağı tahmin ediliyor.
- Uluslararası Enerji Ajansı, sadece enerji üretimi kaynaklı su tüketiminin 2035 yılında 2012 yılına oranla %85 artacağını tahmin ediyor.

Fosil yakıt yardımları
(milyar ABD doları)



Kaynak: Birleşmiş Milletler, FAO, Dünya Bankası, Uluslararası Enerji Ajansı

Bu nedenle, Türkiye'nin bundan sonra izleyeceği ekonomik modeli çevre ve doğal kaynakların korunmasını hedeflemenin ötesine geçerek sürdürülebilir kalkınma modeli üzerine inşa etmesi gerekecektir.

Birleşmiş Milletler yeşil ekonomiyi, gelecek kuşakları önemli çevre risklerine ve ekolojik kısıtlılara maruz bırakmadan, uzun vadede insanların refahını artıracak mal ve hizmetlerin üretilmesi, dağıtımı ve tüketimiyle ilgili ekonomik etkinlikler sistemi olarak tanımlamaktadır. Bugün birçok gelişmiş ülke, ekonomik büyüme yaklaşımını bu anlayış doğrultusunda formüle etmeye başlamıştır.

Şekil 6-2. Başlıca çevre girişimleri

Önemli küresel çevre aksiyonları

- 1992 UNFCCC¹ Sözleşmesi
- 1997 Kyoto Protokolü
- 2009 Kopenhag İklim Anlaşması
- 2015 Paris Anlaşması
- 2019 Avrupa Yeşil Mutabakatı

¹ Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi
Kaynak: World Bank, UNCTAD

120
ülke ve AB

Karbon nötr olmayı hedefleyen taahhütler çıkardı

85
ülke

Sendai çerçevesine göre **afet riskini azaltma stratejilerine** sahip

79
ülke ve AB

2017 ile 2019 arasında **sürdürülebilir tüketimi ve üretimi** teşvik etmek için en az bir politika açıkladı

Gelecek kuşakları büyük çevre risklerine ve ekolojik sorunlara maruz bırakmayan bir yaklaşım, büyüme ve refah arayışı ile çatışmak durumunda değildir. Tam tersine, bu çalışmada ortaya konduğu gibi, günümüzün teknolojileri ve küresel eğilimleri dikkate alındığında, çevresel sürdürülebilirliği esas alan bir büyüme modeli, çok önemli ekonomik fırsatlar da içerecektir.

Ülkemizin iklim değişikliği ile mücadele ve kaynak verimli bir kalkınma yoluna girmesi, bu alandaki uluslararası anlaşmalardaki konumunu destekleyeceği gibi küresel yeşil finansman imkânlarından yararlanmasının da önünü açacak ve küresel sistemdeki yerimizi güçlendirecektir. Kaldı ki, toplumsal grupların karşı karşıya olduğu çevresel koşullar farklı olduğu için Türkiye'nin daha adil bir toplumsal yapıya kavuşması açısından bu farklılıkların dikkate alınması gerekecektir.

Çevrenin hızla bozulmakta ve tükenmekte olmasının ana nedeni, doğal kaynakların kullanımına ilişkin kurumsal çerçevedir. Doğal varlıkları tüketmeyen bir büyüme modeli, insanın doğayla ilişkisinde ortaya çıkan dışsallıkların hem ulusal hem de uluslararası düzeyde iyi yönetilmesini gerektirmektedir. Uygun bir kurumsal çerçeve, üretim ve tüketim süreçlerinde ekosistemin dengesini bozucu kirleticilerin önlenmesini ve döngüsel ekonomi anlayışının yerleşmesini sağlayacak başlıca unsur olan teknolojik ilerlemeye ve bu teknolojilerin geliştirilmesini mümkün kılacak ortamın yaratılmasına odaklanmalıdır. Kurumsal çerçeve açısından taviz verilmemesi gereken bir diğer unsur; çevresel etkinin değerlendirilmesinin kümülatif etki dahil tüm planlamaların merkezinde olması ve etkin bir izleme ve denetleme mekanizmasının işletilmesidir.

Bu bölümde, Türkiye için önerilen çevreyi önceliklendiren kalkınma yaklaşımı, iklim değişikliği ile mücadele, enerji sektöründe dönüşüm, döngüsel ekonominin kurulması ve yeşil finansman başlıkları itibarıyla detaylandırılacaktır.

6.1. İklim değişikliği ile mücadele

Bilimsel veriler iklim değişikliğinin gezegenimizin en önemli risklerinden biri olduğunu göstermektedir. Akdeniz Havzası'nda yer alan ülkemizde iklim değişikliğinin giderek derinleşen etkileri ekonomik faaliyetlerin ötesinde ekosistem dengeleri ve canlı yaşam üzerinde hissedilmektedir. İklim değişikliği ile mücadele ekonomik kalkınma, dış politika ve toplumsal kalkınma başlıkları ile etkileşim halinde olan bir alandır. Sınır aşan bir problem olan iklim değişikliği, dış politikanın başlıklarından biri haline gelmiştir.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi içinde kabul edilen ve 4 Kasım 2016'da yürürlüğe giren Paris Anlaşması, iklim değişikliği ile mücadele çabalarının artırılması hedefini ortaya koyarken yeni bir dönemi de başlatmıştır. Paris Anlaşması ile küresel ortalama sıcaklık artışını 2°C'nin altına indirmek ve hatta mümkünse 1,5°C düzeyinde sınırlandırmak konusunda ulaşılan geniş çaplı mutabakat, devletlerin ve kurumların etkili bir politika oluşturmasında ve uygulamasında önemli bir fırsat yaratmaktadır. Yeni dönemin en önemli özelliği, "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli imkân ve kabiliyetler" anlayışı doğrultusunda, gelişmiş ve gelişmekte olan bütün taraf ülkelerin emisyon azaltımına yönelik önlem almasını şart koşmasıdır. Paris Anlaşması, farklı gelişmişlik düzeyindeki ülkelerin iklim değişikliği ile mücadele ve uyum yönünde stratejiler geliştirmelerini hızlandırmıştır.

Türkiye Paris Anlaşmasını COP 26 öncesi onaylamıştır. Bu sürecin Ulusal Katkı Beyanı güncellenerek ve 2050 karbon nötr yol haritasıyla kararlılıkla tamamlanması önemlidir.

Bu yol haritası çevresel tedbirlerin güçlendirilmesinin yanı sıra siyasi ve ekonomik ilişkilerimizde olumlu etki yaratacak; finansmana ve teknolojik kapasite geliştirmeye yönelik konularda uluslararası platformlarda müzakere pozisyonumuzun temelini oluşturacak ve argümanlarımızı güçlendirecektir. Aynı zamanda sektörlerimizin en önemli ekonomik ortağımız olan AB'nin açıkladığı Avrupa Yeşil Mutabakatı ile şekillenen uluslararası ticarete uyumu ve küresel rekabet gücümüzün artırılmasının yanı sıra yatırım ortamında öngörülebilirliğin tesis edilmesine de katkı sağlayacaktır.

Şekil 6-3. Küresel çevre riskleri



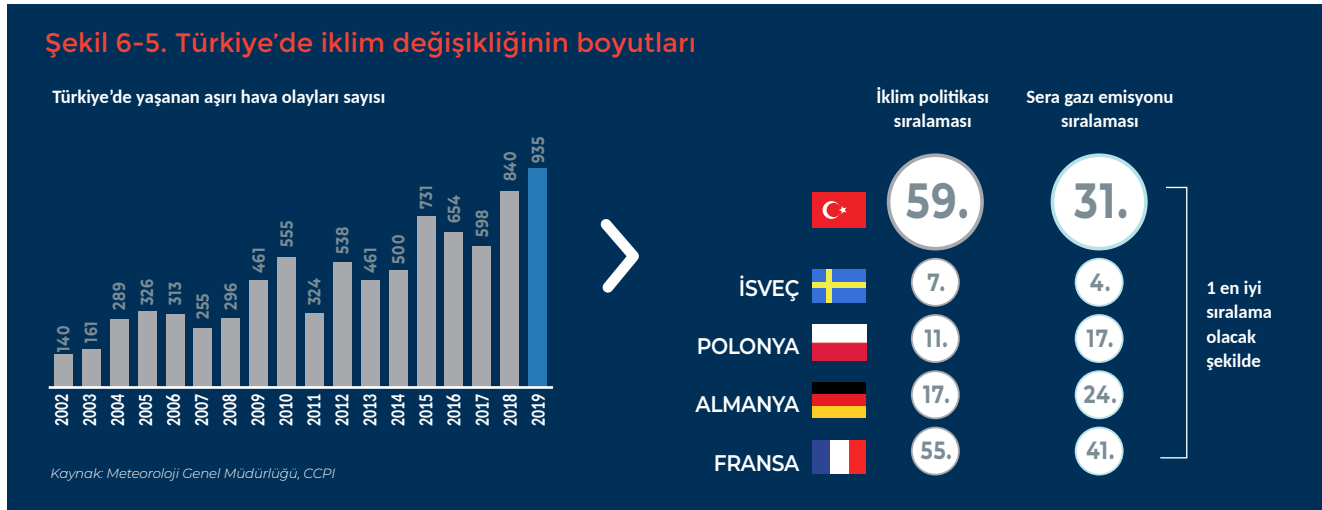
Son yıllarda, iklim değişikliği olgusu, küresel olarak sıcaklık dalgaları, kuraklıklar, orman yangınları, seller, kasırgalar ve siklonlar gibi aşırı hava olaylarının sıklığı ve yoğunluğunun artmasıyla kendisini göstermeye başlamıştır. İklim değişikliği, ekosistemlerin dengelerini bozmakta, toprak, su, orman ve biyoçeşitlilik üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmakta, tüm sektörleri etkilemektedir.

Sanayi öncesi dönemle karşılaştırıldığında dünya yaklaşık 1°C daha sıcaktır. Küresel ısınma ekonomik, sosyal ve çevresel riskleri çok büyük boyutlara ulaştıracak ve insanlık tarihinin en büyük risklerinden birini yaratacaktır.²³⁸ Ayrıca bu riskler, ülkeler ve toplumlar üzerinde farklı etkiler doğuracaktır.

Şekil 6-4. İklim değişikliğinin Türkiye'ye etkileri



Türkiye'nin de içinde bulunduğu Akdeniz Bölgesi iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek bölgeler arasındadır. Türkiye'de sera gazı emisyonlarının son 30 yılda % 140, ülke çapında görülen sıra dışı hava olaylarının ise 7 kat arttığı dikkati çekmektedir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü verilerine göre, Türkiye'de yirminci yüzyılın ikinci yarısında ortalama 108 aşırı hava olayı yaşanırken, aşırı iklim olayı sayısı 2000'li yıllarda ortalama 270'e yükselmiş, 2020 yılında ise 984 aşırı hava olayı ile tüm zamanların rekoru kırılmıştır. Türkiye'de sıcaklıklar artmaya devam etmektedir. 2017 yılında Türkiye'de ortalama sıcaklık 1970 yılına göre 1,5 °C artarak 14,2°C ve 1981-2010 ortalamasının (13,5°C) üzerinde 0,7°C artış şeklinde gerçekleşmiştir. Meteoroloji Genel Müdürlüğü "Türkiye ortalama sıcaklıklarında 1998 yılından bu yana (2011 yılı hariç) süreklilik arz eden bir artış" olduğunu açıklamıştır.²³⁹ Türkiye'nin 1981-2010 ilkbahar mevsimi ortalama sıcaklığı 12,0°C olmuş, 2021 yılı ilkbahar mevsimi ortalama sıcaklığı ise 13,2°C ile mevsim normallerinin 1,2°C üzerinde gerçekleşmiştir.²⁴⁰



İklim değişikliği ile mücadele konusunda dünyada etkin bir Türkiye her şeyden önce kendi doğal kaynakları ve gelecek kuşakları için doğru olanı yapacaktır. Aynı zamanda bu yaklaşım küresel rekabet gücü, öngörülebilir yatırım ortamı, en önemli ekonomik ortağımız AB'nin yeni nesil dış ticaret anlaşmalarına uyumun yanı sıra kaliteli ekonomik büyüme ve istihdam meselesidir.

6.1.1. AB Yeşil Mutabakatı'na uyum

AB'nin 2019 yılında açıkladığı, sürdürülebilir bir gelecek yaratmak için Avrupa ekonomisini bütünüyle dönüştürmeyi hedefleyen ve AB'nin yeni büyüme stratejisi olarak tanımlanan Yeşil Mutabakat (European Green Deal) sanayiden ulaşırmaya, ambalajdan veri korumaya kadar birçok boyutta stratejik düzenlemeyi kapsamaktadır. AB, Avrupa Yeşil Mutabakatı ile 2050 yılında iklim nötr olma hedefini ortaya koyarak sadece AB sınırlarında değil, ticaret ilişkisinde olduğu tüm ülkelerde bir dönüşüm sürecinin tetikçisi olmuştur.

Bu dönüşüm süreci; temiz ve düşük maliyetli enerjiye erişim, sanayinin döngüsel ekonomiye yönelmesi, binaların karbon emisyonlarını azaltıcı şekilde yenilenmesi, sürdürülebilir ve akıllı mobiliteye geçişin hızlandırılması, çiftlikten çatala adil, sağlıklı ve çevre dostu gıda sistemleri, zehirli atıkların olmadığı bir çevre için "sıfır kirlilik" hedefi, ekosistemlerin ve biyo-çeşitliliğin korunması gibi birçok başlık altında çok geniş bir çerçevede ele alınmaktadır. Yeşil Mutabakat hedeflerine ulaşılması amacıyla AB'nin ilgili tüm politika alanlarındaki müktesebatı gözden geçirilmektedir. AB Emisyon Ticaret Sistemi'nin (ETS) kapsamının genişletilmesi ve emisyon azaltım faktörünün artırılması, yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği hedeflerinin yükseltilmesi AB iklim hedefinin gerçekleştirilmesine yönelik önemli unsurlardır.



İklimle ilgili AB hedeflerinin gerçekleşebilmesi için yürürlüğe girecek olan, ticaret ortağı ülkeler dahil sera gazlarının etkin biçimde fiyatlandırılmasına yönelik sınırda karbon düzenlemesi (carbon border adjustment) mekanizması (CBAM) ülkemiz için de kritik önemdedir. Türkiye açısından Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın bir diğer bileşenini ise "sürdürülebilir ürün inisiyatifi" de içeren Döngüsel Ekonomi Eylem Planı oluşturmaktadır. "Kimseyi arkada bırakmama" stratejisi ile bu dönüşümden en fazla etkilenenleri desteklemek için bir dönüşüm programı ve bu dönüşümü gerçekleştirmenin finansmanı konuları da Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında düzenlenmektedir.

Şekil 6-6. Avrupa Yeşil Mutabakatı

Döngüsel ekonomi
aracılığıyla
sürdürülebilir ürün
politikaları

2050 yılına kadar
toprağın, havanın
ve suyun **kirlilikten**
arındırılması

Sürdürülebilir
ve akıllı
mobiliteye geçişin
hızlandırılması

İklim dostu
Ar-Ge ve yeniliğin
hızlandırılması

İklim hedefleriyle
uyumlu **dış ticaret**
politikası

İklim nötr bir
Avrupa için daha
agresif 2030 ve
2050 hedefleri

Bina ve
tadilatla **enerji**
verimliliğinin teşvik
edilmesi ve temiz
enerjiye geçiş

Eko-sistemler
ve biyolojik
çeşitliliğin
korunması ve eski
haline getirilmesi

Sürdürülebilir
gıda tedariki için
çiftlikten çatala
stratejisi

Karbon bağımlı bölgeleri
desteklemek için **geçiş**
finansman desteği

Kaynak: Avrupa Komisyonu Yeşil Mutabakat (2019)

Mevzuatın revizyonunun yanı sıra dış ticaret kurallarını belirleyen STA'lar Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın etkili uygulama araçlarıdır. Ar-Ge'yi, özel ve kamu finansman araçlarını da kapsayan en az 1 trilyon avroluk bir bütçe de bu Mutabakata tahsis edilmiştir.

AB'nin karbon emisyon limitini 2021'den itibaren her yıl % 2 azaltması planlanmaktadır. Dış ticarete karbon sınırlamasının yanı sıra, ürün etiketlemesi ve enerji verimliliği standartları gibi önlemler de planlanmaktadır. Bu önlemler küresel ticaret üzerinde ciddi etkiler ortaya çıkartacaktır. Bu etkiler arasında gelişmekte olan ülkelerin ihracatları üzerinde tarife dışı engel etkisi de olacaktır. Önümüzdeki dönemde önlemlerin sıklaşmasıyla bu etkiler daha da artacaktır.

Yeşil Mutabakat kapsamında gündeme gelecek birçok boyuttaki düzenleme Türkiye'nin AB'ye ihracatında maliyet artışına yol açabilecektir. 2020 yılındaki mevcut öngörülerden hareketle hazırlanan "Ekonomik Göstergeler Merceğinden Yeni İklim Rejimi" raporunda, Yeşil Mutabakat kapsamında öngörülen Sınırda Karbon Düzenlemesi devreye girdiğinde Türkiye'den AB'ye ihracat yapan sektörler üzerine olası etki tüm ekonomiyi temsil eden 24 üretici sektör için analiz edilmiş ve Türkiye ihracatının maruz kalabileceği toplam karbon maliyeti belirlenmiştir. Buna göre, Avrupa Yeşil Mutabakatı Türkiye için bir risk olduğu kadar, sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen bir dönüşümün aracı olarak yepyeni bir fırsat olarak da değerlendirilebilir.²⁴¹ AB'nin yeşil ekonomik dönüşümüne uyumlu hareket edilmesi durumunda, kayıp kazanca dönüşebilecektir. Bu imkândan yararlanabilmek için ülkemizde ekonomik büyümeyi çevresel bozulmadan ayırıştırma perspektifine geçişte hızlı hareket edilmeli, geçmiş sanayi devrimlerinin ekonomik ve toplumsal modellerinden kopuş hedeflenmelidir.

Bu analizlerin de ortaya koyduğu gibi, Türkiye'nin iklim değişikliğinin bu etkilerini gelecekte mutlaka yönetmesi gerekecektir. Türkiye'nin yeni kalkınma hikayesi, bir yandan sorunun kontrol altına alınmasını, diğer yandan da sorunun yol açacağı etkilere uyum gösterilmesi ve kırılganlıkların azaltılmasını öngörmektedir. Sorunun azaltılması enerji, sanayi, ulaşım ve ormancılık gibi sektörleri ön plana çıkartırken, sorunun etkileriyle mücadele tarım ve gıda sektörlerini öne çıkartacaktır. Bu nedenle iklim değişikliği ile mücadele Türkiye'nin sanayi politikasının temel bir unsuru haline gelmelidir. İklim değişikliğiyle mücadele, artan enerji talebi, enerji ithalatı kaynaklı cari açık, enerji arz güvenliği konularını da etkileyecektir. Ayrıca, alınacak önlemlerin toplumsal boyutları sosyal politika alanıyla da uyumlu hareket edilmesini gerektirmektedir. Sorunun hem nedenleri ile hem de sonuçları ile mücadele açısından kırılgan sosyo-ekonomik grupların konumuna özel önem gösterilmelidir. Bu itibarla iklim değişikliği ile mücadelede sektörler ve kurumlar, kamu ile özel sektör ve STK'lar arasında, veri ve bilimsel bilgiye dayanan, insan gücü ve finansman kaynakları düşünülmüş bir strateji öngörülmelidir.²⁴² Aşağıda, iklim değişikliği ile mücadele açısından enerji sektörünün dönüşümü ve iklim değişikliğinin sonuçları açısından en çok etkilenecek sektör olan tarım ve gıda sektörü ele alınmaktadır.

6.1.2. Karbon nötr kalkınmaya geçilmesi

Küresel ortalama sıcaklık artışını 1,5°C düzeyine çekme hedefi karbon nötr olmayı içerir. Karbon nötr kalkınma, ülke çapında atmosfere salınan sera gazlarının hem miktarının hem de artış hızının azaltılmasını gerektirir. Özellikle sanayi açısından gelişmiş ekonomilerin karbondioksit salımı diğer ülkelerden daha fazladır. Bununla birlikte, bu ülkeler karbondioksit salımını azaltma konusunda bilinçli adımlar atmaya başlamışlardır.

Mevcut durumda Türkiye'nin kişi başı sera gazı emisyonunun OECD ülkelerine kıyasla düşük olduğu gözükse de (OECD: 12 ton, Türkiye: 6,4 ton) Türkiye'de sera gazı artış hızları OECD ülkelerine kıyasla çok yüksektir. Türkiye'nin sera gazı emisyonu 2005-2016 döneminde %49 artarken aynı dönemde OECD bölgesi genelinde %8'lik düşüş gerçekleşmiştir.²⁴³

Türkiye'nin karbon nötr kalkınmaya geçmesi, getireceği ilave maliyetlerin yanında enerjide ithal kaynaklara bağımlılığın azalması, enerji güvenliğinin artması, hava kirliliğinin önlenmesi ve yeni istihdam imkânlarının sağlanması gibi avantajlar yaratacaktır.



Bu avantajlardan yararlanmak için Türkiye'de karbon ekonomisini yönetmek üzere karbon emisyon ticareti sistemi kurulmalıdır. Gönüllü karbon piyasaları Türkiye'de kabul gören bir uygulama olarak karşımıza çıksa da özel sektörde

çok kısıtlı bir gruba kapsamaktadır. Karbon emisyon ticaret sistemi altyapısının oluşturulmasına ilişkin mevzuat çalışmaları başlatılmıştır. Karbon nötr ekonomik dönüşümün uygulanabilir ve sürdürülebilir olması, inovasyon ve Ar-Ge kapasitesinin güçlendirilmesi ve yeni teknolojilerin üretilebilmesiyle de çok yakından ilişkili olacaktır.²⁴⁴

İklim değişikliği ile mücadele sera gazlarının ve özellikle hava kirleticisi emisyonlara sebep olan fosil yakıt kullanımının azaltılmasını gerektirmektedir. Bu ise enerji üretimi ve tüketiminde kapsamlı bir dönüşümü gerektirmektedir. Enerjide dönüşüm, hem arz hem de talep tarafındaki yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği alanlarını içerecektir. Böylece, enerjinin temiz üretimi sağlanarak, konvansiyonel santrallerin ortaya çıkardığı hava, su, toprak kirliliğinin önüne geçilerek biyoçeşitlilik korunacaktır. Uluslararası Enerji Ajansı tarafından yapılan analizler, küresel CO2 emisyonlarının büyük bölümünün enerji sektöründen kaynaklandığını ve daha temiz bir enerji sektörü ihtiyacını net olarak ortaya koymaktadır.²⁴⁵

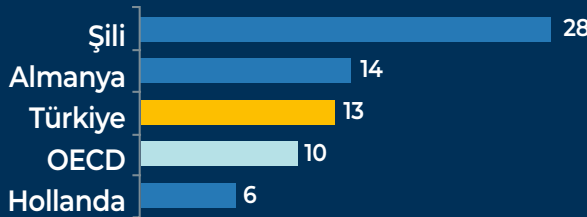
Türkiye İklim Değişikliği 7. Ulusal Bildiriminde de belirtildiği üzere toplam ve net sera gazı emisyonlarının eğilimleri 1990-2016 dönemleri için GSYH'deki eğilime benzemektedir. 1990-2016 döneminde toplam emisyonlarda artış eğilimi görülmektedir Türkiye'de sera gazı emisyonlarının başlıca kaynağı enerji sektörüdür.²⁴⁶ 1990 - 2016 yılları arasında GSYH %208,4 oranında artarken, toplam sera gazı emisyonları %135,4 oranında artmıştır. Aynı dönemde ekonominin enerji yoğunluğu ve karbon yoğunluğu azalmıştır (sırasıyla %15,8 ve %24). Ayrıca, yutaklardaki toplam CO2 tutumu %135,4 oranında artmıştır, bu rakamlar, Türkiye'nin ekonomik büyümesini gerçekleştirirken karbon emisyonlarını düşürmek için ilerleme kaydettiğini göstermektedir.²⁴⁷

6.1.2.1. Yenilenebilir enerji potansiyelinin kullanılması

Karbon nötr kalkınma açısından Türkiye'nin güneş, rüzgâr ve jeotermal gibi yenilenebilir kaynaklarda yüksek potansiyele sahip olması önemli bir avantajdır. Yenilenebilir enerji kaynaklarından daha fazla yararlanılması sera gazı emisyonlarının azaltılmasına önemli bir katkı yapacaktır. Türkiye'nin elektrik enerjisi üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarından daha fazla yararlanması, enerji arz güvenliğinin güçlendirilmesi ve cari açığın azaltılmasına da imkân sağlayacaktır.

Şekil 6-8. Türkiye'de yenilenebilir enerjinin durumu

Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynakları kullanımı OECD ortalamasının üstünde olsa da...



Kaynak: OECD

Yenilenebilir enerji üretim potansiyeli mevcut üretim kapasitesinin üzerinde

Güneş enerjisi potansiyelinin sadece %7'si

Rüzgar enerjisi potansiyelinin sadece %20'si

Türkiye İstatistik Kurumu'nun hazırladığı, Sera Gazı Emisyonu Envanterine göre 2018 yılında toplam 522 mt CO2 eşdeğeri olan sera gazı emisyonu miktarı 2019 yılında toplam 506 Mt CO2 eşdeğeri olmuştur. Kişi başı toplam emisyon 2018 yılında 6,4 ton CO2 eşdeğeri iken, 2019 yılında 6,1 ton CO2'ye düşmüştür. Bu düşüşün en önemli

sebeplerinden biri enerji emisyonlarındaki azalmadır. Enerji emisyonlarının azalmasında ekonomik daralma kadar yenilenebilir enerji payının artması da etkili olmuştur.

Son yıllarda yenilenebilir enerji kullanımında önemli bir ivme yakalanmıştır. 2020 yılı sonu itibarıyla lisanslı yenilenebilir santrallerin, toplam kurulu güç içerisindeki payı % 48'e yükselirken; termik santral kurulu gücünün payı % 52'ye düşmüştür.²⁴⁸

Türkiye'nin, birincil enerji kaynağı içinde yenilenebilir enerji kullanım oranı her ne kadar OECD ortalamasının üstünde olsa da (OECD % 11, Türkiye % 16, 2019²⁴⁹), Türkiye'nin yenilenebilir enerji üretimi potansiyelini daha iyi değerlendirmesi mümkündür. Güneş enerjisi potansiyelinin sadece % 7'sini, rüzgâr enerjisi potansiyelinin ise sadece % 20'sini kullanan Türkiye bu potansiyellerini daha iyi değerlendirerek daha düşük karbonlu kalkınmaya geçişini kolaylaştırabilir. Üstelik yenilenebilir enerji kaynaklarının daha iyi değerlendirilmesi cari açığı da azaltarak burada önerilen kalkınma yaklaşımının ekonomik boyutunu da destekleyecektir.

Yenilenebilir enerji payının artırılması kadar önemli olan bir başka husus sera gazı salımı yapan tüketicilere yönelik düzenlemeleri gerçekleştirmek ve tüketicileri yenilenebilir enerji kullanmaya teşvik edecek mekanizmaları devreye almaktır.

6.1.2.2. Enerji verimliliğinin artırılması

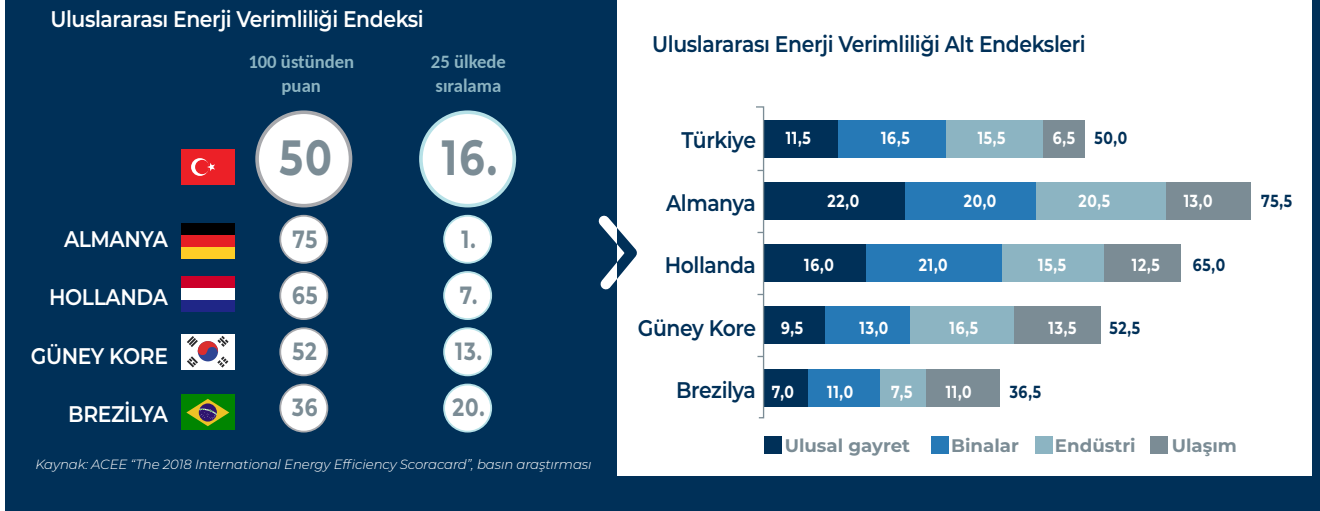
Türkiye'nin yeni kalkınma yaklaşımı açısından karbon nötr ve kaynak verimli bir ekonomik yapıya geçilmesini kolaylaştıracak politikalardan birisi de enerji verimliliğinin artırılması olacaktır.

Enerji verimliliğinin artırılması, üretimde enerji maliyetlerinin azaltılması, artan enerji talebinin karşılanması, enerji ithalatı kaynaklı cari açığın azaltılması ve enerji arz güvenliğinin sağlanmasına da katkıda bulunacaktır. Bu nedenle Türkiye de birçok ülke gibi enerji verimliliğine yönelik adımlarını ulusal kalkınma yaklaşımının bir parçası olarak hızlandırmalıdır.

Uluslararası Enerji Ajansının yayımladığı 2021 Türkiye Enerji Politikaları İncelemesi Raporuna²⁵⁰ göre, her birim GSYH başına toplam nihai tüketim olarak ölçülen enerji yoğunluğu Türkiye'de SGP cinsinden milyon dolar GSYH başına 45 ton petrol eşdeğeridir ve 2000 yılından bu yana %25 azalmıştır. Kişi başına enerji yoğunluğunda Meksika'dan sonra OECD ülkeleri arasında en sonda yer almaktadır. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Enerji Verimliliği Strateji Belgesi (2012-2023)'ne göre enerji yoğunluğunun 2023 yılında 2011 yılı değerinin en az % 20 altına indirilmesi hedefi de²⁵¹ enerjinin üretiminden tüketimine tüm alanlarda verimlilik artışı zemininin olduğuna işaret etmektedir. Türkiye'nin büyüme planlarında ve emisyon azaltımına yönelik stratejilerde enerji verimliliğinin artırılması önemi bir başlık haline gelmektedir.

Türkiye, enerji verimliliğine ilişkin çabaların ulusal gayret, binalar, endüstri ve ulaşım bileşenleri ile incelendiği Uluslararası Enerji Verimliliği Endeksi'ne göre 25 ülke içerisinde 16. sırada yer almıştır.²⁵¹ Bu endeksin alt bileşenleri incelendiğinde, Türkiye'nin en geride kaldığı alanın ulaşım da enerji verimliliği olduğu görülmektedir.

Şekil 6-9. Uluslararası enerji verimliliği endeksi uluslararası kıyas ve alt bileşenler



Türkiye'nin yeni kalkınma yaklaşımının çevreye duyarlı kalkınma boyutunun önemli bir bileşeni de taşımacılık sektöründe olması gereken dönüşümdür.

Taşımacılık, ürün fiyatlandırmasının bir parçası olarak taşımacılık maliyetleri ve çevre etkisinin bir araya geldiği bir alandır. Birçok ülke gibi Türkiye'de de taşımacılıkta karayolunun ağırlığı çevre üzerindeki olumsuz etkileri beraberinde getirmektedir.

Dünya'da ulaşım kaynaklı emisyonların azaltılması için ulaşımda elektrifikasyon hızla büyümektedir. Türkiye de bu eğilime yerli araba projesini % 100 elektrikli yaparak uyum sağlamıştır. Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın hedefleri de dikkate alındığında şarj altyapısının güçlendirilmesi ve yaygınlaştırılmasına yönelik yatırımların artırılması önem kazanmaktadır.

CO2 emisyonları açısından demiryolu taşımacılığı karayolu taşımacılığına oranla daha avantajlıdır. Kombine taşımacılık, demiryolu, denizyolu ve iç su yollarının daha fazla kullanımı ile taşımacılık faaliyetlerinin çevresel etkilerinin azaltılmasına imkân sağlar.

Kombine taşımacılık, genel anlamda ulaştırma türlerinin teknik ve ekonomik açıdan en etkin oldukları yerlerde kullanıldıkları, son derece akılcı bir ulaştırma türleri zinciri bütünüdür. Tüm ulaştırma mod ve teknolojilerinin verimli bir şekilde birleştirildiği sürdürülebilir ulaştırma sistemleri, sürekli artan ve çeşitlenen taşımacılık taleplerinin karşılanmasının yanı sıra daha çevre dostu taşımacılık fırsatları da sunar.

Kombine taşımacılıkla hedeflenen, karayolunun yüksek oranlı taşıma payını, demiryolu ve/veya denizyolu/iç su yoluna kaydırmaktır. Böylece, daha çevre dostu bir taşımacılığın yanı sıra güvenlik artmakta, etkin bir ulaştırma sağlanmakta, maliyet ucuzlamakta ve dış ticaret kolaylaşmaktadır. Türkiye'nin lojistik hub olma potansiyelini en iyi şekilde kullanabilmek için de kombine taşımacılık, hız, güvenilirlik, servis sıklığı ve maliyet avantajı sağlayabilecek bir ulaştırma ağı açılarından da önem kazanmaktadır.

Kombine taşımacılık stratejisinin yaygınlaştırılmasıyla, hem etkin bir şekilde ulaşım sağlanacak, hem de daha çevre dostu ulaşım modlarına geçilerek hava kirliliği ve sera gazı emisyonları azaltılacaktır.

6.1.3. İklim değişikliği ve tarımsal sürdürülebilirlik

İklim değişikliği, Türkiye tarımı için de doğrudan ve giderek büyüyen bir risk ve kırılganlık kaynağı oluşturacaktır. Türkiye, iklim değişikliğinin tarım ve bağlantılı gıda sektörlerindeki etkileri açısından dünyanın en hassas ve kırılgan bölgelerinden birindedir. Bu etkiler bir süredir gözlemlenmektedir. Tarım politikaları, iklim risklerinin azaltılması ve geniş tanımıyla gıda arz güvenliğinin sürdürülebilir kılınması için iklim değişikliğinin gözlenen ve öngörülen etkileri dikkate alınarak belirlenmelidir.²⁵³ Tarımsal faaliyetlerin çevre dostu yürütülmesi sayesinde tarım sektöründen ortaya çıkan sera gazı emisyonları azaltılacak, yanlış uygulamalar yoluyla ortaya çıkan su israfı, toprak ve su kirliliği önlenecek, bölge ekosistemi korunacaktır. Aynı zamanda tarımsal ürün verimliliği de artacaktır. Sürdürülebilir tarım, açlığa son hedefi altında Birleşmiş Milletlerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri açısından da önemlidir. Böylece, Birleşmiş Milletlerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerindeki ilerleme açısından Türkiye'nin en sorunlu olduğu başlıkta ilerleme de mümkün olacaktır.²⁵⁴

İklim değişikliği etkilerinin yoğunluğu, bu etkilerin görece önemi ve atılacak adımların önceliğinin farklı olması hem yerel hem de ulusal seviyede çeşitlendirilmiş politika araçları gerektirmektedir. Bu nedenle, iklim değişikliği ile mücadelede tarım sektörüne yönelik geliştirilecek planların çok boyutlu şekilde tasarlanması gerekecektir.

Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin temsili karbon senaryoları baz alındığında, 1970-2000 referans dönemine göre 2070-2100 dönemi için Türkiye'nin ortalama sıcaklığında 4°C ile 6°C arasında değişen artışlar tahmin edilmektedir. Artan sıcaklık ve azalan yağış nedeniyle, kuraklık olaylarının şiddet, sıklık ve süresinde bir artış beklenmektedir. Dünya Kaynakları Enstitüsü'nün (WRI) son verilerine göre, 2019 itibarıyla en çok su sıkıntısı çeken ülkeler arasında Türkiye 189 ülke içerisinde 32. sırada yer almaktadır.

Sıcaklık artışı ve yağışlarda düşüş, 'su talebinin su kaynaklarını aştığı, kişi başına yılda 1000-1666 metreküp tatlısu temin edilebildiği iklim koşulları' olarak tanımlanan su stresini ortaya çıkartacaktır.²⁵⁵ Türkiye'de tarım ve biyoçeşitlilik bu durumdan olumsuz etkilenecektir. Nitekim yapılan farklı araştırmalarda önemli verim kayıpları, fiyat artışları ve ihracat gelir kayıpları görülmektedir. Örneğin, dünya gıda arz güvenliği açısından çok önemli olan tahıl ürünlerinde yapılan çalışmalar, küresel ortalama sıcaklıktaki her bir santigrat derece artışın, arazi verimlerini önemli ölçüde azaltacağını ortaya koymaktadır. İklim değişikliğinin yaratacağı fiyat artışlarının ürün bazında %84'ü bulacağı tahmin edilmektedir.

İklim değişikliğinin yol açacağı üretim düşüşü ve fiyat artışları yoksullaştırıcı etkiler de yaratacaktır. Buğday ve pirinç gibi temel ürünlerde tedarik sorunları ve tüketici fiyatlarındaki artış birçok ülkede toplumsal hareketlere neden olmaktadır.

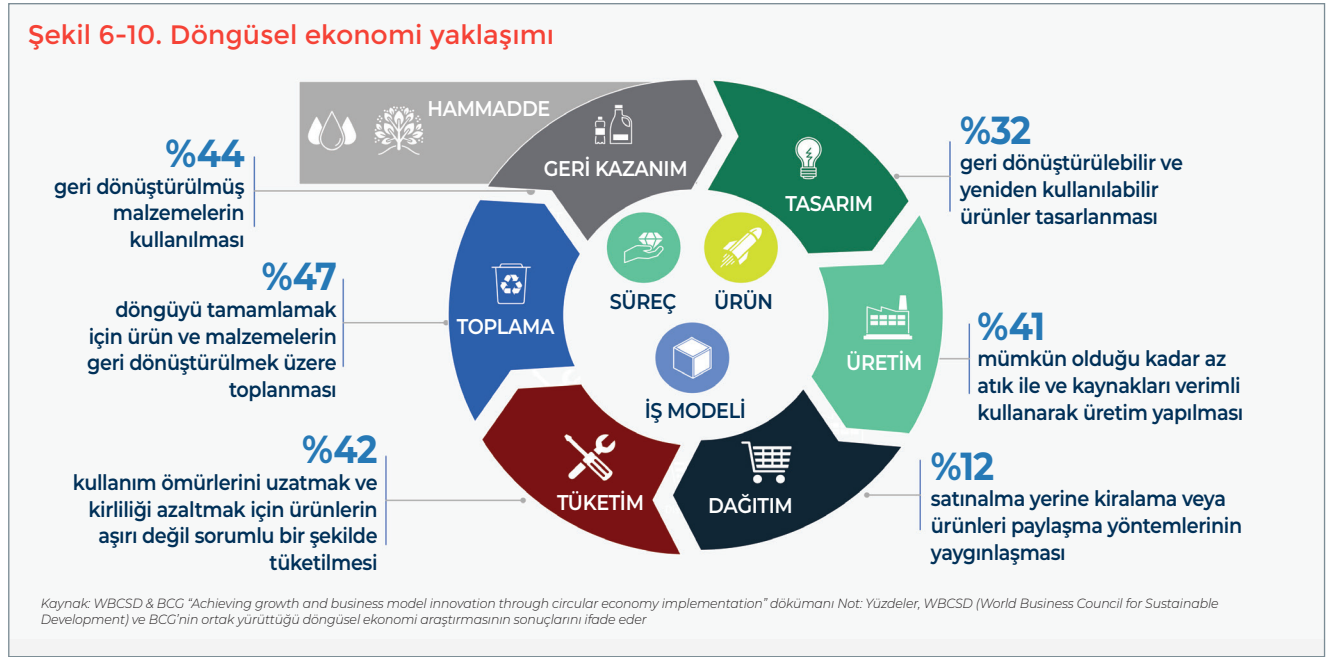
TÜSİAD tarafından yayımlanan İklim Değişikliği Etkisi Altında Tarımsal Arzın sürdürülebilirliği başlıklı çalışmaya göre, iyimser sayılabilecek 1,1-1,3 °C'lik sıcaklık artışlarının tarım üzerinden reel GSYH'da 2030-2039 döneminde %1, 2040-2049 döneminde ise %1,4'lük bir düşüşe yol açabileceği hesaplanmıştır. İyimser iklim değişikliği senaryoları dahi sıcaklık artışlarının tarımsal ekonomide üretim ve ihracat geliri riskleri ortaya çıkaracağını, %10 civarında ekonomik kayıplara yol açabileceğini göstermektedir.

Bu nedenle, Türkiye için, önümüzdeki 10 ve 20 senenin tarım politikaları belirlenirken 2-3°C sıcaklık artışı ve yağışlarda düşüş, yağış ekstremlerinde artış gibi faktörler dikkate alınmalı ve iklim değişikliği etkisinin yol açacağı ekonomik kayıpların ve toplumsal sonuçların önlenmesi için bu çalışmada önerilmiş olduğu gibi bütüncül bir politika perspektifi geliştirilmelidir.

6.2. Döngüsel ekonominin güçlendirilmesi

Döngüsel ekonomi, zaten ekonomik çevrim içine giren hammaddelerin daha verimli kullanılmasını hedefleyen bir yaklaşımdır. Günümüzün sürdürülemez kaynak tüketimine alternatif olarak görülen bu yaklaşım, karbon nötr ve kaynak verimli bir ekonomiye ulaşmanın mekanizmalarından birisidir.

Günümüzde uygulanan ve doğrusal ekonomi olarak bilinen al-kullan-at ekonomi modeli doğal kaynak kullanımını sürekli ve hızla artırmaktadır. Doğal kaynakların süratle yok olmasına yol açan bu model sürdürülebilir değildir. Bu çalışmada benimsenen döngüsel ekonomi olarak tanımlanan modelde ise üretim-tüketim-atık yönetimi-atıktan kaynağa dönüşüm halkası kurularak atıklar en aza indirilir. Atıkların üretimde yeniden kaynak olarak kullanılması ve geri dönüştürülmesiyle, israf en aza indirilir ve etkin kaynak yönetimi sağlanırken sanayinin çevreyi bozucu etkisi azaltılır.



Döngüsel ekonomi alanında günümüze kadar birçok çalışma gerçekleştirilmiş olup ilk kapsamlı yaklaşım Avrupa Komisyonu tarafından 2015 yılında Döngüsel Ekonomi Eylem Planı ile yapılmıştır. Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında 2020 yılında iklim nötr ve kaynak etkin hedeflerine de hizmet edecek şekilde yeni bir çerçevede Döngüsel Ekonomi Eylem Planı açıklanmıştır. Yeni Eylem Planı, ürünlerin tüm yaşam döngüsünü değerlendirerek, alınan önlemlerle çevreyi korurken, rekabet gücünü artırmayı ve tüketicilere yeni haklar sağlamayı da hedeflemektedir.²⁵⁶

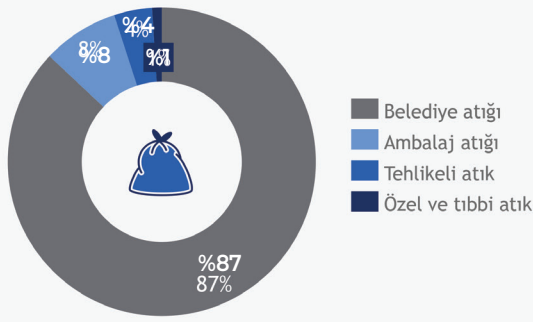
2020 Döngüsel Ekonomi Eylem Planı nüfus artışı, kentleşme, iklim değişikliğinin giderek artan bir şiddette başta çevresel afetler ve sağlık olmak üzere etkilerinin gözlenmesi ve kaynak verimliliğine olan ihtiyaç gibi konular ile bu konuların birbiriyle ilişkilerini bütünsel bir biçimde ortaya koymaktadır.

Döngüsel ekonomi yaklaşımının önemli bir unsuru da atık azaltımıdır. Ülkemizde atıkların büyük bir çoğunluğunu belediye atıkları oluşturmaktadır. Ülkemizde 2018 yılında toplam belediye atık miktarı 34,5 milyon

tondur. Toplanan belediye atığının % 67'si düzenli depolama ile yönetilmişken, %20'si belediye çöplüğüne gönderilmiş, % 12'si ise diğer geri kazanım tesislerine gönderilmiştir.

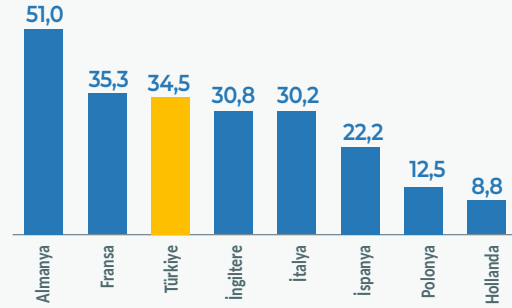
Şekil 6-11. Türkiye'de atıkların yapısı

Türkiye atık dağılımı (%)



Kaynak: Eurostat, OECD

Toplam belediye atık üretimi (milyon ton, 2018)



Sanayi sektörü, alternatif yakıt kullanımı ve şirketlerin bir arada endüstriyel iş birliği içinde olduğu, birinin atığının diğeri için hammadde olduğu endüstriyel simbiyoz gibi uygulamalarla ciddi miktarda atığı ekonomiye geri kazandırma potansiyeline sahiptir. Türkiye'de de bu konuda ciddi bir farkındalık oluşmaya başlamıştır. Örneğin "Türkiye'nin Döngüsel Ekonomi Platformu" adı altında, bir endüstriden çıkan malzemelerin başka bir endüstriye ikincil hammadde olarak kullanılmasını amaçlayan dijital açık pazar yeri özel sektör tarafından kullanılmaktadır.

Halihazırda döngüsel ekonominin içselleştirilmesine hizmet edecek ulusal mevzuat AB mevzuatı ile güncel bir şekilde uyumlu değildir.²⁵⁷ AB Döngüsel Ekonomi Eylem Planı tarafından getirilecek yeni düzenlemelerle beraber değerlendirildiğinde, uyuma yönelik bir yol haritasının uygulamaya konmaması halinde en önemli ticaret ortağımız olan AB ile mevzuat uyumu bakımından fark artmakla kalmayacak, konuya yaklaşım politikasında ve stratejisinde ayrışma da gözlenecektir.

Şekil 6-12. Atıkların yönetimi yöntemlerinin karşılaştırılması (Türkiye ve AB)



Düzensiz depolama



Düzenli depolama



Yakma



Kompost



Kazanım



Not: Avrupa, AB-28 ülkeleri tarafından temsil edilmektedir. Avrupa oranları üretilen atık içindir, Türkiye oranları belediye tarafından toplanan atıklar içindir.
Kaynak: Eurostat, İSTAÇ, Turkstat



6.3. Karbon nötr ve kaynak verimli ekonomiye geçişin yatırım ve finansman ihtiyaçlarının karşılanması

Bu bölümde anlatılan karbon nötr ve kaynak verimli bir ekonomik yapı, ortaya çıktıktan sonra Türkiye açısından bir dizi maliyet avantajına yol açacaktır. Bununla beraber, Türkiye'nin bugünkü ekonomik yapısının karbon nötr ve döngüsel ekonomi yapısına dönüştürülmesi süreci bir maliyet içermektedir. Yapılan hesaplamalara göre, Paris Anlaşması'nın ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin gerçekleştirilebilmesi için 2030 yılına kadar küresel düzeyde altyapı, temiz enerji, su ve tarım gibi yatırımlar da dahil olmak üzere her yıl yaklaşık 5 ile 7 trilyon ABD doları arasında²⁵⁸ bir finansmana ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye'de hali hazırda karbon nötr ekonomisinin gelişmesini destekleyecek araçların başında, vergi gelirlerinin iklim değişikliği ile mücadelede kullanımı; yenilenebilir enerji teşvik sistemi, enerji verimliliğini artıran projelere verilen destekler ve binalarda enerji verimliliğini düzenleyen mevzuat gelmektedir.

Bununla birlikte, Türkiye'de özellikle elektrik ve benzin birim fiyatı üzerinden alınmakta olan ve çevreyi korumaya yönelik mali düzenlemeler içinde ele alınan görece yüksek vergiler, karbon emisyonlarının azaltılmasında kayda değer bir başarıya hizmet etmemektedir. Kirletic endüstriyel proseslere alternatif seçeneklerin teşvik edilmediği bir durumda, yüksek vergi yoluyla elde edilen tek sonuç üretim maliyetlerinin artması ve maliyeye gelir sağlanması olmakta, bunun ötesinde çevresel etkilerin azaltılması yolunda anlamlı bir başarı elde edilememektedir.

Karbon nötr kalkınma modeline geçişi ve iş dünyasının bu alandaki yatırım iştahını artırmak için uzun vadeli politikaların ortaya konması ve teşviklerin yeniden düzenlenmesi gerekecektir. Rekabet ve sürdürülebilirlik temelinde oluşturulacak destek mekanizmaları birbirini tamamlayıcı bir çerçevede şekillendirilerek, ana ve yan sanayinin kalkınmasını sağlayacak şekilde yapılandırılması bütünsellik ve etkinlik açısından önemli olacaktır.

Türkiye'de karbon nötr ekonominin gelişmesinde yeşil finansman imkânlarından da yararlanılması planlanmaktadır. Sürdürülebilirlik ve iklim değişikliği ile mücadele tedbirlerinin önem kazanması ile birlikte birçok finans kuruluşu yeşil finansman kapsamında portföylerindeki fosil yakıtlara olan yatırımları geri çekme ve yeşil sektörlere yatırım kolaylığı sağlama yönündeki stratejilerini açıklamaktadır.

Yatırımların finansmanı açısından sürdürülebilirliğin finans sektörünün faaliyetlerine daha fazla entegre edilmesi gerekecektir. Türkiye'deki bankacılık sektörü, bu çerçevede oluşturulan küresel girişimlere dahil olmaktadır. Ancak, yatırımların gerektirdiği finansman açısından finans sektörünün dönüşüm hızı günümüzdeki düzenlemelerle yeterli seviyeye çıkamayacaktır. Ayrıca, küçük ölçekli uygulamalara yönelik finansal çözümler, yatırımların kısa geri ödeme sürelerine rağmen yeterli ölçeğe ulaşmamaktadır.

Bu açıdan küresel düzeyde oluşan fonlara erişimin artırılması gerekmektedir. Küresel düzeyde oluşturulan fonlara erişim (GCF, CIF, GEF, MDB vb.) ve bahse konu fonların yerel finans kuruluşlarının fonlama maliyetlerinden daha avantajlı koşullarla yatırımlara aktarılması, reel sektöre itici güç yaratacaktır. Bu fonlara erişimle ilgili yürütülen her türlü müzakere ve görüşmelerde, kamu ve iş dünyasının iş birliği içerisinde olması ve ilgili uluslararası platformlarda kullanılmak üzere ortak bir iletişim stratejisinin üzerine çalışılması önemlidir.

Finans sektörüne yönelik mevcut teşvikler ile Borsa İstanbul, BDDK, SPK ve Türkiye Bankalar Birliği (TBB) gibi ilgili resmi kurumların uygulamaları göz önüne alındığında, sürece kamu alımları ve teşvik düzelemeleriyle ivme kazandırılması sürdürülebilir kalkınma açısından önemli fırsatlar yaratacaktır.

Türkiye yeşil finansman yolunda ilk adımlarını atmış durumdadır. 2017’de Türkiye bankacılık sektörünün %42’sini temsil eden yedi banka Global Compact Türkiye Sürdürülebilir Finansman Bildirgesi’ni imzalamıştır. Sürdürülebilir iş modellerinin Türk finans sektöründe yaygınlaşması reel sektörün ve bireysel tüketicilerin daha donanımlı hale gelmesi, Türkiye ekonomisinin diğer gelişmekte olan ekonomilere kıyasla rekabet üstünlüğü kazanması ve finansmana daha kolay erişimle birlikte yabancı yatırımcıların ilgisinin de sürdürülmesi gibi pek çok fırsatı bünyesinde barındırmaktadır.²⁵⁹

AB’nin değer zincirine entegrasyonumuz dikkate alındığında gerek tedarik zincirinde giderek artan sürdürülebilirlik raporlamaları gerekse fonların sürdürülebilir yatırımlara yöneltmesini amaçlayan taksonomi düzenlemesi önemlidir. Sürdürülebilir yatırımların veya faaliyetlerin belirlenmesine; sürdürülebilir finans araçlarının çeşitlendirilmesine ve pazara girişini teşvik etmeye; derecelendirme kuruluşları dahil uygulama kapasitesinin güçlendirilmesine yönelik çalışmalar önem taşımaktadır. ESG ve sürdürülebilir üretim kriterleri baz alınarak oluşturulacak teşvikler KOBİ’ler dahil tüm değer zincirinde dönüşüm etkisi yaratacaktır.

6.4. Sonuç

Gelecek kuşaklara yaşanır bir dünya bırakmayı hedefleyen çevre politikalarının tasarımı, karmaşık ve çok boyutlu bir alan oluşturmaktadır. Çevresel boyutu olan sorunların çoğu kez küresel bir boyutu vardır. Bu nedenle çevre politikaları çoğu kez uluslararası anlaşmalar alanıyla içiçe girer.

Çevre sorunları ve politikaları ekonomik büyüme modeli ile çok yakından ilişkilidir. Her türlü ekonomik faaliyet, kullanılan teknolojiye göre, bir biçimde, doğal kaynakların kullanımını gerektirir ve bu yüzden yaşadığımız çevre üzerinde mutlaka bir etki yaratır. Bu yüzden üretim faaliyetlerinin hava, su ve toprak üzerinde kirletici bir etki yapmaması ve biyo-çeşitliliği olumsuz etkilememesi gerekir. Bu anlamıyla çevrenin korunması mevzuatına etkin uyum kritik önemdedir.

Çevre ve doğal kaynaklardan nasıl yararlanıldığı, hava, toprak ve su kalitesi, biyoçeşitlilik, gıda fiyatları, nüfus hareketliliği gibi bir dizi değişken üzerinden insanların ve toplumların nasıl yaşadığını belirler. Çevresel sorunlar ve buna ilişkin politikalar toplumun farklı kesimlerini (yoksulları ve zenginleri, çiftçileri ve sanayicileri, kadınları ve erkekleri, sağlıklıları ve sağlıklı olmayanları, kentlerde ve kırsal alanlarda yaşayanları, yaşlıları ve gençleri...) farklı biçimlerde ve farklı düzeylerde etkiler.

Yeni teknolojilerden, Ar-Ge ve inovasyondan yararlanarak tüm ekonomik faaliyetlerin karbon nötr ekonomiye göre gerçekleştirilmesi, enerji verimliliğinin artırılması, yenilenebilir enerji kaynaklarına ağırlık verilmesi, dögüsel ekonomiye geçilmesi ve kaynak kullanımının azaltılması, kombine taşımacılık politikalarına ağırlık verilmesi gelecek kuşaklara daha yaşanılır bir dünya bırakmak açısından kalkınma politikalarının merkezine alınmalıdır. Ancak çevreyi önceliklendiren bir kalkınma aynı zamanda yaratılan katma değeri artıracak, yeni istihdam alanları yaratacak ve insanların yaşamlarının daha sağlıklı ve mutlu olmasını da sağlayacaktır.

Bu nedenle, Türkiye’nin yükselen saygın bir güç olması, gelişmiş ülkeler ligine katılması ve artan ekonomik refahın adil paylaşılması ile ekonomik kalkınma ve çevreyi önceliklendirme anlayışları birbirlerini tamamlayan özelliklerdir. Bu konuların birbirleriyle olan etkileşimi nedeniyle, bu dört alanda izlenecek olan politikaların birbiriyle uyumlu olması, her birinin etkinliği ve hedeflere ulaşılabilmesi için gerekli bir koşuldur.



Dipnotlar

- 235** Dasgupta, P. The Economics of Biodiversity The Dasgupta Review. (London: HM Treasury) 2021 https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/957291/Dasgupta_Review_-_Full_Report.pdf
- 236** IPCC, Summary for Policymakers. In: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change https://www.ipcc.ch/report/ar6/wg1/downloads/report/IPCC_AR6_WGI_Full_Report.pdf
- 237** WEF, The Global Risks Report 2021, 2021. s. 12 http://reports.weforum.org/global-risks-report-2021/?doing_wp_cron=1634374871.8630669116973876953125
- 238** TÜSİAD, İklim Değişikliği Etkisi Altında Tarımsal Arzın Sürdürülebilirliği, 2020.
- 239** Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC), 1,5°C Raporu, 2018 <https://www.birbucukderece.com/15derece rapor/>
- 240** T.C Tarım ve Orman Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2021 Yılı Yaz Mevsimi Sıcaklıklarının Değerlendirmesi, <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/sicaklik-analizi.aspx?s=m>
- 241** TÜSİAD, Ekonomik Göstergeler Merceğinden Yeni İklim Rejimi, 2020 <https://tusiad.org.tr/basin-bultenleri/item/10634-tusi-ad-in-ekonomi-k-gostergeler-mercegi-nden-yeni-i-kli-m-reji-mi-raporu-tanitildi>
- 242** TÜSİAD, İklim Değişikliği Etkisi Altında Tarımsal Arzın Sürdürülebilirliği, 2020
- 243** <https://data.oecd.org/>
- 244** T.C Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Uluslararası İklim Müzakereleri Değerlendirme Toplantısı Sonuç Raporu, 2017
- 245** International Energy Agency (IEA), Energy Technology Perspectives, 2020 <https://www.iea.org/reports/energy-technology-perspectives-2020>
- 246** T.C Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Türkiye'nin Yedinci Ulusal Bildirimi, <https://webdosya.csb.gov.tr/db/cygm/icerikler/yed-nc--ulusal-b-ld-r-m-20190909092640.pdf> s.51
- 247** T.C Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Türkiye'nin Yedinci Ulusal Bildirimi, <https://webdosya.csb.gov.tr/db/cygm/icerikler/yed-nc--ulusal-b-ld-r-m-20190909092640.pdf> s.51
- 248** EPDK, 2020 Yılı Elektrik Piyasası Gelişim Raporu, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-24/elektrik-yillik-sektor-raporu>
- 249** OECD, <https://data.oecd.org/>
- 250** IEA, Energy Policies of IEA Countries - Turkey 2021 Review, <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/EnergyPoliciesofIEACountriesTurkey.pdf>
- 251** Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Enerji Verimliliği Strateji Belgesi (2012-2023) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/02/20120225-7.htm>
- 252** American Council for an Energy-Efficient Economy, International Energy Efficiency Scorecard, 2018, <https://www.aceee.org/research-report/i1801>
- 253** Bu bölüm TÜSİAD İklim Değişikliği Etkisi Altında Tarımsal Arzın Sürdürülebilirliği Çalışmasına dayanmaktadır.
- 254** Jeffrey Sachs, et al. Sustainable Development Report 2021
- 255** Mikdat Kadioğlu, vd. Türkiye'de İklim Değişikliği ve Tarımda Sürdürülebilirlik, Türkiye Gıda ve İçecek Sanayi Dernekler Federasyonu Yayını, <https://www.tgdf.org.tr/wp-content/uploads/2017/10/iklim-degisikligi-rapor-elma.compressed.pdf>
- 256** TÜİK Çevre İstatistikleri
- 257** TÜSİAD, Avrupa Yeşil Mutabakatı Döngüsel Ekonomi Eylem Planı Türk İş Dünyasına Neler Getirecek?, 2021. <https://tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/10790-avrupa-yesil-mutabakati-dongusel-ekonomi-eylem-plani-turk-is-dnyasina-neler-getirecek>
- 258** UNCTAD, World Investment Report 2014, https://unctad.org/system/files/official-document/wir2014_en.pdf
- 259** TÜSİAD, Sürdürülebilir Finansman ve Destek Modelleri Notu, 2020. <https://tusiad.org.tr/tum/item/10509-surdurulebilir-finansman-ve-destek-modelleri-notu>

7. Öneriler

Bu bölümde daha önce anlatılmış olan yeni kalkınma anlayışının nasıl hayata geçirilebileceğine ilişkin öneriler sunulmaktadır. Giriş bölümünde belirttiğimiz gibi, uzun vadede ülkelerin yüksek büyüme hızlarıyla ekonomik gelişmenin bir sonraki aşamasına ulaşmalarında maddi kaynaklardan daha çok maddi olmayan kaynaklar belirleyici olmaktadır. Türkiye'nin kalkınma anlayışı, doğal varlıkları önceliklendiren bir birikim sürecine dayandırılmalı; Türkiye için büyümenin kaynakları, varolan birikimlerinden güç alarak, ağırlıklı olarak beşerî sermaye, teknolojik gelişme ve kurumların güçlendirilmesine dayalı olmalıdır.

Bu bölümde de, öneriler, büyümenin üç temel maddi olmayan belirleyici unsuru itibarıyla sınıflandırılmıştır.

- İnsani gelişme ve yetkinleşme
- Bilim, teknoloji ve inovasyon
- Siyasi, ekonomik, toplumsal kurumlar ve kurallar

Bu üç temel unsura odaklanmanın bizi Türkiye'nin kalkınmasında

- Ekonomik istikrara sahip, sürdürülebilir büyümeyle kişi başı geliri yüksek, **gelişmiş**
- Diploması ve iş birliğiyle rol model, uluslararası hukuka ve sözleşmelere bağlı, **saygın**
- Hiçbir kesimi kalkınmada geride bırakmayan, **adil**
- Yeşil dönüşümü başaran, **çevreci**

ülke olma hedeflerimize ulaştıracığını değerlendiriyoruz.

Türkiye hikayesi, bu dört hedef ve bu hedeflere ulaşmak için kullanılacak olan üç unsurun birbirlerini beslemesi ve bir pozitif sarmal oluşmasıyla gerçekleşecektir. Bilimsel araştırma, Ar-Ge ve inovasyon çalışmalarının hızlanmasının insan kaynaklarının uygun niteliği ve ilgili kurumlardaki değişimden bağımsız olması söz konusu değildir. Bilim ve teknolojinin gelişmesi tek tek bireyler ya da kurumlar sayesinde değil, siyasi, toplumsal ve ekonomik yapının elverişliliği sayesinde olur. Bu nedenle küresel sistemle kurulan ilişkilerin biçimi, bilimsel ve teknolojik ilerleme, insani gelişme ve yetkinleşme ve kurumların güçlenmesi birbirlerini tamamlarlar. Bu sayede Türkiye hedeflerine yaklaşır ve bu da üç unsurun hızlanmasına yol açar.

Tüm bu sürecin başarısında katalizör rolünü oynayacak ise toplumsal güven olacaktır. Eğer hep birlikte hareket edebilirsek, birbirimize güvenirsek, bizi bekleyen dönüşüm için gereken kurumları inşa edebilecek ve tüm sürecin önünü açıp hızlandırabileceğiz.

Bu nedenle, Türkiye hikayesinin ancak hep birlikte yazılabileceğine ve hayata geçirilebileceğine inanıyoruz. Bu çalışmada ortaya koyduğumuz bulgu ve önerileri tüm siyasi partilerin, tüm sivil toplum örgütlerinin ve tüm vatandaşlarımızın tartışmasına ve geliştirmesine açarak geleceği birlikte inşa etme çağrısında bulunuyoruz.



Aşağıdaki bölümlerde üç unsur itibarıyla öneriler yer almaktadır.

7.1. İnsani gelişme ve yetkinleşme

Türkiye'nin yeni kalkınma anlayışının temelinde insan vardır. Gelişmiş, saygın, adil ve çevreci bir Türkiye'yi inşa edecek olan insanımızdır. Bu kalkınma hedefine toplumsal güveni inşa ederek, birbirimize güvenerek ve gelecek için birlikte çalışarak ulaşabileceğiz. Bu da hepimize, tüm vatandaşlara ciddi bir sorumluluk yüklemektedir. Bu bölümde, Türkiye'nin yeni kalkınma hikâyesi çerçevesinde vatandaşlarımızın daha yetkin, mutlu ve huzurlu olması için yapılması gerekenler ele alınmaktadır.

İnsanın potansiyelini gerçekleştirebilmesi için nitelikli eğitime erişmesi kritik önemdedir. Türkiye'nin yeni kalkınma hikâyesinde insani gelişme ve yetkinleşme, dünyanın yaşadığı dördüncü sanayi devrimine denk gelmektedir. Önümüzdeki yıllarda yeni teknolojiler hem işgücünün niteliğinin değişmesini gerektirirken hem de yeni çalışma biçimleri ortaya çıkartacaktır. Bu doğrultuda, mevcut işgücünün ve yeni nesillerin gelecek dönemin işlerine uygun beceriler kazanması gerekirken, dijital teknolojilerin daha da yaygınlaştıracığı yeni çalışma biçimlerinin toplum içindeki eşitsizlikleri derinleştirmemesi ve çalışan haklarını gözetken bir anlayışla hayata geçirilmesi için olası etkilerin öngörülerek eğitim ve çalışma hayatında uzun vadeli ve çok boyutlu bir değişimin başlatılması önemlidir. Bu nedenlerle buradaki önerilerin, bilimsel ve teknolojik ilerleme ve inovasyon politikalarıyla eşgüdümlü bir biçimde ele alınması gerekecektir.

İnsani gelişme ve yetkinleşme bir yarıyla kurumların kapsayıcı olması ve güçlendirilmesi ile ilişkilidir. Türkiye bir yandan daha fazla iş imkânları yaratırken bir yandan da iş imkânlarının toplumun farklı kesimlerinde adil dağılmasını gözetmek durumundadır.

Öneriler:

1. Bölgelere, sosyo-ekonomik özelliklere ve cinsiyetlere dayalı farklılıkları giderecek, eğitimin tüm kademelerinde kaliteyi yükseltmeye odaklanacak ve öğretmenlerin gelişimini ve güçlenmesini destekleyecek şekilde, eğitime ayrılan kaynakların artırılması ve bu kaynakların daha etkin kullanılması,
2. Eğitim müfredatının özgür, yaratıcı, eleştirel düşünebilen bireyler yetiştirecek biçimde yeniden düzenlenerek, 21. yüzyılın yüzyılın gerektirdiği üst düzey bilişsel, sosyal ve duygusal becerilerin kazandırılması,
3. Yeni yüzyılın insan yetkinliği ihtiyaçlarına uyum sağlayabilmek için yönetim modelinin tüm eğitim kademelerinde daha fazla yetki ve özerklik doğrultusunda geliştirilmesi,
4. İş piyasasında kaybolan ve gelişen işleri dikkate alacak şekilde, 21. yüzyıl becerilerinin kazandırılması amacıyla kamu, eğitim ve iş dünyası iş birlikleriyle mesleki eğitim ve yaşam boyu öğrenme programlarının tasarlanması,
5. Erken çocukluk eğitiminin zorunlu hale getirilmesi, Suriyeli ve diğer göçmen çocukların eğitime entegrasyonunun sağlanması ve çocuk işçiliğinin tamamen önüne geçilmesi,
6. Kadınların işgücü piyasasına katılımı ve istihdamda sürekliliği için iş ve özel yaşam uyumunu destekleyici mekanizmaların en yaygın şekilde sağlanması,

7. İşgücü piyasasında dijital dönüşümle gelişen yeni çalışma biçimlerine çalışanların uyumu kapsamında gereken dijital beceri eğitim programlarının ve uzaktan çalışma yönteminin gerektirdiği teknolojik altyapının sağlanması; etkili bir sosyal diyalog mekanizması ile çalışan haklarını ve esnekliği güvence altına alan bir yasal çerçeve geliştirilmesi,

8. Engellilere yönelik istihdam fırsatlarını artırmak üzere yetkinlik geliştirici programların yanı sıra iş yerlerinin engellilere uygun hale getirilmesini sağlayacak destek mekanizmalarının kurgulanması,

9. Kayıt dışı ile mücadele ve başta madencilik ve inşaat sektörleri olmak üzere çalışanlar için fiziksel iş ortamının güvenliği ile ilgili düzenlemelerin daha kapsamlı hale getirilmesi ve denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi,

10. Kaliteli sağlık hizmetlerinin tüm bölgelerde herkes için erişilebilir olmasının sağlanması, koruyucu sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, hastane kapasitesi, doktor ve hemşire sayısının yükseltilmesi, kişi başı sağlık harcamalarının artırılması, sağlıklı ve aktif yaşlanma alanında gerekli planlamaların yapılması.

7.2. Bilim, teknoloji ve inovasyon

Türkiye'nin kurum ve kurallara dayalı uluslararası sistemin bir üyesi olarak, çevreye duyarlı bir ekonomi ve kapsayıcı bir kalkınma modeli çerçevesinde büyümesini uzun dönemde yüksek tutabilmesi, daha ileri teknolojiyi ve daha yaygın inovasyonu üretim ve piyasa süreçlerine entegre edebilmesine bağlı olacaktır.

Dünyada yaşanmakta olan büyük teknolojik dönüşüm Covid-19 pandemisi ile birlikte daha da hızlanmıştır. Daha önceki teknolojik devrimlerde olduğu gibi bu son teknolojik devrim de uluslararası ekonomik ve siyasi güç dağılımını yeniden şekillendirecektir.

Teknolojiyi üreten değil tüketen konumunda olmak, teknoloji yarışı üzerinden yapılan uluslararası ekonomik ve siyasi güç mücadelelerinde arka planda kalmaya yol açmaktadır. Son teknolojik devrime hızla adapte olabilmek için Türkiye'nin bilimsel araştırma, Ar-Ge ve inovasyon faaliyetlerinde bir sıçrama yapması gerekmektedir.

Gelişme ve değişimin entegre yapısı, bu unsurdaki önerilerin, diğer iki unsurdaki önerilerle birlikte hayata geçirildiğinde anlamlı olacağına işaret eder.

Yaratıcılık ve inovasyon potansiyelinin artırılması için toplumun farklı kesimlerinin bu sürece dahil edilmesi ve elde edilen sonuçların da toplum içinde adil paylaşılması gerekir. Girişimlerin büyüklüğü ve yönetim anlayışı, cinsiyet, bölge, dezavantajlı kesimler ve yaş grupları gibi alt kırılımlar itibarıyla farklı kesimlerin yenilikçilik potansiyelleri arasındaki büyük farklılıkların kapatılması; bilimsel araştırma, Ar-Ge ve inovasyon alanlarında iş birliklerinin yapılabilmesi ve teknolojik dönüşüme adapte olabilmeyen de ön koşuldur.

Öneriler:

1- KOBİ'lerin verimliliğini artırabilmek, finansmana ve küresel ticaret ağlarına erişimini kolaylaştırmak için bütünsel bir program tasarlanması ve ilgili kamu kuruluşları, özel sektör şirketleri ve sivil toplum kuruluşları gibi birçok paydaşın bir araya getirilerek uygulanması,

2- Eğitim sisteminin bilim ve teknolojiyi geliştirecek olan donanımlı, özgür ve yaratıcı düşünen araştırmacıların yetişmesine uygun hale getirilmesi; üniversite yönetim modelinin bilimsel özgürlüğü, özerkliği ve hesap



verebilirliği garanti edecek biçimde geliştirilmesi,

- 3-** Nitelikli bilimsel araştırma ve inovasyon çalışmalarına ayrılan kaynakların, başta bilişim alanında olmak üzere özel sektör Ar-Ge harcamalarının artırılması ve bu kaynakların etkin kullanılması,
- 4-** Teşviklerin karmaşık yapısının basitleştirilerek etkinliğinin artırılması ve verilen desteklerin Ar-Ge'nin ürünleştirmeye, ticarileştirmeye, markalaştırmaya, ürün sofistikasyonuna yansımalarının sağlanması,
- 5-** Sanayi politikası ile bilim ve teknoloji politikaları arasındaki ilişkinin kurulması, bu çerçevede üniversite-sanayi-kamu işbirliklerinin en etkin şekilde geliştirilmesi,
- 6-** Bilimsel araştırma ve inovasyon çalışmalarında dijital ekonomi ve yeşil ekonomi alanlarında ulusal kapasitenin geliştirilmesine yoğunlaşılması,
- 7-** Dijital dönüşümü hızlandırmak için altyapının geliştirilmesi, dijital okuryazarlığın toplumun tüm kesimlerine kazandırılması, dijital dönüşümün en önemli itici gücü konumunda olan yazılım sektörünün gelişmesi için mevcut mevzuat ve desteklerin sektörün özgün yapısına uyumlandırılması,
- 8-** İnternete erişim konusunda özgürlükçü bir yaklaşım benimsenirken kişisel verilerin gizliliği ve güvenlik konusunda önlemler alınması,
- 9-** Akıllı şehirler hedefi doğrultusunda veri iletim altyapısının güçlendirilmesi, özel sektör, kamu ve Ar-Ge merkezleri arasındaki işbirliklerinin en etkin şekilde geliştirilmesi,
- 10-** Girişimci dostu düzenleyici bir çerçeve geliştirilmesi, finansman kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve derinleştirilmesi, yenilikçi girişimcilerin desteklenmesi, teknoloji geliştirme ve üretim süreçlerinde ana sanayi, yardımcı sanayi, üniversiteler, danışmanlık şirketleri, KOBİ'ler, girişimler ve diğer paydaşlar arasında etkin koordinasyonun sağlanması.

7.3. Kurumlar ve kurallar

Türkiye'nin kalkınma hikâyesinin hayata geçmesi için kurumların kapsayıcı ve güvenilir olması, kurumsal yapının güçlendirilmesi ve etkin yönetişimin sağlanması gereklidir. Bu öneriler, insani gelişme ve yetkinleşme ile bilim, teknoloji ve inovasyon unsurlarındaki öneriler ile birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir.

Hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı, temel hak ve özgürlükler, çoğulcu demokrasi ve kuvvetler ayrılığı ve iyi yönetim ilkelerinin güçlü bir şekilde sahiplenilerek etkili bir biçimde uygulanması, Türkiye'nin kalkınmasının tüm boyutlarını şekillendirecektir.

Hukuki ve siyasi kurumlara ilaveten burada ekonomiyle, toplumsal adaletle ve çevreyle ilgili yapılması gereken kurumsal düzenlemeler de ele alınmaktadır.

Öneriler:

- 1.** Hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığı için devletin tüm işlemlerinde hukukla bağlı ve yargısal denetime tabi olması, bireylere her düzeyde etkin hak arama imkânının tam anlamıyla sağlanması,
- 2.** Çoğulcu ve katılımcı demokrasinin güçlendirilmesi; bütün bireyler için hak ve özgürlüklerin AİHS standartlarında geliştirilmesi, siyasette ötekileştirme, ayrımcılık ve nefret söylemleri ile mücadele edilmesi,

3. Kuvvetler ayrılığının güçlendirilmesi, bunun için denge ve denetleme mekanizmalarıyla yargısal denetimin etkin kılınması, şeffaf, hesap verebilir, etkin ve daha az merkeziyetçi bir kamu yönetimi anlayışının yerleşik hale getirilmesi,

4. Dış politikada kazanımların pazarlıklarla belirlendiği yaklaşım yerine ilkeler ve kurallara dayalı bir yaklaşımın esas alınması; iş birliği ve kurallara dayalı küresel sistemin mevcut aksaklıklarının giderilmesi ve güçlendirilmesi için çalışan ülkelerle beraber hareket edilmesi; uluslararası hukuka bağlılığın korunması, AB entegrasyon sürecinin kararlılıkla sürdürülmesi,

5. Sürdürülebilir büyüme sürecinin başlayabilmesi için makroekonomik istikrarın sağlanması; bunun için piyasa ekonomisinin kurum ve kurallarının güçlendirilmesi ve Merkez Bankasının bağımsızlığının tartışma dışı kalacak biçimde tesis edilerek fiyat istikrarının sağlanması,

6. Yatırım ortamının iyileştirilmesi için düzenleme hazırlıklarında katılımcılığın ve düzenleme kalitesinin geliştirilmesi, denetleyici ve düzenleyici kurumların özerkliğinin artırılması; yatırım stratejisini yeni teknolojileri ve sürdürülebilir kalkınmayı dikkate alarak oluşturmak için kamu ile özel sektör iş birliği içerisinde çalışılması,

7. Yoksullukla mücadele ve farklı düzlemlerdeki gelir adaletsizliğini azaltmak için vergi politikalarının gözden geçirilmesi, ayni ve nakdi transferlerin sosyal amaçlarla da ilişkilendirilerek uygulanması,

8. Nitelikli insan gücü, sağlık, altyapı, teknoloji, temiz çevre, kültür, sanat ve spor olanakları vb. imkânların bölgeler arası dağılımının dengeli hale getirilmesi; bölgesel kalkınma stratejilerinin tüm paydaşları sürece dahil edecek katılımcı istişare mekanizmaları ile belirlenmesi ve bölgesel kalkınmayla ilgili konularda yerelin yetki alanının genişletilmesi,

9. Kadınların ekonomik, siyasi, toplumsal yaşama ve yönetim kademelerine eşit katılımını sağlayacak kurumsal mekanizmaların hızla harekete geçirilmesi, kadın girişimciliğinin finansal kaynaklara erişim dahil olmak üzere desteklenmesi; kadına karşı şiddetin önlenmesinde en önemli hukuksal dayanaklardan biri olan İstanbul Sözleşmesi'ne geri dönülmesi ve 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un uygulanmaya kararlılıkla devam edilmesi,

10. İklim değişikliği konusunda; Avrupa Yeşil Mutabakatına uyumlu, bilimsel temelli, etki analizleri üzerine inşa edilen, politikalar arası tutarlılığı ve bütüncüllüğü sağlayan, sektörel yeşil dönüşüm hedeflerini destekleyen, enerjinin yeşil dönüşümünü ve döngüsel ekonomiyi içselleştiren, 2050 yılına yönelik karbon nötr olma hedefi belirleyen "yeşil ekonomi yol haritası"nın tüm tarafların katılımıyla hazırlanması ve kararlı uygulamayı sinerji içinde gerçekleştirecek kurumsal yapının oluşturulması.

7.4. Temel unsurlarda atılımın sağlayacağı refah artışı

Yukarıda Türkiye'nin yeni kalkınma hikayesinin nasıl hayata geçirilebileceğine ilişkin öneriler sunulmuştu. Bu bölümde "insani gelişme ve yetkinleşme", "bilim, teknoloji ve inovasyon" ve "kurumlar ve kurallar"a dayalı kalkınma stratejisinin kişi başı gelir üzerindeki etkisi ekonometrik modelleme yöntemiyle ele alınacaktır.

Türkiye'nin büyüme performansını tartıştığımız 3.bölümde 2002 sonrasında orta gelir tuzağından çıkmak doğrultusunda önemli bir hamle yapmış olduğunu belirtmiştik. 2010 sabit ABD dolarına göre kişi başına gelir sadece 6 yılda üçte bir oranında artmıştı. Bu dönemde Türkiye'nin OECD ülkeleriyle aradaki gelir farkını hızla



kapatması, bu çalışmayı üzerine inşa etmiş olduğumuz üç unsurdaki gelişmeler sayesinde olmuştur. Ortalama eğitim süresi 6,2 yıldan 7 yıla çıkmış, ihracatta orta ve yüksek teknoloji ürünlerin oranı % 32'den %40 yükselmiş ve hukukun üstünlüğü ve demokrasi puanlarında artış olmuştur. İzleyen yıllarda eğitim süresi yükselmeye devam ederken diğer göstergeler ise gerilemiş ve buna bağlı olarak da büyüme hızı yavaşlamıştır.

“İnsani gelişme ve yetkinleşme”, “bilim, teknoloji ve inovasyon” ve “kurumlar ve kurallar” unsurlarında sağlanacak gelişmenin Türkiye’de kişi başı gelir artışının hızlanması ve OECD ülkeleriyle gelir farkının kapanmasında ne ölçüde etkili olduğunu belirlemek için bir regresyon analizi yapılmıştır.²⁶⁰

Ekonomik büyüme kişi başı GSYH üzerinden şu şekilde tanımlanabilir:

$$g_{c,t} = \log(\text{gdppc}_{c,t+1}) - \log(\text{gdppc}_{c,t}) \equiv \Delta \log(\text{gdppc})_{c,t}$$

Yukarıdaki denklemde c ülkeleri, t ise zamanı (yılları) Δ operatörü yıllar arasındaki değişimi göstermektedir.

Burada sunulan regresyon analizinde, büyüme denkleminde, Giriş bölümünde belirttiğimiz gibi, literatürde büyümenin belirleyicileri olarak kabul edilen fiziksel sermaye, nüfus, beşerî sermaye, teknoloji ve kurumların etkisi aşağıdaki model yardımıyla test edilmiştir.

$$\begin{aligned} g_{c,t} = & \beta_1 \log(\text{gdppc})_{c,t-1} + \beta_{2,1} \Delta \log(\text{pop})_{c,t-1} + \beta_{2,2} \Delta \log(\text{pop})_{c,t-2} + \dots + \beta_{3,1} \Delta \log(\text{cap})_{c,t-1} \\ & + \beta_{3,2} \Delta \log(\text{cap})_{c,t-2} + \dots + \beta_{4,1} \Delta \text{hc}_{c,t-1} + \beta_{4,1} \Delta \text{hc}_{c,t-2} + \dots + \beta_{5,1} \Delta \text{ipolity2}_{c,t-1} \\ & + \beta_{5,2} \Delta \text{ipolity2}_{c,t-2} + \dots + \beta_{6,1} \Delta \text{RoL}_{c,t-1} + \beta_{6,2} \Delta \text{RoL}_{c,t-2} + \dots + \beta_{7,1} \Delta \text{medhigh}_{c,t-1} \\ & + \beta_{7,2} \Delta \text{medhigh}_{c,t-2} + \dots + \varepsilon_{c,t} \end{aligned}$$

Burada kullanılan değişkenlerin açıklamaları şöyledir:

- 1- Kişi başı GSYH (gdppc)²⁶¹
- 2- Nüfus (pop)
- 3- Fiziksel Sermaye (cap): ²⁶²
- 4- Beşerî Sermaye (hc)²⁶³
- 5- Demokrasi (ipolity2)²⁶⁴
- 6- Hukukun Üstünlüğü (RoL)²⁶⁵
- 7- Orta ve Yüksek Teknolojik Ürünlerin İhracattaki Oranları (medhigh)²⁶⁶

Analize nüfusu 2008 itibarıyla bir milyon kişiden fazla, ihrac seviyeleri bir milyar Amerikan doları üzerinde olan ve ekonomileri son yıllarda savaş veya iç karışıklıklar dolayısıyla sekteye uğramamış ülkeler dahil edilmiştir. ²⁶⁷ Analiz dönemi olarak 1995-2019 yılları belirlenmiştir. Böylece 105 ülkeli bir veri seti oluşturulmuştur.

Tahmin edilen nihai denklem²⁶⁸ ve elde edilen sonuçlar aşağıdaki gibidir:

Tablo 7-1. Model sonuçları

Değişken	Katsayı	St. hata	t-istatistiği	p-değeri
$\log(\text{gdppc})_{c,t-1}$	-3,27	1,18	-2,77	0,01
$\Delta \log(\text{cap})_{c,t-1}$	0,04	0,01	3,27	0,00
$\Delta \log(\text{pop})_{c,t-1}$	-0,97	0,08	-11,94	0,00
$\Delta \text{ipolity2}_{c,t-1}$	0,21	0,12	1,67	0,10
$\Delta \text{RoL}_{c,t-1}$	1,94	0,75	2,60	0,01
$\Delta \text{hc}_{c,t-1}$	0,82	0,35	2,38	0,02
$\Delta \text{medhigh}_{c,t-1}$	0,26	0,15	1,71	0,09
$\Delta \text{medhigh}_{c,t-2}$	0,29	0,19	1,50	0,13
$\Delta \text{medhigh}_{c,t-3}$	0,36	0,17	2,15	0,03
Yatay kesit (sabit) etkileri	+ (Türkiye için sabit etki: 2,36)			
Zaman (sabit) etkileri	+			

Denklemde kullanılan ilk değişken olan GSYH değişkeninde ekonometrik olarak yanlış bir tahmin oluşmaması için bu terim büyümenin hesaplandığı baz yılının bir önceki yılından seçilmiştir. İkinci terim nüfus değişimini kontrol ediyor. Üçüncü terim bir önceki dönemde gözlemlenen fiziksel sermayedeki değişimin, dördüncü terim beşerî sermayedeki değişimin, beşinci terim demokrasideki değişimin, altıncı terim hukukun üstünlüğü ölçütündeki değişimin ve son olarak yedinci terim ise orta ve yüksek teknolojik ürünlerdeki değişimin büyümeye bir etkisi olup olmadığını test etmektedir. $\epsilon_{c,t}$ terimi ise bu tahmindeki hata payını göstermektedir. Bu değişkenlere ek olarak, örneklem içinde denklemde açıklanamayan bazı ülkelere ait uç gözlemleri kontrol etmek için yatay kesit (sabit) etki denilen ülkelere özgü gölge değişken ve bütün ülkelere yansıyan zaman içindeki gözlemlenemeyen değişimleri “zaman (sabit) etkileri” denilen her bir yıl için kullanılan gölge değişken kullanılmıştır.

Denklemdeki ilk değişken olan bir önceki dönemdeki gelir seviyesini gösteren $\log(\text{gdppc})_{c,t-1}$ değişkeninin katsayısı literatürde gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere göre daha hızlı büyümesi gerektiği hipotezine dayanan “yakınsama” terimini gösterir. Bu değişkenin katsayısı beklendiği gibi negatif çıkmış, gerçekten de gelir düzeyi yüksek gelişmiş ülkelerin gelir düzeyi görece olarak gelişmekte olan ülkelere göre daha düşük büyümesini bu değişken kontrol edebilmiştir.

Ülkelerin üretimde kullanılan sermaye malı seviyelerinde değişim ($-\Delta \log(\text{cap})$) ve nüfuslarındaki büyüme, ($\Delta \log(\text{pop})$) değişkenlerinin katsayıları beklendiği gibi çıkmıştır. Sermaye malı seviyesindeki değişimin %1 artması büyümeye net olarak %0,04'lük bir katkıda bulunmaktadır. Öte yandan nüfus artış hızının negatif katsayısı nüfusu çok hızlı artan ülkelerin ortalama daha yavaş büyüdüklerini göstermektedir. Bu iki değişken de %1 düzeyinde bile anlamlılık göstermektedir.

Bütün bu kontroller yapıldıktan sonra, bu çalışmanın ana odak noktası olan kurumsal ve beşerî sermayenin büyüme performansına etkileri incelenebilir. Siyasi ve hukuki kurumların önemini gösteren iki ana değişken demokrasinin düzeyi ($\Delta \text{ipolity2}$) ve hukukun üstünlüğü (ΔRoL) göstergeleridir. Demokrasi düzeyindeki değişimin katsayısı, bu değişkende yaşanan 1 puanlık artışın büyümeye katkısının %0,21 olduğunu göstermektedir. Bu değişkenin etkisinin pozitif olması gerektiği düşünüldüğünde tek taraflı yapılan sınamalar değişkenin katsayısının %5 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kurumların güçlü olmasının büyüme performansı üzerindeki etkisi istatistiki olarak da gösterilmiştir.



Bu çalışma boyunca insani gelişme ve yetkinleşme olarak değerlendirdiğimiz beşerî sermaye için kullanılan değişkenin ($\Delta hc(c,t-1)$) katsayısının pozitif ve oldukça anlamlı olduğu görülmektedir. Öyle ki, endeksteki değişimin +1 puan olmasının, yani ülkedeki ortalama eğitim seviyesinin bir sene fazlaşmasının, büyüme performansına etkisi %0,82 olmaktadır. Dolayısıyla hem beşerî sermayenin hem de kurumsal sermayenin ekonomiye etkisi açıkça görülmektedir.

Bu çalışmada değerlendirdiğimiz bilimsel ve teknolojik ilerleme için modelde kullanılan değişken olan ihracatta orta ve yüksek teknolojlili malların payına bakıldığında ise bu payın büyüme üzerine etkisinin daha uzun vadeli olduğu ortaya çıkmıştır. Öyle ki bu değişkenin 3 seneye kadar olan ardılları istatistiki olarak anlamlı bir şekilde büyümeyi etkilemektedir. Toplam etkiye bakıldığında bu 3 sene için her sene yaşanan bir puanlık artışın, yani toplamda yaklaşık 3 puanlık artışın, büyümeye toplam etkisi %0,90'a çıkmaktadır.

Bu bulgular, belli varsayımlar ve senaryolar ışığında Türkiye için 20 senelik büyüme projeksiyonlarını yapmak için kullanılabilir. Bu çalışma boyunca büyümenin üç temel unsuru olarak değerlendirdiğimiz insani gelişme ve yetkinleşmenin, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin ve kurumların güçlendirilmesinin kişi başı GSYH üzerindeki etkilerini ölçmek için aşağıda beş aşamalı basit bir senaryo analizi yapılmıştır. Bu analizde Türkiye'nin kişi başına düşen GSYH'sının başlangıç değeri 9.000 dolar olarak kabul edilmiştir. Önce her şeyin aynı kaldığı baz senaryo ardından Türkiye'nin 20 sene içinde büyümenin üç temel unsurunda OECD ülke ortalamasına ulaşması durumunda kişi başı gelirin ne kadar olacağı hesaplanmıştır.

Öncelikle her şeyin aynı devam etmesi senaryosu altında kişi başı gelirin ne olacağı hesaplanmıştır. Şu andaki değişkenlerin aynı kalması varsayımı altında kişi başı gelirin baz büyüme senaryosu olan yıllık sabit büyüme oranı (%2,36) ile büyümesi halinde 20 yıl sonra ulaşılacak düzey hesaplanmıştır. Buna göre kişi başı düşen GSYH 14.000 dolar (2010 sabit dolar değeri) olmaktadır.

İkinci olarak Türkiye'de insani gelişme ve yetkinleşmenin 20 sene içinde kişi başı gelir üzerinde nasıl bir etki yapacağına bakılmıştır. Bunun için Türkiye'nin eğitim seviyesini 2018 yılı itibariye OECD ülke ortalamasına çıkartması durumunda kişi başı gelirin ne kadar olduğu hesaplanmıştır. 2018 yılı itibariye Türkiye'nin eğitim seviyesi ortalama 8 yıl, OECD ortalaması ise 12 yıldır. Türkiye'deki ortalama eğitim seviyesinin 20 yıl içinde bir eğitim seferberliğiyle 12 seneye çıkarıldığı varsayımıyla kişi başı gelir yaklaşık 18.500 dolara çıkmaktadır. Yani insani gelişme ve yetkinleşme kişi başı gelirin yaklaşık 4.500 dolar fazla olmasına imkân sağlamaktadır.

Ardından Türkiye'de kurumların güçlenmesinin 20 sene içinde kişi başı gelir üzerinde nasıl bir etki yapacağı buradaki model çerçevesinde demokrasi düzeyinin ve hukukun üstünlüğünün gelişmesi olarak incelenmiştir.

Üçüncü adımda şu andaki demokrasi düzeyinin OECD ortalamasına gelecek şekilde gelişmesi durumunda Türkiye'nin kişi başı GSYH'sı 21.000 dolara çıkmaktadır. Yani demokrasi endeksinde ileri ülkelere yaklaşmak kişi başı geliri neredeyse 2.000 dolar daha artırmaktadır.²⁶⁹

Dördüncü adımda hukukun üstünlüğünde de OECD ortalamasının yakalanması durumunda kişi başı gelir 25.500 dolara çıkmaktadır. Hukukun üstünlüğünün gelişmesi kişi başı geliri yaklaşık 4.500 dolar artırmaktadır.

Bu hesaplamalar "kurumlar ve kurallar" unsurunda sağlanacak gelişmenin kişi başı geliri yaklaşık 7.000 dolar yükselteceğini ortaya koymaktadır.

Beşinci olarak da bilimsel ve teknolojik ilerlemenin etkisine bakılmıştır. İhraç ettiğimiz ürünlerde orta ve yüksek

teknoloji ürünlerin oranında, OECD ortalamasının yakalanması durumunda kişi başı gelirimiz yaklaşık 30.000 dolara çıkmaktadır. Dolayısıyla bilimsel ve teknolojik ilerleme, kişi başı gelirde yaklaşık 4.500 dolar iyileşmeye yol açmaktadır. Böylece, bu çalışma çerçevesinde sunulan kalkınma yaklaşımında 20 yıllık bir zaman dilimi içinde kişi başı gelirimizin yaklaşık 30.000 dolara çıkacağı hesaplanmaktadır.

“İnsani gelişme ve yetkinleşme”, “bilim, teknoloji ve inovasyon” ve “kurumlar ve kurallar” unsurlarında sağlanacak gelişmenin Türkiye’de kişi başı gelir artışının hızlanması ve OECD ülkeleriyle gelir farkının kapanmasında ne ölçüde etkili olduğunu belirlemek için yapmış olduğumuz bu analiz aşağıdaki tablodaki gibi özetlenebilir.

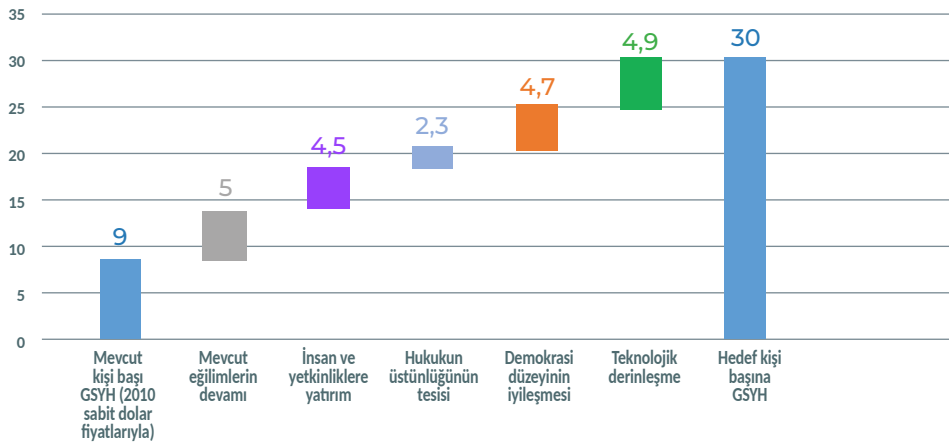
Tablo 7-2. Büyümenin temel unsurları itibariyle senaryo analizi özeti

		Kişi başı GSYH (\$)	Fark
Şu anda		9.000	
20 sene içinde	Mevcut eğilimlere göre	14.022	5.000
20 sene içinde	+İnsan ve yetkinliklere yatırım	18.521	4.500
20 sene içinde	+Hukukun üstünlüğünün tesisi	20.841	2.300
20 sene içinde	+Demokrasi düzeyinin iyileşmesi	25.497	4.700
20 sene içinde	+Teknolojik derinleşme	30.361	4.900

Kısacası, nasıl ki yirmi birinci yüzyılın ilk çeyreğindeki AB üyelik sürecinin hız kazanması ile içeride yapılan ekonomik ve siyasi reformlar üzerine kurulu olan kalkınma hikayesinde Türkiye kişi başı geliri kısa sürede hızla artırabilmişti; “insani gelişme ve yetkinleşme”, “bilim, teknoloji ve inovasyon” ve “kurumlar ve kurallar”ın güçlendirilmesi üzerine kurulu bir yeni kalkınma hikayesi ile yirmi birinci yüzyılın ikinci çeyreğinde Türkiye’nin kişi başı geliri üç katına çıkabilir. Böylece Türkiye, bugünkü 9.000 dolar seviyesinden 2040 yılında 30.000 dolarlık bir kişi başı gelir seviyesine ulaşarak zengin ülkeler sınıfına girebilir.

Şekil 7-1. Büyümenin temel unsurları itibariyle büyüme projeksiyonu

Türkiye’de kişi başı GSYH (bin \$)



*Yuvarlanmadan yapılan hesaplamalara göre, hedef kişi başına GSYH 30.3 bin dolardır.



Dipnotlar

260 Bu analiz Koç Üniversitesi öğretim üyeleri Dr. Muhammed Ali Yıldırım ve Dr. Cem Çakmaklı tarafından TÜSİAD için hazırlanmıştır.

261 Kişi başı GSYH ve nüfus verileri Dünya Bankası'nın yayınladığı World Development Indicators (WDI) veri setinden alınmıştır. Kişi başı GSYH 2010 sabit Amerika dolarıyla hesaplanan "NY.GDP.PCAP.KD" kodlu değişkendir. Nüfus ise "SP.POP.TOTL" değişkenidir.

262 Penn World Table 10.0 (PWT) veri setindeki sermaye oluşum yüzdesi değişkenini (csh_i) kullanılmıştır.

263 Ana veri seti olarak Barro ve Lee (2013)'te geliştirilen ülke ve yıl bazında ortalama okunan yıl sayısını gösteren değişken kullanılmıştır.

264 Freedom House verisinden QoG tarafından hesaplanan fh_ipolity2 kodlu demokrasi endeksi

265 Dünya Bankası Yönetişim Göstergeleri (World Governance Indicators; WGI) veri setinde yer alan hukukun üstünlüğü değişkeni kullanılmıştır

266 Lall 'ın SITC Rev.2 ürün sınıflandırmasına göre tasnif ettiği ürün kategorilerine binaen Birleşmiş Milletler UNCOMTRADE uluslararası ticaret veri setinden hesaplanmıştır. Sanjaya Lall. "The Technological structure and performance of developing country manufactured exports, 1985-98." Oxford development studies 28.3 (2000): 337-369.

267 Bu ülkelerin listesi Center for International Development at Harvard University'den akademisyenler tarafından yazılan Atlas of Economic Complexity (MIT Press, 2014) kitabından alınmıştır. Ricardo Hausmann, et al. The Atlas Of Economic Complexity: Mapping paths to prosperity. Mit Press, 2014.

268 Orijinal denklemde eklenecek ardıl sayısı sınırlanmamıştır. Bununla birlikte nihai denklemde geniş modelden dar modele doğru bir yaklaşımda bulunulmuş, bu değişkenlerin ardılları istatistiki olarak anlamlılıklarına göre sırayla elenmiştir.

269 Bu bulgu Acemoğlu vd. (2019) demokratikleşmeye geçiş uzun dönemde (yaklaşık 25 yıl içinde) kişi başı gelirin % 20 artmasını sağlayabilmektedir bulgusuyla örtüşmektedir.

8. Sonuç

Bu çalışmada ortaya koymaya çalıştığımız Türkiye'nin yeni hikayesinde, yirmi birinci yüzyılın ikinci çeyreğindeki kalkınmanın "insani gelişme ve yetkinleşme", "bilim, teknoloji ve inovasyon" ve "kurumlar ve kurallar" unsurlarının üzerine kurulu olmasını savunduk.

Türkiye'nin yeni hikayesi sadece hızlı büyümek, zengin ülkelerle aradaki farkı kapatıp orta gelir tuzağından çıkmak değildir. Yeni kalkınma yaklaşımında, zenginleşirken ve küresel sistemde saygın bir pozisyon sahibi olurken çevreyi ve toplumsal adaleti daha fazla gözetmeliyiz. İnşa etmek istediğimiz Türkiye gelişmiş, saygın, adil ve çevreci bir Türkiye'dir.

Bu çalışmada böylesi bir gelecek tahayyülü tariflendi; bu tahayyül her bir başlığı itibarıyla detaylandırıldı; bu tahayyülü gerçekleştirecek olan üç temel unsur itibarıyla Türkiye'nin konumu ortaya kondu, her bir unsurun hangi yönde değişmesi gerektiği belirlendi ve en sonunda da bu tahayyülün mümkün olduğu gösterildi. Bir önceki bölümde sonuçlarına yer verilen ekonometrik analiz Türkiye'nin kişi başı gelirini 20 yıl içinde üç katına çıkartabilme imkânına sahip olduğunu ortaya koydu.

Türkiye'nin yeni kalkınma hikayesinin ana fikri şudur:

- **İnsani gelişme ve yetkinleşme** alanındaki önerilerin hayata geçmesiyle vatandaşlarının yaşam kalitesini iyileştiren, bütün vatandaşları için kaliteli eğitim ve sağlık hizmetleri sağlayan, yüksek insani gelişmişlik düzeyini tutturarak,
 - **Bilim, teknoloji ve inovasyon** alanındaki önerilerin hayata geçmesiyle iş insanları, girişimcileri, KOBİ'leri, çiftçileri, kadın, erkek, genç ve engelli çalışanlarıyla, daha verimli bir ekonomik yapıya sahip olan, teknolojisi yüksek ürünler üreten ve yüksek ve sürdürülebilir büyümeyi sağlayan,
 - **Kurumlar ve kurallar** alanındaki önerilerin hayata geçmesiyle hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığını tam olarak sağlayan, temel hak ve özgürlükleri genişleten, demokratik yönetim anlayışını derinleştiren, bağımsız denetleyici ve düzenleyici kurumlarla birlikte etkin bir yönetim yapısına sahip olan
- bir Türkiye olarak,

- 1- Ekonomik istikrara, öngörülebilir yatırım ortamına, düşük enflasyona ve güçlü makro ekonomik dengelere sahip, istihdam yaratan, sürdürülebilir büyümeyle kişi başı geliri yüksek,
- 2- Uluslararası alanda diplomasi ve iş birliğiyle rol model olan, AB entegrasyonu başta olmak üzere Batı dünyası ile ilişkilerini güçlendiren, uluslararası hukuka ve sözleşmelere bağlı,
- 3- Gelir adaletini tesis eden, bölgesel farklılıkları gideren, toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlayan, dil, din, mezhep, ırk, köken ayrımı olmadan herkesin eşit ve özgür yaşadığı, toplumda hiçbir kesimi kalkınma sürecinde geride bırakmayan,
- 4- Ekosistemin dengesini gözeterek, karbon nötr kalkınmayı başaran, gelecek kuşaklara yeşil ekonomik dönüşümü içselleştirmiş bir yönetim sistemi sunan,

gelişmiş, saygın, adil ve çevreci bir ülke olmayı başaracağız.



Biz, bu gelecek tahayyülünün toplumun tüm kesimlerini birleştirebileceğini, özelemlerimizi ortaklaştıracıebileceğini ve böylece ortak geleceğimizi geleceğimizi hep beraber inşa edebileceğimizi düşünöyoruz.

Türkiye'nin yeni hikayesini hayata geçirirken şu noktalara dikkat edilmesi gerektiği görüşündeyiz:

- Bu çalışmada öngörölmüş olan değışim/dönüşüm alanlarının hepsi birbiriyle ilişkilidir. Bu nedenle bütöncöl bir bakış açısı ile aralarındaki denge gözetilerek tüm alanlar bir arada ve eş anlı olarak ele alınmalıdır. Uygulamaların bazı alanlarda geri kalması, önde giden alanlardaki performansı da aşağı çekecektir.
- Değişim/dönüşüm alanlarının hepsi orta-uzun erimlidir.
- Birbirleriyle ilişkili birçok alanda siyasi iktidarların görev sürelerini aşan bir vadeye uzanan gelecek tahayyölünün başarısı, ortak gelecek konusundaki toplumsal güvene ve hedeflerin yerine getirilmesi sürecinde devam edecek bir toplumsal desteğe bağıdır. Toplumun farklı kesimlerinin desteği ve iş birliği olmadan arzu edilen kazanımlar elde edilemez.
- Sebepler ve sonuçlar birbiriyle ilişkilidir. Ekonomik büyüme ve toplumsal kalkınmanın belirleyici unsurları geliştikçe hedeflerimize daha çok yaklaşacağız. Hedeflerimize yaklaştıkça, kalkınmanın belirleyicilerinin daha fazla gelişmesi için elimizde daha fazla kaynak olacak. Dolayısıyla bu pozitif sarmalı bir kez başlatabilirsek, devam ettirmek daha kolay olacaktır.
- Bu pozitif sarmalı başlatabileceğimize inanıyoruz. Türkiye'nin birikimlerine ve en çok da birbirimize güveniyoruz.

Dipnotlar

270 Dünya Bankası'nın 2021 yılı için belirlemiş olduğu sınıflandırma kriterlerinde zengin ülkeler Atlas Yöntemine göre kişi başı gayrisafi ulusal geliri 12.536 dolar ve üstü olan ülkelerdir. <https://datahelpdesk.worldbank.org/knowledgebase/articles/906519-world-bank-country-and-lending-groups>



Ek: Alt başlıklar itibariyle öneriler

7. bölümde “insani gelişme ve yetkinleşme”, “bilim, teknoloji ve inovasyon” ve “kurumlar ve kurallar” unsurları altında verilen onar adet öneri, alt başlıklar itibariyle aşağıda detaylandırılmaktadır.

1. İnsani gelişme ve yetkinleşme ile ilgili öneriler

1.1. Herkes için kaliteli ve yeni becerilere uygun eğitim

1.1.1. Eğitime erişim

1. Erken çocukluk eğitiminin zorunlu hale getirilmesi, bunun için gerekli maddi ve insan gücü kaynağının ayrılması,
2. Okul öncesinden itibaren kaliteli eğitime erişimde tüm bölgeler itibariyle fırsat eşitliğinin sağlanması,
3. Kız çocuklarının ve kadınların eğitime erişimlerini artırmak için çalışmaların kesintisiz sürdürülmesi,
4. Suriyeli öğrencilerin eğitime entegrasyonunun sağlanması için hazırlık ve dil kurslarının yaygınlaştırılması, özel önem gerektiren tüm kesimlerin eğitime erişimine yönelik özel politikalar hayata geçirilmesi,
5. Öğrenim maliyetini karşılayamayan öğrenciler için burs mekanizmalarının ve yurt imkânlarının geliştirilmesi,
6. Kriz dönemlerinde (yüz yüze) eğitimin tüm öğrenciler için kesintisiz sürmesinin sağlanması için gerekli altyapının oluşturulması.

1.1.2. Kaliteli eğitim

1. Eğitimin her düzeyinde niteliğin iyileştirilmesine yönelik olarak eğitime ayrılan kaynakların artırılması,
2. Öğrenci başına yapılan harcamanın erken çocukluk dönemi eğitimine, her seviyede okullar arası eğitim kalitesi farklılıklarının giderilmesine odaklanacak şekilde artırılması ve veriye dayalı kaynak yönetimi modelinin etkili şekilde uygulanması,
3. Eğitim müfredatının öğrencilere problem çözme, yaratıcılık, dijital yetkinlikler, teknoloji kullanımı, yabancı dil yetkinliği, STEM, eleştirel düşünme, gelişmeye açıklık, öz yönetim, ekip çalışmalarına yatkınlık, zaman yönetimi, iletişim gibi yirmi birinci yüzyıl becerilerinin kazandırılması amacıyla gözden geçirilmesi,
4. Öğretmenlik eğitiminin kalitesinin yükseltilmesi ve güncel metotlarla donatılmış hizmet içi eğitimlerle nitelikli öğretmenlerin sayısının artırılması, iş yerinde eğitimler ile sektörel gelişmeler ve eğilimlerin öğretmenlerle paylaşılması,
5. Öğretmen maaşlarının iyileştirilmesi ve mesleğin itibarının yükseltilerek en iyi adayların mesleğe kazandırılması,
6. Nitelikli işgücü yetiştirebilmek için özel sektör ile meslek liseleri arasındaki iş birliğinin geliştirilerek, meslek lisesi programlarının işgücü piyasasının ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde düzenlenmesi, bu liselerin cazibe merkezi olmasını sağlayacak yatırımların artırılması ve gençler ve aileler nezdinde farkındalığın yükseltilmesi,

7. Eğitimde teknolojik araçların, proje bazlı, kişileştirilmiş yöntemlerin yaygınlaştırılması ve aktif kullanılacak şekilde eğitime entegre edilmesi,

8. Okulların fiziksel ortamlarının spor salonları, sanat atölyeleri ve laboratuvarlar ile geliştirilmesi, okul ortamını iyileştirecek eğitimler ve uygulamalar aracılığıyla öğrencilerin öğrenimini olumlu etkileyecek bir ortam oluşturulması.

1.1.3. Eğitim yönetişimi

1. Yerel (il-ilçe) eğitim yönetimi kurumları ve okul yönetimlerinin yetki ve hesap verilebilirliğinin artırılması, okul idarecilerinin yönetim yetkinliklerinin güçlendirilmesi,

2. Yeni yüzyılın insan ihtiyaçlarına uyum sağlayabilmek ve dijital teknolojilerin sağladığı avantajlardan yararlanabilmek için tüm eğitim kademelerinde yönetim modelinde özerkliğin güçlendirilmesi,

3. Üniversitelerin kalitesinin yükseltilmesi için özerkliklerinin ve hesap verebilirliklerinin artırılması; yükseköğretim sisteminde çeşitliliği vurgulayan, ademi merkeziyetçi, kurumların yaratıcılığını ve kimliklerini ön plana çıkaran, dolayısıyla karşılaşılan sorunlara esnek tepkiler verebilen, üniversitelerin birbirleri ile rekabet edebilmelerine fırsat tanıyan bir sistemin tasarlanması,

4. Rektör seçimlerinin liyakat temeline dayandırılması; akademisyenler, üniversite personeli, öğrenciler ve kurum dışı paydaşlar olmak üzere tüm paydaşların görüşlerinin dikkate alındığı, şeffaflığı ve rekabeti garanti eden bir süreçle yürütülmesi.

1.2. Herkes için iyi iş

1.2.1. Becerilerin işgücü piyasasına uyumu

1. Tüm sektörlerde, teknolojik gelişmeleri ve sektörlerin ihtiyaçlarını (yabancı dil, temel dijital beceriler, vb.) esas alarak uygun nitelikli çalışan ihtiyacının karşılanması için sektör temsilcileri, İŞKUR ve diğer paydaşların katılımı ile ulusal stratejik insan kaynağı politikalarının geliştirilmesi,

2. Otomasyon ve yapay zeka uygulamalarının yol açabileceği istihdam kayıplarını ortadan kaldırmak amacıyla, yeni meslekleri ve yeni piyasaları dikkate alarak, işgücünün becerilerini çağına uygun hale getirecek, verimliliğini artıracak ve yaratıcılığını geliştirecek yaygın eğitim programlarının hayata geçirilmesi,

3. Çevrimiçi iş bulma platformlarının (örn. İŞKUR'un ve belediyelerin platformları) beceri bazlı yapıyla geliştirilmesi,

4. Çalışanların becerilerinin güncellenmesi konusunda şirketlere danışmanlık ve finansal teşviklerin sağlanması.

1.2.2. Kapsayıcı bir işgücü piyasası oluşturulması

1. Kadınların işgücü piyasasına katılımının artırılması ve istihdamda sürekliliği için toplumsal zihniyet dönüşümünü sağlayacak çalışmalar yapılması,

2. Kadınların üzerindeki bakım yükünü dengelemek amacıyla iş ve özel yaşam uyumunu destekleyici mekanizmaların sağlanması; bakım hizmetleri konusunda merkezi yönetimi, belediyeleri ve özel sektörü sürece dahil ederek bütüncül ve toplumsal cinsiyete duyarlı bir kamu politikasının oluşturulması,



3. Okul öncesi eğitimin zorunlu tutulması ve kreşlerin doğrudan veya vergi politikaları aracılığıyla dolaylı olarak desteklenmesi,

4. Kadın girişimciliğini ve kadınların katma değerli üretimini destekleyen programlar ve projelerin geliştirilmesi, kadın girişimciliğinin finansal kaynaklara erişim dahil olmak üzere desteklenmesi, kadın girişimcileri ve girişimci adaylarına danışmanlık ve eğitim çalışmalarının yaygınlaştırılması,

5. Güvenceli esnek çalışma biçimlerinin kadınların kariyer basamaklarında dezavantajlı konuma gelmelerine sebep olmayacak biçimde yaygınlaştırılması ve uzaktan çalışma yönteminin gerektirdiği teknolojik altyapının sağlanması,

6. Kadın istihdamına yönelik teşviklerin kapsam olarak genişletilmesi,

7. Gençlerin eğitim hayatından iş dünyasına geçişi için üniversiteler, özel sektör ve yerel aktörlerin iş birliği ile staj, yeni mezun mentorluk ve beceri geliştirme programlarının yaygınlaştırılması,

8. Gençlerin işgücü piyasasının yirmi birinci yüzyılın beceri ihtiyaçlarına uygun niteliklere kavuşmaları için yeni gelişen/dönüşen iş alanlarında beceri geliştirme programlarının kapsamlı şekilde hayata geçirilmesi,

9. İş arama ve işe başlama sürecinde engellilere danışmanlık/mentorluk sağlanması ve aynı zamanda engellilerin çalışma hayatına katılımını sağlamak için engelliler ile çalışacak işverenlere de eğitim ve koçluk verilmesi,

10. Engellilerin işgücü piyasasının gerekliliklerine uygun niteliklere kavuşmaları için beceri geliştirme programlarının artırılması; engelli istihdamıyla ilgili olarak düzenli bir takip sistemi ve istatistiki veri tabanı kurulması,

11. İş yerlerinin engellilere uygun hale getirilmesi için işveren teşviklerinin kurgulanması,

12. Engellilerin uzaktan çalışma yöntemiyle iş hayatına katılmalarını sağlamak için eğitim ve teknolojik altyapının sağlanması.

1.2.3. Çocuk işçiliğinin önlenmesi

1. Çocuk işçiliği ile mücadelenin temel belirleyicisi olan yoksullukla mücadele politikalarının etkili şekilde hayata geçirilmesi,

2. Her türlü çocuk işçiliğinin tamamen önlenmesi için denetimin üst düzeye çıkarılması,

3. Çocuk işçiliğini normalleştiren ve süreklilik kazandıran düşünce ve toplumsal ön kabullerle mücadele edilmesi,

4. Türk vatandaşı veya sığınmacı çocuklar ve aileleri için çocuk koruma, sosyal koruma, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişiminin artırılması,

5. Çocuk işçiler için çocuk işçiliğini önlemeye yönelik eğitim modelleri tasarlanıp uygulanması ve öğrenim hayatıyla ilgili tüm ihtiyaçlarının karşılanacağı bir sosyal koruma mekanizmasının oluşturulması.

1.2.4. İşgücü piyasası düzenlemelerinin geliştirilmesi

1. İşgücü üzerindeki prim, vergi, tazminat adı altındaki yüklerin, istihdamı geliştirecek şekilde hafifletilmesi,
2. İstihdam teşviklerinden yararlanma şartlarının katma değerli istihdamın artırılması için yeniden düzenlenmesi,
3. Yeni çalışma modelleri çerçevesinde işgücü piyasasının ihtiyaç duyduğu esnekliği çalışan haklarını güvence altına alarak sağlayan bir yasal çerçevenin geliştirilmesi.

1.2.5. Kayıt dışı ekonomi ile mücadele edilmesi

1. Kayıtlı ekonomiye geçişin yeni iş modelleri ve finansmana erişim kolaylıkları ile desteklenmesi,
2. İşveren üzerindeki ücret dışı vergi yüklerinin hafifletilmesi,
3. Düzenleyici prosedürlerin kolaylaştırılması, iş kurma sürecinin basitleştirilmesi ve hızlandırılması,
4. Kayıt dışı ile mücadele için denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi.

1.2.6. Çalışanların iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması

1. İş sağlığı ve güvenliği bilincinin tüm işletmelerde sürekli devam eden ve gelişen bir süreç haline getirilmesi, önleyici bir güvenlik ve sağlık sisteminin oluşturulması için eğitim çalışmalarının yaygınlaştırılması
2. İşçi sağlığı ve güvenliğinin sağlanması ve sağlık, güvenlik şartlarının iyileştirilmesi için düzenlemelerin, dijital dönüşümle gelişen uzaktan çalışma koşullarını ve Covid-19 benzeri salgınlarla mücadeleyi de kapsayacak şekilde daha kapsamlı hale getirilmesi,
3. Tüm işletmelerde iş sağlığı ve güvenliği denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi ve kayıt dışılıkla mücadelenin etkili şekilde sürdürülmesi.

1.3. Herkes tarafından erişilebilir, kaliteli sağlık sistemi

1. Sağlık hizmetlerine ilişkin fiziksel (hastane) ve beşerî (hekim/hemşire) altyapının bölgesel eşitliği gözetecek ve toplumun tüm kesimlerinin eşit erişimini sağlayacak şekilde geliştirilmesi için çalışmaların kararlılıkla sürdürülmesi,
2. Kişi başına yapılan sağlık harcamalarının arttırılması,
3. Sağlık okuryazarlığını geliştirecek kampanyaların ve eğitimlerin kapsamlı şekilde düzenlenmesi,
4. Koruyucu sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması,
5. Erken çocuklukta sağlık, beslenme, güvenlik, çocuk bakımı ve eğitim gibi hizmetlerin tüm çocuklara sağlanması,
6. Sağlıkta tele-sağlık, büyük veri kullanımı, kişiselleştirilmiş uygulamalar gibi dijital tabanlı yenilikçi uygulamaların yaygınlaştırılması,



7. Yaşlı, çocuk, hasta ve engelli bakım hizmetlerinin yaygınlaştırılarak toplumun tüm kesimlerinin erişiminin sağlanması,

8. Demografik değişim dikkate alınarak sağlıklı ve aktif yaşlanma alanında gerekli planlamaların yapılması.

2. Bilim, teknoloji ve inovasyon ile ilgili öneriler

2.1. Bilim, Ar-Ge ve inovasyon çalışmalarının güçlendirilmesi

1. Bilim, Ar-Ge ve inovasyon için kamu kaynaklarının artırılması ve etkin kullanılması; bu amaçla tüm paydaşları (kamu, özel sektör, üniversiteler, girişimler, vb.) kapsayacak bilim, Ar-Ge ve inovasyon stratejisi oluşturulması,

2. Bilimsel araştırma ile bu araştırmaların ekonomik değere dönüşmesi arasındaki köprüyü kurmak açısından üniversite-sanayi işbirliğinin güçlendirilmesi; bu hedefe yönelik bilim, Ar-Ge ve inovasyon çalışmalarını mümkün kılacak finansal mekanizmaların ve teşvik sistemlerinin güçlendirilmesi,

3. Yaratıcılık ve yenilikçiliğin gelişebilmesinin ön koşulu olarak ve üniversitelerin asli fonksiyonu olan bilimsel araştırmaya yönelmesi için üniversitelerin özerkliğinin ve hesap verebilirliğinin tesis edilmesi,

4. Teknoloji standartları konusunda kapsamlı bir strateji hazırlanması ve tüm ilgili kesimlerde (kamu, özel sektör, üniversiteler, vb.) farkındalık oluşturulması, öncelikli teknoloji alanları bakımından etkin olan standart geliştirme organizasyonlarının belirlenmesi, ilgili özel sektör şirketleri, üniversiteler ve kamu kurumlarının bu organizasyonların faaliyetlerine katılımının özendirilmesi,

5. Öncelikli teknoloji alanlarında çalışan Ar-Ge ve üretim şirketleri ile üniversitelerin tespit edilmesi ve bunların teknoloji envanteri ile yol haritalarının belirlenmesi (gizliliğin elverdiği ölçüde),

6. Yeşil dönüşümü desteklemeye yönelik inovasyon ve Ar-Ge kapasitesinin güçlendirilmesi (örn. döngüsel ekonomi uygulamaları, yenilenebilir enerji teknolojileri, depolama teknolojileri, enerji ve kaynak verimliliği uygulamaları),

7. Patent, faydalı model, marka, vb. fikri mülkiyetlerin ticarileştirilerek şirketlere sağlayacağı ekonomik değeri konusunda özel sektörde farkındalık sağlanması ve bu konudaki yönetim yetkinliklerinin güçlendirilmesi.

2.2. Dijital dönüşümün sağlanması

1. Ana sanayi ve büyük şirketlerin yanı sıra, KOBİ'leri ve tedarik sanayisini de kapsayan, şirketlerin ihtiyaçlarına göre özelleştirilmiş dijital dönüşüm politikaları kurgulanması,

2. KOBİ'ler ve girişimciler öncelikli olmak üzere dijital teknoloji tedarikçileri ve kullanıcıları için sürdürülebilir bir inovasyon ekosistemi yaratılmasına yönelik, arz ve talebi buluşturan destek mekanizmalarının güçlendirilmesi,

3. Geleceğin sektörlerinin gelişmesinin ve yüksek katma değerli veya yüksek teknoloji ürünlerine doğru sıçramanın gerçekleşmesi için stratejik ihtiyaçlara odaklı ürün ve teknolojilerin belirlenmesi; bu alanlarda ülke içinde üretim kapasitesinin geliştirilmesi için KOBİ'ler dahil yeni firmaların faaliyete geçmesi ve istihdam yaratılmasının teşvik edilmesi,

4. Sektörel dijitalleşme programlarının sektör temsilcileri ile birlikte tasarlanması ve kamusal destekler ile dijitalleşme uygulamalarının teşvik edilmesi,

5. Dijital teknolojilerin üretim ve hizmet sistemlerine entegre edilmesi sürecini ölçümleyerek şirketlerin pilot proje uygulama aşamasından değer zincirinde dijital dönüşüme yönelik planlamaya geçişlerini artıran programların ve mekanizmaların yaygınlaştırılması,

6. Dijital okuryazarlığın toplumun tüm kesimlerine yaygınlaştırılması,

7. Şirketlerin uluslararası rekabette dezavantajlı konuma düşmemesi için yapılacak düzenlemelerin uluslararası standartlara uyumlu şekilde kurgulanması,

8. Veri servisleri, bulut ve fiber altyapısının geliştirilmesi ve altyapı yatırımlarının yapılmasını zorlaştıran rekabet koşullarının iyileştirilmesi,

9. İnternete erişim konusunda özgürlükçü bir yaklaşım benimsenirken kişisel bilgilerin gizliliği ve güvenliğinin sağlanması,

10. Teknolojinin getirdiği yenilikler ve uluslararası platformlarda benimsenen yeni yaklaşımlar doğrultusunda kişisel bilgilerin gizliliği ve korunmasına ilişkin düzenlemelerin AB'nin Genel Veri Koruma Tüzüğü dikkate alınarak güncellenmesi,

11. Kamunun bilgi ve iletişim teknolojileri ürün ve hizmet kullanımını desteklemesi, özel sektör ile rekabet eden değil, rekabet ortamını iyileştiren, kolaylaştırıcı ve hızlandırıcı rol oynaması,

12. Dijital dönüşümün gereklilikleri ve süreçleri konusunda KOBİ'lerin bilgilendirilmesi, yönlendirilmesi ve desteklenmesi,

13. Dijital dönüşümün en önemli itici gücü konumunda olan yazılım sektörünün gelişmesi için mevcut mevzuat ve desteklerin sektörün özgün yapısına göre uyumlandırılması.

2.2.1. Akıllı şehirlerin gelişmesi

1. Akıllı şehir konseptinde özel akıllı şehir bölgeleri oluşturulması, firmaların bu bölgelerde inovasyon geliştirmeleri için teşvikler verilmesi, büyük ölçekli özel sektör, ulusal ve uluslararası kamu kuruluşları, Ar-Ge merkezleri ve devlet iş birliklerinin geliştirilmesi,

2. Türkiye'de akıllı şehir altyapısı için uygun test merkezleri oluşturulması ve dünya örneklerinde olduğu gibi ilk etapta bazı yolların akıllı şehir altyapısı için tahsis edilmesi,

3. Akıllı şehir açık inovasyon laboratuvarı kurulması ve paydaşlar arasındaki bilgi akışının artırılması,

4. Akıllı şehir hedefi ve gelişimini destekleyecek şekilde kentsel imar planlaması için şehir düzeyinde strateji raporlarının ve ulusal imar planının hazırlanması,

5. Bağlı cihazları çevreleyen teknolojiyi destekleyebilmek için veri iletim altyapısının güçlendirilmesi,



6. Enerji ve ulaşım verimliliğinin artırılması için bilgi ve iletişim teknolojisinin kullanıldığı akıllı ulaşırma sistemlerinin yaygınlaştırılması.

2.3. Firma bazında verimlilik artışı sağlanması

1. Teknoloji geliştirme ve teknolojinin üretim ve hizmet süreçlerine etkili bir şekilde entegre edilmesi hedefiyle ana sanayi, yardımcı sanayi, üniversiteler, danışmanlık şirketleri, KOBİ'ler, girişimciler ve diğer paydaşlar arasında etkin koordinasyonun sağlanması için "Kümelenme tabanlı hızlandırma modelinin" geliştirilmesini destekleyecek teşvik mekanizmalarının kapsayıcı şekilde kurgulanması ve Türkiye'nin birçok bölgesinde farklı sektörler için geliştirilmesi.

2.3.1. Girişimcilik ekosisteminin geliştirilmesi

1. Girişimcilik ekosisteminin tüm bileşenlerini içeren bütüncül bir yasal düzenleme çalışması yapılarak bürokratik süreçlerden arındırılmış, girişimci dostu bir çerçeve oluşturulması,

2. Girişimcilik ekosistemindeki insan kaynağı yetkinliğinin artırılması için üniversiteler ve özel sektör işbirliği ile eğitim programlarının yaygınlaştırılması,

3. Girişimlere yönelik ek destek mekanizmalarının girişimciliğin gerektirdiği dinamizm ve esneklik dikkate alınarak geliştirilmesi,

4. Türkiye'deki tüm girişimlerin, melek yatırımcıların, girişim sermayelerinin ve girişimciliğe destek veren kurumların bilgilerini içeren bir veri tabanı oluşturulması,

5. Teknopark, teknoloji transfer ofisleri, kuluçka merkezleri ve hızlandırma programlarının verimlilik ve etkinliklerinin artırılması ve teşvik edilmesi,

6. Kurumsal şirketlerin girişimler ile işbirliğinin teşvik edilmesi ve kurulacak işbirliklerini desteklemek üzere yapılandırılmış bir programın tasarlanması,

7. Girişimcilik altyapısının güçlendirilmesi için belediyelerle işbirliği yaparak girişimcilik kampüsleri/mahallelerinin oluşturulması.

2.3.2. KOBİ'lerde katma değerin artırılması

1. Heterojen KOBİ yapısının katma değerini artırabilmek için bütünsel bir program tasarlanması ve ilgili kamu kuruluşları, özel sektör şirketleri ve sivil toplum kuruluşları gibi birçok paydaşın bir araya gelmesiyle uygulanması,

2. KOBİ'lerin bireysel ve kurumsal yetkinliklerinin artırılması için kurumsallaşma odaklı eğitimlerin artırılması,

3. KOBİ'lerin nitelikli işgücüne erişebilmeleri ve mevcut işgücünün yetkinlik açıklarını kapatabilmeleri için destek mekanizmalarının güçlendirilmesi,

4. KOBİ'lerin Ar-Ge ve inovasyon kapasitelerinin geliştirilmesi için Ar-Ge ve teknoloji kullanımına ilişkin somut projeler yapan KOBİ'lerin ödüllendirilmesi ve inovasyon ağı ve girişimcilik ekosistemine erişimlerinin sağlanması,

5. KOBİ'lerin devlet ve özel sektör iş birliği ile finansmana erişimlerinin kolaylaştırılması,

6. KOBİ'lerin rekabet güçlerini artırabilmek için verimlilik artışı ile büyümelerinin özendirilmesi ve teşviklerin buna göre kurgulanması,
7. KOBİ'lerin küresel ticaret ağlarına erişebilmesi için KOBİ'ler ve büyük şirketler arasında iş birliği mekanizmalarının güçlendirilmesi,
8. KOBİ'lerin özellikle küresel ticarete yer edinebilmeleri için iş fırsatları ve bağlantıların güçlendirilmesi.

3. Kurumlar ve kurallar unsurunun güçlendirilmesi ile ilgili öneriler

3.1. Hukukun üstünlüğü ve yargı bağımsızlığının sağlanması

1. Toplumda yargının tarafsızlığına güveni sağlayacak bir karar kalitesinin sağlanması, hukukun doğru uygulanması ve çelişkili mahkeme kararların önüne geçilmesi,
2. Mahkemelerin AİHS'nin 6. maddesindeki anlamında bağımsızlık ve tarafsızlıklarının sağlanması,
3. AİHS 6. maddesinde sıralanan adil yargılanma hakkının unsurlarının sanık kim ve suç ne olursa olsun harfiyen uygulanması,
4. Yargı teşkilatında mesleğe kabul, yükselme ve disiplin uygulamalarının hakim teminatı ilkesine dayanan gerçek bir yargısal etik altyapıya göre işletilmesi,
5. Hukukta öngörülebilirlik ve geriye yürümezliğin sağlanması, kazanılmış hakların korunması ve eşit muamelenin hayata geçirilmesi,
6. İdarenin her türlü genel düzenleyici işlemlerinin belirlilik, ölçülülük, nesnellik gibi hukukun temel ilkelerine uygun olarak oluşturulması,
7. Yürütmenin hukuka bağlılığı, nesnelliği, şeffaflığı ve hesap verebilirliğinin güçlendirilmesi.

3.2. Temel hak ve özgürlüklerin güçlendirilmesi

1. Başta ifade, basın ve internet özgürlükleri olmak üzere tüm hak ve özgürlük alanlarının güçlendirilmesi,
2. Gözaltı, tutuklama ve diğer koruma tedbirlerine ilişkin mevzuat ve uygulama gözden geçirilerek bu tedbirlerin ölçülü bir şekilde uygulanması,
3. Sorunların çözümü ve kanunların uygulanmasında daha az güvenlikçi yaklaşım, daha fazla özgürlük ve diyalog yolunun tercih edilmesi,
4. Kültürel hakların ve azınlık haklarının çağdaş insan hakları hukuku standartlarında hayata geçirilmesi,
5. Din özgürlüğünün laiklik ilkesi ve çağdaş insan hakları hukuku çerçevesinde ele alınması,
6. Tüm kanunlar ve uygulamaların AİHS ve AİHM kararları standardına yükseltilmesi ve azami uyumun sağlanmaya çalışılması,



7. Hak ihlallerinde başvurulacak hızlı sonuç veren özerk idari mekanizmaların kurulması.

3.3. Çoğulcu demokrasi ve kuvvetler ayrılığının sağlanması

1. Denge ve denetleme mekanizmalarının güçlendirilmesi,
2. Anayasal organ ve kurumların oluşumunda yetkinin erkler arasında ve merkezi idare ile yerel yönetimler arasında dengeli dağıtılması,
3. Kamu kurumlarının ve kamu görevlilerinin hesap verebilirliklerinin artırılması,
4. Yasama ve yürütmenin yargısal denetiminin güçlendirilmesi,
5. Seçim sisteminin parlamentonun sistem içindeki rolünü güçlendirecek ve temsilde çoğulculuğu sağlayacak şekilde reforme edilmesi,
6. Ortak paydada buluşabilen, birbirine güvenen bir toplumun inşası için siyasette ötekileştirme, manevi şiddet, ayrımcılık ve nefret söylemleri ile mücadele edilmesi.

3.4. Uluslararası sistemdeki konumun güçlendirilmesi

1. Türkiye'nin uluslararası hukuka bağlı kalmayı sürdürmesi, dış ilişkilerde daha uzun vadeli stratejiler ile yumuşak güç kullanılarak tutarlı bir politika izlenmesi,
2. Transatlantik dünya ve AB ile ilişkilerin ilke, değerler bazlı ve entegrasyon odaklı geliştirilmesi,
3. Türkiye'nin, Batılı ülkeler ile güçlü ilişkilerini sağlamlaştırırken, aynı zamanda diğer coğrafyalardaki fırsatları kendi kültürel gücünü de kullanarak değerlendirebilmesi,
4. Bölgesel sorunlar için diplomatik kanalların önceliklendirilerek ortak çözümlerin uygulanması,
5. Sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda, Avrupa Yeşil Anlaşması ve Dijital Tek Pazar ile uyumu gözeterek şekilde Gümrük Birliği'nin güncellenmesi,
5. Batı ile ilişkilerde göçmenlere karşı tampon bölge konumundan çıkılmasına yönelik politikalar izlenmesi,
7. Hukukun üstünlüğü, yargı bağımsızlığı, temel hak ve özgürlükler, çoğulcu demokrasi, kuvvetler ayrılığı ve iyi yönetim ilkelerinin güçlü bir şekilde sahiplenilmesi ve etkili bir biçimde uygulanarak Türkiye'nin uluslararası alandaki konumunun güçlendirilmesi.

3.5. Ekonomik kurumların güçlendirilmesi

3.5.1. Makroekonomik istikrarın sağlanması

1. Merkez bankasının bağımsızlığının tartışma dışı kalacak biçimde tesis edilmesi ve para politikasının başlıca amaç olan fiyat istikrarı doğrultusunda uygulanması,
2. Fiyat istikrarı ve büyüme yaratılması amaçları doğrultusunda para, maliye ve gelirler politikalarında eşgüdümün sağlanması,
3. Uluslararası rezervlerin kırılganlıkları engelleyecek düzeye çıkartılması,
4. Dalgalı kur rejiminin korunması, kura müdahalelerin şeffaf ve sınırlı uygulanması,
5. Kamu harcamalarının, büyümeyi hızlandırmak ve gelir adaletini sağlamak amaçları doğrultusunda kullanımının yerindeliğinin etki analizleri yapılarak değerlendirilmesi ve gereksiz harcamaların önlenmesi,
6. Kamu harcamalarının denetiminin güçlendirilmesi, harcamalarının yerindeliğinin ve etkinliğinin kamuoyu tarafından takibi ve değerlendirilmesinin şeffaf bir şekilde yapılabilmesi için veri paylaşımının iyileştirilmesi,
7. Yolsuzluklar, kayırmacılık ve suiistimallerle etkin bir şekilde mücadele edilmesi,
8. Kamu ihale kanununun piyasaların rekabetçi yapısını güçlendirmek amacı doğrultusunda revize edilmesi,
9. Bankacılık ve Sermaye Piyasalarına ilişkin düzenlemelerde uluslararası standartlardan uzaklaşılması.

3.5.2. Yatırım ortamının iyileştirilmesi

1. Hukukta öngörülebilirlik ve geriye yürümezliğin sağlanması, kazanılmış hakların korunması,
2. Düzenleme kalitesinin artırılması ile uzun vadeli çözümlere odaklanılarak kuralların ve ilgili mevzuatın sık değiştirilmesinin önüne geçilmesi,
3. Düzenleme hazırlığının şeffaf, katılımcı ve kural temelli bir mekanizmaya bağlanması; düzenlemelerde uluslararası standartlardan uzaklaşılması ve keyfi kararların önlenmesi,
4. Yatırım ortamının iyileştirilmesi için kamu ile özel sektörün işbirliği içerisinde çalışması, uygulama sonuçlarının izlenmesi ve değerlendirilmesi,
5. Uluslararası Doğrudan Yatırımlar alanında dünyada meydana gelen değişimlerin takip edilmesi ve yatırım stratejisinin yeni teknolojileri ve sürdürülebilir kalkınmayı dikkate alarak oluşturulması,
6. Merkez Bankası başta olmak üzere ekonomide düzenleyici ve denetleyici kurumları her türlü siyasi baskıdan koruyacak şekilde bağımsızlıklarının sağlanması, etkinlik ve saygınlıklarının artırılması,
7. Uyuşmazlıkların çözümünde yasaların etkinleştirilmesi ve bürokratik süreçlerin kolaylaştırılması.



3.5.2.1 Uluslararası ticaret ve yatırımların artırılması

1. AB Yeşil Mutabakatı ve Sınırdaki Karbon Düzenlemesi gibi alt düzenlemelerin ülkemizin ihracat rekabetçiliği gözetilerek ele alınması ve sektörel yol haritalarının çıkartılması,
2. Dünya Ticaret Örgütü tarafından kabul edilen, Türkiye'nin de onayladığı Ticaretin Kolaylaştırılması Anlaşması'nın uygulamaya geçmesi için gerekli adımların atılması,
3. Ek gümrük vergileri gibi uygulamalar öncesinde vergilerin etki analizlerinin daha iyi yapılması ve iş dünyası ile önceden istişare edilmesi,
4. AB ile Gümrük Birliği kapsamının Avrupa Yeşil Anlaşması ve Dijital Tek Pazar ile uyumu gözetilecek şekilde revize edilmesi,
5. Avrupa Birliği ve ABD ile iş birliği içerisinde Afrika'da potansiyeli yüksek sektörlerle (örn. altyapı yatırımları) ağırlık verilmesi,
6. Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi'ne yönelik olarak kamunun öncülüğünde iş dünyası temsilci kuruluşları, üniversiteler ve ilgili tüm paydaşların arasında senkronizasyonu ve koordinasyonu sağlayacak bir yapının oluşturulması; Dijital İpek Yolu'na ilişkin bir eylem planı hazırlanması,
7. Serbest ticaret bölgelerinde şirketlere sağlanacak avantajlarla özellikle yüksek teknoloji ve katma değeri yüksek üretimin teşvik edilmesi,
8. Çok uluslu teknoloji şirketlerinin Türkiye'de yatırım yapmasını sağlamak ve bilgi birikimlerinden faydalanmak için teşvik programlarının geliştirilmesi.

3.5.2.2. Vergi, Finansman ve Teşvikler

1. Sermaye piyasalarının derinleştirilmesi için gerekli düzenleyici adımların atılması (örn. halka açık şirketlerin yükümlülüklerinin hafifletilmesi ve netleştirilmesi, borçlanma araçları ihraçlarında yaşanan sorunların çözümü, dönüştürülebilir ürün ihracına ilişkin uygulama esaslarının belirlenmesi, kamu fonlarına yönelik politikalar belirlenirken sermaye piyasaları gelişiminin dikkate alınması vb.),
2. Sermaye piyasalarının derinleştirmesine destek olmak için finansal okuryazarlık ve dijitalleşmeye destek sağlanması,
3. Vergi kanunlarının yalınlaştırılması, geçici maddelerin sayısının azaltılması
4. Şirketlerin küreselleşebilmeleri için teşvik mekanizmalarının oluşturulması (örn. vergi indirimi, finansman desteği, bürokratik işlemlerin kolaylaştırılması vb.),
5. Gözetim ve denetim süreçlerinin etkin ve adil biçimde yürütülmesi ve piyasa katılımcılarının düzenleyici otoritenin yaklaşımını anlayabilmesi için açıklayıcı rehberler oluşturulması, emsal bilgilerin anonim olarak açıklanması,

6. Çok Taraflı Anlaşmanın yürürlüğe girmesi sonrasında, daha önce çifte vergilendirmeyi önleme anlaşmalarında istisna yöntemini uygulayan ülkelere yatırım yapan şirketlerin olası riskinin ortadan kaldırılması için Türkiye'nin mahsup yöntemine yönelik iç düzenlemelerin yapılması,

7. Mevzuatın nakit havuzlamaya (cash pooling) izin verir hale getirilmesi,

8. Küresel sürdürülebilir yatırım akımlarından firmaların daha fazla pay almasının teşvik edilmesi,

9. Yeşil finansman mekanizmalarının ve teşviklerin etkinliğinin artırılması,

10. Küçük ölçekli sürdürülebilirlik yatırımları için finansal imkânlar vergi avantajı, teşvik vb mekanizmalarla desteklenmesi,

11. Uluslararası standartlarda sürdürülebilirlik raporlamasının teşvik edilmesi,

12. BIST Sürdürülebilirlik Endeksi'ne katılımın teşvik edilmesi,

13. Küresel düzeyde oluşturulan fonlara erişim (GCF, CIF, GEF, MDB vb.) ve bu fonların yerel finans kuruluşlarının fonlama maliyetlerinden daha imtiyazlı koşullarla yatırımlara aktarılmasının sağlanması.

3.5.2.3. Lojistik ve ulaştırma imkânlarının geliştirilmesi

1. Ulaştırma ve lojistik politikalarının dijitalleşme, teknoloji kullanımı, çevre ile uyum ve bölgesel kalkınmaya katkı itibarıyla yeniden ele alınması,

2. Lojistik sektöründe dijitalleşme ve teknoloji kullanımının desteklenmesi (örn. gerçek zamanlı takip sistemleri, paylaşılan lojistik hizmetleri, elektronik ödeme sistemleri, vb.),

3. Gümrük Birliği'nin güncellenmesi kapsamında müzakerelerde Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi dahilindeki uluslararası koridorlarla bağlantı kurulmasının gündeme getirilmesi ve iç ulaşım modlarının bu koridorlarla bağlanması,

4. Ulaştırma politikaları tasarlanırken kombine taşımacılığın öncelikli taşımacılık alternatifi olarak kurgulanması, ilgili politikaların birbirini tamamlayıcı ve bütüncül bir şekilde tanımlanması ve çevre ile uyumlu olması,

5. Türkiye'nin Uluslararası Doğrudan Yatırımlar açısından küresel ve bölgesel erişilebilirliğinin arttırılarak jeopolitik avantajımızın lojistik altyapısıyla güçlendirilmesine yönelik "Lojistik Master Planı"nın etkin bir şekilde hayata geçirilmesi,

6. Ulaşımda elektrifikasyonun genişletilmesi; elektrikli araçlar için şarj altyapısı oluşturulması, halka açık şarj istasyonları ve yakıt ikmal noktalarının konuşlandırılması için finansman mekanizmaları geliştirilmesi,

3.6. Toplumsal adaletin iyileştirilmesi

3.6.1. Gelir adaletinin sağlanması ve yoksullukla mücadele

1. Kaliteli sağlık ve eğitim hizmetlerinin tüm kesimlere eşit imkânlar sunacak şekilde yapılandırılması,



2. Vergi ve sosyal transfer politikalarının gelir adaletini iyileştirecek ve sosyal güvenlik ağlarının kapsamını genişletecek biçimde yeniden düzenlenmesi,
3. İşgücünün sendikal haklarının AB standartlarında geliştirilmesi,
4. Dezavantajlı grupları destekleyecek temel sosyal koruma politikalarının güçlendirilmesi,
5. Aktif işgücü politikaları, sosyal politikalar ve istihdam yaratılması arasındaki bağlantının güçlendirilmesi,
6. Toplumsal hayata eşit katılımı zorluklar yaşayan kesimler için hak temelli bir sosyal yardım yaklaşımı benimsenmesi ve yardımların nesnel ve şeffaf ölçütlere dayandırılan ve sürekliliği olan bir niteliğe kavuşturulması,
7. Sosyal yardımlara ve sosyal hizmetlere ulaşımın kolaylaştırılması ve yerel yönetimlerin rolünün güçlendirilmesi.

3.6.2. Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması (Kadınların işgücüne katılımı önerileri yukarıda verilmiştir).

1. Seçim ve atama ile oluşan karar organlarında kadın-erkek temsiliyi dengelemeye yönelik olarak, geçici özel önlemlerden yararlanacak şekilde, Anayasa'da, seçim, siyasi partiler ve yerel yönetimler yasalarında gerekli düzenlemelerin yapılması,
2. Kadınların ve kız çocuklarının eğitime katılımlarında fırsat eşitliğinin tam olarak sağlanması yönünde çalışmaların kararlılıkla sürdürülmesi,
3. Eğitim müfredatının toplumsal cinsiyet eşitliği açısından titizlikle gözden geçirilmesi ve kız öğrencilerin bilim ve teknoloji alanlarına yönelmesinin teşvik edilmesi,
4. Kadına yönelik şiddete sıfır tolerans anlayışının yerleşmesi için eğitim, farkındalık, kurumsal mekanizmalar ve kaynaklar seferber edilerek toplumun tüm kesimlerinin harekete geçirilmesi,
5. Türkiye'nin şiddete karşı en önemli hukuksal dayanaklardan biri olan İstanbul Sözleşmesi'ne geri dönmesi, sözleşmeyi ve 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanunu etkili şekilde uygulaması.

3.6.3. Dengeli bölgesel kalkınma

3.6.3.1. Bölgesel kalkınmanın yönetişimi

1. Kamu yönetiminin, yerele daha geniş yetki verecek şekilde yapılandırılması,
2. Yerel demokrasinin güçlendirilerek bireylerin ve yerel toplum kesimlerinin yönetime katılımının artırılması,
3. Yerel yönetimlerin seçilmiş organlarının ve yöneticilerinin bu niteliklerinin ancak yargısal süreçle değiştirilebilmesi
4. Yerel yönetimlere kendi gelirlerini yaratabilme konusunda daha fazla olanak sağlanması, tüm işlemlerinde saydamlık ve hesapverebilirliğin güvence altına alınması,

5. Bölgesel kalkınma ajanslarının ve yatırım destek ofislerinin kurumsal kapasitelerinin artırılması, daha etkin çalışmaları için merkezi ve bölgesel seviyede politika belirleme süreçlerinin netleştirilmesi; devlet kurumları ve kalkınma ajanslarının iş birliğinin artırılması, yerel paydaşlarla katılımcı istişare mekanizmalarının çalıştırılması ve ilerlemelerin takip edileceği mekanizmaların kurulması,

6. Başta depreme hazırlık olmak üzere doğal felaketlerin yol açacağı olumsuzlukları azaltmak için yapılacak çalışmalarda merkezi yönetim, yerel yönetimler, akademisyenler, sivil toplum kuruluşları, özel sektör-iş insanları gibi tüm paydaşların birlikte koordineli hareket etmesi ve afetlere karşı kentsel dönüşümde gerekli tüm hazırlıkların en kısa sürede tamamlanması.

3.6.3.2. Bölgelere özgü dinamikler ile ekonomik büyüme

1. Bölgelerin altyapı, nitelikli insan gücü, ulaştırma gibi dezavantajlarını yatırımcılara sunulan cömert teşvik sistemleri ile telafi etmek yerine söz konusu dezavantajları ortadan kaldıracak ve bölgelerin rekabet avantajlarından yararlanacak bir yaklaşım benimsenmesi,

2. Yatırımların ve kaynakların bölgeler arasında dengeli dağılımının önündeki engellerin kaldırılması ve bölgelerin rekabet avantajlarından yararlanılması,

3. Her bölge/kente özgü risk ve fırsatların bütüncül bir şekilde ele alınması, birbirini tamamlayan politikaların yerel aktörlerin de dahil edildiği bütüncül yaklaşımlarla oluşturulması,

4. Kümelenme tabanlı hızlandırma modeli ile Türkiye'nin farklı bölgelerindeki ekosistemdeki tüm paydaşların geliştirilmesinin sağlanması ve kümelenme modelinin kamu teşvikleri ile desteklenmesi,

5. Az gelişmiş bölgelerde nitelikli insan kaynağı istihdamını destekleyici politikaların geliştirilmesi,

6. Bölgesel düzeyde uygulanan teşvik sistemlerinin etki analizleri yapılarak etkin teşvik mekanizmalarının uygulanması.

3.6.3.3. Bölgelerdeki yaşam kalitesinin artırılması

1. Türkiye'nin tüm illeri ve tüm bölgelerinde tersine beyin göçünü teşvik edecek bir kültürel ve sosyal ortamın oluşturulması,

2. Eğitim ve sağlık hizmetlerine ilişkin fiziksel altyapının geliştirilmesi ve hekim ve öğretmen atamalarının bölgeler arası dengeyi gözeterek yapılması,

3. Tiyatro, sinema, sergi gibi kültürel faaliyetlerdeki bölgesel eşitsizliğin giderilmesi için belediyelerle iş birliği yapılması,

4. İnternet erişimine ilişkin dengesizliği çözebilmek için telekom operatörlerinin altyapı yatırımı konusunda teşvik edilmesi,

5. Dünya Sağlık Örgütü tavsiyesi doğrultusunda Türkiye genelinde yeşil alanların kişi başına en az 9 metrekarelik ortalama aktif yeşil alan tavsiyesine uygun hale getirilmesi,



6. Farklı bölgelerde akıllı ve yeşil pilot şehirler oluşturulması,

7. Şehirlerdeki ulaşımın daha çok toplu ulaşım, elektrikli araç, tren ve bisiklet kullanımı olacak şekilde yeniden tasarlanması,

8. Yeni binalarda çevre dostu inşaatların desteklenmesi, toplu konutlarda enerji verimli cihazlar kullanılması.

3.7. Kalkınmanın çevresel sürdürülebilirliğinin sağlanması

3.7.1. İklim değişikliği ile mücadele

1. Bilimsel temelli ve konuyu tüm boyutları ile ayrıntılı ele alan etki analizleri üzerine inşa edilen, politikalar arası tutarlılığı ve bütüncüllüğü sağlayan, sektörel yeşil dönüşüm hedeflerini destekleyen, iş dünyası dahil ilgili tüm tarafların katılımıyla hazırlanmış, 2050 yılına dek karbon-nötr olma hedefi belirleyen, uygulanabilir tedbirler içeren somut bir yol haritasının ivedilikle hayata geçirilmesi,

2. Bu yol haritasının Paris Anlaşması bağlamında Türkiye'nin açıklayacağı Ulusal Katkı Beyanı'nda temel alınması ve kararlılıkla uygulanması,

3. İklim Değişikliği ve Hava Yönetimi Koordinasyon Kurulu'nun etkin bir şekilde çalışması,

4. Yutak alanların korunması ve artırılması açısından ağaçlandırma faaliyetlerinin artırılması, ormanların rehabilitasyonu ve mevcut ormanların bütünlüğünün korunması,

5. İklim değişikliğinin hem nedenleri hem de sonuçları ile mücadelede toplumsal açıdan kırılgan sosyo-ekonomik grupların konumunun uygun sosyal politika araçları ile düzenlenmesi.

3.7.1.1. Karbon nötr kalkınmaya geçilmesi

1. Etkin işleyen bir karbon fiyatlama mekanizmasının çalışır hale getirilmesi, bu amaçla AB Emisyon Ticaret Sistemi (ETS) ile uyumlu Türkiye ETS'nin hızla devreye alınması ve ETS ile oluşacak fonun sanayide yeşil dönüşüm için kullanılmasının sağlanması,

2. İstihdam üzerindeki vergi yükü azaltılarak yeşil vergilere yönelmesi yoluyla istihdam artışına katkı sağlanması,

3. Küresel gelişmeler doğrultusunda, ülkemizde yeni kömür santralleri için yeni yatırım kararı alınmaması, Türkiye elektrik portföyü içerisinde yer alan termik santrallerin fiziksel ve ekonomik ömürleri doğrultusunda 2040 yılına kadar kendiliğinden devre dışı kalmalarının beklenmesi; bu kapsamda ekipman ömürleri dolan ithal kömür ve linyit santralleri ve maden sahalarının yenilenebilir santral alanları olarak ülke ekonomisine kazandırılması,

4. Enerjide dönüşüm için arz tarafında yenilenebilir enerji potansiyelinin daha fazla kullanılması, talep tarafında ise enerjinin daha verimli kullanılmasının sağlanması,

5. Sektörel düzeyde karbon emisyonlarına ilişkin veri envanterinin oluşturulması, geliştirilmesi ve bilimsel bilgiye erişimin kolaylaştırılması.

Yenilenebilir enerji potansiyelinin kullanılması

1. Yenilenebilir enerji kaynaklarından enerji üretimini artırmak için hem üretime hem de tüketime dönük düzenlemelerin ve teşviklerin uygulamaya sokulması, yenilenebilir enerji projelerinin izin süreçlerinin hızlandırılması,
2. Mevcut Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destekleme Mekanizmasının finansmanı kolaylaştıracak şekilde güncellenmesi,
3. YEKA ihalelerinde ihale takviminin öngörülebilir ve şeffaf olması; uygulama etkinliğinin artırılması amacıyla yeterlilik şartları, ihale yöntemi, denetim ve cezalar gibi konularda mevzuatın gözden geçirilmesi,
4. Enerji sektöründe düşük karbonlu üretim teknolojileri ve altyapılarına yönelik yatırımların artırılması için enerji depolama sistemleri, akıllı sayaç teknolojileri, yeşil hidrojen teknolojileri ve veri analitiğine dayalı uygulamaların gelişimine yönelik yol haritalarının hazırlanması,
5. Kullanımların artırılması hedefiyle “Yeşil Tarife” mekanizmasının gözden geçirilmesi; “Yeşil Tarife” ile satılacak elektriğin yenilenebilir kaynaklardan üretildiğinin ispat edilmesi için “YEK-G”nin Avrupa Enerji Sertifikası Sistemi (EECS) ile uyumlu hale getirilmesi,
6. Yeni binalarda panel kurulumunun zorunlu hale getirilmesi ve idari süreçlerin sadeleştirilmesi,
7. Yenilenebilir enerji projelerinin izin süreçlerinin hızlandırılması için Enerji ve Tabii Kaynak Yatırımları Takip ve Koordinasyon Kurulu’na işlerlik kazandırılması.

Enerji verimliliğinin artırılması

1. Enerji verimliliğinin tüm sektörlerde artırılmasına çalışılması, yerinde üretim ve tüketimin özendirilmesi, bölgesel ısıtma sistemlerinin ve sürdürülebilir çevre dostu yapıların yaygınlaştırılması,
2. Enerji verimliliğinin artırılmasına yönelik mevcut destek programlarının etkin hale getirilmesi; sürdürülebilir finansman mekanizmalarının ödül, kayıt, veri tabanı ve raporlama sistemlerinin geliştirilmesi,
3. Enerji verimliliğini iyileştirmek üzere, kamu ve özel sektör iş birliği ile sektörler bazında eylem planları oluşturulması ve planlarda enerji verimliliğine katkı sağlayacak ürün/sistem/teknolojilere yönelik Ar-Ge ve destek programlarına yer verilmesi,
4. Enerji verimliliği proje finansmanının Kredi Garanti Fonu kapsamına alınması, yeni teknik ve ticari risk sigorta ürünleri oluşturulması ve proje yapısına uygun finansman paketlerinin sağlanması,
5. Enerji verimliliğine yönelik gönüllü iyileştirmeler yerine mevzuat temelinde yönlendirilmiş, net şekilde tariflenmiş zorunlu iyileştirmelerin yürürlüğe konması,
6. Sanayi tesislerinde, binalarda enerji verimliliği etiketine benzer şekilde bir enerji verimliliği etiketi uygulamasının



değerlendirilmesi,

7. OSB'lerdeki enerji yönetim birimlerinin işlevselliğinin gözden geçirilmesi,

8. Kentsel dönüşüm sürecinde yeni binaların tasarımı ve yapımı aşamasında enerjinin verimli ve yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygın kullanımı ile ilgili tedbirlerin hayata geçirilmesi.

3.7.1.2. İklim değişikliği ve tarımsal sürdürülebilirlik

1. Yaşanan ekonomik, sosyal ve çevresel değişimlerin sonucu olarak tarımda değer zinciri boyunca üreticiden tüketiciye kadar yer alan paydaşların durumlarının iyileştirilmesine yönelik bütüncül, kapsayıcı ve kalıcı çözümlerin hayata geçirilmesi,

2. Tarımda iklim değişikliğine uyum seferberliğine geçilmesi,

3. Tarımda İklim Değişikliği Araştırma ve Uygulama Enstitüsü kurulması,

4. Düşük gelirli çiftçi ve ihracat merkezli iklim değişikliğine uyum destekleri sağlanması,

5. Organik tarım ve diğer doğa-dostu tarımsal yöntemlerin tüm tarım topraklarının %10 ve üzerinde uygulanması hedefi konması,

6. %100 basınçlı sulamaya geçilmesi,

7. İklim bazlı dinamik tarımsal sigortanın yaygınlaştırılması,

8. Mevcut tarım politikalarına, kimyasal pestisit tüketimi ve gübre kullanımının azaltılmasına yönelik politikaların entegre edilmesi,

9. Gıda güvenliğinin artırılması, iklim krizinin yarattığı gıda krizi ile mücadele, besin kayıplarının azaltılması, geleneksel ve yerel tohum çeşitlerine erişimin kolaylaştırılması yönünde politikalar geliştirilmesi.

3.7.2. Döngüsel ekonominin güçlendirilmesi

1. AB Döngüsel Ekonomi Eylem Planı ve Sürdürülebilir Ürün Politikası esaslarının mevcut politikalara entegrasyonunun sağlanması,

2. Sanayide sıfır atık yaklaşımını destekleyecek nitelikteki yan ürün ve endüstriyel simbiyoz uygulamalarının kolaylaştırılması; atıkların yeniden kullanımının ve hammadde geri kazanımının gelişmesi için mevzuat ve destek mekanizmalarının iyileştirilmesi,

3. AB müktesebatına uygun olarak atık halinin sona ermesi (end of waste) durumuna yönelik bir tanımlamanın mevzuata aktarılması yoluyla sanayide kaynak verimliliğinin artırılması,

4. Üretim ekosistemlerinde ve iş yapma modellerinde kaynak verimliliğini ve döngüsel ekonomiyi entegre edebilmek için mevzuat gelişimine ve destek mekanizmalarına yönelik çalışmaların kapsamının genişletilmesi,

5. Sıfır Atık Yönetim Sistemi'ne yönelik teşvikler için atık hiyerarşisinden faydalanılması,
6. Belediye atıklarının yönetimine yönelik teşvik mekanizmalarının kurgulanmasında sanayinin bu sürece katkısını arttıracak teşvik unsurlarının öne çıkarılması,
7. Atık yönetimine ilişkin strateji ve eylem planlarında geri kazanım proseslerine ilişkin hedeflerin artırılması,
8. Geri kazanım/bertaraf tesislerinin OSB'ler içerisinde kurulmasına yönelik bürokratik işlemlerin kolaylaştırılması, ürünlerde ve ambalajlarda geri dönüştürülmüş malzeme kullanımı için minimum oranın belirlenmesi gibi üreticinin teknoloji geliştirmeye ve inovasyona teşvik edildiği düzenlemelerin hayata geçirilmesi,
9. Sıfır Atık sistemini kuran yerlere Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'nın belirleyeceği esaslar doğrultusunda teşvik uygulamasının hayata geçirilmesi.

3.7.3. Karbon-nötr ve kaynak verimli ekonomiye geçişin yatırım ve finansman ihtiyaçlarının karşılanması

1. Sürdürülebilir finans araçlarının pazara girişini teşvik etmek üzere, Türkiye Bankalar Birliği tarafından veri toplama, standardizasyon ve yeşil finansman üzerinde veri kalitesini ve kullanılabilirliğini artırmak için bir yol haritası hazırlanması,
2. SPK Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi'nin AB Sürdürülebilir Finans Şeffaflık Düzenlemesi ve AB Kurumsal Durum Tespiti ve Kurumsal Hesap Verebilirlik Direktifi gibi gelişmelerle aynı hızda güncellenmesi, bunun için finans sektörünü ve reel sektörü temsilen bir çalışma grubu oluşturularak konunun katılımcı bir şekilde ele alınması,
3. Gerek tedarik zincirinde giderek artan sürdürülebilirlik raporlamaları gerekse fonların sürdürülebilir yatırımlara yönltilmesini amaçlayan taksonomi düzenlemesinin yakından takip edilmesi,
4. ESG ve sürdürülebilir üretim kriterleri baz alınarak oluşturulacak teşviklerle KOBİ'ler dahil tüm değer zincirinde dönüşüm etkisinin artırılması,
5. İklim değişikliği ile mücadelede finansman ihtiyacının doğru analiz edilmesi ve yeşil dönüşüm sürecinde ekonomik harcamaların doğru yönde kullanılması hedefiyle kapasite geliştirmeye yönelik programlara öncelik verilmesi.



Referanslar

- Acemoglu, D., and Robinson, J.A. (2012). *Why Nations Fail: The Origins of Power, Prosperity, and Poverty*. Currency
- Acemoglu, D, Gallego, F.A., and Robinson, J.A. (2014). Institutions, Human Capital, and Development. *Annu. Rev. Econ.* 6.1 :875-912.
- Acemoglu, D., & Üçer, M. (2019). High-Quality Versus Low-Quality Growth in Turkey - Causes and Consequences, CEPR Discussion Papers 14070, C.E.P.R. Discussion Papers,
- Akçığıt, U. ve Tok, E. (2020). Türkiye Bilim Raporu, Türkiye Bilimler Akademisi. <http://www.tuba.gov.tr/files/images/2020/Bilim%20Raporu/Tu%CC%88rkiye%20Bilim%20Raporu.pdf>
- American Council for an Energy-Efficient Economy, (2018). International Energy Efficiency Scorecard, <https://www.aceee.org/research-report/i1801>
- Ararat, M., Alkan, S., & Aytekin, B. (2020). 8th Annual Report, Women on Board Turkey. <https://cgft.sabanciuniv.edu/yayinlar/detay/2020-yonetim-kurulunda-kadin-turkiye-raporu>
- Arrow K. J. (1972). Gifts and Exchange. *Philosophy and Public Affairs*, 1: 343–362.
- Aspen Institute. (2018). National Commission on Social, Emotional and Economic Development. From a Nation at Risk to a Nation at Hope, http://nationathope.org/wpcontent/uploads/2018_aspen_finalreport_full_webversion.pdf adresinden erişildi.
- Ban Ki-moon, (2015). Foreword for the 25th Anniversary of the Human Development Report, <http://hdr.undp.org/en/content/foreword-25th-anniversary-human-development-report>
- Baum M. A. and Lake, D.A., (2003) The Political Economy of Growth: Democracy and Human Capital, *American Journal of Political Science* 47 https://www.researchgate.net/publication/227662228_The_Political_Economy_of_Growth_Democracy_and_Human_Capital
- BCG (Boston Consulting Group). (2015). Industry 4.0: The Future of Productivity and Growth in Manufacturing Industries, https://www.bcg.com/publications/2015/engineered_products_project_business_industry_4_future_productivity_growth_manufacturing_industries
- BCG (Boston Consulting Group). (2018). How Diverse Leadership Teams Boost Innovation, https://image-src.bcg.com/Images/BCG-How-Diverse-Leadership-Teams-Boost-Innovation-Jan-2018_tcm9-207935.pdf
- BCG (Boston Consulting Group). (2020). Fixing the Global Skills Mismatch, https://image-src.bcg.com/Images/BCG-Fixing-the-Global-Skills-Mismatch-Jan-2020-R3_tcm40-237289.pdf
- Behrman, J. R., and Taubman, P.J., (1942). Human Capital, in *Encyclopedia of Economics*, eds., Douglas Greenwald, 474-476. McGraw-Hill Book Company, New York
- Brancaccio D., and Mehta, J., (2018). Why Nobel Prize Winner Paul Romer Sees the Economy as a "Huge Innovation Discovery Machine" Marketplace, <https://www.marketplace.org/2018/10/26/why-nobel-prize-winner-paul-romer-sees-economy-huge-innovation-machine/>
- Brynjolfsson E., McAfee, A. (2014). *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York and London: W.W. Norton and Company
- BTK (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu). (2018). Faaliyet Raporu, <https://www.btk.gov.tr/faaliyet-raporlari>
- CB insights, (2021). List of Unicorn Companies, <https://www.cbinsights.com/research-unicorn-companies>
- Colagrossi M, Rossignoli, D, ve Maggioni, M. A., (2020). Does Democracy Cause Growth? A Meta-Analysis (of 2000 regressions), *European Journal of Political Economy* Volume 61, January, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0176268019300552?via%3Dihub>
- Council of Europe, Parliamentary Assembly. <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17469&lang=en>
- Çarkoğlu, A. Ve Kalaycıoğlu, E., (2015). Türkiye'de ve Dünya'da Vatandaşlık, *Bilim Akademisi*, İstanbul, s. 61
- Dasgupta, P. (2021). *The Economics of Biodiversity The Dasgupta Review*. (London: HM Treasury) https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/957291/Dasgupta_Review_-_Full_Report.pdf
- Dasgupta, P., Edenhofer, O., Amezquita, M.A., Bento, A., Caney, S., Croix, D., Fosu, A., et al. (2018). "Economic Growth, Human Development, and Welfare." Chapter. In *Rethinking Society for the 21st Century: Report of the International Panel on Social Progress*, edited by IPSP, 1:141–186. Cambridge: Cambridge University Press.
- DESA, UN. (United Nations Department of Economic and Social Affairs). (2019). *International Migration 2019 Report*. Population Division. New York: United Nations. www.un.org/en/development/desa/population/migration/publications/migrationreport/docs/InternationalMigration2019_Report.pdf

- Diewert E., and Lawrence, D., (1999) Measuring New Zealand's Productivity. No. 99/05. New Zealand Treasury Working Paper.
- Doucouliaqos, H. and Ulubaşoğlu, M.A., (2008). Democracy and Economic Growth: A Meta-Analysis. American Journal of Political Science, 52: 61-83. <https://doi.org/10.1111/j.1540-5907.2007.00299.x>
- Düşkün Y. ve Korlu, Ö. (2021). Eğitim İzleme Raporu 2020: Eğitimin Çıktıları. Eğitim Reformu Girişimi. <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2020-egitimin-ciktilari/>
- Economist Intelligence Unit, (2020). Democracy Index 2020, <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2020/>
- Edelman Trust Barometer 2020. <https://www.edelman.com/trust/2020-trust-barometer>
- EF (Education First). (2020). English Proficiency Index, https://www.ef.com.tr/assetscdn/WIBlwq6RdJvcD9bc8RMd/legacy/_/-/media/centralefcom/epi/downloads/full-reports/v10/ef-epi-2020-english.pdf
- Eğitim Reformu Girişimi, (2020). Eğitim İzleme Raporu 2020: Öğrenciler ve Eğitime Erişim, <https://www.egitimreformugirisimi.org/egitim-izleme-raporu-2020-ogrenciler-ve-egitime-erisim/>
- Eğitim Reformu Girişimi, (2021). <https://www.egitimreformugirisimi.org/>
- Energy Policies of IEA (International Energy Agency). Countries - Turkey 2016 Review, <http://www.iea.org/publications/freepublications/publication/EnergyPoliciesofIEACountriesTurkey.pdf>
- EPDK (Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu). (2020). 2020 Yılı Elektrik Piyasası Gelişim Raporu, <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-24/elektrikvillik-sektor-raporu>
- EUROSTAT (European Statistical Office). (2018). Accidents at Work Statistics, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Accidents_at_work_statistics
- EUROSTAT (European Statistical Office). (2021). Adult Learning Statistics, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Adult_learning_statistics#:~:text=In%202019%2C%20the%20proportion%20of,the%20corresponding%20share%20for%202014.
- Fraser Institute. (2010). The Human Freedom Index 2010, <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/human-freedom-index-preliminary-report.pdf>
- Fraser Institute. (2020). The Human Freedom Index 2020, <https://www.fraserinstitute.org/sites/default/files/human-freedom-index-2020.pdf>
- Gao, Y., Zang, L., Roth, A., & Wang, P. (2017). Does Democracy Cause Innovation? An Empirical Test of the Popper Hypothesis. Research Policy, 46(7), 1272-1283. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2017.05.014>
- Gordon, R. (2017). The Rise and Fall of American Growth: The U.S. Standard of Living since the Civil War. Princeton, Princeton University Press
- Harari, Y. (2015). Hayvanlardan Tanrılara Sapiens İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi, Çev. E. Genç, 10.
- Hausmann, R., Hidalgo, C. A., Bustos, S., Coscia, M., & Simoes, A. (2014). The Atlas of Economic Complexity: Mapping Paths to Prosperity. Mit Press.
- Heckman, J.J., (2016). Invest in Early Childhood Development: Reduce Deficits, Strengthen the Economy <https://heckmanequation.org/resource/invest-in-early-childhood-development-reduce-deficits-strengthen-the-economy/>
- Helliwell J.F., and Putnam, R.D., (1995). Economic Growth and Social Capital in Italy. Eastern economic journal 21.3 pp:295-307. <https://www.jstor.org/stable/pdf/40325643.pdf?refreqid=excelsior%3A448221fd5e75cb96b590c6426d6f82adb>
- Helliwell J.F., Layard, R., Sachs, J., and Neve, J.E., Akinin, L., eds. (2020). World Happiness Report 2020. New York: Sustainable Development Solutions Network <https://worldhappiness.report/ed/2020/#read>
- Heritage Organization. (2010). 2010 Index of Economic Freedom, Chapter 6 http://thf_media.s3.amazonaws.com/index/pdf/2010/Index2010_Chapter6.pdf
- Heritage Organization. (2020). 2020 Index of Economic Freedom, <https://www.heritage.org/index/ranking>
- IEA (International Energy Agency). (2017). Energy Technology Perspectives, <https://webstore.iea.org/energy-technology-perspectives-2017>
- ILO (International Labour Organization). Decent work, <https://www.ilo.org/global/topics/decent-work/lang--en/index.htm>
- ILO (International Labour Organization). (2015). Sosyal Bakım Hizmetlerine Kamu Yatırımlarının İstihdam, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Yoksulluğa Etkileri: Türkiye Örneği, 2015. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_409805.pdf
- ILO (International Labour Organization). (2017). Child Labour, <https://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang--tr/index.htm>



- ILO (International Labour Organization). (2017). World Employment and Social Outlook: Trends for Women 2017, https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/trends-for-women2017/WCMS_557077/lang--en/index.htm
- ILO (International Labour Organization). (2019). İş ve Yönetimde Kadınlar, https://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_703605/lang--tr/index.htm
- ILO (International Labour Organization). (2020). World Employment and Social Outlook Trends 2020, <https://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2020/lang--en/index.htm>
- IMD (International Institute for Management Development). World Digital Competitiveness Ranking, (2020). <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-digital-competitiveness-rankings-2020/>
- IMD (International Institute for Management Development). World Competitiveness Center, (2021). World Competitiveness Yearbook, <https://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/competitiveness-country-profiles/>
- IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change). (2018). 1,5°C Raporu <https://www.birbucukderece.com/15derece rapor/>
- IPCC (Intergovernmental Panel on Climate Change). (2021). Summary for Policymakers. In: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S. L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M. I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J.B.R. Matthews, T. K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu and B. Zhou (eds.)]. Cambridge University Press. In Press.
- International Budget Partnership. (2010). Rankings, Open Budget Survey 2010, https://www.internationalbudget.org/sites/default/files/2020-04/2010_Report_EN_0.pdf
- International Budget Partnership. (2020). Rankings, Open Budget Survey 2019, https://www.internationalbudget.org/sites/default/files/2020-04/2019_Report_EN.pdf
- IPSP (International Panel on Social Progress). (Ed.). (2018). Rethinking Society for the 21st Century: Report of the International Panel on Social Progress. Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781108399623.005
- IPSP (International Panel on Social Progress). (2020). Rethinking Society for the 21st Century: Developing a Science and Technology Studies Perspective, <https://www.ipsp.org/uncategorized/rethinking-society-21th-century-developing-science-technology-studies-perspective>
- İlkaracan, İ., Kim, K., & Kaya, T. (2015). Sosyal Bakım Hizmetlerine Kamu Yatırımlarının İstihdam, Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Yoksulluğa Etkileri: Türkiye Örneği. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, Bilim, Mühendislik ve Teknolojide Kadın Araştırmaları ve Uygulamaları Merkezi.
- İŞKUR (Türkiye İş Kurumu). (2019). İşgücü Piyasası Araştırması, <https://media.iskur.gov.tr/34629/turkiye.pdf>
- İzmen, Ü. ve Daş, Z.O., (2015). Bölgesel Kalkınma Dinamikleri: Tekirdağ İçin Plansız Sanayileşme Tuzağından Çıkış Stratejileri ve 2023 Senaryoları, https://www.researchgate.net/publication/312630678_Bolgesel_Kalkinma_Dinamikleri_Tekirdag_Icin_Plansiz_Sanayilesme_Tuzagindan_Cikis_Stratejileri_ve_2023_Senaryolari
- İzmen, Ü., Kılıçaslan, Y., Üçdoğru, Y., Taymaz, E., & Aytun, U. (2018). Türkiye'nin Dijital Ekonomiye Dönüşümü Türkiye Bilişim Sektörü: Yeri, Önemi ve Yetenekleri. http://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/tubisad_turkiyenin_dijital_ekonomiye_donusumu_raporu_subat2018.pdf
- İzmen, Ü., Üçdoğru, Y.G. ve Kılıçaslan, Y., (2020). Türkiye'nin Dijital Dönüşüm Endeksi 2020, TÜBİSAD, Bilişim Sanayicileri Derneği, <http://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/tubisad-dde-2020.pdf>
- Kadioğlu, M., Ünal, Y., İlhan, A., & Yürük, C. (2017). Türkiye'de İklim Değişikliği ve Tarımda Sürdürülebilirlik. Türkiye Gıda ve İçecek Sanayi Dernekler Federasyonu Yayını, <https://www.tgdf.org.tr/wp-content/uploads/2017/10/iklim-degisikligi-rapor-elma.compressed.pdf>
- Kadir Has Üniversitesi. (2016). Türkiye Araştırmaları Merkezi, Türkiye Sosyal-Siyasal Eğilimler Araştırması, İstanbul.
- Kadir Has Üniversitesi. (2020). AKADEMETRE, Türkiye Eğilimleri 2019, İstanbul
- Kaufmann D., Kraay, A., and Zoido, P., (1999). Governance Matters SSRN: <https://ssrn.com/abstract=188568>
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2005). Governance Matters IV: Governance Indicators for 1996-2004. World Bank Policy Research Working Paper Series, (3630).
- KONDA. (2012). Gündelik Hayatta Güven- Eylül 2012, İstanbul.
- KONDA. (2015). Güven ve Kürt Meselesi- Eylül 2015, İstanbul,
- KONDA. (2017). Eğitim Sisteminin Yapısı ve Beklentiler, <https://konda.com.tr/tr/rapor/egitim-sisteminin-yapisi-ve-beklentiler/>
- KONDA. (2018). Toplumun Ruh Hali, https://konda.com.tr/wp-content/uploads/2019/07/TR1609_Barometre68_Toplumsal_Ruh_Hali.pdf

- KritikoS, A. S. (2014). Entrepreneurs and their impact on jobs and economic growth. IZA World of Labor. <https://wol.iza.org/uploads/articles/8/pdfs/entrepreneurs-and-their-impact-on-jobs-and-economic-growth.pdf?v=1>
- Kuncic, Aljaz (2012). Institutional Quality Database, Kiel Advanced Studies Working Papers, No. 457, Kiel Institute for the World Economy (IfW), Kiel <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/57941/1/715805983.pdf>
- Lago, C., (2021). Europe has more women scientists and engineers – but progress remains slow, Techmonitor, <https://techmonitor.ai/leadership/workforce/europe-more-women-scientists-engineers-progress-remains-slow>
- Lakner, C., & Milanovic, B. (2016). Global Income Distribution: From the Fall of the Berlin Wall to the Great Recession. The World Bank Economic Review, 30(2), 203-232. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/16935>
- Lall, S. (2000). The Technological Structure and Performance of developing Country Manufactured Exports, 1985-98. Oxford development studies, 28(3), 337-369.
- Lange, G. M., Wodon, Q., & Carey, K. (Eds.). (2018). The Changing Wealth of Nations 2018: Building a Sustainable Future. World Bank Publications. Legatum Institute, (2020). Legatum Prosperity Index, <https://www.prosperity.com/rankings?pinned=TUR&filter>
- Legatum Institute. (2020). Legatum Prosperity Index 2020, https://docs.prosperity.com/2916/0568/0539/The_Legatum_Prosperty_Index_2020.pdf
- Maddison, A. (2010). Historical Statistics of the World Economy: 1-2008 AD,
- McKinsey Global Institute. (2015a). How advancing women's equality can add \$12 trillion to global growth. https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Industries/Public%20and%20Social%20Sector/Our%20Insights/How%20advancing%20womens%20equality%20can%20add%2012%20trillion%20to%20global%20growth/MGI%20Power%20of%20parity_Full%20report_September%202015.pdf
- McKinsey Global Institute. (2015b). Why Diversity Matters, <https://www.mckinsey.com/business-functions/people-and-organizational-performance/our-insights/why-diversity-matters>
- Messleri, P., Murniningtyas, E., Eloundou-Enyegue, P., Foli, E. G., Furman, E., Glassman, A., ... & van Ypersele, J. P. (2019). Global Sustainable Development Report 2019: The Future is Now–Science for Achieving Sustainable Development.
- Moreira, L. (2018). Health Literacy for People-Centred Care: Where Do OECD Countries Stand?.
- Mulder, M., & Kupper, H. (2006). The future of agricultural education: The case of the Netherlands. Journal of Agricultural Education and Extension, 12(2), 127-139. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13892240600861658>
- National Intelligence Council. (2012). Global Trends 2030: Alternative Worlds: a Publication of the National Intelligence Council. US Government Printing Office. https://fas.org/irp/nic/global_trends_2030.pdf
- National Intelligence Council. (2021). Global Trends 2040. <https://www.dni.gov/index.php/global-trends-home>
- Newton, K., Stolle, D., & Zmerli, S. (2018). Social and Political Trust. The Oxford Handbook of Social and Political Trust, 37, 961-976. <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780190274801.001.0001/oxfordhb-9780190274801-e-20>
- North, D. (1990). Institutions, Institutional Change and Economic Performance (Political Economy of Institutions and Decisions. Cambridge: Cambridge University Press.
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2015). Innovation Strategy 2015 An Agenda For Policy Action, <https://www.oecd.org/sti/oecd-innovation-strategy-2015-cmin2015-7.pdf>
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2018). Regions and Cities at a Glance Turkey, <http://www.oecd.org/cfe/TURKEY-Regions-and-Cities-2018.pdf>
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2018). <https://www.oecd.org/employment/Automation-policy-brief-2018.pdf>
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2018). Regions and Cities at a Glance, <https://www.oecd.org/governance/oecd-regions-and-cities-at-a-glance-26173212.htm>
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2018), "The Belt and Road Initiative in the global trade, investment and finance landscape", in OECD Business and Finance Outlook 2018, OECD Publishing, Paris, https://doi.org/10.1787/bus_fin_out-2018-6-en.
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2019). Learning Compass 2030, <http://www.oecd.org/education/2030-project/teaching-and-learning/learning/>
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2019). Skills Matter, <https://www.oecd.org/skills/piaac/Skills-Matter-Turkey-Turkish-version.pdf>



- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2019). TALIS 2018 Results (Volume I): Teachers and School Leaders as Lifelong Learners, TALIS, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/1d0bc92a-en>.
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2019). Employment Outlook https://www.oecd-ilibrary.org/employment/oecd-employment-outlook-2019_9ee00155-en
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2019). Negotiating Our Way Up: Collective Bargaining in a Changing World of Work, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/1fd2da34-en>.
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2019). Multi-level Governance Studies, https://read.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/making-decentralisation-work_g2g9faa7-en#page13
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2019). Regional Outlook <https://www.oecd.org/regional/oecd-regional-outlook-2019-9789264312838-en.htm>
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2020). School autonomy, <https://gpseducation.oecd.org/revieweducationpolicies/#!node=41701&filter=all>
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2020). Education at a glance 2020. https://www.oecd-ilibrary.org/education/enrolment-rates-in-early-childhood-education-and-care-and-primary-education-by-age-2005-2010-and-2018_fc036a2d-en
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2020). Health at a Glance: Europe 2020, <https://www.oecd.org/health/health-at-a-glance-europe/>
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2020). <https://data.oecd.org/healthres/nurses.htm#indicator-chart> <https://data.oecd.org/healthres/doctors.htm#indicator-chart>
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2020). How's Life, <http://www.oecd.org/statistics/how-s-life-23089679.htm>
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2021). Economic Surveys: Turkey, https://www.oecd-ilibrary.org/economics/oecd-economic-surveys-turkey_19990480
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2021). Unemployment Rate, <https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm>
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). (2021). A Comprehensive Approach to Understanding Productivity Effects of Local Governments, https://www.oecd-ilibrary.org/urban-rural-and-regional-development/oecd-regional-development-papers_267a6231-en
- OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development). <https://stats.oecd.org>
- Our World in Data. (2020) <https://ourworldindata.org/grapher/intensive-care-beds-per-100000?tab=table>
- Oya, N., Yavan, Z.A., ve Tokatlı, F., (2019). Turizm'de Dönüşüm Senaryoları, TÜSİAD ve TTYD, <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10504-ttyd-tusiad-turizmde-donusum-senaryolari-raporu>
- Öniş, Z., & Kutlay, M. (2020). The Global Political Economy of Right-Wing Populism: Deconstructing the Paradox. *The International Spectator*, 55(2), 108-126. <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03932729.2020.1731168?journalCode=rspe20>
- Pignatti, N. (2020). Encouraging Women's Labor Force Participation in Transition Countries. *IZA World of Labor*. <https://wol.iza.org/articles/encouraging-womens-labor-force-participation-in-transition-countries/long>
- Putnam, R. D. (2000). Bowling Alone: America's Declining Social Capital. In *Culture and Politics* (pp. 223-234). Palgrave Macmillan, New York. <http://www.socialcapitalgateway.org/content/paper/putnam-r-d-1995-bowling-alone-americas-declining-social-capital-journal-democracy-6-1->
- Putnam, R. D., Leonardi, R., & Nanetti, R. Y. (1994). *Making Democracy Work*. Princeton University Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt7s8r7>
- Rab, H. N., Knight, D. S., Yasar, P., Atas, E., Cuevas, P. F., Nebiler, M., & Ozen, E. (2019). Turkey Economic Monitor: Charting a New Course (No. 143199, pp. 1-100). The World Bank.
- Rodrik, D. (1999). Where did all the growth go? External Shocks, Social Conflict, and Growth Collapses. *Journal of Economic Growth*, 4(4), 385-412. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w6350/w6350.pdf
- Rodrik, D. (2000). Development Strategies for the Next Century–Paper Prepared for the. In *Conference on Developing Economies in the 21 st*. http://documents1.worldbank.org/curated/en/413131468761682348/820140748_2004041311100431/additional/28160.pdf
- Sabancı University Corporate Governance Forum (2020). Women on Board Turkey 2020, 8th Annual Report. <https://cgft.sabanciuniv.edu/yayinlar/detay/2020-yonetim-kurulunda-kadin-turkiye-raporu>

Sachs, J., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G., Woelm, F. (2021). The Decade of Action for the Sustainable Development Goals: Sustainable Development Report 2021. Cambridge: Cambridge University Press.

Serritzlew, S., Sønderskov, K. M., & Svendsen, C. T. (2014). Do Corruption and social Trust Affect Economic Growth? A review. Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice, 16(2), 121-139. DOI: 10.1080/13876988.2012.741442

Startup Blink (2021). Global Startup Ecosystem Index 2021, <https://report.startupblink.com/#lp-pom-box-30>

Startups.watch (2021). Girişimcilik Ekosistemi 2. Çeyrek raporu, <https://egirisim.com/2021/07/14/turkiyede-2021-yilinin-ikinci-ceyreginde-63-girisim-746-milyon-dolar-yatirim-aldi/>

State of Turkish Start-up Ecosystem. (2021). <https://www.invest.gov.tr/en/library/publications/lists/investpublications/the-state-of-turkish-startup-ecosystem.pdf>

Stephen, K., & Keefer, P., (1997). Does social Capital Have an Economic Payoff? A Cross-Country Investigation. The Quarterly Journal of Economics 112.4 pp: 1251-1288. doi:10.1162/003355300555475

Stiglitz J. E. (2002) Globalization and Its Discontents. Giovanni, F, Economic Notes. 32.

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2012). Çocuk İşçiliği Ve Eğitim Öğretmen El Kitabı, https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/19084/cocuk_isciligi_elkitabi.pdf

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2017). Çocuk İşçiliği ile Mücadele Ulusal Programı, 2017-2023, https://www.csbg.gov.tr/medias/11752/cocuk_isciligi_rev_23032017.pdf

T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019). Türkiye İş Kurumu, İşgücü Piyasası Araştırması Türkiye Raporu 2019, <https://media.iskur.gov.tr/34629/turkiye.pdf>

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2019). On birinci Kalkınma Planı, s. 134 <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlanı.pdf>

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2021). 2021 Yılı Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2020/11/2021_Yili_Cumhurbaskanligi_Yillik_Programi.pdf

T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi. (2021). <https://www.invest.gov.tr/tr/whyturkey/sayfalar/default.aspx>

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2017). Uluslararası İklim Müzakereleri Değerlendirme Toplantısı Sonuç Raporu

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2018). Türkiye'nin Yedinci Ulusal Bildirimi, <https://webdosya.csb.gov.tr/db/cygm/icerikler/yed-nc--ulusal-b-ld-r-m-20190909092640.pdf>

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2012). Enerji Verimliliği Strateji Belgesi (2012-2023) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/02/20120225-7.htm>

T.C. Kalkınma Bakanlığı Erişilebilir Şehirler ve Bölgeler Raporu. (2015). https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Erisilebilir_Sehirler_Ve_Bolgeler_Erisilebilirligin_Bolgesel_Kalkinmaya_Etkisi_Ve_Iller_Bazinda_Erisilebilirlik_Endeksinin_Gelistirilmesi%20%80%8B.pdf

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2019). PISA 2018 Türkiye Ön Raporu, https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2019_12/03105347_PISA_2018_Turkiye_On_Raporu.pdf

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı. (2020). Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2019-2020, http://sgb.meb.gov.tr/www/icerik_goruntule.php?KNO=396

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2019). Sağlık İstatistikleri Yıllığı 2019, <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/40564,saglik-istatistikleri-yilligi-2019pdf.pdf?0>

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). <https://dosyamerkez.saglik.gov.tr/Eklenti/39024,haber-bulteni-2019pdf.pdf?0>

T.C. Sağlık Bakanlığı. <https://rapor.saglik.gov.tr/istatistik/rapor/>

T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Meteoroloji Genel Müdürlüğü. (2021). 2021 Yılı Yaz Mevsimi Sıcaklıklarının Değerlendirmesi, <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/sicaklik-analizi.aspx?s=m>

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2021). Türkiye Ekonomisi. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2021/02/Ekonomi_Sunumu-1.pdf

T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2018). Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, <https://www.sanayi.gov.tr/destek-ve-tesvikler/yatirim-tesvik-sistemleri>

T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2018). Kalkınma Ajansları Genel Denetim Raporu. <https://www.sayistay.gov.tr/tr/?p=2&CategoryId=100>

TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). (2021). Enflasyon Raporu 2021-I, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/yayinlar/raporlar/enflasyon+raporu/2021/enflasyon+raporu+2021+-+i>



TCMB (Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası). <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Temel+Faaliyetler/Para+Politikasi/Fiyat+Istikrari+ve+Enflasyon/>

TESEV (Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı). (2020). Kovid-19 Pandemisi Sonrası Evrensel Temel Gelir Tartışması: Zamanı Geldi Mi? <https://www.tesev.org.tr/research/evrensel-temel-gelir-kovid-19/>

TGDF (Türkiye Gıda ve İçecek Sanayii Dernekleri Federasyonu). (2017). Türkiye'de İklim Değişikliği ve Tarımda Sürdürülebilirlik, <https://www.tgdf.org.tr/wp-content/uploads/2017/10/iklim-degisikligi-rapor-elma.compressed.pdf>

TMB (Türkiye Mühendisler Birliği). (2020). Yurtdışı Mühendislik Hizmetleri Raporu, https://www.tmb.org.tr/duyurular/Turk_Yurtdisi_Muteahhitlik_Hizmetleri_2019_06Ekim2020.pdf

TÜBİSAD (Bilişim Sanayicileri Derneği). (2019). Türkiye'de E-Ticaret 2019 Pazar Büyüklüğü, https://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/tubisad_e-ticaret_2019_pazar_buyuklugu_raporu.pdf

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2019). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2019-33820>

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu). (2020). İşgücü İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-Eylul-2020-33793>

Türmen, R. (2021, 07 Ocak). Boğaziçi Üniversitesi'ne rektör ataması, T24 Bağımsız İnternet Gazetesi, <https://t24.com.tr/yazarlar/riza-turmen/bogazici-universitesi-ne-rektor-atamasi,29360>

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). (1997). Türkiye'de İşsizlik: Yapısal ve Yapısal Olmayan Özellikler, <https://tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/1830-turkiyede-issizlik-yapisal-ve-yapisal-olmayan-ozellikleri>

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). (2016). Women Matter Turkey, <https://tusiad.org/en/reports/item/9642-women-matter-turkey-2016-report-turkey-s-potential-for-the-future-women-in-business>

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). (2017). Sanayide Dijital Dönüşüm Yetkinliği, https://tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/download/8817_f994085fce0c6d5159e54d40069d67b1

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). (2018). Dijital Teknolojiler ve Ekonomik Büyüme, <https://tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/10130-dijital-teknolojiler-ve-ekonomik-buyume-raporu>

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). (2019). İş ve Özel Yaşam Dengesi Yolunda Çocuk Bakım ve Eğitim Kurumlarının Yaygınlaştırılması, 2019 <https://tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/10255-is-ve-ozel-yasam-dengesi-yolunda-cocuk-bakim-ve-egitim-kurumlarinin-yayginlastirilmasi>

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). (2019). Sosyal ve Duygusal Öğrenme Becerileri: Yeni Sanayi Devriminin Eşiğinde İş ve Yaşam Yetkinliklerinin Anahtarı, <https://tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/10450-sosyal-ve-duygusal-ogrenme-becerileri>

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). (2019). Türkiye Hizmet İhracatında Yeni Hedefler: Yaşlı Bakım Turizmi <https://tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/10695-turkiye-hizmet-i-hracatinda-yeni-hedefler-yasli-bakim-turizmi>

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). (2019). Yatırım Ortamı Araştırması 2019, (yayımlanmamış doküman)

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). (2020). Sanayide Dönüşüm Grubu Çalışmaları, (yayımlanmamış doküman)

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). (2020). Sürdürülebilir Büyüme Bağlamında Tarım ve Gıda Sektörünün Analizi, <https://tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/10544-tarim-ve-gida-2020-surdurulebilir-buyume-baglaminda-tarim-ve-gida-sektorunun-analizi>

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). (Ed.). (2020). İklim Değişikliği Etkisi Altında Tarımsal Ürün Arzının Sürdürülebilirliği, https://www.tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/download/9375_791730fdb6c65d0812229c74fe84f699e

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). (2020). Sürdürülebilir Finansman ve Destek Modelleri Notu, <https://tusiad.org.tr/tum/item/10509-surdurulebilir-finansman-ve-destek-modelleri-notu>

TÜSİAD-ERG (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği-Eğitim Reformu Girişimi). (2021). Covid-19 Etkisinde Türkiye'de Eğitim, <https://tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/10820-tusiad-erg-covid-19-etkisinde-turkiye-de-egitim>

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). (2021). Ekonomik Göstergeler Merceğinden Yeni İklim Rejimi, <https://tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/10633-ekonomik-gostergeler-merceginden-yeni-i-klm-rejimi-raporu>

TÜSİAD (Türk Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği). (2021). Avrupa Yeşil Mutabakatı Döngüsel Ekonomi Eylem Planı Türk İş Dünyasına Neler Getirecek?, <https://tusiad.org.tr/yayinlar/raporlar/item/10790-avrupa-yesil-mutabakati-dongusel-ekonomi-eylem-plani-turk-is-dunyasına-neler-getirecek>

UN (United Nations). (2020). Inequality in a Rapidly Changing World, <https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2020/02/World-Social-Report2020-FullReport.pdf>

UN (United Nations). Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC); Burke et al. (2018) <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/doc13-5.pdf>

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development). (2012). Youth and Skills: Putting Education to Work, EFA Global Monitoring report, https://inee.org/system/files/resourses/UNESCO_2012_Education_for_all_global_monitoring_report_ENG.pdf

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development). (2014). World Investment Report 2014, https://unctad.org/system/files/official-document/wir2014_en.pdf

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development). (2019). WIR 2020, FDI Inflows, by Region and Economy, 1990-2019. <https://unctad.org/topic/investment/world-investment-report>

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development). (2020). World Investment Report 2020, <https://unctad.org/webflyer/world-investment-report-2020>

Uslaner, E. M. (Ed.). (2018). The Oxford Handbook of Social and Political Trust. Oxford University Press. <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780190274801.001.0001/oxfordhb-9780190274801>

V-DEM (Varieties of Democracy). <https://www.v-dem.net/en/data/data/v-dem-dataset/>

World Bank. (2010). Ease of Doing Business rankings 2010, <https://www.doingbusiness.org/content/dam/doingBusiness/media/Annual-Reports/English/DB10-FullReport.pdf>

World Bank. (2018). Belt and Road Initiative, <https://www.worldbank.org/en/topic/regional-integration/brief/belt-and-road-initiative>

World Bank. (2019). Worldwide Governance Indicators, <http://info.worldbank.org/governance/wgi/Home/Documents#doc-intro>

World Bank. (2019). Ease of Doing Business rankings, <https://www.doingbusiness.org/en/rankings>

World Bank. (2019). Firm Productivity and Economic Growth, <https://elibrary.worldbank.org/doi/abs/10.1596/31931>

World Bank, Turkey Economic Monitor, October 2019 : Charting a New Course. Washington, DC: World Bank. World Bank. <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/32634> License: CC BY 3.0 IGO."

World Economic Forum. (2010). Global Competitiveness Report 2010, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf

World Economic Forum. (2018). Readiness for the Future of Production 2018 https://www3.weforum.org/docs/FOP_Readiness_Report_2018.pdf

World Economic Forum. (2019). Global Competitiveness Report 2019, http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf

World Economic Forum. (2020). The Global Risks Report 2020 http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risk_Report_2020.pdf

World Economic Forum. (2021). Global Gender Gap Report, <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2021>

World Economic Forum. (2021). The Global Risks Report 2021, s. 12 http://reports.weforum.org/global-risks-report-2021/?doing_wp_cron=1634374871.8630669116973876953125

WHO (World Health Organization). (2017). Türkiye Hane halkı Sağlık Araştırması Bulaşıcı Olmayan Hastalıkların Risk Faktörleri 2017 https://www.who.int/hcds/surveillance/steps/WHO_Turkey_Risk_Factors_A4_TR_19.06.2018.pdf

World Cities Culture Forum. (2020). Global Leadership On Culture in Cities <http://www.worldcitiescultureforum.com/data/of-public-green-space-parks-and-gardens>

WVS (World Values Survey). (2012). Turkey 2012_v20180912, s.46-57, <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV6.jsp>,

WVS (World Values Survey). (2021). World Values Survey Wave 7 (2017-2020) <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>

YÖK (Yükseköğretim Kurulu). (2020). Yükseköğretim Kurumları Sınavı Yerleştirme Sonuçları Raporu 2020, <https://basinyok.gov.tr/AciklamaBelgeleri/2020/24-yks-yerlestirme-sonuclari-raporu-2020.pdf>



Rapora ve ilgili
videolara erişim için:



www.gelecegiinsa.org

ISBN : 978-605-165-054-8



www.gelecegiinsa.org